

BİLİM VE AHLAK

Ed: Celalettin VATANDAŞ

Prof. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

Ahmet Kemal BAYRAM

Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

Nihat YILMAZ

Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Hasan AYAYDIN

Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniveristesisi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

Fahri SAKAL

Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Mohammed MAGHAMİNİYA

Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

Muhammet ŞAHİN

Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü.

Metin AKSOY

Yrd. Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Emrah KOPARAN

Öğretim Görevlisi, Amasya Üniversitesi, Merzifon Meslek Yüksekokulu

Nuri BALTACI

Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Gülsüm ÇALIŞIR

Yrd. Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.

Tufan ÖZSOY

Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme bölümü

Esra BULUT

Öğretim Görevlisi Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Vakıfkebir Meslek Yüksekokulu

Kamil SARITAŞ

Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi. Felsefe Bölümü.

Bilim ve Ahlak

Ed: Celalettin Vatandaş
Ahmet Kemal BAYRAM
Nihat YILMAZ
Hasan AYAYDIN
Fahri SAKAL
Mohammed MAGHAMİNİYA
Muhammet ŞAHİN
Metin AKSOY
Emrah KOPARAN
Nuri BALTACI
Gölsüm ÇALIŞIR
Tuğan ÖZSOY
Esra BULUT
Kamil SARITAŞ

AÇILIMKİTAP

Halicılar Cad. Kocaoğlu Apt.
No: 38/1 D:4 Fatih-İstanbul
Tel: 0212 520 98 90 - 631 12 50
www.acilimkitap.com
bilgi@acilimkitap.com

Bilim ve Ahlak
Edisyon

Açılımkitap: 55
Sosyoloji: 25

Yayınevi Sertifika No: 22787

ISBN: 978-9944-105-48-4

Birinci Baskı: Ekim 2013

Kapak: Tekin Öztürk
İçdüzen: Ahmet Yanar

Baskı-Gilt: Şenyıldız Mat. Hed. Eşy. Tek. San. Tic. Ltd. Şti
Maltepe Gümüşsuyu Cad. Dalgıç İş Merkezi K:1 No:3
Topkap-İstanbul Tel: 0212 483 47 91
Matbaa Sertifika No: 11964

AÇILIMKİTAP pınar yayınları tic. ve san. a.ş'nin tescilli markasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	11
ETİK, AHLAK ve SİYASAL DEĞERLER.....	13
Kaynakça	32
SİYASAL ETİK ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME.....	35
Siyasal Etik Kavramı	37
Siyasal Etiğin Görünümleri	43
Siyasal Etiğin Önemi	48
Sonuç	56
Kaynakça	58
FİNANS ALANINDA ETİK OLMAYAN FAALİYETLER ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR İNCELEME	61
Etik ve Finansal Etik Kavramları	64
Finansal Aktivite Çeşitliliği ve Etik.....	65
Finans Alanında Etik Olmayan Faaliyetler ...	66
Sermaye Piyasaları.....	67
Bankacılık Sektörü ve Finansal Aracılık Faaliyetleri	71

İşletmelerde Finansal Yönetim	74
Türkiye’de Finansal Etiğe Uyum	77
Sonuç	80
Kaynakça	83
TARİH VE AHLAK	87
Kaynakça	103
HUKUK BİLİMİ VE ETİK	105
Hukuk ve Etik Kavramı	107
Hukuk kavramı	107
Hukuk yapısını oluşturan temel olgular	108
Hukukun Uygulamasına Kaynak Olan Temel Olgular	109
Hukuk ve Diğer Sosyal Yaşam Alanlarını Düzenleyen Kurallar	110
Hukuk ve Ahlak	110
Hukuk ve Adalet	112
Hukuk ve Din	114
Etik kavramı	116
Hukuk ve etik ilişkisi	118
Türk Hukuku Etiği	122
Sonuç	124
Kaynakça	126
KAMU EKONOMİSİNDE ETİK DEĞERLERİN ÖNEMİ	127
Kamu Ekonomisi ve Etik Değerler	135
Şeffaflık ve Hesap Verilebilirlik	138
Yolsuzluk ve Politik Yozlaşma	141
Çıkar Grupları ve Rant Kollama	145
Mali Denetimler	148
Ekonomik ve Mali Suçlar	152
Sonuç	156
Kaynakça	162
KAMU YÖNETİMİ VE ETİK TARTIŞMALARI ÜZERİNE	167

Devlet ve Yönetim	168
Yönetim ve Etik ile ilgili Görüşler	169
Yönetim ve Etiğin Tarihsel Serüveni	174
OECD nin Yönetimde Etik Yaklaşımı	178
Sonuç	180
Kaynakça	182
MADOLYONUN İKİ YÜZÜ: ETİK VE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK İKİLEMİNDE BİR YOL ARAYIŞI	185
Kaynakça	203
EKONOMİ VE ETİK	207
Kapitalizm & Piyasa Mekanizması ve Ahlak	209
İslam'da Ahlak ve Ekonomi.....	214
Küreselleşme ve Yeni Kapitalizm	218
Sonuç	220
Kaynakça	222
MEDYA VE ETİK.....	223
Etik Kavramı.....	224
Medya	226
Medya ve Etik	227
Medya, Siyaset ve Yaklaşımlar	234
Sonuç	240
Kaynakça	242
PAZARLAMA'DA ETİK	245
Pazarlama ve Pazarlama Çevresi	247
Pazarlama Bileşenleri Boyutunda	
Etik Konular	249
İlaçta Paraben Kâbusu	256
Hekimlerden Acı İtiraf: Kazanç Elde Ediş	
Biçimimizde Etik Dışı Yanlar Var.....	256
Bu Kadarına Pes Artık!	257
Nestle Ürünlerinde de At Etine Rastlandı ...	260
Avrupa'nın Göbeğinde Büyük Bir Skandal; Nestle'nin Helal Belgeli Ürünlerinde Domuz	

Bulundu	260
Mahkeme CALGON”un Satışını Durdurdu!	261
Fiyatlandırmaya İlişkin Etik Konular.....	262
RK Cezaları Kargoladı	262
Kargo Taşımacılığı Kartelinde 11	
Teşebbüse Ceza, l’ine ise Pişmanlık Affı.....	263
Dağıtıma İlişkin Etik Konular	263
Tutundurmaya İlişkin Etik Konular	265
Pazarlamaya İlişkin Diğer Etik Konular	271
Reyting Yönetmeliği Yürürlüğe Girdi	273
Gergedan Tablet’e Şikayet Yağdı	274
Tasarruf Cihazlarının Çoğu Kandırmaca	275
Zayıflama Hapı Öldürdü	275
Sonuç	277
Kaynakça	280

ETİK PROBLEMİ OLARAK FİNANSAL SİSTEMDE YAŞANAN ÇIKAR ÇATIŞMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	283
Etik-Çıkar Çatışması İlişkisi	285
Vekâlet Teorisi	289
Bir Çıkar Çatışması Kategorisi	293
Kişisel-Bireysel Çıkar Çatışması	294
Kişisel Olmayan-Bireysel Çıkar Çatışması ...	296
Kişisel-Kurumsal Çıkar Çatışması	296
Kişisel Olmayan-Kurumsal Çıkar Çatışması	297
Çıkar Çatışmasının Etkisini Azaltma	298
Kurumsal Yönetim İlkelerinin Oluşturulması	298
Finansal Aracılar Arasındaki Yüksek Rekabet	299
Müşteri Çıkarının Korunması.....	300
İşgücü Piyasasının Rolü.....	300
Sonuç	301
Kaynakça	304

İŞ ETİĞİNİN GELİŞİMİ	307
İş Etiğinin Temeli: Kuramsal Yaklaşımlar ...	309

Geleneksel Yaklaşımlar	310
Teleolojik Yaklaşım:	310
Deontolojik Yaklaşım:	313
Görecelilik Yaklaşımı.....	317
Modern Yaklaşımlar.....	319
İş Etiğın Gelişim Süreci.....	325
1960 öncesi:	
İş Dünyasında Arayışta Olan İş Etiğı	327
1960'lar: Sosyal Olaylar Çerçevesinde	
Kendisine Yer Arayan İş Etiğı.....	329
1970'ler: Akademik Alanda Yeni ve	
Önemli Bir Enstrüman Olarak İş Etiğı	331
1980'ler: Uygulama Sahasında İş Etiğı	333
1990'lar:	
Düzenlemelerle Şekillenen İş Etiğı	335
2000'ler: Küreselleşme ve İş Etiğı.....	337
Kaynakça	344
DİN VE AHLAK	347
Dinî Ahlak.....	351
Teolojik Ahlak	353
Ahlak Teolojisi.....	360
Seküler Ahlak	366
Temellendirme Açısından Seküler Ahlak	369
Gaye Açısından Seküler Ahlak.....	374
Dinî Ahlak ve Seküler Ahlak Mukayesesi	378
Sonuç	383
Kaynakça	385
DİZİN	389

ÖNSÖZ

İnsan, kendi dışındaki varlıkları ve kendisini tanımaya ve bilmeye çalışan bir varlık olarak, bilgi nesneleriyle değişik şekillerde ilişkiye geçer ve farklı bilgiler elde eder. İlk çocukluk günlerinden itibaren etkisini hissettiren bilme ve tanıma merakına daha sonraki bir aşamada ihtiyaç faktörü de eklenir ve çevresindeki bilgi nesneleriyle ilişki kurar. Bu ilişki yatay ve dikey düzlemde gittikçe artar; bilgi hem yatay ve hem de dikey düzlemde büyür. Ancak bilgi nesneleriyle olan ilişkisinin farklı türlerde oluşup gelişmesi nedeniyle farklı türlere ayrılacak bir bilgi dünyasına sahip olur.

İnsanlığın sahip olduğu bilgileri kategorik olarak ayırma işlemi çok uzun bir zamandan bu yana birçok düşünür ve filozofun üzerinde durduğu bir konu olmuş, birçok bilgi sınıflaması yapılmıştır. Bilgiyi türlere ayırma işleminde esas alınan ölçütlerin farklılığı farklı sınıflamaların yapılmasına yol açmıştır. Ölçütlerdeki ufak bir değişiklik, sınıflamaya yansımış ve öylelikle üzerinde ittifak edilemeyen sınıflamalar açığa çıkmıştır. Ancak buna rağmen, bazı bilgilerde yaklaşık bir ortak görüş olduğunu da söylemek gerekir. Kendi içinde dört farklı unsura bölünebilen bir ölçüt kullanarak insan bilgisinin türlerini belirlemek

mümkündür. Buna göre bilgilerin ayrışması “amaç”, “uygulama”, “anlam” ve “açıklama” esaslarına göre şekillenmektedir. Bununla kastedilen şey, farklı bilgi türlerinin nesnesi bağlamında farklı işlevlere sahip olduğunu dikkate alarak bir sınıflama yapmaktır. Bilgilerin nesnelereyle ilgili işlevleri ise bu belirlediğimiz dört ölçüt dâhilinde gelişmektedir. Örneğin politik bilgi daha çok amaçlı bir bilgidir. Politik bilginin sahibi kendi etkinliğini önceler ve başkaları üzerinde nüfus kurabilmeyi düşünür. Bilginin uygulamalı olması ise, hem pratiğe dönüşebilmesi ve hem de nerede, nasıl uygulanabileceğine dair öneriler taşımasını ifade etmektedir. Ahlak böyle bir bilgidir. Anlam verme ile açıklama birbirine oranla aynı düzlemin karşıt uçlarında yer alan özelliklerdir. Anlam verme bir yükleme işlemidir. Açıklama ise bir nedensellik yorumu gerektirir. Buna göre sanat bilgisi bir anlam verme, felsefi bilgi ise bir açıklama çabasıdır.

Fakat tüm bunlar bilgi türlerinin birbirinden tamamen ayrı veya kopuk olduğu anlamına gelmemektedir. Sonuçta her bilgi türü gerçeği arama çabasının ürünü olarak doğup, işlev görmektedir. Gerçek ise en genel anlamıyla birdir, bütüncüldür.

Bu çalışma bilimsel bilgi ile ahlak felsefesi arasındaki ilişkiyi irdelemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın kapsamına alınan ve bilimsel bilgi dâhilinde anlam bulan alanların dışında bu çalışmaya dâhil edilmemiş birçok bilim disiplinin olduğu dikkate alınarak, bu çalışmanın daha çok sosyal bilimlere merkezli bir çabanın ürünü olduğu hatırlanmalıdır. Başta fen bilimlerini de dikkate alan çalışmalarla bilim-etik ilişkisi zinciri tamamlanmış olacaktır.

ETİK, AHLAK VE SİYASAL DEĞERLER*

Ahmet Kemal BAYRAM**

Etik, insanın tüm davranışlarını şekillendiren bir potansiyele sahiptir. İnsanın sadece siyasal olgular değil, tüm evren, eşyanın düzeni karşısındaki duruşu ve tutumunu belirleyen ana unsur, epistemolojik ve aksiyolojik yargılarıdır. Yani etik yargılar, bilgiler ile beraber insanın evren karşısındaki duruşunu belirler. Bu açıdan tüm insani davranışların ve tutumun kökeninde, bilgi ve değerlere ilişkin yargılar yer alır. Herhangi bir eylemin doğru ya da yanlış olduğu hükmü, ancak ahlaki bir ilke veya değer marifetiyle verilebilir. Bir bütün olarak sosyal eylemlerin altını çizen ve temellendiren etik, insanın sosyal eylemlerinden biri olan siyasal eylemi de kapsamına almaktadır. İnsan yaşamı çok farklı sosyal düzlemlerde (iktisadi, siyasal, dinsel,...) sürdürülse de tek başına her davranış ve tutum, insanın karakter

* Bu çalışmanın bazı bölümleri, Sakarya Üniversitesi'nde düzenlenen 2. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu (Kasım-2005) ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi (Ekim-2006) etkinliklerinde yazarın sunduğu tebliğler ile DEM Dergisi'nde yer almış **Modern Zamanlarda Etik ve Siyasal Değerler** adlı makalenin gözden geçirilmiş ve güncellenmiş halidir.

** Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

bütününün bir ifadesi olarak ortaya konur. Bu açıdan etik, tüm sosyal düzlemlerin ötesine geçer ve insanı, bir öz bilinç bütünü olarak ele alır¹. Aynı çerçevede Badiou², Yunancada *etik* kelimesinin iyi bir ‘*varoluş tarzı*’, - hangi alanda olursa olsun- *bilgece eylemde bulunma adına doğru yol arayışını* ifade ettiğini belirtir ve etiği, öznenin pratiğini yargılayan ilke olarak tanımlar. Bu anlamda siyaset, iktisat, din gibi alanlar insan yaşamının sadece bir boyutuyla ilgiliyken, etik onları da kapsayan bir bütünü ifade eder. Ayrıca siyaset bilimi, sosyoloji, iktisat gibi bilim dalları bireyin bütünsellik ve somutluk arz eden sosyal yaşamının sadece belli bir bölümünü soyutlama-yalıtma marifetiyle betimleyici bir tarzda ele alırken, felsefenin alt dalı olan etik, tutumları ve eylemleri somut bir düzlemde felsefi olarak, normatif bir tarzda sorgular.

Etik alanı dikkate aldığımızda, genel olarak akademik çevrelerde özelde de Türkiye açısından karşımıza çıkan en önemli sorunlardan birisi, bu alanla ilgili kavram belirsizlikleridir. Aslında Badiou’nun³ ifadesiyle, “şişirilmiş etik merakının”, gündeme getirdiği popülerliğin resmi kurumlar tarafından desteklenmesi, kavramla ilgili muğlaklığı daha da artırmaktadır. Türkçe literatürdeki kavram kargaşasının, bu muğlaklığı beslediği söylenebilir. Bu çalışmanın amacı, söz konusu muğlaklığa ve modern dünyanın etik krizine özelde de Türkçe literatürdeki kavram kargaşasına dikkat çekmek ve siyaset alanındaki etik tartışmalara göndermeler yaparak, kavramın billurlaştırılmasına katkı sağlamaktır.

Türkçede zaman zaman ahlak (moralite), etik ve deontoloji (ilmihal) kavramları birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bu yanlış kullanımlar, bazen herhangi bir olgunun ele alınış tarzını etkilemekte, hatta problemin yanlış oluşturulmasına bile yol açmaktadır. Bu tür kullanımların yaygınlığı ve özellikle

1 R. M. MacIver, “Ethics and Politics”, *International Journal of Ethics*, 20(1), Oct., 1909, s.78.

2 A. Badiou, *Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, (çev.: T. Birkan), İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s.17.

3 Badiou, a.g.e., s.18.

etik (Yunanca *ethos*) ve ahlak (Latince *mos*) kelimelerinin gelenek, görenek ve alışkanlığı ifade eden ortak etimolojilerine⁴ rağmen, yanlış kullanımların beraberinde getirdiği kavramlar arası belirsizlikler, bir başka açıdan Türkiye’de bu kavramların sömürgeleştirilmesi ve dolayısıyla da içeriklerinin boşalmasına yol açmaktadır. Etik alanının sömürgeleştirilmesi, her şeyden önce kavramsal hassasiyetin göz ardı edilmesiyle başlar. Örneğin Türkiye’de etik kavramı siyaset alanında söz konusu edildiğinde, yaygın olarak yolsuzluk gibi meselelerle ilişkilendirilip içeriği zayıflatılmakta ve etik, performans değerlendirme çizelgelerine, etik sözleşmelere indirgenerek tesis edilmeye çalışılmaktadır.

Eski Yunancadaki ‘adetten, alışkanlıklardan doğan’ anlamındaki *ethikos* sözcüğünden türetilen etik en genel anlamıyla, ahlakın felsefedeki karşılığıdır. Etik, bütün ile uğraşan felsefenin diğer dallarından (ontoloji, epistemoloji) çalışma alanını, özele ve pratiğe indirgeyerek ayrılır. Etiğin çalışma alanında, iyi ve kötü ne demektir, bir takım durumları iyi veya kötü olarak yargılamanın ölçütleri nelerdir, değer yargıları nötr olgulardan nasıl ayrılır gibi sorulara cevap aramak vardır. Bu soruların felsefi temelli cevaplarını arayan etik, genel olarak ‘iyi’nin anlam ve standartları ile uğraşırken özelde de adalet, ahlaki özellik, iyi olma ve kısaca herhangi bir siyasal iktidar denetimindeki toplumda nasıl yaşamalıyım gibi soru ve arayışları değerlendirme ve cevaplama çabası olarak nitelenebilir. Etik, estetik ile beraber değerler felsefesi (aksiyoloji) olarak tanımlanabilir⁵. Değerler felsefesi (aksiyoloji), olguları temsil ettikleri değerler açısından inceleyen felsefi soruşturma alanıdır. “İyi”, “kötü” gibi değerleri ele alan aksiyolojik disiplin, “ahlak felsefesi” veya etik, “güzel”, “çirkin” gibi değerlerle ilgilenen disiplin ise, estetikdir⁶. Kısaca

4 H. Tepe, “Bir Felsefe Dahı Olarak Etik: ‘Etik’ Kavramı, Tariçesi ve Günümüzde Etik”, *Doğu Batı*, Sayı 4., 1998, s.12.

5 R. Abelson ve K. Nielsen, “Ethics, History Of”, *The Encyclopedia of Philosophy*, Editor: P. Edwards, New York: Macmillan Pub. Co. Inc., Free Press., 1972, s.81.

6 A. Arslan, *Felsefeye Giriş*, 8. Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2005, s.120.

etik, ahlak dairesindeki doğru, yanlış, iyi, kötü ve sorumluluk gibi kavramların sistematikleştirilmesi, savunulması, önerilmesi ve çözümlemesiyle ilgilenir; etik, ahlakı sistematik olarak ele alan felsefe dalıdır.

Ahlak felsefesi olarak da nitelendirilebilecek etiğin üç ana alt dalı vardır. Bunlar *meta-etik*, *normatif etik* ve *uygulamalı etik*tir⁷.

Meta-etik, etik kavramların ve yargıların doğasını sorgular. Ahlaken olumlu ya da olumsuz olarak bir şeyleri değerlendiren (Yalan söylememelisin! gibi) etik yargıların, doğruluğu veya yanlışlığının mutlak ya da görelî olup olmadığı ile ilgilenir. Meta-etik, ahlakın ya da etiğin yalnız başına temel doğasının nasıl anlaşılması gerektiğini ve nesnel bir haklılaştırımı olup olmadığıyla ilgilenir. Etik ilkelerin sosyal icatlar ya da bireysel duyguların ürünü olup olmadığı evrensel hakikatler, Tanrının iradesi ve etik yargılarda aklın rolü gibi etkenler de göz önüne alınarak tartışılır. Özellikle etik ilkelerin anlamı ve kaynağı çerçevesindeki nesnel ve görelî yaklaşım meta-etik tartışmalarına damgasını vurmuştur.

Meta-etüğün kapsamında, bir yanda değerlerin kaynak adresi olarak aşkın, ebedî, öte dünyalara ait alanları işaret eden ve ahlakın varlığını bireyden bağımsız gören *idealist-nesnel* yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi Platon'dur. Platon'a göre, herhangi bir eylem, bireysel kanılardan, özel durumlardan, bağlamlardan bağımsız olarak mutlak anlamda iyi ya da kötüdür⁸. Öte yanda ise ahlaki değerlerin insan yapımı olduğunu belirten, ahlaki göreliliği savunan ve kaynak olarak bireyi veya kültürü işaret eden *perspektivist-görelî* yaklaşımlar (Nietzsche gibi) vardır. Eleştirel tutumu ön plana çıkaran bu yaklaşımlar, ahlakın mutlak ve evrensel doğasını reddederler ve bu değerleri zamana ve mekâna göre değişen değerler olarak ele alırlar. Kısaca meta-etik, normatif yargılar ve ifadeler koymaktan çok ahlakın doğasıyla ilişkili araştırma, soruşturma faaliyetidir. Örneğin meta-etik, neyi iyi olarak değerlendirmemiz gerektiğini

7 J. Fieser, "Ethics", *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/e/ethics.htm>. 2006.

8 Arslan, a.g.e., s.121.

çoğunlukla belirtmez ama ahlakla ilgili ifadelerde yer alan 'iyinin' ne anlama geldiğini sorgular⁹.

Bunların dışında, meta-etik tartışmaları çerçevesinde psikolojik etkenlere de yer verilir. Ahlaki eylemlerin ardındaki temel güdünün ne olduğu sorusu çerçevesinde, insanların farklı toplumsal düzlemlerdeki (siyasal, iktisadi, mesleki...) ahlaki tutumlarında bencillik, diğer gamlık (özgecilik, alturizm), duygu, akıl ve cinsiyet gibi etkenlerin ahlaki değerlerle olan ilişkileri de tartışılmaktadır.

Normatif etik ise, meta-etik ile uygulamalı etik arasındaki köprü işlevini yüklenir. Normatif etik, ahlaki bir yaşama ulaşma yolunda doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırmakta kullanılacak pratik ahlaki standartlara ulaşma çabasıdır. Ahlaki bir toplumun nasıl haklılaştırılabileceği, bu yaklaşımın ana sorularındandır. Ahlaki davranışın nihai olarak yalnızca bir ölçütü, standardı olabileceğini belirten normatif etik, ideal ön tanımlamalar yapar ve durumların, vakaların özgünlüğünü göz ardı eder. Bu teori, tüm eylemleri yargılayabileceğimiz tek bir ilke tesis etme arayışındadır. Yani ahlaki davranışla ilgili olarak ister tek bir kuraldan isterse ilkeler kümesinden bahsedilsin, nihai ölçüt tektir. Örneğin erdem, ödev, fayda gibi ölçütler yalnız başına ahlakilik değerlendirmesi için yeterli görülürler.

Normatif yaklaşımın kapsamında, edinmemiz, öğrenmemiz gereken iyi alışkanlıkları vurgulayan Aristotelesçi *erdem etiği*, yerine getirmemiz gereken ödevleri ön plana çıkaran Kantçı *deontolojik etik* ve davranışlarımızın kendimiz ve başkalarını etkileyen sonuçlarıyla ilgili olarak da *faydacı* ya da *sonuç etiğini* savunan Bentham¹⁰ ve Mill yer alır.

Erdem etiğini savunan düşünörlere göre ahlak, çok net olarak tanımlanmış davranış kurallarının (yalan söyleme, çalma) toplamından ibarettir. Bu davranış kuralları öğrenilmeli ve hayata geçirilmelidir. Önemli olan iyi alışkanlıklardan oluşan bir

9 L.J. Binkley, *Conflict of Ideals, Changing Values in Western Society*, London: D.Van Nostrand Co. 1969, s.283.

10 J. Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, New York: Dove Publications, 2007.

karakterin geliştirilmesi, erdemlerin (cesaret, cömertlik, ölçülülük...) edinilmesidir. Kökleri Antik Yunan'a kadar inen bu yaklaşımda kural ya da eylemlerden çok erdemler vurgulanır.

Ödev ahlaki olarak da adlandırılan deontolojik etik ise, ki *deontoloji*, Yunanca ödev, görev, yükümlülük anlamlarına gelen *deon* sözcüğünden türemiştir, ahlaki yükümlülüklerin, zorunlulukların ele alınması ve incelenmesi anlamına gelir¹¹. Etik tartışmalarında sonuçları değil, niyeti ön planda tutan bu anlayışa göre ilkeler zorunlu olduğundan, asıl olan eylemlerimizin sonuçlarını dikkate almadan bu ilkeleri hayata geçirmektir. Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi Kant'a göre, hepimizin birbirimize karşı ahlaki ödevlerimiz vardır ve tek tek tüm ödevlerimizi kuşatan temel bir ödev ilkesi, tüm eylemlerimizin ahlakiliğini tesis edecek bu ilke, kategorik imperatiftir (koşulsuz buyruk, kesin emir). Kategorik imperatif kişisel istek, durum, bağlam gibi değişkenleri dikkate almadan doğrudan eylemi emreder ve aynı zamanda bir eylemin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu nasıl belirleyeceğimizi bize söyleyen mantıktır. Deontolojik yaklaşımda evrensellik kaygısı her zaman ön plandadır ve amaç, herhangi birinin öznel tecrübesine dayanmayan etik bir sistem oluşturmaktadır. 'Kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkalarına yapma', yine Kant'ın¹² ifadesiyle, 'insanlara bir araç olarak değil, amaç olarak muamele et' gibi ilkeleri olan bu yaklaşımın en büyük gücü, bireysel olarak sadece bizi etkileyen davranışları da belirleme iddiasında olmasıdır. Bu çerçevede vicdanın merkezi bir konum teşkil ettiği dini söylem ile en fazla örtüşen yaklaşım budur. Rawls¹³, "doğru eylem her zaman iyi midir?" sorusu çerçevesinde deontolojik yaklaşımlara günümüzde yeniden hayat vermiştir. Buradaki evrensellik kaygısı, ahlaki yargıyı ve değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Aksi takdirde bağlamsal olarak ortaya çıkacak sonsuz sayıdaki değişken, ahlaki bir değerlendirmeyi olanaksız kılacaktır.

11 Webster's New Collegiate Dictionary, 'Deontology', Massachusetts: G., Merriam Company, 1980, s.201.

12 I. Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, (Çev. İonna Kuçuradi), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1995.

13 J. Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press, 1973, s.446.

Ahlaki sorumluluğumuzu genel olarak eylemlerimizin sonuçlarına göre belirlediğimizi belirten sonuç etiği teorilerine göre ise, gerçek bir ahlaki tutum eylemin sonuçlarının tabi tutulacağı fayda-maliyet analizine göre belirlenir. Eğer bir eylemin sonucu iyiliğe yol açıyorsa bu eylem iyi, kötülüğe yol açıyorsa bu eylem kötüdür. Yani bir eylemin ahlakiliğini belirleyen tek etken, o eylemin sonucudur. Özellikle 18. yüzyıl faydacı filozoflarının benimsediği bu teorinin en dikkat çekici özelliği, eylemin ahlaki açıdan değerlendirilmesinin oldukça kolay olması ve herkes tarafından gözlemlenebilen sonuçlara başvurusudur. Bireysel bir eylemin ahlakiliği, doğrudan bir sezgi aracılığıyla değerlendirilebilecek bir şey değildir; her eylem kendi bağlamında değerlendirilmelidir. Sezgiler, niyetler, amaçlar gibi açıkça sınanması ve denetlenmesi mümkün olmayan öğelerden çok kolaylıkla gözlemlenip, değerlendirilecek sonuçların varlığı bu yaklaşımı özellikle siyaset açısından ön plana çıkarır. Liberalizmin etik temelini oluşturan faydacılık da bir sonuç etiğidir ve aynı zamanda modern sosyal sözleşme teorilerinin de arka planını oluşturur. Bu teoriyi savunanlar niyetlerin bile sonuçların değerlendirilmesiyle belirlendiğini vurgularlar.

Uygulamalı etik ise, normatif etik teorilerinin tartışmalı olan somut meselelere uygulanmasını ifade eder; belli, somut bir durumda nasıl davranılması gerektiğini ortaya koyar. Herhangi bir mesele karşısında savunulabilir niteliği olan kuramsal bir çerçeve benimsenir ve bu teoriye başvurularak normatif nitelikte tavsiyeler türetilir. Somut durumlar ve vakaların sayısız çeşitlenme ihtimalinden dolayı bu etik dalı, daha çok vakalardan hareketle normatif etik teorilerine başvurur. Uygulamalı etik yaklaşımının kapsamındaki meselelerin tartışmalı olması nedeniyle, bu etiğin işleyebilmesi için tarafların karşılıklı olarak bazı ilkelerle ilgili ön kabulleri benimsemeleri zorunludur. Örneğin kişisel-sosyal fayda ilkesi, dürüstlük ilkesi (başkalarını aldatmama), yasallık ilkesi, tarafların özerklik ilkesi gibi ilkelerin varlığıyla ilgili ön kabuller olmaksızın uygulamalı etikten bahsedilemez.

Etiğin toplumsal alanlarda (iş, çevre, sağlık, cinsiyet...) pratik olarak yer alması da uygulamalı etik ile ilgilidir. Farklı meslek dallarının etik sorunları yine uygulamalı etik çerçevesinde

ele alınır ve mesleğin işleyişinden kaynaklanan etik kurallarla ilgili meseleler, bu meselelere karşı takınılacak tutumlar tanımlanır. Bu tutumlar tanımlanırken hem ödev hem de sonuç etiğinin normatif ilkelerinden yararlanılır. Örneğin, sosyal fayda, sonuç etiği ile ilgiliyken; dürüstlük ilkesi ödev etiğinin ürünüdür.

Kısaca etik, ahlaki olguları, ahlaki tutumların kaynağını, farklılığını ve değerini kendine felsefi soruşturma nesnesi yapan felsefi disiplindir¹⁴.

Ahlak ise, her şeyden önce etiğe göre daha kişisel, mahrem, özel alanla ilgilidir. Ahlak, olgusal ve tarihsel olarak yaşanan bir durumdur. Çünkü ahlaki oluşturan ana öğelerden biri toplum iken diğeri de bireydir. Tarih boyunca bütün toplumlar kendilerine ait bir ahlaki sisteme sahip olmuşlardır. Her ahlaki sistem, kendine göre iyi ve kötüyü tanımlamış ve kişiler arası ilişkilerde yer alan davranışlara ait geçerliliği söz konusu olan çeşitli değer yargısı sistemleri oluşturmuştur¹⁵. Bu değer yargısı sistemlerine göre bir şeyin yapılması gerekiyorsa o ahlaken doğrudur; yapılmaması gerekiyorsa o da ahlaken yanlıştır¹⁶. Bu sistemlerin öngördüğü kural ve buyruklar aynı zamanda insanların yaşamlarında yer alan tüm alanlardaki davranışlarını etkilemektedir¹⁷. İnsanlar, kendi iç dünyalarını bile bu tanımlamalar, sistemler çerçevesinde kurarlar¹⁸. Buyruk barındıran, olması gerekeni belirten bu tanımlamalarda, kuralı koyan aynı zamanda da ahlak sisteminin kaynağıdır. Bu açıdan ahlakın kaynağı aşkın-ilahi, toplum ve insan olabilir¹⁹. Tarihsel olarak siyaset-ahlak ilişkisinin en önemli boyutlarından biri de, ahlakın kaynağının, yani kuralı koyanın kim ya da neresi olduğudur.

Ahlak bir toplum, din gibi bir grup veya bir birey tarafından ileri sürülen davranış kuralları olabileceği gibi, belli koşullarda

14 T. Takış, "Etik", *Doğu Batı*, Sayı 4, 1998, s.8.

15 Tepe, a.g.e., s.12.

16 J. Stangroom, *Felsefe*, (Çev. F. Uslu), Ankara: Liman Yayınları, 2013, s.41.

17 B. Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, 3.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, s. 15.

18 A. İnam, 'İç Ahlak Üstüne', *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*, Sakarya: SAÜ İİBF, 2005, s.4.

19 T. Alkan, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993, ss.90-93.

rasyonel kişilerin tanımladığı, olması gerekeni ifade eden bir davranış kodu olarak da tanımlanabilir. Ancak içeriği, kaynağı, haklılaştırma tarzı her ne olursa olsun tüm ahlaki yapılar, bir toplum tarafından tanımlanır ve ahlak, bu toplumdaki bireylerin davranışlarına rehberlik eder. Bu açıdan davranış kurallarını tanımlayan öznenin, ister birey, ister grup isterse toplum olsun, onun yani öznenin aynı zamanda ahlakın kaynağı olarak görülmesi mümkündür. Özellikle modern dönemlerdeki bireyci vurgular dikkate alındığında, tüm rasyonel kişilerin gündeme getirdiği davranış kurallarının ahlaki faillerin davranışlarını yönettiği iddiası ağırlık kazanmaya başlamıştır²⁰. Modern dönemlere damgasını vuran ödev ve sonuç etiği tartışmaları da bu çerçevede yapılmaktadır. Modern anlayış, tüm rasyonel bireylerin ne tür eylemlerin ahlaki veya ahlak dışı olduğunu bilecek kapasite taşıdıklarını varsayar. Bu varsayım, özellikle ahlaki parçalanma gibi siyaseti de ilgilendiren sorunlara yol açar.

Tüm bu özellikler çerçevesinde kişisel ahlak, grup ahlakı, yasalastırılmış ahlak ya da bir inanç kümesi olarak ahlaktan bahsedebiliriz. Ahlakın kaynağı ya da düzlemi ne olursa olsun merkezi, kapsayıcı ve yaygınlık nitelikleri ile beraber ahlak, hegemonik ve söylemsel bir nitelik de edinen modern iktidarı kullanan siyaset ile iç içedir. Ancak bu ilişkide belirleyici olan siyasettir. Siyasetin ahlakilik meselesi ise etik dairesinde ele alınması gereken bir meseledir. Bu açıdan ahlak ve siyaset ilişkisini yeniden ele almak gerekirse, tartışmalarda yer alan siyasetin ahlakiliği ya da ahlak dışılığı meselesinin çoğunlukla yanlış bir düzlemde ele alındığı söylenebilir. Normatif etik teorileri başlığı altında yer alan deontolojik yaklaşım ile ereksel (teleolojik, Machiavellist), sonuç etiği arasındaki tartışma, genellikle siyasetin ahlakiliği veya ahlak dışılığı olarak tartışılmaktadır.

Hem ahlakın hem de felsefesi olan etiğin siyasetle olan ilişkisinin, tartışmalı bir mesele olarak tarihsel kökleri Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak 16. yüzyılda Descartes ile başlayan ve 18. yüzyılı kapsayan modern dönemde

20 B. Gert, <http://plato.stanford.edu/entries/morality-definition>, 05.09.2006.

bu tartışma yeni boyutlar kazanmıştır. Mesele, normatif etik teorileri etrafında ele alındığında tartışmaların temel dayanaklarının siyasetin tanımlanmasıyla ilgili olduğu görülür. Bu noktada kamu yararını, ortak iyiyi gözetme ve yurttaşlarının ahlaki tekâmüllerini kendine görev edinmiş bir siyasal oluşumun benimsediği yaklaşım olarak erdem etiğinin ön plana çıktığını görüyoruz. Tarihsel olarak Antik Yunan site devletlerinde rastladığımız sosyo-politik duruma uygun olarak Platon ve Aristoteles gibi dönemin filozoflarının erdem etiği vurgusu şaşırtıcı değildir. Tüm bu tespitlere rağmen, etik ve siyasal değerlerin modern zamanlardaki ilişkisi iki açıdan önemli tartışma konusudur. Bunlardan birincisi *siyaset-ahlak ilişkisi*, ikincisi de modern zamanlarda tecrübe edilen *etik çıkmazlarıdır*.

Siyaset ile etik arasındaki ilişkinin bir felsefi sorun olarak tanımlanması, felsefe tarihinde oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Aristoteles'ten²¹ beri, (-iyi, ideal bir anayasanın ölçütü ve işlevinin ne olması gerektiği açısından²²) her durumda iyi bir yurttaş olmakla iyi bir insan olmanın aynı anlama gelmediği sıkça dile getirilir. Yani etik kurallar ile siyasetin ilkelerinin her zaman örtüşmeyeceği gibi bazen de çatışabileceği yaygın bir iddia olarak gündeme getirilir²³. Böylesi bir iddiada içkin olarak yer alan, “insan yaşamının bazı alanlarının etik dışı olabileceği” varsayımı, yöntemsel açıdan sorunlu bazı sonuçları beraberinde getirir. Çünkü en genel anlamıyla iyi yaşam nedir, doğru-yanlış nedir, nasıl yaşamalıyım gibi soruları cevaplamaya çalışan etik, insan yaşamında yer alan tüm eylem alanları için geçerli birtakım davranış kalıpları öngörür. Etiğin öngördüğü bu davranış kalıplarının, yaygın ahlaki değerlerle uyumlu olmaması, bu davranışların etik dışı olduğu anlamına gelmez. İnsan olarak eylemde bulunmak ve yurttaş olarak eylemde bulunmak gibi iki alanı birbirinden yapay olarak ayırmak, kendi başına bir çözüme karşılık gelmez. Çünkü insanın hem kendi

21 Aristotle, *The Politics*, (çev.) E.Barker, Oxford: Clarendon Press, 1948. s.122.

22 A. W. H., Adkins, *The Connection between Aristotle's Ethics and Politics*, *Political Theory*, 12(1), Feb., 1984, s.42.

23 MacIver, a.g.e., s.72.

(içsel etik ilke olarak vicdan açısından) hem de çevresindeki-lerle olan ilişkilerinin tümü etik yargıya tabidir. Dolayısıyla, her alandaki davranışlar ve tutumlar değerlerle ilgili aynı çözümlenmeye tabi tutulacaktır.

Etik söz konusu olduğunda hem kavram kargaşası (metonomik kullanımlar) hem de kavramların sömürgeleştirilmesinden kaynaklı bir takım yanlış kullanımların hatta tamamen karışık çıkarımların ortaya konduğu görülmektedir. Bu açıdan en fazla dile getirilen yanlış iddia da, siyasetin etik bir mesele olmayacağı iddiasıdır. Siyaset, insani bir eylem olarak özü gereği etik bir içerik barındırır ama siyasal eylemler yaygın değerler ile uyumlu olmayabilir. Bu uyumsuzluk, siyasal eylemlerin etik dışı olduğu anlamına gelmez, aksine, bu alanın kendine has bir etik sistemi olduğunun göstergesi olabilir.

Siyaset, her şeyden önce insani bir eylem olması nedeniyle, ahlaki tutumlarla donanmış bireylerin yürüttüğü bir faaliyettir. Siyasi failer olarak bireyler, iyi olduğunu düşündükleri bir şeyi korumak, kötü olduğunu düşündükleri bir şeyi de iyiye doğru değiştirmek isteyeceklerinden; iyi-kötü ayrımı üzerine kurulu eylem ilkelerini tespit eden normların bütünü olarak ahlak da, modern iktidarı kullanan siyasetin ahlakı kapsadığı gibi, siyaseti kapsar. Çünkü siyaset alanında iki temel eğilim vardır: birincisi *mevcut iyiyi korumaya yönelik muhafazakârlık* iken ikincisi *daha iyiyi bulma arayışındaki yenilikçiliktir*²⁴. Bu açıdan iyi ve kötü ayrımı üzerine kurulu eylem ilkelerini tespit eden normlar bütünü olarak ahlak, siyasal eylemleri de kapsar. Siyasal olana ilişkin felsefi yaklaşımların ana dayanaklarının etik yaklaşımlar olması, bu anlamda tesadüfi değildir. Modern zamanlarda hâkim olan üç ana siyasal geleneğin de (liberalizm, muhafazakârlık ve sosyalizm) öz çıkar arayışı, ihtiyat, diğer gamlık gibi insanın etik doğasına ilişkin birtakım varsayımlara dayandığı unutulmamalıdır²⁵. Her ne kadar bireyciliğin merkezi

24 Leo Strauss, *What is Political Philosophy?*, New York: Greenwood Press, 1959, s.10

25 A. Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, (Çev. A.K.Bayram ve diğerleri), Ankara: Adres Yayınları, 2011.

olduğu günümüz toplumlarında bireycilikle beraber gündeme gelen değer göreceliği ve çoğulluğu, herkes için geçerli olan bir ahlaki sistemin imkânını ortadan kaldırmış olsa da tekçi bir ahlak sisteminin olanaksızlığı, etik davranışın olanaksızlığı anlamına gelmemektedir.

Siyaset, ahlak ve etik arasındaki ilişkiler modernlik açısından ele alındığında sorunun oldukça karmaşıklaştığı görülür. Çünkü modern dönemin felsefi atmosferinde baskın olan iki ana bileşen, Rönesans hümanizmi ve Aydınlanma rasyonalitesidir. Bu dönemde din kaynaklı ahlakın yerini, birey merkezlik, bürokratik işlerlik ve verimlilik almıştır. Yani etik, modern dönemde hümanist ve rasyonalist nitelikler edinmiştir. Evren tasavvurunun, kozmogoninin merkezine *bilen özne* olarak insanı koyan hümanizmin siyasal uzantısı *bireyciliktir*. Modernliğin rasyonel içeriği ise, siyasal yaşamda *araçsal akıl* olarak tezahür etmiştir. Bireycilik ve araçsal aklın modern dönemlerin siyasetinde edindikleri merkezi konum, etik açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir meseledir.

Orta Çağ'da üretilen ve kendini oluşturan üyelerin bedensel varlıklarından bağımsız, onların da üstünde olan soyut bir bütünü işaret eden *universitas*, bireye aşkın ve evrensel bir sığınak oluşturmuştu. Modern zamanlarda ise, Tanrı'nın nihai garantör olduğu bu evren tasavvurunun (*universitas*) yerini, akıl sahibi-rasyonel bireylerin kendi iradeleriyle kurdukları bir *artefact* (insan yarattığı) olan *societas* almaya başlıyordu²⁶. Yani Tanrı'nın dışlandığı dünyevi bir evren tasavvurunda, sosyal işleyişin ilkeleri yeniden tanımlanmıştır. Bu tanımlamada, inançtan bağımsız, evrensel ve sözleşme yapabilecek kadar rasyonel bir insan doğası, ana varsayımı ve çıkış noktasını oluşturmuştur. Yeni -modern- anlayışa göre, sosyal düzenin üreticisi bireydir artık. *Universitas* düzeninde anlamın referansını oluşturan Tanrı/kul ilişkisi koparılmış ve Tanrı, sosyal hayattan tedricen uzaklaştırılmıştır.

26 C. Bali Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara: Dost Kitabevi, 1998, s.120; Ilkay Sunar, *Düşün ve Toplum*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2008.

Universitas'ın parçalandığı modern zamanlarda siyaset ile ahlak arasındaki kesişmenin önemli bir boyutu da meşruluk ile ilgilidir. Çünkü siyasal iktidarı kullananların konumuyla ilgili olan meşruluk, aşağıdan yukarıya, yönetilenlerden yönetenlere doğru epistemolojik ve aksiyolojik onayı beraber barındırır. Modern zamanlarda aşkın olan kaynaklardan kopuş ve bireysellik vurgusu iyi, kötü yargılarının kaynağını değiştirmiştir. Doğası gereği toplumsal olan ahlak, bireysel düzeye indirgenmiş ve uhrevi boyutu bastırılmıştır. Genel olarak bu dünyevileşme, nihilist tutumları ortaya çıkarmış ve müşterek yaşam alanlarında insanları birbirine bağlayan birçok bağ kopmuştur. Böyle bir yapılanmada, haklılık ve hukukiliği beraber çağrıştıran meşruluk yerine, rıza imalatını hedefleyen ikna ve yönlendirme gibi meşrulaştırma süreçleri ikame edilir. Atomist bireyciliğin hüküm sürdüğü bu toplumsal yapıda siyasal eylemin nasıl değerlendirileceği kendi başına bir başka sorunu işaret etmektedir. Çünkü ahlaki önermeler evrenselleştirilebilir niteliktedir; herhangi bir eylem iyi olarak nitelendirildiğinde, bu eylem, benzer durumların hepsinde iyi olarak nitelendirilmek durumundadır. Bu nitelik, değerlerin doğasıyla ilgilidir. Ahlaki değerlerin sahip olduğu bu özellik, bireyin kendi başına değer kaynağı olduğu modern dönemde ciddi çıkmazları barındırır.

Belirtildiği gibi, tartışma konusu olarak hem ahlak hem de felsefesi olan etiğin siyasetle ilişkisinin tarihsel kökleri, Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak 16. yüzyılda Descartes ile başlayan ve 18. yüzyılı kapsayan modern dönemde bu tartışma yeni boyutlar kazanmıştır. Orta çağda *universitasın* şekillendirdiği hâkim öğretiyeye göre siyasal ve adli işler, bireysel vicdan ve ruhun kurtuluşuna yönelik ahlaki ilkeleri yansıtmalıdır. Yani siyasal sorumluluklar, bu ilkelerle temellenmiş ahlakın alt uzantısını oluşturur. Fakat modern siyasi düşünce kuramı, -meşruluk açısından ahlaki ve siyasal alan çakışmasına rağmen²⁷ siyasal alana ait kuram ve eylemin, ahlakın belirlediklerinden

27 Ş. Mardin, "Kollektif Bellek ve Meşruiyetlerin Çatışması", *Avrupa'da Etik, Din ve Laiklik*, (Çev.: S. Dolanoğlu, S. Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları, 1995, s.10-13.

farklı olabileceğini ifade eder²⁸. Bu anlamda siyasal açıdan yasal ve emirsel olan bir şey, ahlaki olarak iyi veya bağlayıcı olmayabilir. Machiavelli bu ayrışmayı, siyasal eylemin araç ve amaçları arasındaki ilişki açısından formüle etmiştir. “Yöneticinin eylemine ilişkin yargının ölçütü amaçlarında yatar.” Yani siyaset, dini temelden koparılarak *raison d’Etat*’a (hikmet-i hükümet, iktidarın varlık nedeni) göre şekillenmeye başlamıştır²⁹. Yeni anlayışa göre siyaset, toplumun tümüne emretme ve emre itaati sağlayan üstün iktidarı ele geçirme ve elde tutma amacına yönelik bir “teknik” biçiminde algılanmaya başlamıştır. Ahlak ise, bu tekniğin öngörülerinden bağımsız ve çoğu kez iktidarı elde etmeye yönelik eylemlerle çatışabilen değerleri kapsayan bir alan olarak görülmekte ve bu nedenle siyasetin dışına atılmak istenmektedir. Modern siyasal düşüncenin *-Realpolitik-* kurucusu sayılan Machiavelli bu anlamda, siyaset ile *yerleşik ahlakı* birbirinden ayırmaya çalışan düşünürdür.

Modern anlayışın baskın olduğu günümüzde ise, bir iktidar oyunu veya bir meslek olarak görülen ve genel olarak bu şekilde tanımlanan siyaset anlayışı dikkate alındığında, sonuç etiği vurgusunun ön planda olduğu görülür. Hem deontolojik hem de erdem etiğini dışlayan bu yaklaşımın oldukça etkili olduğu, hatta siyaset-ahlak ilişkisinin sadece amaç-araċ çerçevesiyle sınırlandırıldığı görülür³⁰. Modern zamanlarda çok farklı boyutlarla karşımıza çıkan siyaset ile ahlak arasındaki sorunlu ilişkileri açıklamada oldukça işlevselleştirilebilecek modellerden biri, Weber’in sunduğu modeldir. Weber³¹ kendi döneminde söz konusu olan siyasal eylem alanı ile ahlaki alan arasındaki karşıtlığı vurgulayarak, her ikisinin kendi başına farklı bir etik alanı

28 L. Köker, “Bilim, Ahlak, Siyaset İlişkileri”, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, der.: Türker Alkan, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993, s.339.

29 J.R. Hale, “Machiavelli ve Bağımsız Devlet”, *Siyasi Düşünce Tarihi*, der.: David Thomson, çev.Kurul, İstanbul: Şule Yayınları, 1996 s.35.

30 Bakınız Mümtaz’er Türköne, “Siyasi Ahlakın Yeniden Keşfi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Kasım-Aralık 1994, Sayı-1, ss.47-48. ve ayrıca bakınız Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1972.

31 Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (çev.Taha Parla), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996. s.188-189.

olduğunu iddia eder. ‘Niyet, erek etiği’-*Gesinnungsethik*- genel ahlaka daha yakındır ve bireysel vicdana bağlı olarak görev ne ise onun yapılması olarak tanımlanabilmektedir. ‘Sorumluluk etiği’ yani *Verantwortungsethik* ise siyasal alana yakındır ve istenen sonuçlara ilişkin ne yapmak zorunda olduğumuzla ilgilendirir. Birinci etik anlayışı sonuçları dikkate almadan niyet ve ilkelere dayanırken, ikinci tür etik eylemlerimizin sonuçlarına ilişkin sorumluluklarımıza dayalı bir ahlaki yapıdır ve meşruluk sağlayacak nihai amacın tanımlanmasında ilkesel bir ölçüt halini alır³². Zaten modern ulus devlet anlayışında da yöneticinin gücü elinde tutması ve onu kullanması din, ahlak gibi kurumların yaptırımlarını ihmal etmekte mümkündür³³. Çünkü merkezileşmiş, toplumdaki farklılaşmış ve bütünsellik arz eden bir iktidarı kullanan en üstün siyasal kurum olan modern devletler, iktidar olarak siyaset işletir ve hegemonik, söylemsel bir iktidar kullanır. Yani ahlak da diğer tüm sosyal kurumlar gibi siyasal iktidarın bir nesnesidir artık ve ahlaki değerler de iktidarın ürünü olmaya başlamıştır. İktidarın bu kapsayıcılığı dikkate alındığında günümüz için ahlak-siyaset ayrımı, sıkça dile getirilse de neredeyse olanaksız bir hal almıştır. Söylemsel iktidar, iyi ve kötüyü de tanımlamaya başlamıştır³⁴.

Siyasetin işlediği alanın genişliği ve etik düzlemlerdeki belirsizlikler dikkate alındığında, böyle bir alan için -Antik Yunan felsefesinde baskın olan erdem etiği anlayışının öngördüğü gibi- etik düzenlemeler yapmak, ciddi bir takım sorunlara yol açacaktır. Totaliter yapılanmaların tarihsel serüvenlerinin her birinin ‘erdem cumhuriyeti’ iddiasıyla gündeme geldiği ve ön tanımlı kalıplara göre yurttaşların yaratılması teşebbüsünde oldukları görülür. Etik parçalanma yaşanan modern dönemlerde böyle bir teşebbüs, kendiliğinden ‘kimin doğrusu’ şeklinde bir

32 A. Heller ve F. Feher, *Postmodern Politik Durum*, Çev.:Ş. Arın ve O. Akınhay, Ankara: Öteki Yayınevi, 1993, s.91.

33 G. Poggi, *The State Its Nature, Development and Prospects*, Cambridge: Polity Press, 1990, s.16.

34 M. Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, Cilt:1, (çev.: Hülya Tufan), İstanbul: Afa Yayıncılık, 1993.

soruyla karşılaşır³⁵ ve kaçınılmaz olarak Nietzsche'nin Avrupa uygarlığı için hem bir tehlike hem de fırsat olarak gördüğü, iyi ve kötünün ölçütünün olmadığı nihilizm girdabında boğulur. Bununla birlikte, hiçbir ölçüt veya düzenleme olmadığından herkes kendi haz ve çıkarına yönelik eylemlerde bulunacağından, her şeyin mubah olduğu bir toplum da düşünülemez. Böyle bir durumda etik riskleri göze almak kolay değildir. Bundan dolayı modern zamanlarda karşımıza çıkan üç ana siyasal geleneğin her biri insanın etik doğasını hareket noktası olarak kabul etse de, en azından söylemsel düzeyde bu riski göze alamamaktadır. Modern zamanlarda siyaset, bu açıdan da etik bir çıkmazdadır. Çünkü ahlak yerine çıkar, iktidar, rahatlık veya uyumluluk kararı belirleyecektir. Modern birey için her bağlam arzidir ve görevi, bu arziliği yargıya dönüştürmektir. Temel bir ahlaki standardın ortadan kalkmasıyla, eylemlerin ahlak açısından değerlendirilmesi bile kendi başına ciddi bir sorun olmuştur. Böyle bir durumda iyi ve kötünün ne olduğunu tespit etmek bile imkânsızlaşır. Çıkara, uyuma, iktidara, rahatlığa hizmet eden tüm eylemler "iyidir" adeta.

Etik parçalanma sorunu yaşayan günümüz insanı, bir bütünlük içinde veya birkaç ortak değerın bile söz konusu edilebileceği bir 'ethos' (töre) düzeninde yaşamamaktadır. Heller'a³⁶ göre, modern insan tam anlamıyla 'dünyaya fırlatılmış', tesadüflere ve arziliklere bağlı bir kişiliktir. Çünkü özerk birey olarak tasavvur edilen modern insana amaç sağlayacak bağlar (biyolojik, toplumsal) artık yoktur. Anlam kaybına uğramış bir birey için de özgürlük, hiç bir şeydir. Arendt, bu anlam kaybını amaçlar ile araçlar arasındaki ilişkinin niteliksel dönüşümü çerçevesinde tespit eder. Arendt'e³⁷ göre, modern dünyanın anlam-sızlaşmasına dair ilk işaret, anlam ile araç arasındaki özdeşliğin

35 Heller, Postmodern..., s.70-73.

36 A. Heller, "The Contingent Person and The Existential Choice", *Hermeneutics and Critical Theory in Ethics and Politics*, (ed. Michael Kelly), Cambridge: MIT Press, 1990, s.57.

37 H. Arendt, *Geçmişle Gelecek Arasında*, (çev.: B.S. Şener), İstanbul: İletişim Yayınları. 1996, s.256.

kesinliğidir. Çünkü tüm amaçlar, araca indirgenmiş ve “...uğruna” anlamlı bir ifade olmaktan çıkmıştır. Çünkü tüm meşruluğunu kullanım nesnelere üretiminden alan mevcut yapıda ulaşılan her amaç, yeni bir amaç için araca dönüştürülmektedir.

Taylor³⁸, sonuç olarak otoritenin çöküşü ve ahlaki boşluğa yol açan modernliğin getirdiği sıkıntıların üç temel kaynağı olduğunu belirtir. Bunlardan birincisi, insanlara ulvi amaçlarını kaybettiren, kozmik düzenden koparan *bireyciliktir*. İkinci önemli sorun ise çevredeki tüm varlıkları birer ham madde veya araca dönüştüren, çevrenin kutsal yapısını bozan, her şeyi verimlik ve fayda/maliyet çözümlemesine tabi tutan ve her şeyin ölçütü olan *araçsal akıldır*. Böylece teknolojinin özgürleştirici vaadi boş bir konfora dönüşmüştür. Üçüncüsü de bu iki kaynağın siyasal yaşamdaki korkutucu sonuçlarıdır. Bir siyasal proje yokluğundan siyasal katılımın dolayısıyla *özgürlüğün azalması*. Bunlar arasında yabancılaşma, özgürlük kaybı, katılımın azalması, yalnızlaşma ve güçsüzlük vardır. Bu kaynakların sıkıntı olarak tezahür eden sonuçları da modernliğin bunalımları olarak; anlam yitimi denebilecek ahlaki ufkun kararması, araçsal akıl karşısında hedeflerin gölgede kalması ve özgürlük yitimi şeklinde ortaya çıkar.

Tüm bunların yanında mevcut bunalımları aşma yönünde birtakım çözüm önerilerinin ortaya konduğu da görülmektedir. Bu önerilerdeki ortak öğe, ahlakın işlevselleştirilmesidir. Örneğin Walters'a³⁹ göre, bunalımdan kurtulmada ihtiyaç duyulan en ciddi silahlardan biri ahlaki silahtır ama bu silahlara sahip olmak gerçek anlamlar bulmayı gerektirir. Ancak bireyciliğin aşırı öznellik vurgusu, topluma atfedilebilecek herhangi nesnel bir amacın ve nesnel ahlaki ölçütlerin varlık imkânını ortadan kaldırır. Çünkü toplulukçu iddianın aksine, modernliğin tanımladığı özerk bireyler, ölçütleri tanımlayacak ortak anlamlardan bile yoksundur. Artık her birey kendi başına öncelikle

38 C. Taylor, *Modernliğin Sıkıntıları*, (çev.: U.Canbilen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s.98.

39 D. Walters, , *Modern Düşüncenin Krizi*, (çev.: Ş. Yalçın), İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s.31.

anlamın, ardından da değerin üreticisi olmuştur. Bir anlamda anlam, anlamını kazandığı bağlamdan koparılmıştır. Her birey kendi başına bir bağlamdır artık. Bu açıdan nihai değerler toplumsal bağlamdan kurtarılmalıdır. Aynı şekilde Touraine⁴⁰, siyasal iktidarın toplumsal değil, ahlaki bir amaca; her bireyin kurtuluşuna bağlanması gerektiğini belirtir. Taylor ise, tüm bu sıkıntılardan kurtuluş reçetesi olarak demokratik hareket yoluyla ortak bir amacın oluşturulmasını işaret etmektedir. Ancak, her geçen gün daha da görelileşen ahlaki yapılanmalarla beraber siyasal alanda ahlaki zemin yokluğundan muzdarip, salt akla dayalı haklılaştırmalar ön plana çıkacaktır. Ahlak, siyasi arenada meşruluğun telafisi için kullanılacak bir araç olacaktır. McIntyre⁴¹ bu açıdan, günümüz toplumsal yapısında artık ahlaki otoritenin işlerliği kalmadığını belirtir. Çünkü önsel toplumsal uzlaşma ve yerleşik kurallar ortadan kalkmıştır. Otoritenin dayandığı önsel uzlaşma çöktüğünde de esas alınacak ahlaki ilkeler kalmaz ve her şey insan tercihi ile arzuları çerçevesinde göreceli olma niteliğini edinir. Bauman⁴² ise tüm bu gelişmeleri, modernliğin aşılabilir çelişkisi olarak tespit etmektedir.

Sonuç olarak, felsefenin bütünsel bakışı çerçevesinde etik sorular, tüm insani eylem alanlarını, siyasal olanları da kapsayacak şekilde genişletilebilir. Bu açıdan, birey ile müdahil olduğu tüm müşterek oluşumlar (toplum, topluluk, dernek, ev, işyeri...) arasındaki ilişkide ortaya çıkan siyaset de, insani bir eylem olması nedeniyle, etik ile iç içedir. Günümüz siyasal alanında, varlığını inkâr edemediğimiz meseleler olarak sayabileceğimiz yabancılaştırma, siyasetten soğuma, kamusal alanın daralması gibi sorunların hepsi modern etik anlayışla bağlantılıdır. Modern yaşamın kapsamındaki bireyselleşme, beraberinde etik çoğullaşmayı getirmiş ve bu çoğulluk, ekonomiden siyasete,

40 A. Touraine, *Demokrasi Nedir?*, (çev.: O. Kunal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, s.270.

41 A. McIntyre, *Secularization and Moral Change*, Oxford: Oxford University Press, 1967, s.53.

42 Z. Bauman, *Postmodern Etik*, (çev.: A. Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s.15.

toplumsal yaşamdan zihniyete kadar çeşitli alanlarda kriz olarak tezahür etmiştir. Buradaki asıl sorun özünde iktidar, itaat, tahakküm, egemenlik ilişkileri barındıran siyasal faaliyeti denetleyecek, iyi-kötü diye değerlendirebilecek ahlaki düsturların olup olmadığıdır. Böylesi düsturlar var olsa bile, bunların siyasal davranışı hangi açıdan ve ne kadar denetleyebileceği de ciddi bir sorundur.

Kısaca siyaset, düşünce tarihi boyunca her dönemde etik bir mesele olagelmıştır. Ancak dönemselsel olarak hâkim paradigmlar çerçevesinde siyasetin ahlakilik sorunu değişik veçheler kazanmıştır. Günümüzdeki deontolojik etik ile sonuç etiği arasındaki tartışma, siyasetin ahlak dışı bir alan olduğu anlamına gelmemektedir. Tüm bu durumlar dikkate alındığında siyasetin, etik ile iç içe olduğu ve çağdaş dünyada etik ile siyaset ilişkisinin daha da karmaşıklaştığı söylenebilir. Ahlaki fail olarak siyasetçi, bu siyasetçinin eylemlerinin niyet ve sonuç etiği açısından değerlendirilmesi ve genel olarak modern dönemde siyasetin etik konumu, çoğullaşma, anlam kaybı gibi sorunlar hep birlikte yeni tartışmalar ve çalışmaların konusu olmaya devam edecektir.

Kaynakça

- MacIver, R. M. Ethics and Politics, *International Journal of Ethics*, 20(1), 72-86. 1909.
- Badiou, A. *Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, (çev. T. Birkan), İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Tepe, H., "Bir Felsefe Dalı Olarak Etik: 'Etik' Kavramı, Tarihçesi ve Günümüzde Etik", *Doğu Batı*, Sayı 4, 1998.
- Abelson, R. ve Nielsen, K., "Ethics, History Of", *The Encyclopedia of Philosophy*, Ed: P. Edwards, New York: Macmillan Pub. Co. Inc., Free Press., 1972.
- Arslan, A., *Felsefeye Giriş*, 8. Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2005.
- Fieser, J. "Ethics", *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/e/ethics.htm>. 2006.
- Binkley, L. J. *Conflict of Ideals, Changing Values in Western Society*, London: D.Van Nostrand Co. 1969.
- Bentham, J. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, New York: Dove Publications, 2007.
- Webster's New Collegiate Dictionary*, 'Deontology', Massachusetts: G., C. Merriam Company, 1980.
- Kant, I., *Ahlak Metafizikinin Temellendirilmesi*, (Çev.: Ionna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1995.
- Rawls, J., *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press, 1973.
- Takış, T., "Etik", *Doğu Batı*, Sayı 4, 1998.
- Stangroom, J., *Felsefe*, (Çev.: F Uslu), Ankara: Liman Yayınları, 2013.
- Akarsu, B., *Ahlak Öğretileri*, 3.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- İnam, A., 'İç Ahlak Üstüne', *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*, Sakarya: SAÜ İİBF, 2005.
- Alkan, T., *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993, ss.90-93.
- Gert, B., <http://plato.stanford.edu/entries/morality-definition>, 05.09.2006.
- Aristotle, *The Politics*, (çev.: E.Barker), Oxford: Clarendon Press, 1948.
- Adkins, A.W.M., *The Connection between Aristotle's Ethics and Politics*, *Political Theory*, 12(1), 29-49, Feb., 1984.
- Strauss, L., *What is Political Philosophy?*, New York: Greenwood Press, 1959, s.10
- Heywood, A., *Siyasi İdeolojiler*, (Çev.: A.K.Bayram ve diğerleri), Ankara: Adres Yayınları, 2011.
- Bali Akal, C., *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara: Dost Kitabevi, 1998,
- Sunar, İ., *Düşün ve Toplum*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2008.
- Mardin, Ş., "Kollektif Bellek ve Meşruiyetlerin Çatışması", *Avrupa'da Etik, Din ve Laiklik*, (Çev.: S. Dolanoğlu ve S. Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

- Köker, L., "Bilim, Ahlak, Siyaset İlişkileri", **Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlak-sızlık**, (der.:Türker Alkan), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Hale, J., "Machiavelli ve Bağımsız Devlet", **Siyasi Düşünce Tarihi**, (der.: David Thomson), (çev.: Kurul), İstanbul: Şule Yayınları, 1996.
- Türköne, M., "Siyasi Ahlakın Yeniden Keşfi", **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1994, Sayı-1, ss.47-48.
- Daver, B., **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1972.
- Weber, M., **Sosyoloji Yazıları**, (çev.:Taha Parla), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Heller, A. ve Feher, F., **Postmodern Politik Durum**, (Çev.:Ş. Argın ve O. Akın-hay), Ankara: Öteki Yayınevi, 1993, s.91.
- Poggi, G., **The State Its Nature, Development and Prospects**, Cambridge: Polity Press,1990.
- Foucault, M., **Cinselliğin Tarihi, Cilt:1**, (çev.: Hülya Tufan), İstanbul:Afa Yayıncılık, 1993.
- Heller, A., "The Contingent Person and The Existential Choice", **Hermeneutics and Critical Theory in Ethics and Politics**, (ed. Michael Kelly), Cambridge: MIT Press, 1990.
- Arendt, A., **Geçmişle Gelecek Arasında**, (çev.: B.S. Şener), İstanbul: İletişim Yayınları. 1996.
- Taylor, C., **Modernliğin Sıkıntıları**, (çev.: U.Canbilen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Walters, D., **Modern Düşüncenin Krizi**, (çev.: Ş. Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Touraine, A., **Demokrasi Nedir?**, (çev.: O. Kunal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- McIntyre, A., **Secularization and Moral Change**, Oxford: Oxford University Press, 1967.
- Bauman, Z., **Postmodern Etik**, (çev.: A. Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

SIYASAL ETİK ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Nihat YILMAZ*

Son yıllarda etik ve ahlak gibi kavramların siyaset gündemi üzerindeki etkisi giderek artmaktadır. Öyle ki içinde bulunulan yüzyılda etik kavramına atıfta bulunma moda haline gelmiştir. Bu kavramın kullanımının bu derece yaygınlaşmasında bilim ve teknoloji öncülüğünde gerçekleştirilen ekonomik ilerlemelerin beklenenin aksine insanlığa esenlik ve mutluluk getirmemesi hatta acı tecrübeler yaşatmasının önemli bir etkisi vardır. Siyasal ve ekonomik sıkıntıların başat olduğu bir dönemde, kalkınma ve büyümenin temel öncelik olması etik duyarlılığın ve insani değerlerin ıskalanmasına neden olmaktadır. Bu da dünyadaki birtakım insani krizlerin sayısını arttırmaktadır. Toplumunu yönetme konumunda olan siyasetçilerin etik kaygılarının zayıflaması ya da kaybolmasının bu tür neticelerin oluşmasını sağladığına ilişkin söylemlerde meydana gelen artış ise durumu daha

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

vahim bir hale dönüştürmektedir.¹ Siyasette ahlak için gerekli olan zeminin kaybolması genel anlamda ahlak güdüsünü ortadan kaldıran bir etki değildir.² Sadece o zeminde ahlaki gelişim sağlanamayabilir. Bu durum doğru, adil ahlaki ilkelerin olmadığını göstermez. Fakat ahlaki güdülerden yoksun bir siyaset kurumunun olumsuzluklardan kurtulması oldukça zordur. Bu olumsuzluklardan ancak eksik yönü olan etiği güçlendirmesi ile gerçekleştirebilir.

Siyasetin eksikliklerini giderecek siyasal tedbirlerden söz edilmeye başlandığında etik kavramının adı eskiye nazaran daha fazla anılmaktadır. Siyasetin olumsuz imajını düzeltmek amacıyla alınan siyasal önlemlerin en önemlilerinden biri şüphesiz birçok ülkede sayısında ciddi artışların meydana geldiği Etik-Kurulları'dır. Dünya genelinde etik kurullarının sayısında meydana gelen artış ile birlikte siyasetin etik sıkıntılarını çözüm önerileri getirmek amacıyla birçok ulusal ve uluslararası kongreler ve konferansların sayısında da ciddi bir artış görülmektedir.³ Etik tartışmaların dünya genelindeki bu yükselişi ilk kez gerçekleşmiş bir durum değildir. Dinin daha etkin bir kurum olduğu Ortaçağ etik tartışmaların en yoğun olduğu dönemlerden biridir. Ortaçağ öncesinde Antik Yunan döneminde de siyasal etiğe ilişkin tartışmalar söz konusudur. Kısacası etiğin siyasal bağlamda tartışılması bazı dönemler yoğun olmakla birlikte her daim süreklilik arz etmiş bir durumdur. Birbirleri ile yakın ilişki içinde olan etik ve siyaset kavramlarının günümüze kadar sürekli olarak her siyasal etik tartışmasında yer alması, her iki kavrama insanların ihtiyaç duyduklarının önemli bir göstergesidir.

Siyasette etiğe ihtiyaç duyulmasının önemli nedenlerinden biri siyaset kurumuna ve siyasetçilere duyulan güven eksikliğidir.

1 C. Güleç, *Politik Psikoloji Penceresinden Siyaset Ahlakı, Kimlik ve Laiklik*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2004, s. 34.

2 W. Brown, *Tarihten Çıkan Siyaset* (çev. E. Ayhan), İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 43.

3 G. Herbert, "Ethik, Religion und Politik", http://homepage.univie.ac.at/herbert.gottweis/WiSe2003_ethik/ethik_info.pdf, (08.06.2013).

Siyasetçilerin kendi menfaatlerini kamu yararından daha üstün gördüklerine ilişkin insanlarda oluşan algı ise bu güvensizliği tetiklemektedir. Bu olumsuz algıların giderilebilmesi için etik kavramının işlevsel olarak siyasette daha fazla yer alması gerekmektedir. Bu amaçla çalışmada, öncelikle konunun temel kavramı olan siyasal etik ele alınmaktadır. Daha sonra siyasal etiğin amaç etiği, kurumsal etik ve davranış etiği gibi üç farklı görünümü üzerinde durulmaktadır. Son olarak da çalışmanın ana konusunu teşkil eden siyasette etiğin neden önemli olduğuna ilişkin bilgilere değinilmektedir. Çalışma, etik siyasetin önemini ve siyasette etik için neler yapılması gerektiğine ilişkin düzenli bilgiler sunmayı amaçlamaktadır.

Siyasal Etik⁴ Kavramı

İnsan hem sosyal hem de siyasal bir varlıktır. İnsanın siyasal bir varlık olması onun siyasal birtakım faaliyetlerde bulunabileceğini göstermektedir. Antik Yunan'dan beri insanoğlu siyasal bir varlık olan "Homo politicus" olarak adlandırılmaktadır. İnsanın "Homo politicus" olmasında dolayı da birey-devlet ilişkileri daha fazla önem kazanmaktadır.⁵ Bireyin devlete, devletin de bireye karşı yükümlülüklerini tespit eden bilim olması dolayısıyla siyaset bilimi bu bağlamda önem arz etmektedir. Siyaset biliminin araştırma alanlarından birey ile devlet arasındaki karşılıklı yükümlülüğün getirdiği yakın ilişki, etik ile siyaset arasındaki ilişki ile doğrudan ilintilidir. Çünkü burada bireyin haklarını ve yükümlülüklerini koruyan devlet ile bu hak ve yükümlülükleri korurken siyasete doğru ve adil bir şekilde hareket etmesi noktasında ona yol gösterici olan etik arasındaki bir ilişki söz konusudur.⁶ Etik ve siyaset kavramlarının bir arada kullanma ihtiyacı her ikisinin içeriğini kapsayacak yeni bir kavramı da beraberinde getirmiştir. Etik-siyaset ilişkisinde bu kavram ek-sikliği "Siyasal Etik" kavramı ile giderilmektedir.

4 Çalışmada etik ve ahlak kelimeleri birbirinin yerine kullanılmaktadır.

5 Güleç, a.g.e., s. 35.

6 SHALLY, "What is the Relationship between Ethics and Politics?", <http://www.publishyourarticles.net/knowledge-hub/philosophy/what-is-the-relationship-between-ethics-and-politics.html>, (10.06.2013).

“Siyasal Etik” devletin etik sorumluluğu ile ilgilenen temel bir kavramdır. Özellikle adalet, toplumdaki devletin temel rolleri, dayanışma ve yardımlaşma, kalkınma desteği, devlet şekilleri, vergi politikaları ya da siyasetçilerin bütünlüğü gibi konular siyasal etiğin ilgilendiği alanlardır.⁷ Yani siyasal etik, siyasetin tüm bu alanlarının etik yönlerinin araştırılması ve değerlendirilmesidir. Siyaset kurumunun adalet, özgürlük ve barış gibi temel değerleri benimsemesinde siyasal etiğin önemli bir yönü olan etik düşüncelerin önemi yadsınamaz. Fakat pratik siyasal hayata bakıldığında etiğin temel ilkelerinin genellikle gerçekçi siyaseti takip edemediği görünmektedir. Bu durumun oluşmasında etiğin normatif bir bilim olması ve siyaset gibi uygulamalı, pratik bir bilim olmamasının etkisi büyüktür. Ancak etiğin uygulamalı bir bilim olmaması onun pratik hayata bir etkisinin olmadığı anlamına gelmez. Siyaset aracılığıyla etik kendisini toplumda hissettirebilir. Bu nedenle hem siyaset hem etik kavramları birbirleri için gerekli iki önemli kavramdır. Siyaset kurumunda etik prensiplerin, faziletlerin ve normların olup olmadığı ve bunların siyasetin içine nasıl dâhil edilebileceğinin araştırılması noktasında siyasal etik önemli bir işlev görmektedir.⁸ Birbirleri için son derece gerekli etik ve siyaset kavramı her ikisi bir araya geldiğinde insanların arzuladığı iyi yaşam koşullarının oluşmasını sağlayabilirler. Fakat insanlardaki iktidar ve güç hırsı bazen her iki alanında kötüye kullanılmasına sebep olabilmektedir. Kısacası, araç olarak bu kavramların hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığı önemli bir hal almaktadır.

Etik ile siyaset arasında yakın bir ilişki bulunmasına rağmen bazı farklılıklarda söz konusudur. En önemli farklardan biri etiğin bireysel yararı, siyasetin ise kamusal yararı daha üstün görmesidir. Bireysel yarar olmadan kamu yararının elde edilmesi zor olduğu gibi, benzer şekilde kamu yararı olmadan da bireysel yarar sağlama oldukça güçtür. Bu nedenle de siyaset, hem

7 INSTITUT FÜR ETHIK UND WERTE, “Politische Ethik”, <http://www.ethikinstitut.de/index.php?id=123>, (06.06.2013).

8 PREONLINECOUK, “Informationen über den ethischen Einfluss des Wandels von Werten und Normen”, <http://www.pre-online.co.uk/politische-ethik.html> (07.06.2013).

kamusal yararlar da hem de vatandaşların bireysel yararlarında iyileştirmeler meydana getirerek vatandaşlara daha iyi yaşam koşulları sağlayacak ideal bir refah devleti kurmayı amaç edinmiştir.⁹ Dolayısıyla hem bireysel yararın hem de kamu yararının birlikte geliştiği yerlerde başarılı ideal bir refah devleti kurulabilir. Bu bağlamda ideal bir refah devletinin oluşturulmasında etik siyaset ya da siyasette etik önemli ön koşullardır.

Etik ve siyaset tartışmalarının Antik Yunan dönemine kadar giden geçmişine bakıldığında günümüzdeki tartışmaların o dönemlerde de var olduğu görülmektedir. Etik ve siyaset ilişkisi üzerine günümüze kadar süregelen tartışmalarda düşüncüler arasında ciddi görüş farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin Mahatma Gandhi siyaset ile ahlak arasında mutlu bir evliliğin tesis edilmesinin gerekliliğini savunarak, yüksek standarda sahip bir siyasetin ahlaki bir temele dayanmasının zorunluluğunu vurgulamaktadır.¹⁰ Ayrıca Gandhi ilkedan yoksun bir siyaseti dünyadaki yedi büyük günah arasına sokmaktadır. Bu yedi büyük günah:¹¹ Çalışmadan kazanılan servet, vicdan olmaksızın keyif, karakter olmaksızın bilgelik, ahlak olmaksızın iş hayatı, insanlık olmaksızın bilim, fedakârlık olmaksızın ibadet ve ilke olmaksızın politika. Yani Gandhi ahlaki ilkelerden yoksun bir siyasetin dünyadaki önemli yedi büyük günahtan birine neden olacağını savunarak, ilkeli siyaseti önermektedir. Thomas Hobbes ve takipçilerine göre ise etik olma devlet tarafından insanlara empoze edilen bir durumdur, bu nedenle de etik siyasetin sadece bir kolu olabilir. Bu görüş farklılıklarına rağmen kesin olan bir şey vardır o da etik ve siyasetin bir karşılıklı bağımlılık içinde olduğudur.¹²

9 SHALLY, "What is the Relationship between Ethics and Politics?", <http://www.publishyourarticles.net/knowledge-hub/philosophy/what-is-the-relationship-between-ethics-and-politics.html>, (10.06.2013).

10 SHALLY, "What is the Relationship between Ethics and Politics?", <http://www.publishyourarticles.net/knowledge-hub/philosophy/what-is-the-relationship-between-ethics-and-politics.html>, (10.06.2013).

11 Peter I. Gichure, "Wissen - Ethik - Politik", Bernhard Vogel (Ed.), Werte schaffen: Vom Zweck der Politik in Zeiten der Globalisierung (74-102), Freiburg: Herder Verlag, 2007.

12 SHALLY, "What is the Relationship between Ethics and Politics?", <http://www.>

Siyasal etik konusunda Max Weber “Meslek olarak Siyaset” adlı eserinde önemli konulara değinmektedir. Etik kavramının inanç ve sorumluluk etiği olmak üzere ikiye ayıran Weber sorumluluk etiğinin inanç etiğinden farklı olarak siyasal etik anlamına geldiğini ifade etmektedir. İnanç etiğinde siyasetçi gerçekleştirmiş olduğu davranışlar neticesinde bir sorumluluk üstlenmez. “Hristiyan doğru hareket eder ve sonuçları Tanrı’ya bırakır” anlayışı inanç etiğinin temel kaidesidir. Sorumluluk etiğine göre ise siyasetçi eylemlerinin sonuçlarına katlanmak zorundadır. Siyasetçi eylemlerinin sonuçlarından sorumlu tutulacak olmasından dolayı alacağı kararların sonuçlarını önceden kestirebilmelidir.¹³ Weber birbirlerinden farklı anlamlar taşıyacakları da inanç etiği ve sorumluluk etiği birbirini tamamlayan bütünü önemli iki parçasıdır. Siyasetçi inanç ve sorumluluk etiğinin birleşmesi ile ideal ahlak anlayışını kavuşabilir.¹⁴ Dolayısıyla siyasetçinin etik bir siyaset icra edebilmesi için inanç ve sorumluluk etiğini birbiriyle bağdaştırması gerekmektedir.

Siyaset biliminde etik siyaset ilişkisi ile ilgili farklı bakış açılara sahip iki önemli düşünür Platon ve Machiavelli’dir. Platon yöneticilerin kim ve nasıl olması gerektiğine ilişkin fikirler ve nasihatler öne sürerek olması gereken hakkında bilgi vermektedir. Machiavelli ise başarılı yöneticilerin ve siyasetçilerin nasıl başarılı olduklarını var olan durumlarını inceleyerek araştırmaktadır. Machiavelli’ye göre siyasette başarı etik kaygılarla, ahlaki duyarlılıklarla pek bağdaşmamaktadır.¹⁵ Ayrıca Machiavelli egemenin iradesinin yasa niteliğinde olduğunu ve bu iradeye itaatin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Bu itaatin sağlanması ve insanların kendilerinin bir iktidar tarafından korunması için her ne pahasına olursa olsun egemenin güç uygulaması zorunludur. Bu nedenle egemenin güç uygularken etik kurallara

publishyourarticles.net/knowledge-hub/philosophy/what-is-the-relationship-between-ethics-and-politics.html, (10.06.2013).

13 M. Weber, **Meslek Olarak Siyaset**, (çev. A. Timuçin ve M. Sert), İstanbul: Çivi yazıları Yayınevi, 2006, s. 118.

14 M. Tataroğlu, “Kalkınma Sürecindeki Toplumlarda Politikacının Ahlaki Çıkmazı”, **Amme İdaresi Dergisi**, 35(3), 2002, s. 81.

15 Güleç, a.g.e., s. 35.

uygun hareket etme zorunluluğu yoktur.¹⁶ Ona göre siyasi başarı için amaç araçları meşru kılmaktadır. Ahlakın toplum için önem taşıdığını vurgulamakla birlikte siyasette siyasetçilerin başarılı olmasında ahlakı uygun görmemektedir.¹⁷ Bundan ötürü Machiavelli siyaseti kendine özgü tabiatı kapsamında değerlendirerek onun ahlaki değerlendirmelerden bağımsız bir şekilde açıklama çalıştığı söylenebilir.¹⁸ Öyle ki Machiavelli Hükümdar eserinin “Zorbalıkla Hükümdarlığa Yükselenler” adlı VIII. bölümünde şöyle demektedir¹⁹: “Vatandaşlarını öldürmenin, arkadaşlarına ihanet etmenin, sadakatsiz, merhametsiz, dinsiz olmanın erdem olduğu söylenemez. Bunlarla iktidar kazanabilirsiniz ama şan ve şeref elde edemezsiniz.” Dolayısıyla siyasetin etik ile hiçbir bağlantısının olması gerekmez. Burada siyaset açısından önemli olan başarıdır. Makyavelizm düşünce sisteminde “Başarıya ulaştıran her yol mübahtır” anlayışı önemli bir yer tutmaktan ötürü ahlaki değerler ile siyaset yapmak güçleşmektedir.

Siyaset etik ilişkilerinde Makyavelizmin görüşünün neredeyse tam karşıtı düşünceyi savunan filozof Platon’dur. Platon’un idealist yaklaşımına göre siyaset ahlaka feda edilmiştir. Onun idealist yaklaşımı evrensel ve mutlak ahlaki değerleri (idealar) öngörmektedir. Devletin temel amacı da evrensel ve mutlak olan bu ahlaki değerleri ve erdemleri toplumsal yaşama geçirerek tüm yurttaşları ahlaklı yaşama yönlendirmedir. Ahlaklı bir toplumsal yaşam için ise “adalet” en önemli ülküdür. Ona göre adalet devletin olduğu kadar tek tek bireylerin de temel erdemidir.²⁰ Bu temel erdemi sağlayacak olan devletin kendisinin sahip olduğu erdem tüm toplum tarafından benimsenmekte midir? sorusunun cevabı önemlidir. Farklı etik ilkelere sahip azınlıkların Platon’un bu evrensel etik ilkeleri içinde eritilmesi durumu

16 SHALLY, “What is the Relationship between Ethics and Politics?”, <http://www.publishyourarticles.net/knowledge-hub/philosophy/what-is-the-relationship-between-ethics-and-politics.html>, (10.06.2013).

17 Güleç, a.g.e., s. 36.

18 C. Oktay, *Siyaset Yazıları: Hum Zamirinin Serencamı ve Diğerleri*, İstanbul: Der Yayınları, 1998, s. 208.

19 Machiavelli, *Hükümdar* (Çev. G. Demircioğlu ve A. Çavdar), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s. 42.

20 Güleç, a.g.e., s. 38.

söz konusu olabilmektedir. Burada devleti yönetenlerin sahip olduğu etik anlayış topluma empoze edilebilir.

İslami düşünürlerden Farabi'nin siyaset ve etik ilişkisi ile ilgili düşünceleri de siyasal etik açısından oldukça değerli fikirlerdir. Farabi "Medinet'ül Fazıla" adlı eserinde Antik Yunan düşüncesini İslami bir yaklaşımla bağdaştırarak "Emir, nübüvvet hırkasını kuşanmaya ehil biri olmalıydı" sözü ile emirin sıradan biri olamayacağı, sıra dışı, neredeyse peygamberce birisi olması gerektiğini savunmaktadır. Ancak Farabi bu talebin erişilmesi güç bir hayal olduğunun ve böyle bir toplum düzeninin hemen her zaman mümkün olmayacağını belirtmektedir.²¹ Farabi siyasal iktidarı elde edenlerin peygambervari bir yönetim sergilemeleri gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Bunun zor bir durum olmasına rağmen Farabi'ye göre bu amaç doğrultusunda siyasal liderler çaba göstermelidirler.

Diğer bir İslami düşünür olan İbn Teymiyye'ye göre ise iyi ve adil bir siyasetin "emaneti ehline vermek" ve "adilane hükmetmek" gibi iki temel gereksinimi vardır. Siyasetin etik yönden başarılı olmasında önemli bir şart olan emaneti ehline vermekten kastedilen şey hem kamu yöneticiliğinin hem de kamu maliyesinin o işte yetenekleri en iyi olan kişilere verilmesidir. Adilane hükmetmek ise yapılan her türlü tasarrufta adaleti gözetmektir. Aynı şekilde İbn Teymiyye emaneti ehline veren ve adil olan ululemr'e (buyruk sahibi olanlar) itaat gerekli olduğunu belirtmektedir. Ancak Allah'a isyanın söz konusu olduğu yerlerde hiçbir mahlûka itaat edilemeyeceğini de vurgulamaktadır.²² Kısacası İbn Teymiyye'ye göre Allah'a isyanın olmadığı, emanetin ehline verildiği ve adil bir yönetimin sergilendiği siyasal iktidarlar başarılı yönetimlerdir ve halklar da bunlara ita-atle mükelleftirler.

Osmanlı İmparatorluğunun siyasal etik açıdan yönetim anlayışı İslam'a dayanmaktadır. Bu anlayışa göre "veday'i halik'i

21 C. Oktay, *Siyaset Yazıları: Hum Zamirinin Serencamı ve Diğerleri*, İstanbul: Der Yayınları, 1998, s. 207.

22 İbn Teymiyye, *Siyaset: Es-Siyasetü's-Şer'iyye* (çev. V. Akyüz), İstanbul: Der-gah Yayınlar, 1999, s. 29-30.

kibriya” yani yüce yaratıcının emanetleri olan reaya ve teba’ya karşı padişahın adilane bir yönetim sergilemesi zorunludur. Sultan gücünü bu adalete dayalı yönetim anlayışından almaktadır. Sultana meşruiyet sağlayan bu anlayıştır. Nasihatname ve Siyasetname gibi eserlerde önemli yer tutan “daire-i adalet”in savunduğu temel tezlerin bazıları şunlardır: “Sultan adil olursa halka dirlik ve düzen gelir; dirlik içinde reaya bol üretim yapar, refaha ulaşır; bol ürün alan reaya çok vergi verir; vergiler devlet hazinesini doldurur; hazinesi zenginleşen sultan büyük ordular besler, kuvvetli orduya sahip olan sultanın gücü artar.” Osmanlı’da bu yönetim anlayışının işleyebilmesinin temelinde teb’anın “Ulu’l-emre itaat”inin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunun için de padişaha mutlak bağlılık şarttır.²³ Kısacası Osmanlı’nın siyasi sisteminde etik yönden önemli olan temel kriter sultanın adalete dayalı bir yönetim anlayışı sergiliyor olmasıdır. Adalet dairesinde yöneticinin adil olması aynı zamanda kendisinin güçlenmesi için de gerekli bir koşuldur.

Hem batı hem de İslam siyasi düşüncesinde siyasi etik konusunda eserler veren birçok başka düşünürlerde bulunmaktadır. Ancak çalışmanın kapsamının çok fazla genişleyeceği düşüncesiyle çalışma da sadece bazı önemli düşünürlerin fikirlerine yer verilmektedir.

Siyasal Etiğin Görünümleri

Siyasal etiğin görünümelerini bir ayrıma tabi tutabilmek için İngiliz ve Amerikan bilim literatüründe “Siyaset” sözcüğünün karşılığı olan politics (süreç), polity (şekil) ve policy (içerik) kavramlarından yararlanmak gerekmektedir (Tablo 1).

-*Politics*: Bir ülkedeki siyasi davranışlar tümü siyasetin politics yönüyle alakalıdır. Dolayısıyla siyasi davranış politics’in Türkçe karşılığı olarak olarak adlandırılabilir. Bunun dışında siyasi süreçlere ilişkin incelemeler de siyasetin politics görünümü bağlamında değerlendirilmektedir. Kısaca özetlendiğinde tutumlar, davranışlar, çıkarlar, uzlaşma ve çatışma çabaları, karar

23 Güleç, a.g.e., s. 182.

verme ve kararları uygulama gibi tüm konular politics'in üzerinde durduğu başlıca araştırma alanlarıdır.

-*Polity*: Siyasal düzenlemeler, seçimler, partiler, fikir hürriyeti, anayasalar, kanunlar, normlar ve kurumlar siyasetin polity görünümüyle yakından ilişkili ve bu kavramı açıklayıcı temel terimlerdir.

-*Policy*: Siyasal hedefleri ve içerikleri, görev alanlarını ve programları kapsamaktadır.²⁴ Örneğin dış politika, sosyal politika, eğitim-, çevre-, ve güvenlik politikası vb. alanlar policy boyutuyla ilgilidir.²⁵

Siyasetin bu üç görünümünün içerdiği anlamlar ve belli başlı araştırma alanları Tablo 1'de özetlenmektedir:

Tablo 1: Siyasetin Üç Görünümü

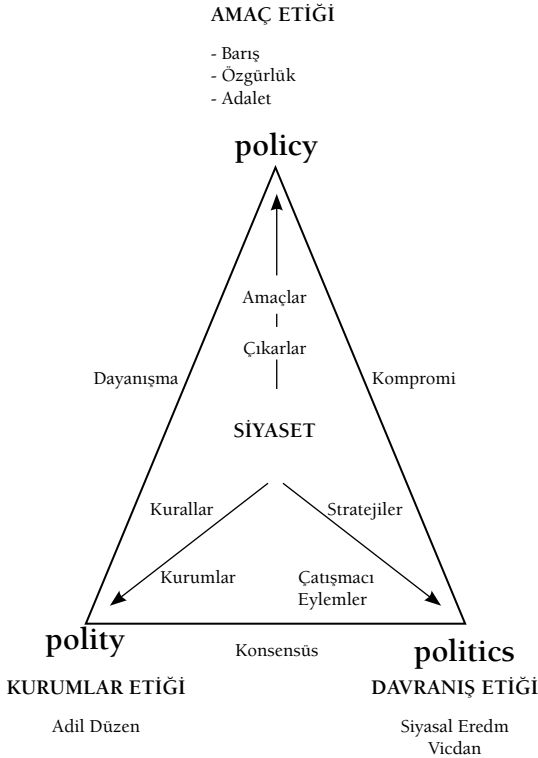
Boyut	Polity	Politics	Policy
Kavramsal İlgisi	Siyasal Yapıların Dizayını	Siyasal Süreçlerin Dizayını	Politikanın İçeriği
Yönelim	Kurumsal Yönelim	Girdi (Input) Yönelim	Çıktı (Output) Yönelim
Görünüm Şekli	Anayasalar, Kanunlar, Normlar, resmi ve resmi olmayan "Oyun Kuralları"	Tutumlar, Davranışlar, Çıkarlar, Eylem Potansiyeli, Çatışmalar, Karar Verme ve Uygulama	Politikanın Hedefleri ve Görevleri, Siyasal Alanları Etkileyen Faktörler, Hükümetlerin ve diğer Aktörlerin Eylem ve Eylemsizlikleri, Siyasal Yönetim, Politikanın Sonuçları
Araştırma Alanları	Anayasa Hukuku, Devlet ve Yönetim Şekilleri, Rejim Türleri, Hükümet Sistemleri, Resmi ve Resmi Olmayan Kurumlar	Siyasi Partiler, Çıkar Grupları, Dernekler, Seçimler, Siyasal Kültür, Siyasal Süreçler, Sivil Toplum, Medya	Siyasal Alanlar (Örneğin Ekonomi Politikası, Eğitim Politikası, Çevre Politikası, Göç Politikası): Devlet Faaliyetleri

Kaynak: Lauth, Hans-Joachim ve Wagner, Christoph, "Gegenstand, grundlegende Kategorien und Forschungsfragen der Vergleichenden Regierungslern", Hans-Joachim Lauth (Ed.), *Vergleichende Regierungslern: Eine Einführung*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010, s. 23.

24 F. Furger, *Politik oder Moral? Grundlagen einer Ethik der Politik*, Paderborn: Bonifacius Verlag, 1994, s. 57-58.

25 Y. Yoldaş, *Toplumun Siyaseti*, İstanbul: Derin Yayınları, 2011, s. 3.

Siyasetin bu görünümüleri siyaset etiği açısından da önem arz etmektedir. Siyasetin görünümüleri siyaset etiğine uyarlandığında siyasal etik üç'e ayrılabilir: Siyasal hedeflerin etiği (policy), siyasal düzenlerin ve kurumların etiği (polity) ve siyasal davranışların (politics) etiği.²⁶ Bu üç ayrım aynı zamanda bir-biri ile de yakın ilişki içindedir. Her üç etik türünün birleşmesi neticesinde siyasal etik olgusu ortaya çıkmaktadır. Her bir etik farklı birtakım görevler üstlenerek resmin bütünü olan siyasal etiği oluşturmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Siyasal etik

Kaynak: B. Sutor, *Kleine Politische Ethik*, Schriftenreihe Band 341, Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 1997, s. 54.

26 Furger, a.g.e., s. 57-58.

Siyaset meşru birçok çıkar grubunun faaliyet gösterdiği bir alandır. Bu çıkar gruplarının bazıları kendi menfaatlerine yakın siyasal partileri destekleyerek onların seçim kazanmalarını sağlamaya çalışırlar. Bu sağladıkları destek sayesinde de siyasi partilerin onların çıkarlarını gözetmesini isteyerek siyasetin kendilerine menfaat sağlaması için çaba gösterirler. Burada önemli olan nokta siyasal iktidarın nasıl bir yol izleyeceğidir. Siyasal iktidar kendisine destek verenlerin mi yoksa tüm toplumun menfaatine mi faaliyet gösterecektir? sorusuna verilecek cevap siyasetin nasıl bir yol izlediğinin önemli bir göstergesi olacaktır. Etik bir siyasette siyasal iktidar, toplumun tüm aktörlerine karşı barış, özgürlük ve adalet ilkelerine uygun bir şekilde davranması gerekmektedir. Kısacası siyasetin etik amaçlar doğrultusunda yol alması *amaç etiği* kavramı ile açıklanabilir. Siyasal etiğin birinci görünümü olarak amaç etiği, barış, özgürlük ve adalet ilkelerine dayanarak genel çıkarın ya da kamu yararının gerçekleştirildiği bir siyasal iktidarı hedeflemektedir. Bu genel çıkar ya da kamu yararının amaca uygun olarak faaliyet göstermesi de toplumda herkesin katıldığı sözleşmeye dayalı bir siyasal düzenin var olması ile gerçekleştirilebilir.²⁷ Dolayısıyla siyaset bilimi alanında sözleşmeci kuramcılar olarak adlandırılan Jean-Jacques Rousseau, Thomas Hobbes ve John Locke gibi filozofların düşünceleri bu noktada daha önemli bir hal almaktadır. Yani sözleşmeci kuramcıların savunduğu sözleşme, bireylerin bazı kurallara karşılıklı uzlaşma ile uyum sağlayacaklarını taahhüt etmelerini sağlayan bir toplum sözleşmesidir.

İkinci önemli etik türü kurumların etik yönden önemini vurgulayan *kurumsal etik*dir. Siyasal iktidar kamu yararına ve adalete hizmet etmelidir. Bunun için de öncelikle siyasal iktidarı kullananların bireysel erdem sahip olmaları gerekmektedir. Fakat bu bireysel erdemın kurumsal etik aracılığıyla desteklenmesi zorunludur. Yani siyaset kurumu içinde kamu sorumluluğunun örgütlenmesi zorunludur. Devlet kamu yararına ve

27 B. Sutor, *Politische Ethik: Gesamtdarstellung auf der Basis der Christlichen Gesellschaftslehre*, 2. Baskı, Paderborn, München, vd.: Ferdinand Schöningh, 1992, s. 122.

adalete hizmet etmelidir, bu görevi yerine getirebilmesi içinde insanlara ihtiyaç duymaktadır. Bu görevlilerden beklenen ise kendi çıkarlarını görevlerine göre ikinci plana atmaktır. Onlar iyi ve doğru olanı yapmalılar ve bu nedenle de kendileri iyi ve adil olmak zorundadırlar. Ancak bu beklenti genellikle gerçekçi olarak algılanmamaktadır. Her yerde iyi ve kötü insanların karışımından oluşan bir toplum söz konusudur. Bazı insanlar gücü kendilerinde görmek ve bu gücü uygulamak için sorumluluk üstlenmek isterler. Ancak erdemini olmadığı kişilerde böyle bir gücün olması iyi bir yönetimin oluşmasının önünde önemli bir engeldir. Bunun için iyi bir yönetim için en iyi insanların seçilmesi zorunludur. Bu noktada en iyilerin kimler olduğu nasıl tespit edilecektir? sorusuyla karşılaşılabilir. Burada seçimler en iyileri tespit etmede önemli bir araçtır. Öncelikle seçimler öncesinde yapılan kamusal tartışmalar kimin iyi olduğu test edilmesinde önemli bir aşamadır. Diğer önemli bir noktada seçimler ile iktidar yetkilerini kullananların sorumluluğa zorlaması söz konusu olabilir. Eğer siyasal iktidar sorumlu davranıştan kaçınırsa bir sonraki seçimleri kaybetme ihtimaliyle karşı karşıya kalacak olmasından dolayı sorumlu bir davranış sergileyebilir. Bu bağlamda seçimler yöneticileri sorumlu davranmaya iten ilk örgütlü kamusal kurumdur denilebilir. Ancak bu yeterli değildir. Seçilmişlerin gücü kötüye kullanmalarının önüne geçilebilmesi kurumsal etiğin oluşturulması şarttır. Çünkü kurumsal etik siyasal güçlerin erdem sahibi olmadığı durumlarda iktidarın örgütlenerek nasıl kamu yararına ve adalet ilkelerine uygun hareket edeceğini göstermektedir.

İyi işleyen siyasal kurumlar siyasal faaliyetlerde bulunan insanları bencil davranışlardan kurtarmak için siyaseti kamu yararı ve adalet ilkelerine yaklaşırma görevine sahiptir.²⁸ Aynı zamanda iyi kurumlar insanların ahlaki davranışlar sergilemelerini de kolaylaştırmaktadır. Bunların dışında siyaset kurumunun ahlaki kalitesi sadece siyasi yöneticilerin bireysel ahlakları

28 NSW, "Institutionenethik -Erfindungen gegen den Missbrauch öffentlicher Macht", http://www.nsw-rse.ch/download/forum_nsw/_rse/02_bericht_forum_05012007.pdf, (12.06.2313).

ile ölçülemez, kamu görevinin yasal kurallara uygunluğu baz alınarak ölçülebilir. Yani burada kişisel etikten ziyade kurum etiği daha önemlidir.²⁹

Üçüncü etik türü ise *davranış etiği*dir. Siyasi aktörlerin vicdani ve ahlaki niteliklere, kurallara ve siyasal erdeme bağlı davranışlar sergilemesi davranış etiğinin kapsamına girmektedir. Davranış etiği, belirli bir durum karşısında kendiliğinden sergilenen ahlaki niteliklere sahip davranışlardır. Kurumsal etikten öte duruma göre sergilenen davranış olması nedeniyle durumsa etik olarak da adlandırılabilir.³⁰ Bireysel olarak siyasette faaliyet gösteren aktörlerin karmaşık problemlerin üstesinden gelirken davranış etiği kurallarına uygun hareket etmelidirler. Sorunlara üretilecek çözümlerde bireysel siyasal aktörlerin bilgeliği siyaset kalitesi açısından oldukça önemlidir. Sergiledikleri davranışlardaki etik gerekçeler de aynı şekilde önem taşımaktadır.

Siyasal Etiğin Önemi

Son yıllarda birçok ülkede siyasete karşı önemli ölçüde bir güven kaybı söz konusudur. Bu güven kaybı sadece hükümetlere karşı değil, aksine siyasal sistemin tüm eylemlerine karşı duyulan bir güvensizliği ifade etmektedir. Güven kaybının başlıca göstergeleri: seçimlere azalan oranda katılımın olması, siyasal partilere özellikle de partilerin gençlik kuruluşlarına olan üyeliklerin giderek azalması, siyasal makamlardaki istihdamlar ile ilgili problemlerde meydana gelen artışlar, politikacıların itibar kaybı ve siyasetin kabiliyetine olan düşük güvendir. Bunlar siyasetin temel toplumsal sorunları çözmede ona olan güvenin azalmasına neden olan başlıca faktörlerdir.³¹ Yani siyasetteki kirlenmelerin, yolsuzlukların ve rant dağıtımındaki haksızlıkların artış gösterdiği günümüzde, halkın siyaset kurumuna olan

29 M. Hättrich, *Politik und Moral*, Beiträge der Akademie für Politische Bildung, Zur aktuellen Diskussion, Heft 9, 1991, s. 185.

30 K. Bayertz, *Politik und Ethik*, Ditzingen: Reclam, 1996, s. 87.

31 J. Wiemeyer, "Politische Ethik", <http://www.ruhr-unibochum.de/cgl/downloads/PolitischeEthik1112end.pdf>, (09.06.2013).

güveninde ve ilgisinde ciddi bir azalma meydana gelmiştir.³² Siyasette güven kaybına olanak tanıyan tüm bu problemlerin üstesinden gelinebilmesinde şüphesiz siyasetin etik boyutunun geliştirilmesi gerekmektedir. Siyaset siyasal etik aracını kullanarak adil işleyen bir mekanizmaya kavuşturulduğunda ona karşı duyulan güvensizliğin azalması sağlanabilir.

Bugün birçok ülkenin siyasal kurumları ne politik ne de etik anlamda iktidar olma görevlerini tam olarak yerine getirememektedirler.³³ Siyasetin amaç ve araç ilişkisi ülkelerin siyasal etik yönünden başarılarının ne seviyede olduğunun önemli bir göstergesidir. Siyaset etik açıdan değeri, hizmet ettiği amaca bağlı olarak değişkenlik gösterir. Bu duruma örnek olarak ülkelerin çelik üretimi verilebilir. Çelik eğer okul ve hastane inşası gibi tamamen insani amaçlar için kullanıldığında etik açıdan uygun bir işlev gerçekleştirmiş olur. Ancak savaşlar için çeşitli silahların yapımında çelik üretiminden yararlanıldığında bu durumun etik bir yönünden söz edilemez.³⁴ Bosna soykırımında, Srebrenitsa'da beş binden fazla boşnağın korumalığını üstlenen Birleşmiş Milletler Hollanda askerlerinin bu Müslümanları Sırlara teslim etmeleri, Hocalı soykırımını yapan (1992) milis lideri Ermeni devlet başkanı tarafından devlet nişanıyla ödüllendirilmesi, Danimarka'da İslam dininin peygamberini aşağılayan karikatürlerin yayınlanması³⁵ vb. konular dünya siyasetinin etik açıdan durumunu gösteren önemli bazı örneklerdir. Tüm bu olumsuzlukların giderilmesi için küresel adalete ihtiyaç vardır. Küresel adaletin sağlanması için de küresel ahlak standardı oluşturulmalıdır. Bu şekilde küresel ahlak ve adalet sayesinde küresel bir barış sağlanabilir. Bu genel çerçevede her toplum kendi içinde küresel adaletini meydana getirmektedir.³⁶ Siyasette etik değerleri sadece kendi ülke

32 Güleç, a.g.e., s. 11.

33 H. Schmidt, *Toplumda Ahlak Anlayışı: Yeni Yüzyılın Eşiğinde Almanya* (Çev. Fatma Artunkal), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 41.

34 B. Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993, s. 19.

35 H. Çetinkaya, *Ahlak ve Politika: İnsanlık Ahlakı ve Düşmanlık Politikası*, İzmir: Aralık Yayınları, 2007, s. 73-75.

36 N. Tarhan, *Asimetrik Savaş: Politik Psikoloji*, İstanbul: Timaş Yayınları,

vatandaşlarına uygulamak siyasal bir etik davranış sergilendiğini göstermez. Ülkelerin siyasal iktidarları hem kendi iç siyasetlerinde hem de uluslararası siyasette etik değerleri savunmadırlar. Ülkelerin siyasal iktidarlarına karşı etik yönden olumlu ya da olumsuz bir kanaatin oluşmasında iktidarların ülkelerinin iç ve dış dinamiklerinde gösterdikleri davranışların önemli bir etkisi vardır. Dolayısıyla siyasal iktidarlar ülkelerin siyasal etik yönden imajlarını belirleyecek önemli bir siyasal güçtür.

Siyasal iktidarın olmadığı bir toplum düzeninin düşünülmemesi, siyasal iktidarın zorunlu ve ondan kaçınılmasının mümkün olmadığını önemli bir göstergesidir. Zorunlu ve kaçınılmaz olan siyasal iktidara sahip olanlar bunu başkalarını emir altına almak, şahsi ve grup yararı sağlayacak şekilde kötü amaçlar için kullanıldığında sorun daha da karmaşık bir hal almaktadır. Siyasal iktidarın zorunlu olması ve ondan kaçınmanın mümkün olmadığını gören insanlar iktidarın kötülüklerinin nasıl azaltılabileceği sorusuna cevap aramışlardır.³⁷ Siyasal iktidarın kötülüklerinin bertaraf edilmesinde kullanılacak en etkili araç siyasal etikdir.

Siyasal etiğin görevi, etik açıdan meşru siyasal bir düzene (demokrasi gibi) itici bir güç olarak katkı sağlayacak işlev görmesidir. Siyasal etik, bireysel olarak vatandaşın demokrasi için değerli tutum ve davranışlarını önemseyerek bu davranışları teşvik etmeyi amaçlamalıdır. Bu sayede siyasal etiğin demokratik bir işlev icra edebilmesi daha kolaylaşacaktır. Bireysel olarak vatandaşlar siyasal sürece aktif bir şekilde katılarak kendi gelecekleri hakkında bilgi sahibi olmalıdırlar. Bu bağlamda vatandaşlar bireysel olarak siyasal ve toplumsal gelişmeler hakkında bilgilendirilmeli, kendi haklarının (seçmen hakları gibi) farkına varmaları sağlanmalı ve siyasal partiler, dernekler, farklı vatandaş grupları gibi sivil toplum örgütlerine angaje olmaları için çaba gösterilmelidir. Sivil toplum kuruluşlarına (STK) vatandaşların angajmanı kısa süreli bir kişisel çıkar olarak anlaşılmamalıdır. Bu

2010, s. 57.

37 B. Daver, a.g.e., s. 19.

angajman vatandaşların uzun süre devam edecek ve iyice anlaşılmış bir kişisel çıkarını kapsamaktadır. Örneğin vatandaşlarda çevreyi koruma bilincinin STK'lar aracılığıyla geliştirilmesi vatandaşların hem bu bilinci iyice anlamalarını hem de uzun süre bu çevre bilinci ekseninde hareket etmelerini sağlamaktadır.³⁸

Vatandaşların siyasal etiğe uygun demokratik değerlere sahip olarak yetiştirilmelerinde STK'lar olumlu bir rol üstlenmelerine rağmen kendilerinin sivil toplum örgütlerine uyum sağlayabilmelerinin önünde bazı engeller söz konusu olabilir. Karşılaşabilecekleri en önemli engellerden biri birey kendi düşüncelerini bu STK'larda dile getirdiğinde ortaya çıkabilir. STK'ya yeni angaje olan bireyin düşünceleri bazı eski yöneticilerin reflekslerine neden olabilir. Bu tür zorlukların birey tarafından aşılabilmesi ancak güçlü bir angajman ile mümkün olabilir.³⁹ Bundan dolayı genel anlamda STK'ların siyasal etiğe uygun olarak demokratik bir yapıya kavuşturulmaları gerekmektedir. Aksi halde kendi içinde bir etik yapıya kavuşmayan sivil toplum örgütlerinin ve yöneticilerin davranışları ülkelerin hem sosyal hem de siyasal yapılarının etik bir hal almalarını yavaşlatan bir unsur olarak ortaya çıkmaları durumu söz konusu olabilir. Dolayısıyla STK'lar etiğe uygun bir takım işlevleri önemsenmesi gerekmektedir.

Siyasal etik siyasal görevi bulunanlardan özel bazı taleplerde bulunmaktadır. Siyasetçilerin kamu çıkarlarına hizmeti gönüllü olarak tercih eden kamu çalışanlarıdır. Ancak ülkenin yönetim sisteminin tepesinde bulunan siyasetçilerin gönüllü olarak tercih ettikleri bu görev için gerekli olan belirli bir takım standartları yerine getirmeleri gerekmektedir. Bu standartlar siyasetçilerin mesleklerinde daha etik davranışlar sergilemelerini sağlamaktadır. İlk olarak siyasetçi modern toplumların karmaşık yönetim problemlerini çözecek profesyonel yeterliliği sağlamak için gayret göstermelidir. Bu durum medyadan yararlanarak belirli

38 J. Wiemeyer, "Politische Ethik", <http://www.ruhr-unibochum.de/cgl/downloads/PolitischeEthik1112end.pdf>, (09.06.2013).

39 Schmidt, a.g.e., s. 48.

hedeflere kısa yoldan ulaşmadan daha önemli ve daha meşru bir yoldur. İkinci olarak siyasetçiler kendilerine siyaset yapma yetkisi veren seçmenlerine karşı sorumlu olduklarından dolayı seçmene karşı samimi olmaları onlar için temel bir siyasal erdemdir⁴⁰. Siyasetçinin ulaşmak istediği hedefi, bu hedef doğrultusunda kullandığı araçlar ve başvurduğu yollar, baştan kabul ettiği temel etik değerlere karşı aykırılık teşkil etmemelidir. Temel değerlerden yoksun bir siyaset doğal olarak beraberinde keyfiliği getirmektedir. Bu noktada siyasetçi hem seçmen vatandaşlara hem de kendi vicdanına karşı bir sorumluluk hissetmelidir.⁴¹ Üçüncü olarak siyasetçi siyasi arenada meydana gelen tartışmalarda siyasi muhaliflerine karşı hakkaniyete uygun, adil bir şekilde davranmalıdır. Demokrasi bünyesinde uzlaşma aranmasını barındırmaktadır. Dolayısıyla siyasi rakipler birbirlerinin düşmanları değildir. Siyasetçilerin adalet duygusuna sahip olmaları ve bu doğrultuda hareket etmeleri gerekmektedir. Bu şekilde bir hareket siyasetçilere siyasi kararlarında sadece kendilerinin güç elde etmelerine fayda sağlayanları düşünmeyi değil, bunun yanında küçük bir takım sosyal grupların menfaatlerinin de dikkate alınmasına yardımcı olmaktadır.⁴² Siyasetçinin tüm bu standartları yerine getirmesi onun başarılı bir siyasetçi olduğunu gösterir mi? Bu sorunun cevabına hemen evet demek o kadar da kolay değil.

Siyasetçinin başarısını belirleyen en önemli faktör, maalesef onun çok iyi bir insan, ahlaklı, erdemli bir kişi olması değildir. Aksine onun iktidarı elde etmekte ve tutmakta gösterdiği maharet ve ustalık onun başarısını belirleyen önemli etkidir. “Siyasette hiç bir şey başarı kadar önemli değildir” sözü siyasette başarıdan daha önemli bir şeyin olmadığını önemli bir göstergesidir. Ancak bu durum siyasette başarı kazananların sadece ahlaksız ve kötü kimseler olduğu anlamına gelmez. Buradaki önemli nokta; siyasette başarı ile ahlaklı olma arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığını vurgulanmasıdır. “Ahlaki amaçlara

40 Wiemeyer, a.g.e., s. 3.

41 Schmidt, a.g.e., s. 41-42.

42 Wiemeyer, a.g.e., s. 3.

ahlaki araçlar ile ulaşılır” prensip itibariyle doğru görünmekle birlikte bazı olaylarda olumsuz sonuçlar meydana getirebilir. Örneğin siyaset, ihtilal ve savaşlarda gayri meşru araçlar kullanılanlara karşı daima meşru araçlarla cevap vermek olumsuz bir takım sonuçlara neden olabilir. Bu durum karşısında Alman sosyalistlerinden Ferdinand Lassalle devlet adamının başarıyı sağlayacak en az kötü olan aracı seçmesinin doğru olacağını söylemektedir. Siyasette insanlar genellikle iyi ve kötü arasında tercih yerine, kötü, daha kötü veya en az kötü arasında bir tercih yapmak zorunda kalmaktadırlar. Çünkü politikacının yaşayabileceği en büyük dram, yanlış hesap sonucu uğrayacağı başarısızlıktır.⁴³ Dolayısıyla siyasetçinin ahlaki ilkeleri benimsemesi ne kadar doğruysa, sürekli gayri meşru araçlarla bir saldırıya maruz kaldığında da en az kötü olan yöntemi tercih etmesi de onun başarısı açısından oldukça önemlidir. Buna rağmen siyasette doğru olan meşru araçlar ile meşru hedeflere ulaşmaktır.

Siyasetçiler yaptıkları işlerinden ötürü etik bir temele ihtiyaç duymaktadırlar. Bu etik temel siyasetçilerin doğru yapmış oldukları tespitlerinin savunulmasına yardımcı olmaktadır. Siyaset insanları bağımlı kılabilen ve içinde süreklilik arz eden medyanın ve birtakım baskı kurma imkânlarının bulunduğu bir atölyedir. Elinde bu derece etkin araçlara sahip olan siyasetin doğal olarak siyasetçileri kendi istekleri yönünde ikna etmesi hiç de zor değildir. Bundan dolayı siyasetçiler bu ikna yöntemlerinden kurtulabilmek için yardıma ihtiyaç duyarlar. Bundan dolayı siyasetçilerin bu tür baskılara maruz kalmalarının önlenmesi için öncelikle kendilerinin kamuoyuna deklere edilmiş bir ahlak anlayışlarının olması, yoksa da kamuoyu aracılığıyla böyle bir ahlak anlayışının talep edilmesinin de sağlanması gerekmektedir.⁴⁴ Bu tür adımlar siyasetçiyi karar verirken bir takım baskılardan sıyrılmasını sağlayacak önemli gelişmelerdir. Siyasetçinin deklere ettiği ahlak anlayışına aykırı bir davranış sergilemesinin toplumda bir tepki meydana getirebilir. Böylece

43 Daver, a.g.e., s. 20-21.

44 Wiemeyer, a.g.e., s. 3.

siyasetçiye zorlama ile bir karar verdirilmeye çalışıldığında bunun toplum tarafından nasıl karşılanacağına da hesaplanması gerekecektir. Ayrıca ülkelerin bu tür reformları onların demokrasi seviyelerinin yükselmesine de fayda sağlayabilir.

Ülkeler demokrasi kaliteleri sadece siyasetçilerin ahlak anlayışlarının geliştirilmesi ile yükseltilemez. Demokrasi için açıklık ve şeffaflık gibi vazgeçilmez iki temel prensip vardır. Bu bağlamda siyasal partilerin finans kaynaklarını kamuoyuna açık bir şekilde beyan etmeleri bu prensiplerin ve aynı zamanda da siyasal etiğin doğal bir sonucudur. Bu beyanları sadece siyasal partiler değil aynı zamanda siyasetçilerin kendilerinin de parlamento dışı gelirlerini kamuoyuna duyurmaları gerekmektedir. Siyasal partiler ve siyasetçilerden kaynaklanan etik sorunların yanı sıra seçim sistemi olarak liste usulünün benimsenmiş olması da siyasal etik bağlamında bir takım problemlere neden olmaktadır. Liste usulünde seçilecek milletvekili adayı, seçmenlerin seçecekleri milletvekillerine duydukları güvene bakılarak değil, aksine parti içi hiziplere ve delege pazarlıklarına göre belirlenmiş olması bu sorunların başında gelmektedir. Doğal olarak bu durum liste milletvekillerini parti örgütüne bağımlı bir hale getiren bir gelişmedir.⁴⁵ Liste usulü ile parlamento da görev alan bir milletvekilinin parti örgütü dışında bir görüş dile getirmesi oldukça zordur. Bunun nedeni milletvekilinin tekrar seçilebilmesinin parti örgütünün tercihine bağlı olmasıdır.

Halkın temsilcileri olan Milletvekilleri'nin etik davranış ilkelerine bağlı olarak bir takım faaliyetlerde bulunmaları gerekmektedir. Ayrıca seçilen bu parlamenterler herhangi bir vatan-
daştan daha yüksek etik standartlara sahip olmalıdır.⁴⁶ Helmut Schmidt'e göre milletvekillerinin etik olarak hareket edebilmeleri için iki temel ilkeyi göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Birincisi: Bir karar vermeden önce, ortada bir haksızlığın, yolsuzluğun ya da herhangi bir tehlikenin olup olmadığının

45 Schmidt, a.g.e., s. 43-44.

46 C. Yüksel, *Siyasette Etik: Dünyada ve Türkiye'de Siyasette Etik, Siyasetin Finansmanı, Yasal Altyapı ve Uluslararası Uygulamalar*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 18.

kontrol edilmesi ve eğer bir problem varsa bunun nasıl yok edileceğine ilişkin birtakım çözümleri düşünmesi gereklidir. Bu noktada da milletvekili kendisine şu soruyu daima sormalıdır: Görevimi hakkıyla yapıp etik değerlere uygun hareket edebildim mi? İkincisi: Milletvekili parlamentoda alınacak olan bir karar da parti grubu disiplinine mi yoksa kendi vicdanına göre mi hareket etmelidir? Schmidt bu iki durum birbiriyle çelişiyorsa, oylama sırasında milletvekilinin vicdanına göre hareket etmesi gerektiğini savunmaktadır. Burada doğru olan her milletvekilinin parlamentodaki davranışlarının hesabını seçmenleri önünde vermesidir. Siyasal etik davranış bunu gerektirmektedir.⁴⁷ Yani siyasette etik davranış dürüstlük, açıklık, görevlerin tam olarak yerine getirilmesi, adalet, tarafsızlık, hesap verebilirlik ve başkalarının haklarına saygı duyma gibi temel birtakım etik ilkeleri içermektedir.⁴⁸ Siyasi yolsuzlukların önüne geçilebilmesi için bu etik ilkelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Siyaset’de etik anlamda meydana gelen çöküntünün giderilebilmesi için ayrıca ülkelerde toplumsal ahlakın da geliştirilmesi gereklidir. Bu noktada din adamlarına, yargıçlara ve öğretmenlere vb. önemli görevler düşmektedir. Toplumdaki ahlaki çöküntünün giderilebilmesi noktasında ağırlıklarını koymaları gerekmektedir. Zayıflara, hasta ve yoksullara, darda olanlara karşı merhametli olunması gerektiğini, her bir insanın onuruna hoşgörülü ve saygılı olmayı toplumun örnek kesimleri her bir bireye telkin etmelidirler.⁴⁹ Bireyin, tutum ve eylemlerinde, kendisini yönlendiren, onun iyi bir insan ve sosyal ve siyasal açıdan da ahlaklı olmasını sağlayan şey onun “etik gelişmişlik” seviyesidir.⁵⁰ Dolayısıyla bireylerin etik gelişmişlik seviyelerinin yükseltilmesinde toplumun birçok kesimine önemli görevler düşmektedir.

47 Schmidt, a.g.e., s. 45-46.

48 Yüksel, a.g.e., s. 18.

49 Schmidt, a.g.e., s. 56-57.

50 A. Emiroğlu, *Toplumbilimsel Siyaset: Siyaset Sosyolojisine Giriş*, Bursa: Ekin Yayınları, 2006, s. 447.

Sonuç

Siyaset, toplumda adaleti sağlayabilecek meşru güç kullanma tekeline sahip önemli bir kurumdur. Güç kullanma hakkına sahip olan bir irade hem meşruiyete hem de güvene ihtiyaç duyar. Ancak günümüzde siyasete ve siyasetçilere duyulan güvenin genel olarak azaldığı görülmektedir. Bu güven bunalımının temel nedenlerinden biri siyasetçilerin toplumdaki tüm kesimlerin menfaatini düşünmek yerine kendi kişisel çıkarlarını düşündüklerine ilişkin yaygınlaşan kanıdır. Bu durum hem siyaset kurumunu hem de siyasetçileri yıpratın, onlara karşı bir güvensizliğe neden olan önemli faktörlerden biridir.

Siyasete ve siyasetçilere olan güvensizliğin giderilmesi ve güvenin artırılması için bir takım çözüm önerileri öne sürülmelidir. Bu bağlamda öncelikle yapılması gereken etik alanında uzman kişilerden oluşan siyasete ve siyasetçilere danışma hizmeti verecek bir danışma kurulunun ya da danışmanların bulundurulmasıdır. Siyasetçilerin verdikleri kararların ne ölçüde etik kurallar uygun olup olmadığı ne hangi hallerde etik davranışların dışında hareket edilebileceği (savaş, ihtilal) bu etik danışma kurulları tarafından kendilerine bildirilmelidir. Ancak burada danışma kurullarının etik prensiplerinin toplumun hassasiyetlere uygun olması önem taşıyan diğer bir husustur. Toplumun genel anlamda tüm kesimlerinin alınacak kararlara göstereceği refleksler değerlendirilerek bir karara varılmalıdır.

Etik ve ahlaki bir siyasetin gerçekleştirilebilmesinde sadece siyaset kurumunun ve siyasetçilerin etik ve ahlaki davranması yetmez. Bunun dışında toplumda her bir bireye uyması gerekli etik kuralların neler olduğunun küçük yaşlardan itibaren sosyalleşme süreci ile birlikte öğretilmesi gerekmektedir. Bu sayede geleceğin siyasetçileri, hâkimleri, öğretmenleri ve yöneticileri temelden bir etik yaşam standardına kavuşmuş olacaktır. Günümüz ülkelerindeki siyaset kurumuna güvenin sağlanamamasının nedenlerinden biri bireylerin sosyalleşme süreci ile birlikte etik kurallar hakkında yeterince eğitilememiş olmalarıdır.

Bazen bu eğitimsizlik ideolojik devletlerde olduğu gibi bilinçli bir şekilde yapılabilir.

Siyaset kurumundaki etik ihlallerin önüne geçilmesinde sadece sosyalleşme süreci ile verilen eğitim yeterli olmayabilir. Siyasetçilerin etik olmayan davranışlarda bulunmaya eğilimli oldukları düşünülüyorsa bu noktada belki tüm sorunları çözebileceği düşünülmesi de siyasetçilerin bu ihlallerinin önüne geçebilecek genel bir etik yasası yapılmalıdır. Bu etik yasa toplumun temel değerleri ile çelişmeyen her kesimin ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olmalıdır. Yolsuzluk, rüşvet, gasp, hırsızlık vb. gibi her durum dünyanın her yerinde hoş karşılanmayan davranışlardır. Bu tür davranışlarda bulunan siyasetçilerin etik yasa bağlamında farklı bir takım yaptırımlara tabi tutulmaları siyaset kurumunun daha etik hale gelmesini sağlayabilir.

Tüm bunlar siyasete ve siyasetçilere güveni arttıracak bazı gelişmelerdir. Ülkelerin siyasal etik problemlerinin giderek artması bu alanda yeni reformların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Ülkemizde de siyasal etik bağlamında bir takım gelişmeler meydana gelmektedir. Bunların başında siyasetin hemen hemen her kurumunda etik kurulların oluşturulmasıdır. Bu ülkemizin siyasal etiği açısından iyi bir gelişme olmakla birlikte yeterli değildir. Kurulan bu etik kurulların işlevsel olabilmeleri için bunların önündeki önemli engellerden biri olan özerk görev icra edebilmelerinin önünün açılması gerekmektedir. Aksi halde kurumun atadığı bir kişinin o kurumu etik açıdan adil bir şekilde değerlendirebilmesi ne kadar mümkün olabilir?

Kaynakça

- Bayertz, K., **Politik und Ethik**, Ditzingen: Reclam, 1996.
- Brown, W., **Tarihten Çıkan Siyaset** (çev. E. Ayhan), İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Çetinkaya, H., **Ahlak ve Politika: İnsanlık Ahlakı ve Düşmanlık Politikası**, İzmir: Aralık Yayınları, 2007.
- Daver, B., **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.
- Emiroğlu, A., **Toplumbilimsel Siyasa: Siyaset Sosyolojisine Giriş**, Bursa: Ekin Yayınları, 2006.
- Furger, F., **Politik oder Moral? Grundlagen einer Ethik der Politik**, Paderborn: Bonifacius Verlag, 1994.
- Gichure, P. I., "Wissen - Ethik - Politik", Bernhard Vogel (Ed.), **Werte schaffen: Vom Zweck der Politik in Zeiten der Globalisierung** (74-102), Freiburg: Herder Verlag, 2007.
- Gottweis, H., "Ethik, Religion und Politik", http://homepage.univie.ac.at/herbert.gottweis/WiSe2003_ethik/ethik_info.pdf, (08.06.2013).
- Güleç, C., **Politik Psikoloji Penceresinden Siyaset Ahlakı, Kimlik ve Laiklik**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2004.
- Hättrich, M., **Politik und Moral**, Beiträge der Akademie für Politische Bildung, Zur aktuellen Diskussion, Heft 9, 1991.
- INSTITUT FÜR ETHIK UND WERTE, "Politische Ethik", <http://www.ethikinstitut.de/index.php?id=123>, (06.06.2013).
- İbn Teymiyye , **Siyaset: Es-Siyasetü's-Şeriyye** (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul: Dergah Yayınlar, 1999.
- Lauth, H. J. ve Wagner, C., "Gegenstand, grundlegende Kategorien und Forschungsfragen der Vergleichenden Regierungslehre", Hans-J. Lauth (Ed.), **Vergleichende Regierungslehre: Eine Einführung** (17-39), Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010.
- Machiavelli, **Hükümdar** (Çev. G. Demircioğlu ve A. Çavdar), İstanbul: Dergah Yayınları, 2010.
- NSW, "Institutionenethik -Erfindungen gegen den Missbrauch öffentlicher Macht", http://www.nsw-rse.ch/download/forum_nsw/_rse/02_bericht_forum_05012007.pdf, (12.06.2313).
- Oktay, C., **Siyaset Yazıları: Hum Zamirinin Serencamı ve Diğerleri**, İstanbul: Der Yayınları, 1998.
- PREONLINECOUK, "Informationen über den ethischen Einfluss des Wandels von Werten und Normen", <http://www.pre-online.co.uk/politische-etik.html>, (07.06.2013).
- Schmidt, H., **Toplumda Ahlak Anlayışı: Yeni Yüzyılın Eşiğinde Almanya** (Çev. Fatma Artunkal), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.

- SHALLY, "What is the Relationship between Ethics and Politics?", <http://www.publishyourarticles.net/knowledge-hub/philosophy/what-is-the-relationship-between-ethics-and-politics.html>, (10.06.2013).
- Sutor, B., **Kleine Politische Ethik**, Schriftenreihe Band 341, Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 1997.
- Sutor, B., **Politische Ethik: Gesamtdarstellung auf der Basis der Christlichen Gesellschaftslehre**, 2. Baskı, Paderborn, München, vd.: Ferdinand Schönigh, 1992.
- Tarhan, N., **Asimetrik Savaş: Politik Psikoloji**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Tataroğlu, M., "Kalkınma Sürecindeki Topumlarda Politikacının Ahlakı Çıkmazı", **Amme İdaresi Dergisi**, 35(3), 2002, s. 75-89.
- Weber, M., **Meslek Olarak Siyaset**, (çev. A. Timuçin ve M. Sert), İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi, 2006.
- Wiemeyer, J., "Politische Ethik", <http://www.ruhr-uni-bochum.de/cgl/downloads/PolitischeEthik1112end.pdf>, (09.06.2013).
- Yoldaş, Y., **Toplumun Siyaseti**, İstanbul: Derin Yayınları, 2011.
- Yüksel, C., **Siyasette Etik: Dünyada ve Türkiye'de Siyasette Etik, Siyasetin Finansmanı, Yasal Altyapı ve Uluslararası Uygulamalar**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010.

FİNANS ALANINDA ETİK OLMAYAN FAALİYETLER ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR İNCELEME

Hasan AYAYDIN*

Finans sektörünü, bir hizmet sektörü olarak tanımlamak mümkündür. Son zamanlarda finansal aktivitelerdeki artış büyük bir hızla devam etmektedir ve bu büyüme ekonominin geri kalan kısmından daha fazla bir büyüme yaratmaktadır. Finansal aktivitelerin bu denli hızlı büyümesi onu ekonominin alt parçası olmaktan çıkarıp başlı başına bir uzmanlık alanı olmasını sağlamaktadır. Finans sektörü ekonomik aktiviteler arasındaki işlemlerin, ekonomik aktivitelerin gerçekleşmesi için sermayenin en etkin biçimde akışkanlık yapılmasını sağlamaktadır. Son dönemlerde finansal aktivitelerde olan genişlemeler reel ekonomi diye tabir ettiğimiz ekonomiden çok daha hızlı bir gelişim göstermiş ve ondan bağımsızlık derecesini arttırmıştır. Finansal aktivitelerdeki bu gelişme ve finansal aktivitelerden elde edilen kazançların artması finansal etik konusunun daha sık gündeme gelmesini sağlamaktadır.

* Yrd. Doç.Dr., Gümüşhane Üniveristesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

Büyük fırsatların bulunduğu ve geniş alanları kapsayan finans piyasalarında etik dışı davranışlarla kar sağlama imkânlarının bulunması, kara para aklama, finansal kurum sahiplerine usulsüz kaynak aktarma, haksız rekabet yolu ile kazanç sağlama gibi yöntemlerle haksız kar sağlama aracı olarak kullanılması finans sektöründe etiğin önemini artırmaktadır.

Finansal piyasaların müşterileri, bu piyasalar ile iş yapan insanlar ya da kurumlar açısından konuya bakıldığında, müşterilerin işlem yapabilmeleri, paralarını ve mal varlıklarını teslim edebilmeleri için yolsuzluğa uğramayacaklarını, manipülatif işlemlerle zarara uğramayacaklarını, dürüstlüğe aykırı davranılmayacağına inanmaları gerekmektedir. Bunlara ek olarak, haksız rekabetin olmadığı bir sektör oluşturulması, çıkar çatışmasına girilmemesi gerekmektedir. Kısacası sistemde güvenin tesis edilmesi gerekmektedir. Finans sektörü diğer alanları ve geniş kitleleri etkileyebilecek yolsuzluk yapmak için gerekli parasal alt yapıya sahip bir sektördür. Sermaye piyasalarında sık yaşanan istikrarsızlıklar, kazancın olduğu kadar kaybın da çok kısa sürede ve büyük miktarlarda gerçekleşiyor olması ve aracı kuruluşlarla müşteriler arasındaki çıkar çatışmaları etiğin önemini artırmaktadır. Özelde ise sermaye piyasası yatırımları para piyasası ile karşılaştırıldığında genellikle riskli yatırımlar olarak algılanır. Sermaye piyasası faaliyetlerinin sınır tanımaması, hileli veya dürüst olmayan işlemlerle yatırımcılara eşsiz fırsatlar sunmaktadır. Bunun için sermaye piyasalarında etik kuralların önemi büyüktür.

ABD'de Enron, WorldCom ve Avrupa'da Parmalat (İtalya), Ahold (Hollanda) ve Çin'de Yanguangxia şirket skandallarının yaşandığı ve Arthur Anderson gibi denetim firmalarının bile içine düşebileceği ihmalkârlığın ön plana çıktığı son dönemde; yüksek miktarda kayıpların yaşanması ve dolayısıyla maliyetlerin yüksek boyutlara ulaşması yatırımcıların finansal sisteme olan güvenini sarsmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ihmalkârlık ve kişisel çıkarların toplumun çıkarlarının önüne geçebilmesi

etik tartışmalarını gündeme getirmiştir. Finansal skandalların ve finans sektöründe meydana gelen etik sorunların çok daha fazla dikkat çekmesinin temelinde güvene dayanan bir sistem olması yatmaktadır.

2008 yılında yaşanan keresel ekonomik kriz ABD'nin saygın banka ve şirketleri başta olmak üzere süper güç imajını çok kısa bir sürede sekteye uğratmıştı. Dev şirketler birbiri ardına iflas etmeye başlamış, otomotiv devleri son anda kurtarılarak daha büyük bir itibarsızlığın önüne geçilmişti. Onlarca büyük bankanın ve sigorta şirketinin batmasının yanı sıra 613 milyar dolarlık Lehman Brothers iflası krizin en büyük simgesi olmuştu. Kriz sonrasında Avrupaya sıçramış ve bankaların yanı sıra ülkelerin iflası gündeme damgasını vurmuştu. ABD borsaları tarihinde iki kez gördüğü tarihi günlerine dönerek %60 gerileyerek hissre senetleri 13 trilyon dolardan 7.8 trilyon dolara gerilemişti. Ayrıca son yaşanan ve etkileri hala devam eden 2008 küresel ekonomik krizin ortaya çıkmasında etik problemlerin etkisinin olduğu bilinmektedir. Finans piyasasında geliri çalıştığı kurumun karına göre belirlenen üst düzey yöneticilerin kendi maddi menfaatleri için krize yol açacak düzeyde riskli işlemleri çalıştıkları bankaların portföyelerine eklemeleri bir etik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sıkandallar ve krizler yalnızca kamuoyunun finansal piyasalar ve kurumlara olan güvenini sarsmakla kalmamakta, ayrıca finans dünyasının açgözlü bir dünya olduğu izlenimlerini de güçlendirmektedir. Tüm bunlar etiğin finans sektörü için neden gerekli olduğunu gösterir niteliktedir.

Bu çalışmanın amacı, sermaye piyasalarında, bankacılık sektöründe, finansal aracılık faaliyetlerinde, işletmenin finansal yönetiminde ortaya çıkan ya da çıkması olası olan etik dışı faaliyetleri finansal etik problem kapsamında ilgili literatürü dikkate alarak teorik olarak ortaya koymaktır. Finansal etik dışı problemler üzerine yapılan çalışmaların yeterli düzeyde olmayışı bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde etik ve finansal etik kavramları

açıklanmıştır. İkinci bölümde finansal aktivite yelpazesinin genişliği ele alınmıştır. Üçüncü bölümde sermaye piyasalarında, bankacılık sektöründe, finansal aracılık faaliyetlerinde, işletmenin finansal yönetiminde ortaya çıkan ya da çıkması olası olan etik dışı problemler irdelenmiştir. Dördüncü bölümde Türkiye’de finansal etiğe uyum konusunda yapılan düzenlemeler üzerinde durulmuştur.

Etik ve Finansal Etik Kavramları

Etik sözcüğü, Yunanca ‘da gelenek görenek anlamına gelen “Ethos” sözcüğünden gelmektedir. Genel tanımıyla etik doğruyu yanlıştan ayırt etme yeteneği ve doğru olanı yapma sorumluluğu anlamına gelmektedir¹. Etik; ahlaki, felsefi değerler ve toplum içindeki davranışların rehberi davranış normları ile ilgilidir. Genel etik normları doğruluk, dürüstlük, diğer insanlara karşı saygı ve adaletin üzerine oluşturulmaktadır. Etik kavramı her ne kadar göreceli bir kavram olsa da insanlık için ortak anlam ve tanımlarda yatmaktadır. Etik kavramını, insanın yaşamını sürdürmesinde etkin bir rolü olan değer ve inançlar, hayatı anlama ve hayata anlam katabilme uğraşı olarak tanımlayabiliriz. Etiğin asıl yaptırım yeri kişinin kendi vicdanıdır². Etik, sistematik olarak ahlak ve davranış üzerine düşünmeyi ve doğru veya yanlış olarak yargılamalarda bulunmayı içermektedir. Etiğin konusu, doğru veya yanlış olduğuna dair üzerinde yargılamalar yapılan eylemlerdir³.

Etiğin amacı, insanın bireysel ve toplumsal yaşamdaki davranışları ile ilgili sorunları incelemek; iyi-doğru hareketin ne olduğunu araştırmak; iyi insan olmanın gerektirdiği özellikleri ve bireyin davranışlarını belirleyen ve sınırlayan kuralları

- 1 S. M. Mintz, *Cases in Accounting Ethics and Professionalism*, 2nd edition, New York: McGraw-Hill, 1992, s. 5.
- 2 A. Yatkın, “Kamu Yöneticilerinin Etik Düşünce ve Davranışların Kamu Hizmetine ve Hizmet Tatminine Yansımaları: Elazığ Valiliği Örnektir Araştırması”, *Kamu Etiği Sempozyum Bildirileri 1*, TODAIE, Ankara: 2009, s.104.
- 3 C. W. Lewis, *The Ethics Challenge in Public Service: A Problem Solving Guide*, Jossey, USA: Bass Publishers, 1991, s.3.

temellendirmek, ahlakın ana öğeleri olan iyilik, kötülük, erdem, mutluluk, ahlaki kişilik, onurlu yaşama vb. kavramları belirleyip yorumlamaktır⁴. Kısacası etik, insanlar için neyin doğru neyin yanlış olduğunun ortaya konmasıdır.

Son yıllarda, etik yaklaşımın ön plana çıkması ve ona olan ihtiyacın şiddetlenmesi, sıradan gerçekleşen bir durum değildir. Yönetim ve iş hayatındaki etik değerlere aykırı davranış ve uygulamaların artması, usulsüzlük, yolsuzluk ve yozlaşmaların yaygınlaşması bir etik boyutun gerekliliğini tüm çıplaklığıyla hissettirmiştir⁵.

Etik ikilemler ve etik ihlalleri modern finansal teorilerin işleyişini de olumsuz yönde etkilerler. Etik hayatın her alanı ile ilişkilendirilebilir buna finasta dâhildir. Bu yüzden finansal etiğin genel etiğin bir alt kümesi olduğu söylenebilir. Finansal etik, finansal faaliyetlerde bulunan bireyler tarafından yapılan “iyi” işlerin neler olabileceğine işaret etmektedir. Finansal etik, aktif ve kendi kendini düzenleyen bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır. Finansal etikte şu sorunun cevabı önemlidir: “piyasadaki adil işlem uygulamaları neler olmalıdır⁶”. Finansal etik ile ilgili bu temel soruya finansal kurum ya da kuruluşlar cevap bulmak için arayışlara girmişlerdir.

Finansal Aktivite Çeşitliliği ve Etik

Finans sektörü ekonomik aktiviteler arasındaki işlemlerin, ekonomik aktivitelerin gerçekleşmesi için sermayenin en etkin biçimde elde edilmesini sağlamaktadır. Son dönemlerde finansal

4 B. Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Savaş Yayınları, Ankara: 1984, s.62.

5 G. Bakır, “İşverenin Yönetim Hakkının Kullanılmasında Etik Sınırlar”, *2.Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu Bildirisi*, <http://www.etiksempozyumu.sakarya.edu.tr/etik/2.2/Balkir.pdf>, (30/03/2007), 2005, s.204.

6 F. Süt, İ. Tanyeri ve T. Kaya, Muhasebe ve Finans Etiği, <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=forums&srcid=MTEwNTIxMjE4NTk2ODI3MzgZmZUBMDQyNzYyMDMyNDY2NzI2MTY5MjQBU09jWjVNdnlvQVlKATQBAXYy> (17.07.2013).

aktivitelerde olan genişlemeler reel ekonomi diye tabir ettiğimiz ekonomiden çok daha hızlı bir gelişim göstermiştir.

Finans sektöründe çalışan insanlar finansın birçok değişik alt kademesinde iş yaparlar ve çalıştıkları iş gereği çeşitli etik ikilemlerle karşı karşıya kalırlar. Finansal çevrede çalışanlar fizikçiler, avukatlar, muhasebeciler ya da diğer profesyoneller ile yakın işler yapmalarına rağmen işlerinin getirdiği kurallar diğerlerine göre daha farklıdır. Mesela bir brokerın yaptığı iş fon yöneticisinin yaptığı işten çok farklıdır. Aynı şekilde şirketin finans yöneticisinin yaptığı iş ve buna bağlı olarak karşılaştığı etik ile ilgili durumlar çok daha farklıdır. Finansal piyasalar, bilgiye ulaşmadaki farklılıklar ve pazarlık gücü üzerine kurulu olduğu için buda beraberinde manipülasyon ve dolandırıcılık gibi birçok etik ihlali beraberinde getirmektedir.

Finansal hizmet sektöründe, genel olarak taraflardan biri aracı olduğu için finansal etik problemi olarak tanımlanan çıkar çatışması gibi olası aracılık problemleri ile yüz yüze kalınabilir. Diğer taraftan finans yöneticisi de, hissedarların isteklerini yerine getirirken diğer grupların da istekleri arasında bir denge kurmaya çalışırken birçok etik problemle karşılaşır. Finansal aktivitelerdeki bu çeşitliliğin bir sonucu olarak, finans etiği daha geniş bir yelpazeye sahip olmaktadır. Dolayısıyla finansal etik problemi olarak tanımlanan çıkar çatışmasının işletmenin yönetimi bakımından ve finansal aracılık ilişkileri açısından ortaya çıkmaktadır.

Finans Alanında Etik Olmayan Faaliyetler

Finansal çevrede en çok karşılaşılan etik ihlallerini manipülasyon, içeriden bilgi ticareti, yatırımcı çıkarları ile hissedar çıkarlarının çatışması, asimetrik bilgi problemi olarak sayabiliriz. Bu finansal etik dışı davranışlar temelde sermaye piyasaları, bankacılık sektörü ve finansal aracılık ve finansal yönetim olmak üzere üç kategoride incelenebilir.

Sermaye Piyasaları

Borsa, döviz alım satımı, opsiyon ve vadeli işlemlerde gerçekleşen alım satım işlemleri finansal aktivitelerin önemli bir bölümünü oluşturur. Finansal piyasalar SPK'nın uygulayıcısı olduğu katı düzenlemelere tabidirler. Sermaye piyasalarında karşılaşılan ya da karşılaşılmaması muhtemel etik problemler; i) *hileli ya da haksız ticaret uygulaması (manipülasyon)* ii) *içerden öğrenenlerin ticareti* olmak üzere iki alt kategoriye ayrılabilir.

Yapay Piyasa ve Fiyat Oluşturmak (Manipülasyon)

Haksız ticari uygulama mesleki özenin gereklerine uymayan, ulaştığı ortalama tüketicinin ya da yöneldiği grubun ortalama üyesinin mal veya hizmete ilişkin ekonomik davranış biçimini önemli ölçüde bozan veya önemli ölçüde bozma ihtimali olan ticari uygulamalardır. Haksız ticaret uygulamalarının çoğu sermaye piyasasında yapay piyasa ve fiyat oluşturmak olarak bilinen manipülasyondan oluşmaktadır.

Manipülasyon şüphesi olağanüstü fiyat hareketlerinin gözlemlenmesi durumunda gündeme gelmektedir. Manipülasyon, herhangi bir finansal aracın fiyatının, arz ve talep koşulları dışında, yapay olarak yükseltilmesi, düşürülmesi, belli bir seviyede tutulması veya aktif bir piyasa olduğu izlenimini yaratmak amacıyla yapılan işlemlerdir⁷. Manipülasyon üç grupta sınıflandırılabilir⁸:

Hareket bazlı manipülasyon; menkul kıymetlerin gerçek ya da gelecekte sezilen değerinin değiştirilmesine yönelik harekete dayanan manipülatif işlemleri kapsamaktadır.

Bilgi bazlı manipülasyon; yanlış bilgi yayınlama ya da asılsız söylentiler yaymak suretiyle gerçekleştirilen manipülatif işlemleri kapsamaktadır.

İşlem bazlı manipülasyon; alenen gözlemlenebilir bir hareket olmaksızın hisse senedinin ya da firmanın değerini değiştirmek için hisse senedinin önce alınıp sonra satımını yapmak suretiyle gerçekleştirilen manipülatif işlemlerdir.

7 P. Hillion ve M. Suominen, "The Manipulation of Closing Price", *Journal of Financial Markets* 7(4), 2004, s.352-353.

8 F. Allen ve D. Gale, "Stock Price Manipulation", *Review of Financial Studies*, 5(3), 1992, s.505.

İşlem bazlı manipülasyonda fiyat yapay olarak kontrol edilmekte veya değiştirilmektedir. Büyük kazançlar elde etmek için birkaç büyük şirketin bir araya gelmesi yerine bu günün içeriden öğrenenleri kurumsal yatırımcılar ile birlikte hareket ederek rutin “alım” ve “satım” emirlerinin öncesinde küçük, sinsi pozisyonlar alarak ve bu pozisyonları yüzlerce kez tekrarlayarak çok yüksek oranda kazanç elde etmektedirler⁹. Manipülasyon derinliği düşük, gelişmemiş ve genç piyasaların maruz kaldığı bir durumdur¹⁰.

Bir piyasada manipülasyonun varlığının bilinmesi yatırımcıların cesaretini kırarak, yatırımcıları alternatif piyasalara yöneltebilir. Bu durum bu piyasaların likit varlıklarının azaltır ve ticaret maliyetini yükseltir. Manipülasyon sermaye maliyetini yükselterek firmaların halka açılma konusunda isteksiz olmasına yol açmaktadır¹¹. Bu çerçevede; manipülasyonun üç temel unsurunun mevcut olduğu görülmektedir¹²:

Menkul kıymetlerin arz ve talebini, dolayısıyla da fiyatlarını etkilemeye yönelik işlemler gerçekleştiren kişi ya da kişilerin bulunması,

Bu kişi veya kişiler tarafından gerçekleştirilen işlemlerin, menkul kıymetin fiyatının serbest arz ve talep koşullarından farklı olarak oluşmasını sağlama amacını taşıması ve/veya işlemlerin menkul kıymetin aktif bir piyasasının olduğu izleniminin yaratılmasına yönelik olması,

Bu işlemlerin, işlemleri gerçekleştirenler tarafından, menkul kıymetin fiyatını etkilemek ve ayrıca piyasanın diğer katılımcılarını menkul kıymeti almaya ya da satmaya yönlendirmek

9 Y. Demir, “Hisse Senedi Fiyatını Etkileyen İşletme Düzeyindeki Faktörler ve Mali Sektör Üzerine İMKB’de Bir Uygulama”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 2001, s.113-114.

10 A. I. Khwaja ve A. Mian, “Unchecked Intermediaries: Price Manipulation in an Emerging Stock Market”, *Journal of Financial Economics* 78(1), 2005, s.205.

11 James Jambalvo, “Discussion of „Causes and Consequences of Earnings Manipulation: An Analysis of Firms Subject to Enforcement Actions by the SEC”, *Contemporary Accounting Research*, 13(1), 1996, s.38

12 Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği (TSPAKB), *Türkiye Sermaye Piyasası*, İstanbul: Paragraf Basım Sanayi, 2010, s.187.

amacıyla gerçekleştirilmesi, Suçun maddi unsuru asıl itibarıyla sermaye piyasası araçlarının alım satımıdır.

Kumar ve Seppi çalışmasında manipülatörlerin, bilgili bir yatırımcı ile anlaşarak menkul kıymet piyasasında fiyatları değiştirdiği sonucuna ulaşmışlardır¹³. Allen ve Gorton manipülasyon üzerine yaptıkları çalışmada kârlı ve başarılı bir manipülasyonda alıcı tarafının bilgi bazlı, satıcı tarafının ise, bu bilgiden yoksun olduğunu gözlemlemiştir¹⁴. Allen ve Gale bilgi bazlı yatırımcıların ve manipülatörlerin riske karşı duyarsız, pasif yatırımcıların ise riskten kaçınan kişiler olduğunu gözlemlemiştir¹⁵. Kamişlı ve Girginer, yapılan analizlerin sonucunda “Aktif Kârlılığı” ve “Hisse Başına Defter Değeri” bağımsız değişkenlerinin, işlem bazlı manipülasyonun belirlenmesinde önemli finansal oranlar olduğu sonucuna ulaşmıştır¹⁶.

İçeriden Öğrenenlerin Ticareti (Insider Trading)

İçeriden bilgi ticareti son dönemlerde adından sıkça söz edilen bir kavram haline gelmiştir. Birçok kişi için bu kavram etik olmayan bir duruma işaret etse de bazı durumlarda içeriden bilgi ticareti olumlu sonuçlarda doğurabilmektedir. İçeriden bilgi ticareti daha henüz yeni bir kavram olduğu için bu konuda yapılan düzenlemelerde oldukça yenidir.

Genel olarak içerden öğrenenlerin ticareti etik olmayan ve yasal olmayan faaliyetler bütününe kapsamaktadır¹⁷. İçerden öğrenenlerin ticareti, sermaye piyasası araçlarının değerini etkileyebilecek, henüz kamuya açıklanmamış bilgileri kendisine veya üçüncü kişilere menfaat sağlamak amacıyla kullanarak,

13 P. Kumar ve D.J. Seppi, “Futures Manipulation with ‘Cash Settlement’”, *The Journal of Finance*, 47(4), 1992, s.1485-1502.

14 F.Allen ve G. Gorton, “Stock Price Manipulation, Market Microstructure and Asymmetric Information”, *European Economic Review*, 36, 1992, s.624-630.

15 Allen ve Gale , a.g.e. s.503-529.

16 M. Kamişlı ve N. Girginer, “İşlem Bazlı Manipülasyonun İstatistiksel Sınıflandırma Analizleriyle Belirlenmesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 11(Mayıs), 2010, s.1-30.

17 R. W. McGee, “Analyzing Insider Trading from the Perspectives of Utilitarian Ethics and Rights Theory”, *Journal of Business Ethics*, 91(1), 2009, s. 65.

sermaye piyasasında işlem yapanlar arasında fırsat eşitliğini bozacak şekilde yarar sağlamak veya bir zararı bertaraf etmek olarak tanımlanabilir¹⁸. Bu işlemi yapan kişinin yapmak istediği şey; sahip olduğu, fiyat üzerinde etkili olabilecek bir kamuya açıklanmamış bilgiyi, fiyat üzerinde etkisini göstermeden önce kullanarak artık bir getiri elde etmektir¹⁹. İçeriden bilgi, şirket içinde bulunan birinin şirketin iç bilgisini halka açıklanmadan önce öğrenmesi ve bunu aracısına söyleyip hisse fiyatları artmadan bilgiyi kullanıp haksız kazanç elde etme şeklinde gerçekleşmektedir. İçeriden bilgi ticareti karşıdaki kişi tarafından etik dışı veya ahlaki değerlerden yoksun olarak algılanmaktadır.

Son derece gizli, açıklanması zorunlu veya değil, bir bilginin sermaye piyasası aracının fiyat oluşumuna etkisi yoksa bu bilginin kullanılması sonucunda içerden öğrenenlerin ticareti suçu oluşmaz, zira suçun maddi unsuru oluşmamıştır. İçerden öğrenenlerin ticareti suçu kasıtlı bir suçtur. Fail, elde ettiği bilginin sermaye piyasası aracının değerini etkileyebilecek vasıfta olduğunun bilincinde olmalıdır. Belli nitelikteki bilgilerin kullanılması iradesi yetmez ayrıca failin kendisine veya üçüncü kişilere menfaat sağlamak amacıyla hareket etmiş olması, yani özel kast aranır²⁰.

İçerden öğrenenlerin ticareti gelişmiş piyasalardan ziyade, gelişen piyasalarda etkisi daha büyük olmaktadır. Gelişen piyasaların yapısı ve piyasa düzenlemelerinin bilgi etkinliğini tamamen yansıtmadığından, gelişen piyasalar etkin piyasa olma ve gelişme yolunda daha çok içerden öğrenenlerin ticareti ile karşılaşmaktadırlar.

Özellikle gelişen piyasaların ekonomik çalkantı dönemine girdiği dönemde içerden öğrenenlerin ticaret dolayısıyla asimetrik

18 H. Omar ve A. al Mutairi, "Private Information Trading in Kuwait Stock Exchange", *International Research Journal of Finance and Economics*, 59, 2010, s. 7

19 M. H. Chiang, L. J. Hwang ve Y. C. Wu, "Insider Trading Performance in the Taiwan Stock Market", *International Journal of Business and Economics*, 3(3), 2004, s.239. H. Hong ve M. Huang, "Talking up Liquidity: Insider Trading and Investor Relations", *Journal of Financial Intermediation* 14(1), 2005, s. 3-5.

20 Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği, a.g.e., s.186.

bilginin etkisi daha da ciddi boyutlarda olabilmektedir. Ekonomik çalkantıdan dolayı finansal sıkıntıya düşen bu şirketlerdeki içerden öğrenenlerin ticaretini yapanlar, şirket iflas etmeden önce sahip oldukları hisselerini satarlar. Bunun sonucu olarak diğer yatırımcıların ticari kayıpları büyük boyutlarda olabilmektedir²¹.

İçerden öğrenenlerin ticareti üzerine yapılan ampirik çalışmalar²² bu işlemi gerçekleştirenlerin bu işlemden bir hafta boyunca hatta bir ay sonra bile olsa önemli bir artı getiri sağladıklarını ortaya koymuşlardır.

Bankacılık Sektörü ve Finansal Aracılık Faaliyetleri

Bankacılık sektöründe ortaya çıkan en belirgin etik dışı davranış *asimetrik bilgi (asymmetric information)* problemidir. Asimetrik bilgi kavramından önce adillik kavramını da açıklamamızda fayda olacaktır. Adillik tüm tarafların bilgiye erişimde eşit olanaklara sahip olduğu ve hiçbirinin bundan daha fazlasına sahip olmadığı bir durumu açıklamaktadır. Oysa bankacılık sektörü başta olmak üzere finansal piyasalarda firmaların bilgiye erişimdeki eşitsizlikleri, pazarlık güçleri, kaynakları, işleme kabiliyetleri ve bazı özel zafiyetler sebebiyle aynı olanaklara sahip değillerdir. Bilgi eşitsizliği veya asimetrik bilgi firmaların bilgiye erişimlerinin aynı olmadığı durumlarda meydana gelir. Bu tür eşitsizlikler genelde yaygın şekilde görülmektedir. Bu eşitsizliklerden kendine yarar sağlamaya çalışılması ve rakiplerin bazı haklarının ihlal edilmesi söz konusu olduğunda ortaya etik olarak sorgulanacak bir durum çıkmaktadır. Yani insanların

21 M. H. Chiang, L. J. Hwang ve Y. C. Wu, a.g.e. s.240.

22 P.E.Pope, R.C. Morris ve D.A. Peel, "Insider Trading, Some Evidence on Market Efficiency and Directors' Share Dealings in Great Britain", *Journal of Business Finance Accounting*, 17(3), 1990, s.359-380; R. Narayanan, "Information Production, Insider Trading, and the Role of Managerial Compensation", *The Financial Review*, 34(4), 1999, s.119-144; J. Lakonishok ve I. Lee, "Are insider trades informative?", *Review of Finance Studies*, 14(1), 2001, s.79-111; A. Chakraborty ve B. Yilmaz, "Manipulation in Market Order Models", *Journal of Financial Markets*, 7(2), 2004, s.187-20; J. P. Fidrmuc, M. Goergen ve L. Renneboog, "Insider Trading, News Releases and Ownership Concentration", *Journal of Finance*, 61(6), 2006, s.341-72.

avantajlarını eşit olmayan bir şekilde kullanmamaları söz konusu olmaktadır. Gerçek hayatta bankadan fon kullanmak isteyenlerin karşı tarafın bilmesi gereken kandelilerine ait bazı bilgileri saklı tutabilirler. Bunu yapan bir bankanın kredi müşterisi ya da hisse senedi ihraç eden bir firma olabilir. Taraflardan biri için avantaj olan diğeri için dezavantaj olduğunda, taraflar bu şekilde davranmakla karşı tarafın aleyhine ancak kendilerinin lehine bir durum ortaya çıkarmaktadırlar ve buradan hiç de hak etmedikleri bir yarar sağlamaktadırlar. Çünkü bilgiyi saklayan taraf diğerine göre daha fazla ve daha iyi bilgiye sahiptir.

Asimetrik bilginin olduğu durumlarda finansal piyasalarda özelde ise bankacılık sektöründe iki temel sorunla karşılaşılabilir: *Ters seçim sorunu* ve *ahlaki tehlike*²³. Ters seçim sözleşme öncesi, ahlaki tehlike ise sözleşme sonrası karşılaşılan sorundur. Bankalar fon toplayan ve fon kullandıran aracı kurumlardır. Kaynak ve likidite sorunu yaşayan bankalar, denetimin yetersizliğini de fırsat bilerek, vatandaşın fon toplayabilmek için uğraşı içine girebilir. Böyle durumlarda kalite sorunu yaşayan bankalar daha düşük limitle mevduat kabul edebilir, mevduatlara daha yüksek faiz önerebilir veya topladıkları mevduatların bir kısmını yurtdışı (offshore) bankalarına aktararak aşırı yüksek oranda faiz vermeyeyi taahhüt edebilirler. Zaten zor durumda olan bu bankaların topladıkları bu fonları acil likidite sorunlarının çözümünde kullanacaklarından etkin bir şekilde kullanmaları olası olmamaktadır. Dolayısıyla fon sahipleri için yanlış banka seçimi (*ters seçim*) sorunu ve buradan kaynaklanan ciddi bilgi maliyeti ortaya çıkacaktır²⁴. Ayrıca, bankalardaki mevduatın sigorta kapsamında olması bankaları daha fazla risk almaya yöneltmektedir. Mevduatları sigorta kapsamında olan bankalar topladıkları fonları getirisi yüksek ancak riskli olan aktiflere ya-

23 F. Mishkin, "Policy Remedies for Conflicts of Interest in the Financial System", Presented at the Conference, Macroeconomics, Monetary Policy and Financial Stability: A Festschrift for Charles Freedman, National Bureau of Economic Research, <http://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/09/remedies.pdf>. 2003, s. 218.

24 E. Erdem, *Para Banka ve Finansal Sistem*, 4. Baskı, Ankara: Detay yayıncılık, 2010, s.97.

tırmakta ve böylece yüksek kazanç elde etmektedirler. Riskin artması bankaların primlerini etkilemediği için yüksek riskin getirdiği fazladan bir maliyet söz konusu olmamaktadır. Riskin gerçekleşmesi yani bankanın iflas etmesi durumunda ise mevduatlar sigorta kapsamında mudilere ödenecektir²⁵. 2000'li ve 2001'li yıllarda Türkiye'de yaşanan mağduriyet bunun en güzel örneğidir. Hatta bu bankaların topladıkları fonların büyük bir kısmını denetim boşluğundan yararlanarak kredi çeşitlendirmesini ve kredi riskini dikkate almadan kendi şirketlerine ve kendi yakınlarına kullandırdıkları da bilinmektedir.

Bankacılık sektöründe mevduat işlemlerinde yaşanan ahlaki tehlike problemine gelince; fon toplarken risk alacaklı alacaklı konumundaki mevduat sahibi için geçerlidir. Mevduat sahipleri birikimlerini emanet ettikleri bankanın faaliyetlerini, finansal performansını ve gidişatını izlemeleri gerekir. Durumu iyi gözükmeyen bankadan fonlarını zamanında çekmeleri ve/veya ilave fon yatırırken başka bankaları tercih etmeleri gerekebilir. Mevduat sahipleri bu biçimde oldukça bankalarda topladıkları fonu daha etkin kullanmak durumunda kalacaklar ve ahlaki tehlike riski azalacaktır. Aksi takdirde, denetim boşluklarını da kullanarak, Türkiye'de geçmişte olduğu gibi, kaynak kullanımında yasal zorunlulukları zorlayarak yanlış politikalar izleyebilirler²⁶.

Finansal sektör firmaları, hem finansal yatırım kararlarını veren olarak hem de finansal ürün sağlayıcıları olarak ikili rol oynayan *finansal araçlardır*. Her iki durumda da söz konusu firmalar bir dizi etik kodlarla karşılaşılır. Sigorta şirketi çalışanları, brokerlar ve diğer satış elemanları, yatırımcılara uygun olmayan menkul kıymet ve finansal ürün önererek yatırımcıları aldatmaya yönelik faaliyetlerde bulunabilirler. Satışçılar ve danışmalar gibi firma çalışanları çok sayıda alternatifi olan müşterilerini yanlış yorumlarla rasyonel olmayan seçimler yapmaya itebilirler²⁷. Ayrıca brokerların kendilerine daha fazla komisyon

25 M. Günal, *Para Banka ve Finansal Sistem*, 4. Baskı, Ankara: Berikan Yayınları, 2012, s.249.

26 E. Erdem, *Para Banka ve Finansal Sistem*, 4. Baskı, Ankara: Detay yayıncılık, 2010, s.105.

27 F. Süt, İ. Tanyeri ve T. Kaya, *Muhasebe ve Finans Etiği*, a.g.e.

sağlamak amacıyla müşteriye yanıtma ve müşteri ahesabından aşırı alım-satım faaliyetleriyle müşteri çıkarına uygun davranmama davranışına girmeleri de mümkündür.

İşletmelerde Finansal Yönetim

Finansal yöneticiler varlıkları yatırıma dönüştürmekten ziyade aktif olarak kullanırlar. Bir yatırım yöneticisi müşterileri için nadiren şirket hisseleri satın alırken, bir şirketin finans yöneticisi şirketi hissedarlarının yararı için yönetmektedir. Finansal yöneticilerin asıl yükümlülükleri hissedarların refahını maksimum kılmaktır. Görünüşte kesin çizgileri olan bu kılavuza rağmen, finansal yöneticiler paydaşların çıkarları ile diğer müşterilerin çıkarları arasındaki dengeyi kurarken birçok etik problemle karşı karşıya kalmaktadırlar. Şirketin finansal yönetimi bazında karşılaşılan etik problemler iki temel kavram üzerine yürüeyebilir: i) çıkar çatışması, ii) düşmanca ele geçirme girişimleri.

Bir tanıma göre²⁸ çıkar çatışması, finansal hizmetler içindeki aracının çıkarı için finansal piyasanın etkin bir şekilde işlemesine ihtiyaç duyulan bilginin suiistimal edilmesi veya bilginin gizlenmesi için kendisinde ortaya çıkan durum olarak ifade edilebilir. Jensen ve Meckling²⁹ tarafından raporlanmış olan vekâlet teorisi, şirket paydaşlarının çıkarlarının sürekli çatışmakta olduğunu savunmaktadır. Vekil davranışı, fırsatçılık ve kişisel çıkar maksimizasyonu olarak karakterize edilmektedir³⁰. Temsil problemi işletme sahipliği ile işletme yönetiminin birbirinden ayrılması ile ortaya çıkmıştır. Vekiller asılların belirlediği sınırlılıklar içerisinde kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışınca, asılların çıkarları ikinci planda kalabilmektedir³¹. Vekâlet teorisi asılın vekile göre bir bilgi açığına sahip bulunduğunu varsaymaktadır.

28 Mishkin, a.g.e. s. 222.

29 M. C. Jensen ve W. H. Meckling, "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure", *Journal of Financial Economics*, 3(4): 1976, s.305-360.

30 Jensen ve Meckling, a.g.e. s.305-315.

31 M. Arı, "Finansal Raporlama Skandalları ve Mali Tabloların Güvenirliliği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 2009, s. 409-412.

Firma açısından bakılacak olunursa, vekâlet ilişkisinde şirketin sahipliği ve kontrolü birbirinden ayrılır. Bu ayrımla birlikte, şirketlerdeki yöneticilerle şirket sahiplerinin hedefleri arasında farklılaşmalar ortaya çıkar. Vekâlet ilişkisinde vekile, asıl adına eylemde bulunma yetki ve sorumluluğu verilmiştir. Bu eylemi gerçekleştiren vekilden asılın çıkarını en iyi şekilde koruması beklenir³². Hissedarların çıkarı şirketin hisse senetlerinin piyasa değerinin maksimum kılınması suretiyle en iyi şekilde korunur. Ancak, vekilin şirketi yönetirken asılın çıkarına değil, kendi çıkarına eylemde bulunması mümkündür. Çünkü vekilin amacı da kendi şahsi servetini maksimum kılmaktır. İşte bu noktada, işletme yönetimi ile hissedar arasında bir çıkar çatışmasının çıkması ihtimali söz konusudur³³. Şirket sahiplerinin hedefleri ile şirket yöneticilerinin beklentileri arasındaki bu farklılaşma asıl-vekil sorunu olarak karşımıza çıkarmaktadır. Asıl-vekil sorunu az sayıda kişinin menfaatine, buna karşın toplumun büyük bir kısmının zararına hizmet eden bir durumu tarif etmektedir³⁴. Özetle, hissedarın servetini maksimize etme işletmenin cari piyasa değerini maksimize etmektir. Firmaların kar maksimizasyonu amacı yerine değer maksimizasyonu amacı gütmesi bunun gereğidir. Bu amaçla işletme yönetiminin bir grubun menfaatlerini diğerlerinin üzerinden sağlamak yerine bütün gruplara adilce en iyi menfaatleri sağlamak zorunda olması etiğe uygun davranıldığı anlamına gelir. Firma içindeki etik davranış bunu gerektirmektedir. Etik dışı davranılması durumunda ise maliyetler artar, zaman israfı söz konusu olur ve firmanın itibarı zedelenebilir.

32 A. Akın, "Mülkiyet Sahipliğinden Kaynaklanan Yönetim Hakkının Devri Açısından Post-Modern Yönelimsel Kontrol Yaklaşımları ve Stratejileri", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22, 2004, s.127-135.

33 H. Dağlı, *Finansal Yönetim*, Trabzon: Derya Kitabevi, s. 12-13.

34 A. V. Can, "Muhasebe Ekonomik Terörün Bir Aracı Olabilir mi?", *Akademik Bakış Dergisi*, 19, 2010, s. 7.

Finansal yönetimdeki diğer etik dışı kavram ise *düşmanca ele geçirme*³⁵ kavramıdır. Ele geçirme³⁶, bir şirketin diğer bir şirketin yönetiminin ya da ortaklarının istememesine rağmen şirket üzerinde kontrol, denetim ve mülkiyet elde etmek amacıyla hisse senetlerinin satın alınmasıdır³⁷. Düşmanca ele geçirme yönteminde hedef şirketin yönetimi birleşme arayışında olmayıp teklif edilen bedelin düşük olması ya da şirketin yönetiminin kaybedilme korkusundan dolayı ele geçirme teklifine karşıdır. Ancak hedef şirketin yönetimi teklifi reddederken, alıcı şirket ısrarcı olmaktadır³⁸. Bu durumda alıcı şirket, hedef şirketin bütün hisselerini almak için hisse senedi sahiplerine doğrudan teklifte bulunmakta ve primli bir fiyattan hisselerini satmaları için hissedarları ikna etmeye çalışmaktadır³⁹. Hedef şirket yönetimi de önerilen bu teklifin makul fiyatlı bir teklif olmadığı konusunda hisse senedi sahiplerini ikna etmeye çalışmaktadır⁴⁰.

-
- 35 Şirketlerin ele geçirmelerinde bir takım taktikler kullanılmaktadır. Bu ele geçirme taktiklerinin başlıcaları; doğrudan hedef şirket hissedarlarına teklifte bulunulması, açık pazar işlemleri, vekâletname toplanması, alıcı şirketin doğrudan hedef şirket yönetimine reddemeyeceği ele geçirme teklifi sunması ve sermaye piyasasında yapay piyasa ve fiyat oluşturulması olarak sıralanabilir. Detaylı bilgi için *bakınız* H. Dağlı ve H. Ayaydın "Şirket Ele Geçirme Taktiklerinin Değerlendirilmesi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim, 2012, ss.1-16.
- 36 Literatürde düşmanca ve dostça ele geçirme kavramları kullanılmaktadır. Bu çalışmada ele geçirme kavramı, "*düşmanca ele geçirme*" anlamında kullanılmaktadır.
- 37 N. M. Brennan, C. Daly ve C. Harrington, "Rhetoric, Argument and Impression Management in Hostile Takeover Defense Documents", *The British Accounting Review*, 42, 2010, s.254; J. Gorzala, *The Art of Hostile Takeover Defense*, İgel Verlag, Hamburg, 2010, s.7-8.
- 38 M. Schnitzer, "Hostile versus Friendly Takeovers", *Economica*, 63, 1996, s.37-39; M. Washington ve K. D.W Patterson, "Hostile Takeover or Joint Venture: Connections between Institutional Theory and Sport Management Research", *Sport Management Review*, 14, 2011, s.1-3; D., Henry, "Corporate Governance and Ownership Structure of Target Companies and the Outcome of Takeovers", *Pacific-Basin Finance Journal*, 12, 2004, s. 419-422.
- 39 E. F Brigham ve J. F Houston, *Fundamentals of Financial Management*, Orlando: Horcourt College Publishers, Ninth Edition, 2001, s.921; Brennan, Daly ve Harrington, a.g.e. s. 254.
- 40 Şirketin yönetimi bu ele geçirme girişlerini bertaraf etmek için birtakım yöntemler geliştirebilmektedir. Bu yöntemlerle ilgili detaylı bilgi için *bakınız* H.

Ele geçirmeler genellikle şirketin çeşitli çıkar gruplarının çıkarına zarar verebilecek girişimlerde bulunabilmektedirler. Şirketin etkinlik ve verimliliği üzerinde olumlu bir etki bırakmadan, her şeyi göz önüne alarak sosyal zarar yaratabilir ya da şirketin belli bir değerini bir çıkar grubundan başka bir çıkar grubuna aktarabilirler⁴¹. Bunun en önemli sebebi bu düşmanca ele geçirmelerin büyük bir kredi borcu yaratan çürük tahvillerle finanse edilmesidir. Bu durumda, borçlarını ödeyememe sıkıntısıyla karşılaşan şirket, varlıklarını satma, tesis kapatma, işten çıkarma ya da maaş kesintisi gibi diğer maliyet azaltıcı önlemlerde bulunabilir. Bu durum şirketin değerinin azalmasına ve hissedarların paylarının erimesine sebep olabilmektedir⁴². Bütün bu ele geçirme girişimleri etik dışı davranış olarak değerlendirilebilir. Ancak bu ele geçirme girişimlerinin özellikle gelişmiş piyasalarda, Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, İngiltere’de, Avustralya’da, Fransa’da, Almanya’da, Danimarka’da, Çin’de, Güney Kore’de yaygın olarak örneklerine rastlanmaktadır. Türkiye’de yaşanan ele geçirme örneklerinden ve girişimlerinden bazıları ise şu şekilde sıralanabilir: Çukurova Elektrik A.Ş (ÇEAŞ), Turkcell, Batı Anadolu Çimento (Batiçim), GSD Holding ve Vakıf GYO vakaları.

Türkiye’de Finansal Etiğe Uyum

Türkiye’de finansal etiğe uyum konusunda bir takım adımlar atılmıştır. Bunlar; Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP), kurumsal yönetim ilkeleri ve endeksi, SPK ve İMKB ve TSPAKB düzenlemeleri, Sermaye Piyasası Kanunu.

Kamuyu Aydınlatma Platformu, sermaye piyasası ve Borsa mevzuatı uyarınca kamuya açıklanması gerekli bildirimlerin

Ayaydın ve H. Dağlı, “Şirket Ele Geçirmelerine Karşı Geliştirilen Savunma Taktikleri: Kavramsal Bir İnceleme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, XIV (1), 2012, s.207-230.

41 O. Gürtler ve M. Kräkel, “Hostile Takeover and Costly Merger Control”, *Public Choice*, 141, 2010, s. 385

42 K. Hanly, “Hostile Takeovers and Methods of Defense: A Stakeholder Analysis”, *Journal of Business Ethics*, 11, 1992, s. 907.

elektronik imzalı olarak iletildiği ve kamuya duyurulduğu elektronik sistemdir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin en önemli aracı olan internetin kullanımı ile kamunun sürekli ve anında aydınlatılması imkânı elde edilmiştir. Bu veri tabanı sayesinde şirketler tarafından üretilen bilgiler faaliyette buldukları Borsa'nın ve kendi web sayfalarında düşük maliyetle anında erişim ile tüm ilgili taraflara sunulabilmektedir

SPK'nın "Bilgi, Belge ve Açıklamaların Elektronik Ortamda İmzalanarak KAP'a Gönderilmesine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ"i kapsamında, kamuya açıklanacak her türlü bilgi ve belgenin Kamuyu Aydınlatma Platformu'na gönderilmesi gerekmektedir. Sermaye piyasası araçları İMKB'de işlem gören ortaklıkların kamuyu aydınlatma yükümlülükleri bulunmaktadır. Sermaye piyasası araçları İMKB'de işlem gören ortaklıklar; i) SPK'nın "Sermaye Piyasasında Finansal Raporlamaya İlişkin Esaslar Tebliğ"i kapsamında finansal raporlarını, ii) SPK'nın "Özel Durumların Kamuya Açıklanmasına İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ"i kapsamında özel durum açıklamalarını, iii) SPK ve İMKB düzenlemeleri kapsamında kamuya açıklanması gereken diğer hususları kamuya açıklamakla yükümlüdürler⁴³. Bu sistem, tüm kesimlerin Borsa İstanbul şirketleri ile ilgili doğru, anlaşılır, tam bilgiye, internet üzerinden eş anlı ve düşük maliyetle erişebilmelerine imkân tanıyacak şekilde tasarlanmıştır. Ayrıca, geçmişe dönük bilgilere de kolay ve düşük maliyetle erişim imkânı sağlayan elektronik bir arşiv niteliğindedir.

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) Temmuz 2003'te ilk defa ve Şubat 2005'te de düzeltme ve eklemeler yaparak kurumsal yönetim alanındaki boşluğu doldurma amacıyla OECD kurumsal yönetim ilkelerini ve Türkiye'nin yasal ve ekonomik niteliklerini de göz önüne alarak "*Kurumsal Yönetim İlkeleri*"ni yayınlamıştır. İlkeler öncelikle halka açık anonim şirketler için hazırlanmıştır. Ancak bu ilkelerin kamuda veya özel sektörde faaliyet gösteren diğer anonim şirketler ve kuruluşlar tarafından da

43 İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) - Kamuyu Aydınlatma Platformu, <http://www.kap.gov.tr/kap-hakkinda/genel-bilgi.aspx>. (14.06.2013).

uygulama alanı bulabileceği düşünülmektedir. SPK tarafından yapılacak düzenlemeler çerçevesinde, kurumsal yönetim ilkelelerini değerlendirme yapan derecelendirme kuruluşları bu ilkelelerin uygulanma durumunu saptayacaklardır. İlkeler, mevcut düzenlemelere herhangi bir istisna teşkil etmemektedir. Bununla birlikte, ilkeler mevcut düzenlemelerin ilerisinde kriterler içermekte olup, mevcut mevzuatta ve uygulamada kurumsal yönetim konusunda oluşan eksikliği gidermek ve boşluğu doldurmak amacıyla yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu anlamda ilkeler, ileride mevzuatta yapılacak düzenlemeler için de yol gösterici bir özellik arz etmektedir. Bu ilkeler; pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri, yönetim kurulu olmak üzere dört temel kriterden oluşmaktadır⁴⁴.

Dünyadaki uygulamalara paralel olarak, Türkiye’de de SPK tarafından, kurumsal yönetim ilkeleri oluşturulmuştur. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası da (İMKB), SPK’nın oluşturduğu bu kurumsal yönetim ilkeleri ışığında İMKB’de işlem görmekte olan halka açık anonim şirketleri söz konusu ilkeleri uygulama yönünde desteklemek, iyi kurumsal yönetim uygulamalarının yerleşmesine katkıda bulunmak, sermaye piyasalarımızın gelişmesini sağlamak ve tasarruf sahiplerini de bilgilendirmek amacıyla kurumsal yönetim ilkelerine uyumu derecelendirerek bir “*kurumsal yönetim endeksi*” hesaplama çalışmalarına başlamıştır.

Türkiye’de sermaye piyasası meslek kurallarını belirleme ve denetleme yetkisi TSPAKB’de olup bu kurallara aykırı davranışlar, SPK ve TSPAKB tarafından uygulanan idari yaptırımları gerektirir. “Sermaye piyasasının geliştirilmesi ve ülke ekonomisine katkı ana hedefi doğrultusunda; tüm çalışanları en üst derecede mesleki bilgi ile donatılmış, etik değerlere bağlı, rekabeti yatırımcılara daha kaliteli ürün ve hizmet sunumu şeklinde algılayan, saygın bir meslek mensupları kitlesi oluşturmak üzere, aracı kuruluşların; birbirleri, müşterileri ve çalışanlarıyla olan iş ve

44 Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), “Kurumsal Yönetim İlkeleri”, İlk Yayınlanma Tarihi: Temmuz 2003 Düzeltilmiş İkinci Yayınlanma Tarihi: Şubat 2005, www.spk.gov.tr, 20.06.2009, s.4.

ilişkilerinde uyacakları meslek kurallarını belirlemek”⁴⁵ amacıyla “Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği (TSPAKB) Üyelerinin Sermaye Piyasası Faaliyetlerini Yürütürken Uyacakları Meslek Kuralları” başlıklı ilkeler TSPAKB Genel Kurulunca kabul edilmiş ve yürürlüğe konmuştur.

Sermaye Piyasası Kanunu’nda içerden öğrenenlerin ve manipülasyon suçunun cezai müeyyidesi mevcuttur. Sermaye piyasası suçlarından içerden öğrenenlerin ticareti (bilgi sustimali) suçunu işleyen ilgili ratafların bütününe iki yıldan beş yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır⁴⁶. Manipülasyon fiilinin gerçekleşmesi üzerine, olayın adli kolluğa, Cumhuriyet savcılığına ya da SPKya bildirilmesi ile cezai soruşturma başlatılmış olur. Mutlaka suçtan zarar görenlerin şikâyette bulunmaları gerekmez. Zira, bu suç şikâyet bağlı suçlardan olmayıp re’sen takibi gereken suçlardandır. İlgili kanunda piyasa dolandırıcılığı olarak tanımlanan Manipülasyon fiilini gerçekleştiren gerçek kişilerle, tüzel kişilerin yetkilileri ve bunlarla birlikte hareket edenler iki yıldan beş yıla kadar hapis ve beşbin günden onbin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır⁴⁷.

Sonuç

Finans sektöründe etik sadece bu sektörde çalışanları değil toplumun her kesimini etkileyen bir olgudur. Çünkü bireyler her gün parçası oldukları finansal bir sistemin içerisinde işlemler yapmaktadırlar ve bu nedenle finans sektöründe olan gelişmeler dolaylı olarak da olsa herkesi etkilemektedir. Finans sektörü etik konusunun en önemli olduğu sektörlerden birisidir, bu çalışmada finans sektöründeki etik kavramlarını, sorunlarını açıklamaya çalıştık. Finans sektöründe etiğin bu kadar büyük bir öneme sahip olmasındaki en büyük sebep etik dışı davranışlarla haksız kazanç ve büyük kar sağlama olasılığının bulunmasıdır.

45 Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği (TSPAKB), Üyelerinin Sermaye Piyasası Faaliyetlerini Yürütürken Uyacakları Meslek Kuralları, m.1, <http://www.tspakb.org.tr/>, 09.11.2009.

46 Sermaye Piyasası Kanunu, md. 106.

47 Sermaye Piyasası Kanunu, md. 107.

Etik finans sektörü için neden bu kadar önemlidir sorusuna cevap bulmaya çalışırken finansal işlemlerdeki taraflar açısından konuya yaklaşmak daha doğru olacaktır.

Finansal piyasadaki müşteriler paralarını değerlendirecekleri araçları seçerken bu işlem güven esasına dayanmaktadır. Güven temelli kurulan bu bağ beraberinde de etik sorumlulukları getirmektedir. Kurumlar açısından baktığımızda ise kurumların adil bir rekabet ortamının oluşmasını ve rakiplerinin bu ortamı bozacak davranışlardan kaçınmasını beklemektedirler. Bu adil ortamın oluşması ve devamının sağlanması hususunda yine etik kavramı devreye girmektedir. Bunu sağlamanın başlıca yolu finansal etik kurallarına uyulmasından geçmektedir. Etik, finansal piyasaların işleyişi açısından çok büyük bir öneme sahiptir ve finansal etik kavramı olmadan finans piyasalarının düzgün işleyiş göstermesi imkânsızdır. Ülke ekonomisi için hayati öneme sahip sermaye piyasasının güven ve istikrar içinde çalışması için öncelikle tasarruf sahiplerinin, kurum ve kurallarıyla iyi işleyen bir piyasada iyi yetişmiş meslek mensupları tarafından doğru bir şekilde bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de finansal etiğe uyum konusunda; Kamuyu Aydınlatma Platformu, kurumsal yönetim ilkeleri ve endeksinin oluşturulması, SPK ve İMKB ve TSPAKB düzenlemeleri, Sermaye Piyasası Kanunu düzenlemeleri Türk sermaye piyasasında etik kurallara önem verildiğini göstermektedir. Yapılan bu düzenlemeler finansal piyasalarda yaşanması olası etik dışı faaliyetleri engellemek ya da en aza indirmek amacıyla yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerin etik dışı faaliyetleri tamamen ortadan kaldırmadığı söylenebilir. Türk sermaye piyasasında meslek ve etik kurallarından bazılarının etkili şekilde uygulandığı ve başarılı sonuçlar verdiği söylenebilir.

İMKB’de içeriden öğrenenlerin ticareti, manipülasyon, yapay piyasa oluşturma gibi suçların sıklıkla işlendiğine dair emareler bulunmasına rağmen bunlara ilişkin tatbikatın politik sebeplerle yavaş ilerlediği söylenebilir. Hangi şirketin genel kurulunda ne yönde karar alınacağı, ne kadar kar dağıtılacağı, ne kadar

sermaye artırılabacağı, ne yönde açıklamalar yapılacağı günler öncesinden piyasada duyulmakta, bu haberleri yayanlar önceden pozisyon almakta ve bunları değerlendirmektedir. Bu haberleri en son duyanlar ise olayın mağduru olmaktadır.

Sonuç olarak finansal piyasaların daha etik bir hale gelmesi için finansal teorisyenlerin ve uygulayıcıların kendi değer temellerini sağlamlaştırması gerekmektedir. Finansal teori etik değerleri tanırsa, bu değerler kapalı bir biçimde göz önüne alınacaktır.

Kişisel perspektiften sistem perspektifine geçilmesi şirketlerin etik sorunları ve yozlaşma ile başa çıkmasında daha olumlu sonuçlar verecektir. Ahlaklı olmak daha geniş ve güçlü bir anlama sahiptir. Ahlaklılık, sistemin tüm seviyelerinde aynı etik standartları desteklemek anlamında gelir. En alt düzeyde çalışan bir işçiden en üst düzey yöneticiye kadar herkes için aynı etik standartları getirilmelidir. Bunun sağlayacağı fayda ise sistem yozlaşmadan arındırıldığı zaman katılımcılar için daha fazla iş imkânı ve daha fazla varlık yaratacaktır. Kurumsal yönetim ilkelerinin oluşturulması, müşteri çıkarının korunması, şeffaflığın sağlanması ve denetim mekanizmasının firmada yerleşmesi etik dışı faaliyetleri azaltmanın diğer yolları olarak gösterilebilir.

Kaynakça

- Akarsu, B, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Savaş Yayınları, Ankara, 1984. Bakır, Gönül, “İşverenin Yönetim Hakkının Kullanılmasında Etik Sınırlar”, *2. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu Bildirisi*, <http://www.etiksempozyumu.sakarya.edu.tr/etik/2.2/Balkir.pdf>, (30/03/2007), 2005, s.204.
- Akın, A., “Mülkiyet Sahipliğinden Kaynaklanan Yönetim Hakkının Devri Açısından Post-Modern Yönetimsel Kontrol Yaklaşımları ve Stratejileri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22: 127-148, 2004.
- Allen, F ve Gale, D., “Stock Price Manipulation”, *Review of Financial Studies*, 5(3), 503-529, 1992.
- Allen, F ve Gorton, G., “Stock Price Manipulation, Market Microstructure and Asymmetric Information”, *European Economic Review*, 36, s.624-630, 1992.
- Arı, M., “Finansal Raporlama Skandalları ve Mali Tabloların Güvenirliliği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, s.409-420, 2009.
- Ayaydın, H. ve Dağlı, H., “Şirket Ele Geçirmelerine Karşı Geliştirilen Savunma Taktikleri: Kavramsal Bir İnceleme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, XIV (1), 207-230, 2012.
- Brennan, N. M. ve diğerleri, “Rhetoric, Argument and Impression Management in Hostile Takeover Defense Documents”, *The British Accounting Review*, 42, p. 253-268, 2010.
- Brigham, E. F ve Houston, J. F, *Fundamentals of Financial Management*, Orlando: Horcourt College Publishers, Ninth Edition, 2001.
- Can, A.V., “Muhasebe Ekonomik Terörün Bir Aracı Olabilir mi?”, *Akademik Bakış Dergisi*, 19, 1-9, 2010.
- Chakraborty, A. ve Yılmaz, B., “Manipulation in Market Order Models”, *Journal of Financial Markets*, 7(2), s.187-20, 2004.
- Chiang, M.H. ve diğerleri, “Insider Trading Performance in the Taiwan Stock Market”, *International Journal of Business and Economics*, 3(3), 239-256, 2004.
- Hong, H. ve Huang, M., “Talking up Liquidity: Insider Trading and Investor Relations”, *Journal of Financial Intermediation* 14(1), 1-31, 2005.
- Dağlı, H. ve Ayaydın, H., “Şirket Ele Geçirme Taktiklerinin Değerlendirilmesi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim, 2012, ss.1-16.
- Demir, Y., “Hisse Senedi Fiyatını Etkileyen İşletme Düzeyindeki Faktörler ve Mali Sektör Üzerine İMKB’de Bir Uygulama”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 109-130, 2001.

- Erdem, E., **Para Banka ve Finansal Sistem**, 4. Baskı, Ankara: Detay yayıncılık, 2010.
- Fidrmuc, J. P ve diğerleri, "Insider Trading, News Releases and Ownership Concentration", **Journal of Finance**, 61(6), s.341-72, 2006.
- Funda, S. ve diğerleri, Muhasebe ve Finans Etiği, <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=forums&srcid=MTEwNTIxMjE4NTk2ODI3MzgzMzUBMDQyNzYyMDMyNDY2NzI2MTY5MjQBU09jWjVNdnlYQVlKATQBAXYy> (17.07.2013).
- Gorzala, J., **The Art of Hostile Takeover Defense**, Igel Verlag, Hamburg, 2010.
- Günel M., **Para Banka ve Finansal Sistem**, 4. Baskı, Ankara: Berikan Yayınları, 2012.
- Gürtler, O. ve Kräkel, Matthias, "Hostile Takeover and Costly Merger Control", **Public Choice**, 141, s. 371-389, 2010.
- Hanly, K., "Hostile Takeovers and Methods of Defense: A Stakeholder Analysis", **Journal of Business Ethics**, 11, s. 895-913, 1992.
- Henry, D., "Corporate Governance and Ownership Structure of Target Companies and the Outcome of Takeovers", **Pacific-Basin Finance Journal**, 12, p.419- 444, 2004.
- Hillion, P ve Suominen, M., "The Manipulation of Closing Price", **Journal of Financial Markets** 7(4), 351-375: 2004.
- Hüseyin D., **Finansal Yönetim**, Trabzon: Derya Kitabevi, s. 12-13.
- İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)- Kamuyu Aydınlatma Platformu, <http://www.kap.gov.tr/kap-hakkinda/genel-bilgi.aspx>.
- Jensen, M. C. ve Meckling, W. H., "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure", **Journal of Financial Economics**, 3(4), s.305-360, 1976.
- Jiambalvo, J., "Discussion of "Causes and Consequences of Earnings Manipulation: An Analysis of Firms Subject to Enforcement Actions by the SEC", **Contemporary Accounting Research**, 13(1), 37-47, 1996.
- Kamışlı M. ve Girginer, N., "İşlem Bazlı Manipülasyonun İstatistiksel Sınıflandırma Analizleriyle Belirlenmesi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, 11(Mayıs), s.1-30, 2010
- Khwaja, A.I. ve Mian, A., "Unchecked Intermediaries: Price Manipulation in an Emerging Stock Market", **Journal of Financial Economics** 78(1), 203-241, 2005.
- Kumar, P. ve Seppi, D. J., "Futures Manipulation with 'Cash Settlement'", **The Journal of Finance**, 47(4), s.1485-1502, 1992.
- Lakonishok, J. ve Lee, I., "Are insider trades informative?", **Review of Finance Studies**, 14(1), s.79-111, 2001.
- Lewis, C. W. **The Ethics Challenge in Public Service: A Problem Solving Guide**, Jossey, USA: Bass Publishers, 1991.

- McGee, R. W, “Analyzing Insider Trading from the Perspectives of Utilitarian Ethics and Rights Theory”, *Journal of Business Ethics*, 91(1), 65-82, 2009.
- Mintz, S., *Cases in Accounting Ethics and Professionalism*, 2nd edition, New York: McGraw-Hill, 1992.
- Mishkin, F., “Policy Remedies for Conflicts of Interest in the Financial System”, Presented at the Conference, Macroeconomics, Monetary Policy and Financial Stability: A Festschrift for Charles Freedman, National Bureau of Economic Research, <http://www.bankofcanada.ca/wpcontent/uploads/2010/09/remedies.pdf>. (11.09.2003).
- Narayanan, R., “Information Production, Insider Trading, and the Role of Managerial Compensation”, *The Financial Review*, 34(4), s.119-144, 1999.
- Omar H. aL ve Mutairi, A. Al, “Private Information Trading in Kuwait Stock Exchange”, *International Research Journal of Finance and Economics*, 59, 7-14, 2010.
- Pope, P. F ve diğerleri, “Insider Trading, Some Evidence on Market Efficiency and Directors’ Share Dealings in Great Britain”, *Journal of Business Finance Accounting*, 17(3), s.359-380, 1990.
- Schnitzer, M., “Hostile versus Friendly Takeovers”, *Economica*, 63, 1996, p. 37-55.
- Sermaye Piyasası Kurulu(SPK), “Kurumsal Yönetim İlkeleri”, İlk Yayınlanma Tarihi: Temmuz 2003 Düzeltilmiş İkinci Yayınlanma Tarihi: Şubat 2005, www.spk.gov.tr, 20.06.2009, s.4
- Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği (TSPAKB), Türkiye Sermaye Piyasası, İstanbul: Paragraf Basım Sanayi, 2010.
- Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği (TSPAKB) Üyelerinin Sermaye Piyasası Faaliyetlerini Yürütürken Uyacakları Meslek Kuralları, m.1, <http://www.tspakb.org.tr/> çevrimiçi, (09.11.2012).
- Washington, M. ve Patterson, K. D.W, “Hostile Takeover or Joint Venture: Connections between Institutional Theory and Sport Management Research”, *Sport Management Review*, 14, p. 1-12, 2011.
- Yatkin, A., “Kamu Yöneticilerinin Etik Düşünce ve Davranışlarının Kamu Hizmetine ve Hizmet Tatminine Yansımaları: Elazığ Valiliği Örnek Alan Araştırması”, *Kamu Etiği Sempozyum Bildirileri 1*, TODAİE, Ankara, ss. 101-124, 2009.

TARİH VE AHLAK

Fahri SAKAL*

Tarih ve ahlak birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen, aynı zamanda birbirinin sebep ve sonuçları durumunda olan ve çok ciddi illiyet bağları oluşturan kavramlardır. Diğer bir ifade ile ahlak yaşanan tarihi süreç içinde toplumu etkileyen olay ve olgular tarafından yüzyıllar içinde yavaş yavaş oluşturulduğu gibi, kendisi de zaman içinde liderleri, normal kişileri, toplumları ve kurumları etkilemiş ve olayları-olguları yönlendirerek tarih yapıcı bir faktör olarak tebarüz etmiştir. Tarihi çağların ve tarihi yaşanmışlığın ahlaki etkilemesi ve tersine ahlaktan etkilenmesi ile ilgili insanlık tarihinde yapılacak bir gezinti bu iki kavramın birbiriyle nasıl illî bağlar oluşturduğunu gösterecektir.

Toplumların tarihi, ortak geçmişleri olarak onların gelişmesinde ve ortak özellik ve kabiliyetlerinin oluşmasında coğrafya¹

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

1 Coğrafyanın toplum ve medeniyet üzerindeki etkisi ile ilgili çok yaygın bir kitabiyat oluşmuştur. Bunlardan birkaçı: K. Günel., *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2008.; F Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası c.I-II*, (Çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul: Eren yay. 1989. Eserin özellikle birinci cildi coğrafyanın önemini anlatmaktadır. A. Toynbee, *A Study of History*, Oxford University Press, Eser Türkçeye çevrilmemiştir. Ancak iki ciltlik bir özet çevirisi vardır: *Tarih Bilinci*, Bates yayınları İstanbul 1978; René Grousset, *Bozkır*

ve dinleri² ile birlikte en baskın faktörlerdendir. Bu üçü toplumları oluşturan, biçimlendiren ve kimlikleri belirleyen en esaslı amillerdir. Tarih bir ortak geçmiş olarak toplumları inşa ederken onların her türlü değerlerine de etki yapmaktadır. Bunlardan biri de ahlaktır.

Ahlakın faklı anlamlarını burada tartışacak değiliz. Ancak meramımızı anlatabilmemiz için şu kadarını aktarmalıyız. Ahlak, huy ve yaratılış anlamlarındaki Arapça 'hulk' un çoğul şeklidir. Huylar, tabiatlar(ki bunda da yaratılış anlamı saklıdır.), insanın yaratılıştan getirdiği veya sonradan cemiyet ve çevresinden edindiği değerlerin toplamıdır. Tarih boyunca ahlak-ı hasene (güzel ahlak) ve ahlak-ı zemime (kötü ahlak) gibi iyi ve kötü ahlak terkipleri yapılmıştır. Batı dillerinde de benzer anlamları vardır: İngilizcede aralarında anlam farkı pek az olan "Ethics", "morality" ve "morals" kelimeleri varken Fransızcası "moralité" olarak bilinmektedir. En fazla ve farklı anlamlar ise Almandadır. "Ehre", "ethos", "gesittung", "moral", "moralitaet", "sittte" ve "sucht" gibi kavramlar şeref, namus, haysiyet, itibar, töre, terbiye, uygarlık, adet, disiplin ilh... Çok geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.

Ahlak bu farklı manalarıyla bireysel ve toplumsal pozitif değerler yekûnu olarak tarihten süzülüp günümüze gelmiş, tarihî ve günümüz nesillerini yönlendirmiş bir olgudur. Bir bakıma sosyal bünyenin zaman (tarih) içinde tecrübeleri sonucu oluşmuş değerler manzumesi olduğu gibi, sosyal bünyenin yine zaman içinde oluşmasını, biçimlenmesini, başka toplumlarla farklılaşmasını, bazı kültür, sanat ve medeniyet dallarında ilerlemeyi-gerilemeyi veya farklılıklara yol açmayı, diğer bir ifade ile

İmparatorluğu, Ötügen Neşriyat İst. 1980, giriş bölümüne bakılmalı.

- 2 Bu konu için bak. A. Toynbee, **Tarih Bilinci ve Tarihçi Açısından Din**, (Çev. İ. Canan), İstanbul: Kayıhan yayınları, 1978; Ayrıca dinlerin genel insanlığa ve özel olarak bir topluma etkileri konusunda bir usta olan Mircea Eliade çok sayıda eser vermiştir. Onun eserleri bu alanda çalışacaklar veya bir şeyler okuyacaklar için vazgeçilmez mahiyettedir. Ayrıca naçizane bir çalışmamızı da kaydetmek istiyoruz: F. Sakal, "**Medeniyet Tarihinde Din Faktörü**" Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı Tarih Uğrunda Bir Ömür, Ankara: Berikan Yayınevi, 2012. S.395-412.

toplumun kendine mahsus değerler üretmesini sağlayan, tetikleyen ve etkileyen bir toplumsal değerdir. Toplumun tamamını yönlendirmesi ve o topluma mahsus değerleri oluşturmasıyla toplumsal ve millî kimlik oluşturan en belirgin unsurlardan biridir. Bütün milletler yaşadıkları ortak geçmiş(tarih)lerinin etkisiyle ahlakî düsturlar oluşturmuşlardır. Bunlarda hiç şüphesiz başka etkenler de söz konusu olmuştur. Özellikle din bu alanda çok yönlendirici olmuştur. Mesela dinlerin gösterdiği istikamette gelişmiş olan toplumların evlilik anlayışları, nikâh usulleri, ahlak ve hukuk sistemleri, tek eşlilik ve çok eşlilik gibi farklı aile yapıları toplumların bugünkü aşk ve evlilik ahlaklarını, hatta namus telakkisini etkilemiştir. Bu konuda çok örnek verilebilir; biz burada “Katolik nikâhı” üzerinden batılı toplumların aile, ahlak ve namus anlayışları üzerinde bir deneme yapmak istiyoruz: Katolik Hıristiyanlığın evlilikte boşanmaya engel hükümleri dinler tarihinin toplumlara etkisi bağlamında mukayeseli olarak değerlendirilirse bazı ahlakî zafiyetlerin kaynağı olduğunu görürüz. Bir kere nikâhta evet dediği eşine ölüme kadar bütün geçimsizlik, hastalık, cinsel uyumsuzluk ve hatta ilişkisizlik hallerine rağmen sabredecek; karşılıklı nefrete yol açacak anlaşmazlıklara rağmen eşler birbirine katlanacaktır. Mükemmel bir sadakat ve fedakârlık örneği gibi görülse bile aslında bir sadakatsizlik amili olan bu durum, eşlerin ayrılamaması hallerinde evlilik dışı ilişkileri teşvik etmektedir. Ayrıca nasıl bir kişiyle evleneceği, onun cinsel hususiyetleri-boşanmak mümkün olamayacağı için- önceden test edilmesi ihtiyacı doğduğundan, evlilik öncesi cinsi münasebetler yaygınlaşıp meşrulaştırılıyordu. Zaten evli eşler -evlilik dışı- ilişkilere girerken bekârlar neden yapmasındı? Böylece zaman içinde bu istikamette bir ahlakî yapısökümü ve yeni bir ahlakî yapılanma meydana gelmiştir. İşte bu hal batılı evli kadınların iffet anlayışlarını ciddi olarak erozyona uğratmıştır dersek yanılmış mı oluruz?

Aynı şekilde toplumsal dokunun tarih boyunca yol açtığı değişik olaylar halk hafızasında iz bırakırken, tarihi süreçte yaşanan olaylar ve denenen kurumlar da aynı şekilde muhayyilede

yer etmekte ve ahlakî etkilemektedirler. Tarihinde sınıf kavgası olan toplumların zengin fakir ilişkileri ve yardımlaşma ahlakının zayıf olmasına mukabil; sınıf kavgası yaşamayan cemiyetlerde bu ilişkilerin daha güçlü olduğunu biliyoruz. Avrupa'da vakıfların ve vakıf medeniyetinin İslam Dünyasına göre daha zayıf olmasının sebebini burada aramak gerek. Vakıflar ve yardımlaşma kültürü tarihi yaşanmışlıkların bir sonucu olarak milletlerin bu sahadaki zihniyet ve ahlakına etkide bulunmuşlardır. Tabii İslam'daki sadaka-i cariyeye anlayışı ve yardımlaşmayı teşvik eden diğer hükümler de İslam ahlakına bu minval üzere etki etmişlerdir.

Çin ahlakı da tarihleri boyunca orada yaşanan feodal yapının ve Konfüçyüs başta olmak üzere bazı düşünürlerin ahlaki öğretilerinin bir yansımasıdır.

Halkın yaşadığı coğrafya da tarih boyu bütün toplumlarda kültürü ve ahlakî etkilemiştir. Ormanlık bir coğrafyada milli kimliği oluşup gelişen Ruslarla çöllerde yaşayan Arap ve Berberilerin veya bozkırın fatih unsurları olan Türklerin ve Moğolların ahlak anlayışlarının aynı olması beklenemez. Mesela Türk ahlak ve kültür anlayışı neden eve geleni "Tanrı misafiri" saymıştır? Misafir sefere, yani yola çıkandır. Göçebe kültürlerde her ferd ömrünün büyük bir kısmını yolda/seferde geçirmektedir. Yol çilesini bilen, seyahat kültürüne sahip bir toplumun bireyleri bir gün, hatta sık sık kendileri de birilerinin kapısına misafir düşeceklerini unutmazlar ve gelene hoş bakarlar. Türk toplumu bugün hâlâ "misafir bereketi ile gelir" inancını beslemektedir. Bu anlayış gerek Türkistan'daki gerek Türkiye'deki göçebelğin ruhlarda bıraktığı seyahati kutsayan izleridir. Onlar bilirler ki ömürlerinde birkaç defa, belki de devamlı olarak kendileri de yola revan olacak, birilerine "tanrı misafiri" olarak muhtaç kalacaklardır. Bu duygulara aşina bir insanın eve veya kapiya geleni başka türlü karşılaması beklenebilir mi? Bu yaklaşım ve anlayış tarih boyunca bir kültüre ve ahlakî norma dönüşmüş; felsefi, edebi, tasavvufi ve ahlaki eserlerde, hatta halk türkülerinde

işlenmiştir.³ “*Kayudan kelir men kayuya yolum?*” diyen Yusuf Has Hacıp hayatın bir yolculuk olduğuna vurgu yapmıştır. Bu kadar tabii, bu kadar ilahi sayılan seferleri ve misafirliği bu millet kutsamış ve insan hayatını “iki kapılı bir handa” gece gündüz bir yürüyüşe benzetmiştir. Bu açıdan edebiyata yaklaşıncı Faruk Nafiz Çamlıbel’in “Han Duvarları”nın önemini daha iyi anlarız. Tarihten beri yerleşik yaşayan bir toplumda emin olunuz böyle bir şiir yazılamazdı. Adeta Türk toplumunun ve ahlakının sosyoekonomik bir çözümü ve Türk Tarih Felsefesinin bir yorumu bu şiirde yapılmaktadır. Tabii bütün bunlar bu bakış açısı ile üzerinde durulup düşünülünce görülecektir. Göçebe kültürü ve onun doğurduğu ahlak hem tarihî, hem ekonomik ve hem de kültürel olgulardan beslenir. Aynı zamanda aynı unsurları da tekrar besler. Daha açık ifade ile hem sebep tir hem de sonuç.

Bu kültür ve ahlaki normlar halkın sözlü edebi ve kültürel ürünlerinde de yer almıştır. Halk felsefesini ve dünya görüşünü en iyi onlardan takip edebiliriz.⁴ Atasözlerimiz Türk ahlakının ve tarihteki tecrübe ve yaşanmışlıkların izlerini bize göstermektedir.

Aslında biliyoruz ki toplumların ahlaki normları temel koularda benzerlik göstermektedir. Hırsızlık, yalancılık, zina, iftira ikiyüzlülük, vs her toplumda gayri ahlaki fiil ve hallerdir. Ancak ayrıntıya bakınca toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklı ahlaki düsturlar görülebilmektedir. Bu farklı norm ve düsturlar toplumların tarihleri boyunca yaşadıklarının günümüze kadar gelmiş izleridir. Bazıları salt ahlak, bazıları ise kültürel, dini, mezhebi, sosyal ve bölgesel mahiyette geleneklerdir.

Ahlaki normların toplumların geçmişinde yaşananların etkisiyle oluştuğunu Polinezya veya Afrika yerlileri üzerinde yapılan

3 TRT Müzik Dairesi Başkanlığı yayını olarak çıkan *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi* c. I-II, 2. Baskı, Ankara, 2006 adlı eserde basit bir çalışma ile 40 kadar gurbet, sefer ve misafirlik kavramlarının geçtiğini tespit etmiş bulunuyoruz. Daha sıkı bir çalışma ile bu rakam artırılabilir.

4 Bu konuda bakınız F. Sakal, “Folklor Ürünlerinin Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması”, *Milli Folklor*, s. 77, 2008, s. 50-60.

çalışmalar göstermiştir. Sosyolog, antropolog, tarihçi ve kültür adamlarının bulgu ve tespitleri cemiyetlerin binlerce yıldan beri bazı olayları tecrübe ede ede ahlaki normlara dönüştürdüğünü göstermektedir. Avrupa kadınının iffet anlayışı, Türk misafirperverliği ve yardımseverliği konularına ilave olarak diğer toplumlardan da ahlaki örnekler verebiliriz: Hind Kültüründeki et yememe ve ineklerin kutsallığı dini bir motif sanılır. Evet onların dini metinlerinde bu tür hükümler bulunmaktadır. Halbuki sıcak ve nemli bir iklime sahip olan o coğrafya kalorisi yüksek et ve benzeri gıdaları her halde tarih öncesinde ve ilk tarih çağlarında denemişler ve vücutta oluşan yüksek harareti tanrının cezası diye yorumlamış, yani öyle sanmışlardı. El Birunî'nin bir avuç pirinç lapasıyla bir gün idare eden Hindu'ya karşı bir oturuşta bir koyun budunu bitiren Türk karşılaştırması manidardır. Türkistan'ın karasal ikliminde kışların aşırı soğuk geçmesi karşısında vücuda enerji ve ısı verecek yüksek kalorili et bazı gıdalara ihtiyaç bugünkü tıbbın kolayca açıklayacağı bir gerçektir. Hindistan'da ise pirinç ve benzeri düşük kalorili gıdalar sıcak ve nemli muson ikliminde en uygun beslenme yöntemi idi.

İslam'ın mekruh saymasına rağmen Türkistanlı Müslüman Türklerin at eti ve kırmızı kullanmaktan çekinmemesi, aksine severek tüketmeleri de bozkırın iklimine ve hayvan beslemeye uygun coğrafyasına bağlanmaktadır. Ortaasyalı at ve koyun etini severek tüketir, çünkü bu hayvanlar göçebe hayatın temelidir ve yüksek enerjiye ve kaloriye ihtiyacı vardır ki bunları en kolay beslediği koyun ve atın etinden alabilmektedir. Türklerde at ve koyunla ilgili inançlar, değer yargıları ve ahlaki düsturlar yaşanmış bir tarihin günümüze ve geleceğe bıraktığı değerlerdir.

Toplumların tarih boyunca şahit oldukları uygulamalar ve denedikleri kurumlar onların günümüz ahlakını, kültürünü, hatta din ve mezhep anlayışını belirlemektedir. Birkaç büyük İslam ülkesinde dinin farklı yorumlarla uygulanması bu gerçeğe dayanmaktadır. Bu üç ülkenin pagan dönemdeki inanç ve kültür yapılanması ve İslami dönemdeki tarihi olgular, geçirdikleri

istihaleler bunların günümüzdeki din, mezhep, kültür ve ahlak düzenlerini etkilemiştir.

Türkiye'deki İslam anlayışı Alevi ve Sünnî versiyonlarıyla Türk tarihinin bir yansımasıdır. İslam öncesi pagan dinler, özellikle Kamlık hem Alevî hem de Sünnî itikatları etkilemiştir. Aynı durum Türk ahlakının gelişiminde de geçerlidir. Kamların rollerini Hz. Ali'de gören Türklerin Aleviliği ile "bir Tengri" anlayışını İmam Maturidî yorumuyla benimseyen Sünnilik bu bağlamda değerlendirilmelidir. Aynı etkinin ahlakî alanda da gerçekleştiğini tekrar hatırlatmayı gerekli görüyoruz.

İran İslamlığında görülen farklılık da bu ülkenin pagan döneminin etkisine bağlanmaktadır. Özellikle İslam Dünyası'nda en belirgin sınıf farklarının İran'da görüldüğü unutulmamalıdır. Dihkanların fakir köylü üzerindeki tahakkümü ve diğer pagan kurumlar İran'ın ahlakî anlayışını etkilemiştir. On iki imam ve Ayetullahlık kurumunun ruhbanlığa benzemesi de tesadüfi değildir: Avrupalılarla tarih öncesi çağlardan gelen akrabalık, yani Arien/ Ârî kavimlerin ortak dini kültürleridir.⁵ Eski İran dinleri, özellikle Mazdeizm'in etkisi gözden uzak tutulmamalıdır. Hatta İran'da geçerli Mut'a nikahı uygulamasını da biz Mazdekçi etkilerin İslam içindeki etkisine bağlamayı -ihtiyatla olsa bile- düşünüyoruz. Ayrıca Kadisiye ve Nihavend muharebeleriyle yerle bir edilen eski ve ortaçağların mağrur İranı, o zamana kadar hiçbir imparatorluk kuramamış Hicaz yöresinin tüccar ve bedevileri karşısında yenilgiyi bir türlü kabul edememiş, fetihten sonra İslamlaşmasına rağmen, İslam hilafetine ve devletine muhalif olan her unsurun içine sızarak Arap-İslam Hilafet devletini yıpratacak her heretik hareketi desteklemiş, Şia İran'da böyle vücut bulmuştur.⁶ Tabii ki Kerbela faciasının yöre Müslümanları üzerindeki etkisi de ayrıca gözden uzak tutulmamalıdır. Ancak bunun bir siyasi İslam/mezhep haline gelmesi mağrur İrancı düşüncenin Arap hâkimiyetine direnci ile açıklanması bizce makul bir fikirdir.

5 İran adının Arien/Arian'dan geldiğini burada hatırlatıyoruz.

6 Bak. A. Y. Ocak, *Mülhidler ve Zındıklar*,

Şah İsmail'in kurduğu Safevi Devleti de İstanbul'un fethinden sonra Papalığın Osmanlıyı arkadan kuşatması politikasının bir tezahürüdür. Papalık İslam dünyasını çökertmek için sadece Haçlı Seferlerini başlatmamıştır. Önceleri Moğollarla işbirliği yaptıkları biliniyor. Moğollar doğudan Papalık ve Haçlılar batıdan İslam Âlemi'ni istila edip tahrip ve yok etmeyi planlamışlardı. Bu politika çerçevesinde Mısır'a papalık tarafından iktisadi-ticari abluka ve ambargo politikası da uygulanmış; bunu gerçekleştirmek için İtalyan tüccar devletlerine Mısır üzerinden ticaret yasağı getirmiş, yasağa uymayan gemilerin papalık donanmasınca batırılacağı ilan edilmişti. Çünkü hem Moğollara, hem de Haçlılara en ciddi direnişi yapan yönetimler güçlerini büyük ölçüde Mısır'dan alıyorlardı. Baybars'ın Moğollara ve Selahaddin Eyyubi'nin Haçlılara karşı kazandıkları zaferler hatırlanmalıdır. Bunun için iki istilacı güç Mısır'ı iktisaden çökertmeyi düşünmüşlerdi.

İşte bu papalık siyasetinin Fatih Sultan Mehmed'e karşı tekrar yürürlüğe konduğunu düşünüyoruz. İmam Cafer (Ebu Hanife'nin hocalarından biridir), Erdebilli Şeyh Safiyüddin ve Şeyh Cüneyd gibi kurucuların farklı mezhep yorumları hiç bir zaman İslamı siyasi olarak bölecek mahiyet arz etmemişti. Ayrılığın kemikleşip siyasal mahiyet alması Safevi iktidarı ile olmuştur ki temelleri Fatih devrinde gizlice atılmış ve Sultan ölünce papalık şükür ayinleri yapmış, bilindiği gibi iki oğul birbirine düşünce Cem'e Hıristiyan olması karşılığında hem Avrupa'nın hem de Osmanlının liderliği vaat edilmişti. İşte bu yıllarda Şah İsmail isimli bir Türkmen lider ortaya çıkıyor, Osmanlının kozmopolit ve devşirme, mühtedi ve dönmeleri içinde kaybolmuş Türkmenlerine hoş görünecek şekilde nefis Türkçe şiirler yazıyor; daî isimli müritler bu şiirleri Anadolu Türkmenleri arasında dilden dile elden ele yayıyorlardı. Bu şiirlerin ve propagandanın etkisiyle Anadolu'dan İran'a doğru gerisingeri bir göç başlıyor, Anadolu'nun insan kaynakları boşalma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. Avrupa ile mücadelesinde tumar sistemi (ki hem tarım ekonomisinin hem de askerliğin temelidir) ciddi zarar

görecek ve devletin yıkılmasına yol açacaktı. Sadece İran'a yakın topraklar değil, mesela Antalya civarındaki Teke Türkmenleri bile İran'a doğru göçe kalkmıştı. "Şaha doğru giden kervan" sayısı yıldan yıla artıyor, Anadolu boşalıyordu. Herhalde Papalığın ve Haçlıların istediği de bu idi. Bu ayrılık davasını "Ali aşkına" yaptığını sanan Anadolu ve İran Türkmenleri veya diğer etnik kökenlere mensup Müslümanlar oynanan bu Haçlı oyununu göremezlerdi. Hala da aydınlar bunu görebilmiş değildir.⁷ İşte Yavuz Sultan Selim'in sert tedbirleri Anadolu'nun böylece boşaltılmasına karşı alınmıştı. Yoksa Kerbela' dan beri mevcut olan bu akıma ne Selçuklu, ne de Osmanlı herhangi bir sert tavır içine girmemiştir.

Anadolu Türkmenleri böyle bir politika ile "Şaha doğru" gidişlerini sürdürselerdi, Şah ve İran güçlenecek, ama Sultan ve Osmanlı zayıflayacaktı. Bu da Avrupa istikametinde ilâ-yı kelimetullah kavgası veren İslam'ın aleyhine ve Haçlıların ve papalığın lehine olacaktı.

Üçüncü ülke olarak Arabistan'ı ele almak istiyoruz. Bir kısmı Karmati Şiülerinin elinde ve zaptı oldukça zor bir bölge olan Güney doğu Arabistan biraz bizim Türkmenler gibi yerleşik hayata geçmeyen, devlete bağlanmak, vergi ve asker vermek istemeyen, özetle başına buyruk yaşayan bir halktı. Yemen kendi ücra köşesinde kendi haline yaşarken, Hicaz hem hacılar, hem de ticaret sayesinde para kazanan gururlu Araplarla meskündü. Araştırmacılar Arap tarihî sosyolojisinin bu özellikleriyle Vahhabiliği doğurduğunu düşünmektedirler.

Ülkelerin dinini bu kadar bariz şekilde belirleyen tarihî şartlar, aynı şekilde ahlakî yapıyı da etkilemez miydi? Zaten ahlak büyük ölçüde tarihi yaşanmışlıklarla beraber dini hüküm ve anlayışların günlük hayattaki uzantısı olduğundan, coğrafya, din, ahlak ve tarihi yaşanmışlıklar aynı kategoride bir dizi etkiler ve etkenler silsilesi oluşturmaktadırlar. Başta bahsedilmiş olan illiyet bağı bu hususta değerlendirilmelidir.

7 Papalığın bu politikası ile ilgili o dönemle ilgili farklı kaynaklarda bilgiler varsa da, Vatikan arşivlerinde bu konu araştırılmalıdır. Ancak gizli politika belirlenip uygulanmışsa yeterli ve açık bilgiye ulaşamayabiliriz.

Türkiye'nin yakın tarihi de ahlakî normları etkileyen olguları bize göstermektedir. “Softa” kelimesinin günümüz Türkçesinde olumsuzluklar çağrıştıran anlamı herkesçe bilinmektedir. Hâlbuki bu kelime aslında medrese talebesi demek olan suhte'den başka bir şey değildir. Halkımız medrese talebelerini de medreseyi de sevdiği halde “softa”yı neden sevmemiştir? Cevap Celali isyanları esnasında işlenen medreseli suçlarından çıkarılacaktır. Suhtelerin hataları kendilerinin asırlar sonrasında bile “ahlaksızlık amili” görülmesine neden olmuştur.⁸

Diğer bir örnek İstanbul ahlakı üzerine olacaktır. Osmanlı İstanbul'u bir efendilik, çelebilik, beylik, beyefendilik, hanımlık, hanımefendilik, saraylılık ve “saraylı hanım”lık merkezi idi. Selamlaşmalar, yardımlaşmalar, haddini bilmeler, nezaketin ve asaletin binbir güzel numunesi orada yaşanır ve yaşatılırdı.⁹ O şehir Yahya Kemallerin, Tanpınarların, Ekrem Hakkı ve Samiha Ayverdi'lerin ilh daha nice Osmanlıyı tanıyan cumhuriyet aydınlarının öve öve bitiremediği bir güzel ahlaklı insanlar şehri ve Osmanlı tarihinin bir armağanı idi. O ahlak da o tarihin bir eseri ve bizlere bir yadigarı idi. Maalesef tarihi dokusunu da ahlakî ruhunu da koruyamadık. Korumak ne kelime, ona ve değerlerine düşmanlığı, ahlakını zemmetmeyi çağdaşlık, hatta cumhuriyetçilik sananlarımız oldu. Bir taraftan modernlik denen çağdaş zevksizliğe, diğer taraftan, gecekonducu ilkelliğine teslim ettik.

O şehirle beraber o çelebi insanlar da sanki beyaz atlara binip gittiler...

Tarih ahlak ilişkisinde ikinci bahis, ahlakın tarih yapıcı ve yönlendirici özelliğidir. Bu anlamdaki ahlakı biraz da anlayış, kültür ve telakki babında değerlendiriyoruz. Toplumların tarihleri boyunca yaşadıklarından ve yarattıklarından süzülüp

8 Bu konuda elimizde Prof. Dr. M. Akdağ'ın *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1980 ve *Medreseli İsyancılar* adlı makalesi başta örnek olmak üzere ciddi yayınları vardır.

9 Bu konu için güzel bir yazı tavsiye ediyoruz ki, “ben bu ilkede bir aydınım veya aydın olmaya adayım” diyen herkesin mutlaka okuması gerekir: A. Gölpinarlı, “Mazi Özlemi ve Dün bugün”, *Kültür ve Sanat*, s. 7, 1990, sh. 20-25.

gelen, sonraki nesillere bırakılan değerler yekûnu olan ahlak ve muhtelif telakkiler aynı zamanda tarih yapıcı özellikleriyle de bilinmektedirler. Tekraren belirtmeli ki, bu değerler ister ahlak adıyla anılsın ister başka adla, din ve coğrafi yapının din ve coğrafi yapının büyük ölçüde izlerini taşırlar. Dolayısıyla İslam Ahlakı, Hıristiyan Ahlakı, Protestan ahlakı, Musevi Ahlakı, Budist Ahlakı... gibi adlarla anılırlar. Coğrafi veya sosyolojik olarak da kaydedebileceğimiz ahlak türleri vardır: Dağlı ahlakı, şehirli ahlakı, esnaf ahlakı, işadamı veya burjuva ahlakı, köylü ahlakı, göçebe ahlakı, memur ahlakı veya zihniyetleri bu minval üzere değerlendirilebilirler. Aynı konuda kişilerin adıyla anılan ahlakı veya ideolojik sistemler ve telakkilerden de bahsedilebilir: Konfüçyus'un ahlak ve telakkilerinin Çin ahlak ve dünya görüşünün oluşmasındaki etkileri herkesçe bilinmektedir. Kişiler aynı zamanda bir din, ideoloji veya benzer bir sistem kurdukları için salt ahlakçı olarak anılmayabilirler, ama ahlaki öğretilerin büyük bir kısmı bu şekilde tarihi kişilerce ortaya atılmıştır.¹⁰

Burada söz konusu olan ahlak genel anlamıyla kabul edilen ahlaktan ziyade, çalışma anlayışı, meslek adabı iş anlayışı anlamında, yani telakki ve zihniyet demektir. Bu anlamdaki ahlak ve zihniyet anlayışlarının tarihe etkisini en bariz şekilde bilim dünyasına sunan Alman bilim adamı Max Weber olmuştur. Onun Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu¹¹ adıyla bilinen çalışmasında vardığı sonuçlar kendisine karşı çıkanlar için bile ufuk açıcı olmuştur. Weber'e göre Protestan ahlakı insanları bu dünyadan uzaklaştırıp uyuşturan Katolik ahlakına karşı geliştirilmiş ve çalışmayı, para kazanmayı, iktisadi verimliliği ve yatırımları teşvik eden bir anlayışı hâkim kılmıştır. Gerçekten Avrupa'da uyanışı ve gelişmeyi büyük ölçüde Katoliklikten Protestanlığa geçen ülkelerin yapmış olması bu tezi kuvvetlendirmektedir. Gerçi bu gelişmeyi liberal düşünürler burjuvazinin doğuşunun eseri görmüş, yani sebep ile sonuç onların tezinde yer değiştirmiştir. Onların tezleri de yine çalışma ahlakı anlamında bizim

10 Türk tarihindeki örnekler için bkz. M.A. Ayni, Türk Ahlakçıları, İst. 1970.

11 Orijinal adı: M. Weber, Die protestantische Ethik und der Geist der Kapitalismus.

konumuza başka bir örnek zenginliği kazandırmıştır. Weber'in Protestanlığın gelişmesiyle çalışmanın bir ibadet gibi kutsandığı ve bu mezhebin yayıldığı bölgelerde iktisadi hamlelerin ve kalkınmanın hızlandığı tezine karşı, piyasa ekonomisini savunan liberaller, Weberyen tezde sebeplerle sonuçların yer değiştirdiğini ileri sürdüler. Onlara göre söz konusu ülkelerde önce girişimci sınıflar (burjuva) doğmuş, asillere ve kiliseye karşı mücadele ederek yeni bir çalışma anlayışı oluşturmuş, yeni bir iş ve meslek telakkisi geliştirerek, işi, kazanmayı, üretimi ve tasarrufu kutsayan bir iş ahlaki doğurmuştur. Bu zihniyet Hıristiyanlığı da kendine göre yorumlamış ve bir işadamları mezhebi gibi telakki edilen Protestanlık bu ortamda doğmuştur. Adeta tırnağı ile kuyu kazarcasına servet biriktirerek yatırım yapan bu insanlar elbette çalışmayı kutsayacaktı. Papalık gibi "tanrı tucarcı sevmez" diye düşünmeyeceklerdi. Diğer bir ifade ile burjuva Katolik Hıristiyanlığı gerici bulmuş, çalışmayı ve servet biriktirmeyi teşvik eden, faizi meşru gören bir iş adamları mezhebi, bir girişimciler dini oluşmuştur. Weber ile liberallerin bakış açılarını şu şekilde formüle edebiliriz:

Weberyen görüş:

Protestanlığın doğuşu+Protestan çalışma ahlakı ile girişimciliğin teşviki+ girişimci bir sınıf(burjuva)ın doğuşu=ekonomik gelişme.

Liberal görüş:

Burjuvanın doğuşu+burjuvanın Hıristiyanlığı işadamı mantığı ile yorumlayacak ortamı oluşturarak Protestanlığı doğurması+Protestan iş ahlakı=Ekonomik gelişmenin başlaması.

Her iki halde de Avrupa'da gelişmeyi sağlayan faktör çalışma ahlakının, meslek adabının ve iş adamı zihniyetinin değişmesi ile olmuştur diyebiliriz. O halde iş ahlakını değiştiren faktör ister burjuva olsun ister Protestanlık, bizi burada ilgilendiren onu neyin değiştirdiği değil; iş ahlakının Avrupa'daki iktisadi, kapitalist, emperyalist vs. gelişmeleri tetiklediğidir.

Weber'in anlayışını Türkiye'de temsil eden ve onun yöntemiyle Türk iktisat tarihini yorumlayan çalışmaları yapan Prof.

Dr. Sabri F. Ülgener de iş ve meslek ahlakının gelişmeleri tetiklediğini savunmuştur.¹² Ülgener'e göre ilk İslam çalışmayı, ikisadi ticari faaliyetleri ve kazanmayı teşvik etmiştir. İslam peygamberi gençliğinde ticaret yapmış ve Kur'an çalışmayı teşvik etmiştir. Bu ilerici tavrın etkisiyle ilk yıllarda İslam Dünyası ilerlemiş, medeniyetin her alanında başarılı işler yapılmıştır. Haçlı Seferleri ve Moğol İstilaları hiç şüphesiz İslam Dünyasına olumsuz etkileri olan iki meşum hadise olmuştur. Haçlılar bu seferler ve Ortadoğu'daki hâkimiyetleri esnasında birçok medeniyet ürününü görüp Müslümanlardan faydalanarak Avrupa'ya götürmüşler ve Rönesans'ın başlamasına böylece zemin hazırlanmıştır. Moğollar ise yakıp yıktıkları İslam Âleminde "kıyamete kadar yeni mamureler inşa edilse ve nesiller çoğalsa eski medeniyetimiz bir daha geri gelemez" diyecek bir karamsarlığa yol açmışlar ve bu karamsar havada Müslümanlar hedef küçültmüş, çalışma anlayış ve ahlakı gerilemeye ve bu âlemi geriletmeye başlamıştır. Bu atmosferde insanlar "eskiyi artık inşa edemeyiz, dünyamızın mamuriyetini ebediyen yitirdik, bari öbür dünyamızı kurtaralım" mantığı ile içine kapalı, iktisat ve dünya dışı bir anlayış ve çalışma ahlakı hâkim olmuştur. Bu dönemde tasavvuf ta yayılmış, zamanla "masivayı terk etmek" adı altında bir ideal, bazılarında hiç çalışmamak ve bu dünyayı hakir görmek, hatta bazılarınca dilenerek geçinmek gibi gerçekten iktisat ötesi bir ahlak ve anlayış ruhlarına hâkim olmuştur. Ülgener bu dönemde Osmanlı esnaf ahlakının gitgide Ortaçağlaştığını düşünmektedir. Kitabının ilk baskıdaki adı bu konuyu daha manidar bir şekilde ortaya koymuştu.¹³ İnhitat, yani çözümlü ve gerileme tarihinin en temel meselesi olarak ahlak ve zihniyetin alınması bizce de doğru bir tercih ve tespittir. Kitapta ahlak ve zihniyetteki değişimi gösteren şiirler ve atasözleri de değerlendirilmiştir. Biz burada ikisini örnek olarak sunmayı ye-

12 S. F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Der Yay. 1981; Ülgener'in fikirleri ile diğer eser ve makaleleri hakkında bilgi için M. Yılmaz'ın Hazırladığı *Ülgener Armağanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 2005.

13 *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*,

terli buluyoruz. Osmanlı esnaf teşkilatı içinde “hurfet ehli”nin ve “harif”lerin çok önemli bir yeri olduğu malumdur. Bir bakıma dönemin sanayicileri sayılan bu sınıf, zamanla iktisadi ortaçağlaşma ve gerilemeye paralel olarak çalışmayı ve üretmeyi hafife alan, hatta yer yer negatif bir kimlik unsuru sayan anlayışın etkisiyle “harif”in anlamı ve ona paralel olarak söylenişi de değişmiş ve harif herifleşmiştir. Artık her evde bir herif vardır, ama cebi boş ve mesleksiz adamlardır. İtibarları sadece “bizim herif” diye kendilerinden bahseden karıları indinde geçerlidir.

Diğer örneğimiz işyeri anlamındaki “kârhane”nin anlamındaki trajik değişimle ilgilidir. ‘Kâr’ ın zamanla esnaf ahlak ve anlayışında gayrimesrulaşması ile birlikte bu kavram meşru yolları ve meşru kazançları çağrıştırmaktan uzaklaşarak yüz kızartıcı yollarla edinilen mesleği ve o yollardan elde edilen kazancı anlatmak için kullanılır olmuş ve kerhaneye dönüşmüştür. Esnaflaşma ve esnaf ahlakındaki bu negatife doğru dönüşüm zamanla iktisadi işleri toplumun en aşağı unsurlarına bıraktırmış ve “bey”lik, “paşa”lık, “efendi”lik Müslüman unsurlara, “ticaret ve zanaat gibi ef’âl-i deniye” gayrimüslimlere ve sözde aşağı sınıf ve zümrelere bırakılmıştır. İmparatorlukta gayrimüslimlerin kuyumculuk, mimari, esnaflık ve işadamlığı gibi alanlarda son yıllarda yükselmesinin ardındaki temel faktörlerden birisinin bu çalışmayı hor gören “beylik” düşüncesi olduğu fikri bundan sonra daha farklı açılardan da değerlendirilmelidir. Çünkü Ülgener’in açıklamasına göre, esnaflaşma ve esnaf ahlakı işadamları anlayışı ve burjuva çalışma ahlakından daha geri batı ortaçağına ait bir değerlendirmedir. Özetle esnaflık servet kazanmayı değil, ailesinin akşamki maişetini çıkarmayı ve ondan sonra şükretmeyi gerektirir. Gününü düşünür, “yarına Allah kerim” der. Hâlbuki işadamları anlayışlarına göre, müspet ve meşru yollardan, düzenli çalışma ve iktisat ilminin verilerine göre sermayesini artırıp yeni yatırımlar yapma, şirketleşme, kar ve zarar hesapları, verimlilik ve yapılabirlik hesaplamalarıyla servetini güvence altında tutma hatta geliştirme, işsizlere iş verme, üretim ile toplumun ihtiyaçlarını karşılama, yatırımlarıyla ülkeyi

imar etme... gibi pozitif hedefleri içermektedir. Esnaf rekabet etmeyip “ben sifdahımı yaptım, koşuma git”(!) diye gelen müşterisini dükkânından kovarken(!)¹⁴ işadamları ekonominin temel kurallarından birinin rekabet olduğunu bilir ve biz de rekabetin piyasada tüketici lehine bir ortam oluşturduğunu biliyoruz.

Ahlak ister bir dinden kaynaklansın, ister bir meslek veya sınıfa ait değer olsun, toplumların çalışma, üretme, tüketme, çatışma, uyumluluk, toplumsal düzen ve estetik anlayışlarına kadar birçok alanda etkilidir. Toplumsal değerler, uyumlar ve çatışmalar büyük ölçüde ahlaki norm ve kabullerden veya bunların ihlallerinden kaynaklanır. Bu değerler genellikle iki türlü etkiye sahiptir. Birincisi yönlendirici, düzenleyici, uyum sağlayıcı; ikicisi frenleyici, engelleyici ayakbağı etkileridir. Yönlendirici etkiler toplumdaki dayanışmayı, yardımlaşmayı ve ahengi sağlarlar ki bunlar ne kadar etkiliyse o toplum o kadar huzurludur. Polisiye tedbirler o nispette azdır, suç az işlenir, gardiyanlık anlayışına ve mahallenin namusunu kurtarma efeliklerine gerek kalmaz. Böyle toplumların güvenlik masrafları bile diğerlerine oranla daha azdır. Güvenlik masrafları ve cezaevi giderleri gibi... Birkaç yıl önce bir İskandinav ülkesinde bir kasabadaki cezaevinden son mahkûm tahliye edilmiş ve yeni mahkûm gelmediği için cezaevi kültür ve sanat evine dönüştürülmüştü. Bir de ahlaki uyumdan mahrum, çevresine kin ve nefretle bakan, kırıp döken fertlerden oluşan bir toplumu düşünürsek aradaki farkı tahayyül edebiliriz.

Frenleyici etkiye gelince, bunlar tarihin belli-belirsiz çağlarında oluşmuş, belki o yıllarda bir ihtiyaca binaen toplumsal değere dönüşmüş, ancak zaman ve şartlar değiştikçe fonksiyonlarını kaybetmiş değerlerdir. Bunlar yılların alışkanlığı ile toplumsal muhafazakârlık araçlarına dönüşmüşlerdir. Bazen

14 Tarihi idealize eden, geçmişini bir asr-ı saadet gibi gören bu anlayış günümüzde zaman zaman bazı kişi ve çevrelerde görülmektedir. Ancak biz gerçekten müşterisini böylece komşusuna gönderen “ideal” esnafın olduğunu şüphyle karşıyoruz. Böyle bir iktisat ahlaki işadamları ahlaki ile uyuşmayacağı gibi samimi de değildir. Bunlar olsa olsa esnafa “böyle dayanışma içinde olun” diye telkin babında yazılmış ahlaki öğütlerdir.

gelişmeleri engelleyen ayakbağı olan, hatta dorudan zarar veren anlayışları beslerler. Adet, anane ve folklor unsurları ile karışık olarak yaşarlar. Türkiye'deki başlık parası, leviratüs uygulamaları, pedersahi ahlak düsturları bu minvalde örneklerdir. Bazen yıkıcı uygulamalara da zemin hazırlayabilmektedirler. Bazı bölgelerimizdeki namus cinayetlerinin nasıl toplumsal travmalara yol açtığını biliyoruz.

Ahlak üzerine çalışanlar farklı alanlardan örnekler verirler. Aile ahlakı, aşk ve evlilik ahlakı, çalışma ahlakı, komşuluk ve yardımlaşma ahlakı, iş ahlakı, memuriyet ahlakı, esnaf ahlakı, işadami ahlakı vs. Buradaki ahlak yerine rahatlıkla ilişki ve yön-tem kavramları da kullanılabilir. Bu durumda ahlak kavramının bireyleri, toplumları ve kurumları yöneten, yönlendiren, aktif veya pasif olmalarını sağlayan, değerlerini oluşturan, değerlere değer katan bir temel faktör olduğunu görürüz. Aynen bir bilgisayarın işletim sistemi gibi. Nasıl ki onsuz bir bilgisayar bir kablo, plastik ve metal yığındır, ahlaksız bir toplum da et, kemik ve kan gibi muhtelif dokulardan ibaret fertler yığındır. Bireyi ve toplumu oluşturan, insan toplumlarını hayvanlar âleminde ayıran bir temel değer olarak ahlak sosyolojinin, iktisadın, siyasetin, dinin ve folklorun ilh oluşmasında ve bunlar vasıtasıyla toplumu etkilemesinde önemli bir sosyal olgudur. O halde bu mantıkla ahlakın tarih yapıcı bir unsur olduğunu söyleyebiliriz. Hem yaşanan tarih tarafından etkilenmiş, hem de onları yapan toplumu etkileyerek tarihin muharrik ve müşevvik amili olagelmıştır. Bireyleri, kurumları ve toplumları etkilediği için bunların kimliklerini de belirlemektedir. Mesela bir milletin milli kimliğinin ahlak sistemiyle ilgisi çok güçlüdür. Aynı örnekleri bölgeler için de verebiliriz. Karadenizlinin ahlak anlayışı ile bozkırlıların ahlakları arasındaki fark gibi. Köylü ile şehirli, memurla serbest çalışan ve işverenle işçinin ahlak ve çalışma anlayışları farklıdır.

Sonuç olarak tarih ve ahlak birbirlerini hem etkiler hem etkilenirler. Birbirlerinin hem sebebi hem de sonucudurlar. Farklı anlamlardaki ahlakî olguların hepsinin de bu açıdan toplumlar

üzerinde etkisi vardır. Toplumu da tarih gibi hem etkilerler, hem de toplumlardan ve kişilerden etkilenirler.

Kaynakça

- Akdağ, M., **Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası**, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1980.
- Aynî, M.A., **Türk Ahlakçıları**, İstanbul, 1970.
- Braudel, E, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası c.I-II**, (Çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul: Eren yay. 1989.
- Gölpınarlı, A., “Mazi Özlemi ve Dün bugün”, **Kültür ve Sanat**, s. 7, 1990.
- Grousset, R., **Bozkır İmparatorluğu**, İstanbul: Ötüken Neşriyat,
- Günel, K., **Coğrafyanın Siyasal Gücü**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2008.
- Ocak, A. Y., **Mülhidler ve Zındıklar**,
- Sakal, E, “Folklor Ürünlerinin Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması”, **Milli Folklor**, s. 77, s. 50-60, 2008.
- Sakal, E, “Medeniyet Tarihinde Din Faktörü” **Prof. Dr. Enver Konukçu Armağamı Tarih Uğrunda Bir Ömür**, Ankara: Berikan Yayınevi, s.395-412., 2012.
- Toynbee, A., **Tarih Bilinci ve Tarihçi Açısından Din**, (Çev. İ. Canan), İstanbul: Kayıhan yayınları, 1978;
- TRT Müzik Dairesi Başkanlığı, **Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi c. I-II**, 2. Baskı, Ankara, 2006.
- Ülgener, S.E, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul: Der Yay. 1981.
- Weber, M., **Die protestantische Ethik und der Geist der Kapitalismus**.
- Yılmaz, M., **Ülgener Armağamı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 2005.

HUKUK BİLİMİ VE ETİK

Mohammed MAGHAMİNYA*

İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla insanın sosyal yaşamını düzenleyen kurallar da doğasal değerlere dayanmaktadır. Bu değerler, toplum yaşamının bütün ilişki alanlarını ilgilendiren ahlaki değerlerdir. Bu sosyal değerler, somut anlamda toplum yaşam tarihi süreci içinde dini inanç, görgü gelenek ve davranış biçimleri, kültür birikimi gibi olgularla eğitilmiş ve toplum yargısıyla süzölmüş değerlerdir. Toplum yaşamının her döneminde bireylerin ilişkilerini ve gereksinimlerini karşılamak üzere bu değerlerin içinden biçimlenen kurallar benimsenmiştir. Nitekim doğal hukuk kurallarının en önemli özelliği de aynı paralelde, sosyal yaşamın gerekliliğini ve ilişkilerini düzenleyen kuralları akılcı biçimde doğa değerlerinden var edilmesidir. Pozitif hukuk anlayışında ise sosyal kurallar ancak devlet gücüne dayandığı ölçüde hukuk kuralları niteliğinde sayılır. Bu anlamda hukuk kurallarının oluşturulması ve uygulanması, belirli yetkili organlar tarafından sağlanmaktadır. Pozitif hukuk kuralları toplumdan topluma, dönemin koşul ve gerekliliğine değişken niteliktedir. Bu hukukun amacı

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

kural olarak toplum gerekliliklerini karşılamak ve kişilerin ilişkilerini düzenlemektir. Bu anlamda adalet, bu hukukun mahiyetinde barınan temel amaç değildir.

Toplum yaşamının bütün alanlarını kapsayan ve kendi içinde uyumlu, birbirini izleyen ve tamamlayan Hukuk kurallarının bütünü, hukuk düzeni olarak ortaya çıkar. Her hukuk düzeninin de diğer toplumlara ait hukuk düzenlerinden farklı olarak kendine özgü nitelikleri ve karakterleri vardır. Hukuk ve etik ilişkisi bakımında da etik, toplumun sosyal ahlakının davranış biçimini kapsayan bir kavram olarak her hukuk düzeninin sosyal değerleri niteliğindedir.

Bu açıdan toplum bireylerinin ilişkilerini ve davranışlarını yönlendiren değerlerin temeli ahlaki değerlerdir. Bu değerlerin yaratıcı ve biçimsel görünümü, etik kurallarda ortaya çıkmaktadır. Etik veya görgü kuralı bireyin herhangi bir ilişki ve davranışa yönelik biçimsel değer yargısını ifade eder.

Günümüzde birey davranış ve ilişkilerinin sonuçları özellikle çok yönlü iletişim teknoloji alanında aşırı boyutlara ulaşmıştır. Bu davranışların olası sonuçları, toplum ve toplumlar arası ilişkileri hatta gelecek kuşakları etkileyebilmektedir. Bu etkilerin sadece hukuk kurallarıyla düzenlenmesi ve biçimlendirmesi oldukça güçtür. Müspet hukuk anlamındaki kurallara konu olan düzen, ilişkilerin ve davranışların maddi ve yönetsel yönüdür. Hukukun bu yönünü denetleyen değerler, etik değerlerdir. Görüleceği gibi modern hukuk sistemlerinde kanun koyucular ve kanun uygulayıcıların kişisel ve mesleki davranışlarının etik değeri, sosyal hukuk kurallarının uygulanması ile paralellik bir etkilişimdir. İnsan davranışları ile sorumluluk bilinci arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi de gene toplum ve bireyin ahlaki değerlerinin kalitesi ve etkinliğine ilişkin bir sorundur.

Bu çalışmada, etik, sosyal ahlak veya uygulamalı ahlak kavramları eşanlamlı olarak kullanılacaktır. Bu anlamda etik, kişilerin sosyal davranışlarını ve bireylerin ilişkilerini düzenleyen kurallar ve birey davranışlarının değerlendirme ölçütleri olarak açıklanacaktır.

Hukuk ve Etik Kavramı

Hukuk kavramı

Hukuk, Arapça kökenli sözcük olarak iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, hakkın çoğulu olarak hakları ve ikincisi ise, hakları tanımlayan ve hakların kullanımı için kişilere yetki veren kuralların bütününe kapsayan kurallar ifade eder. Bu çerçevede hukuk, birinci anlamda nesnel olguları ve ikinci anlamda öznel kurallar düzenini gösterir. Hukuk genel olarak, toplum ilişkilerini düzenleyen ve uyulması zorunlu olan kuralların bütününe kapsayan düzen olarak anlaşılmaktadır.

Nitekim sosyal yaşamda bireylerin ilişkilerini düzenleyen kuralları çeşitli kategorilerde görmek mümkündür. Bunlar hukuk, din, ahlak ve görgü kurallarıdır. Hukuk, kapsamı, şekli ve yaptırım gücü bakımından bu kuralların en önemlisi sayılır. Ancak anılan diğer kategorilerde yer alan kurallar, hukuk düzeni için oluşum kaynağı olan kural veya değerler sayılır. Hukuk, dini, ahlaki ve görgü kurallara göre, çok dinamik bir yapıya sahip olup toplumun hızla gelişen gereksinimlerini ve oluşumunu karşılayacak esnekliktedir. Aynı zamanda toplum bireylerinin ilişkilerini bütün alanda maddi anlamda dengeleyici ve düzenleyici işleve de sahiptir. Ayrıca, din, ahlak ve görgü kurallarının sosyal değerini korumakla üst bir sosyal düzen şeklinde nitelendirilebilir. Modern hukuk kuralları, şekil itibarıyla maddi yapıya sahiptir. Ancak bu kuralların toplumda kabul görmesi ve benimsenmesi bu kuralların manevi ve yargısal değerlere olan ilişkisine bağlıdır. Çünkü hukuk kurallarının uygulanmasında temel hak ve özgürlüklere ilişkin değerlerin göz önünde tutulması gerekir. Bu değerler aynı zamanda hukuk kurallarının kaynaklarını oluşturmakla birlikte hukuk kurallarının uygulanmasına da yardımcı yan kurallar olarak nitelendirilmektedir.

Pozitif hukuk anlamında her toplumun hukuk düzeni, o toplum ilişkilerinin mahiyetini, gereksinimlerini, yaşam biçimini ve temel değer yargılarını yansıtmaktadır. Bu nedenle hukuk kuralları, toplumun değerlerinden soyutlanamaz. Kişilere

bağlı bütün değerler ve ilişkiler, hukuk düzenin temel nesnesini oluşturur. Hukuk ve etik ilişkisi bağlamında, etik değerler hukuk kurallarının oluş ve uygulayış biçiminin manevi niteliğini ve sosyal değerini ortaya koymaktadır. Bu açıdan hukuk yapısına ve uygulamasına temel olan değerleri, hukukun ana bölümlerini, hukukun amaç ve mahiyetini tanımak; ayrıca hukuk kuralları ile sosyal yaşam ilişkilerini düzenleyen diğer kuralları karşılaştırmak, hukuk ile etik kuralları arasındaki ilişkinin anlaşılması bakımından yararlı olacaktır.

Hukuk yapısını oluşturan temel olgular

Modern hukuk anlayışı, sosyal değerler yapısına dayanır. Pozitif hukuk anlamında hukuk kuralları ile ilgili geçerli bir değerlendirmenin nasıl yapılacağı sorunu, felsefi bir sorun olarak ortaya çıkar¹. Hukuk felsefesine ilişkin olan değerlendirmeler genel olarak ahlaki değerlerin davranışsal değerleri çerçevesinde incelenir. Bu anlamda hukuk kuralının oluşumuna ve uygulanmasına yönelik sosyal ahlak değer yargılar, etik değerler biçiminde ifade edilmektedir. Toplumun genel ahlak ölçütleri, görgü anlayışı, din inancına dayalı yaşam biçimi, sosyal ve ekonomik gereklilikleri gibi olgulardan oluşur. Bu olgular, yazılı olmasa dahi, hukuk düzeninin belirleyici olmadığı dönemlerde toplumun barışı, güveni ve ilişkilerini düzenleyen ve sağlayan kurallar olarak önemli işlevleri üstlenmiştir. Hukuk düzeni, aslında bu olguların tamamını kapsayan ve bunları toplumun gerekliliğine göre biçimleyen değerlerden oluşur. Hukuk düzeni bu değerlerin maddi görünüşü ve düzenleyici biçimi olarak sayılır.

Hukuk düzeni ile onun yapısını oluşturan değerler arasında bir çelişki söz konusu değildir. Çünkü bu oluşum her şeyden önce bizzat toplumun kendisi tarafından yetkilendirilen kurumlar tarafından oluşmuştur. Örneğin, hukuk kurallarına aykırı davranışlardan birçoğu, ahlak, görgü veya din kurallarına da aykırıdır. Etik değerlendirmeler bir yerde biçimsiz veya gereksinimi duyulmamış değerleri ayıklayarak hukuk kurallarını

1 A. Güriz, *Hukuk Felsefesi*, Ankara, 2009, s.12

uygulanabilir hale getirir. Bu yüzden hukuk kuralları, toplumun yeni gelişen gereksinimlerin kavranmasında, toplumun temel değerlerini algılamada, hukuk kurallarının uygulamasında ve hatta adalet olgusunun gözetlenmesinde toplumun değer yarğısı ile ölçülür. Bu ölçümün temel veriler, pratik anlamda kavramların tanım ve ilişkisinin etkilerine ve kişilerin davranış biçimlerine göre belirlenir. Bu nedenle sosyal ahlak değerlerinin somut davranış biçimlerini özellikle mesleki alanlarda görmek mümkündür.

Hukukun Uygulamasına Kaynak Olan Temel Olgular

Uygulamasını belli bir dönem ve belirli bir ülkede yaşayan topluma göre somutlaştırdığımız hukuk, pozitif hukuk kurallarıdır. Bu anlamda hukuk, kendi düzeni içinde düzenlediği ilişkilerin mahiyetine göre kamu ve özel hukuk dallarına ayrılır. Hukuk kuralları, şekil ve mahiyet itibariyle düşünsel ve davranışsal olarak birey ve toplum ilişkilerini belirleyen, koruyan ve düzenleyen kurallardır. Hukuk kaynaklarını biçimleme ve uygulanmabakımından ikiye ayırmak mümkündür. Bunlar, hukukun yaratıcı veya doğurucu kaynakları ve hukukun açıklayıcı veya bildirici kaynaklarıdır. Yaratıcı kaynaklar da mahiyeti ve şekli itibariyle ikiye ayrılır. Mahiyeti itibariyle yaratıcı hukuk kaynakları soyut anlamda birey ve toplum ilişkilerinin biçimsel değerlerinden ve yaşam koşullarının gerekliliklerinden oluşur. Hukuk kaynağı, şekil itibariyle bu kuralları oluşturan yetkili organları ve oluşum sürecini ifade eder. Bu kaynakların şekli genellikle toplumun siyasal düzeni ve hukuk kazanımları ve uygulamalarına göre değişiklik gösterir. Bu anlamda bir ülkede monarşi veya demokrasi niteliğinde bir rejimin egemen olması yaratıcı hukuk kurallarının biçimini etkilemektedir. İnanç ve görgü değerlerin somut kuralları da yaratıcı hukukunun diğer toplumsal kaynakları olarak nitelendirilir.

Hukukun bildirici kaynakları ise; pozitif hukukun şeklini açıklayan kaynaklar olup doğrudan doğruya uygulanan kuralların biçimini açıklar. Bu kaynakların başında Kanunlar (yasama, yürütme ve yargı tarafından konulan ve uygulanması zorunlu

olan yasal düzenlemeler) ve Örf ve adetler gelmektedir. Hukuk kaynaklarına göre biçimlenen kuralların uygulama gücü, kapsamı ve etkisi, kendi içinde sırasıyla belirli bir düzene sahiptir. Bu anlamda kanunlar, başta Anayasa olmak üzere, yasama organınca çıkartılan kanunlar, yürütme organın yetkisi dâhilinde Bakanlar Kurulunca çıkartılan kanun hükmünde kararnameleler, tüzükler, kamu kurum ve kuruluşları tarafından çıkartılan yönetmelikler ve genelgeler şeklinde sıralanmaktadır. Herhangi hukuki bir ilişkiyi düzenleyen kanun kuralları söz konusu değilse, örf ve adet kuralları uygulama alanına girecektir.

Hukuk ve Diğer Sosyal Yaşam Alanlarını Düzenleyen Kurallar

Hukuk ve Ahlak

Ahlak, insana özgü davranış biçimidir. Ahlak, yanlış-doğru, iyi-kötü, erdem-kusur ile yaptıklarımızı ve yaptıklarımızın sonuçlarını değerlendirme ile ilgilidir². Her toplumun diğer toplumlara göre ahlak anlayışı farklı olabilir. Genel olarak bir toplumun ahlak anlayışını ve davranış biçimini etkileyen ortak değerler, inanç ve görgü değerleridir. Bu nedenle bir toplum içinde de bu değerlerin farklı yapı ve şekilde gelişmesi, bireylerin ahlak anlayışında da farklılık gösterir. Ancak ortak bir ahlaki değerlerden söz etmek için bunun sosyal ahlak nitelikte olması gerekir. Ahlak, birey davranışlarına yön veren veya davranışların sonucunu değerlendirmeye yarayan manevi değerlerdir. Diğer bir ifadeyle insan ahlaki değerleriyle kendi içsel ve dışsal düşünce ve davranışlarını denetler ve hareketlerini o yönde biçimlendirir.

Ahlak da hukuk gibi, toplum bireylerinin ve toplumun ilişkilerini düzenleyen kurallardır. Her ikisinin ilişkisi, birbirini tamamlayan paralel bir ilişkidir. Hukuk, birey davranış ve ilişkilerininin maddi yönüyle, ahlak ise manevi yönü ile ilgilidir. Ahlak, hukuktan farklı olarak, en çok olayların manevi değerlerine ilişkin olmakla birlikte eğitici kuralları da içerir. Bu inanç öğretisi olabileceği gibi görgü ve gelenekler de olabilir. Hukuk ise,

2 M. Gündüz, *Ahlak Sosyolojisi*, 2.baskı, Ankara, 2010, s.10

en çok maddi değer ve ilişkilere konu olan hakların tanımı ve kullanımına dayalı kurallardır. Ahlak kurallarının uygulanması kamusal yaptırımlarla desteklenmemektedir. Ancak buna rağmen hukuk ve ahlak ilişkisi, uygulamada çoğu kez hukuk kuralları ile sosyal etik anlamındaki ahlak kuralları arasında özdeş bir ilişkiyi görmek mümkündür³. Ayrıca hakların kullanımı veya kazanımında bu ilişki birbirini tamamlayan kurallar olarak ortaya çıkar. Örneğin, hakların dürüstlük kuralları çerçevesinde kullanılması veya hakların iyi niyet ile kazanılması veya makul bir insanın tutumu, bazı durumlarda hukuki sorumluluğun tespiti için göz önünde tutulması bakımından önem taşımaktadır. Şunu da belirtmek gerekir. Her toplumun veya toplum davranış ve değerlerini simgeleyen olguların bir ahlak düzeni veya temeli vardır. Ancak her toplumun hukuk düzeni veya devlet yapısı olmayabilir. Bu yüzden ahlak, toplum ve birey yaşamının dayandığı en temel değer olarak hukuk düzenin yaratıcı kaynağı sayılır.

Ahlak, toplumsal etik yönü ile hukuk kurallarının uygulanması ve değerlendirilmesi bakımından yargısal değerler mahiyetini taşır. Bu nedenle, Kamu ahlak veya sosyal etik, hukuk kurallarının oluşumuna ve uygulamasına yön veren değerlerdir. Hukuk kurallarının etkin biçimde uygulanabilmesi için kamu ahlak değerlerini göz önünde tutulması gerekir. Nitekim kamu ahlak düzenince benimsenen hukuk kuralları aynı zamanda ahlaki bir uyum ve sorumluluğu da beraberinde getirir. Böyle olunca, artık hukukun uygulanması için caydırıcı müeyyidelerin görüntüsüne veya devlet kurumlarının baskıcı gözetimine de gerek duyulmaz. Çünkü toplum bireyleri değerlerine uygun olan hukuk kurallarının uygulanması için gereken gözetim ve sorumlulukları yerine getirecektir. Ancak hukuk, kamu ahlak değerlerinden ayrıştığı durumlarda sosyal saygınlığını yitirir ve sırf maddi yaptırıma dayalı olarak uygulanabilir hale gelir. Ahlak değerleri ile hukuk kurallarının çatışması birçok biçimlerde ortaya çıkabilir. Örneğin bireyler dini inanç

3 Güriz, age, s.15.

özgürlüklerini veya ahlak değerlerini korumayan hukuk, toplumun değer yargısı bakımından sosyal ahlak değerleri çatışır hale gelir. Bu nedenle, her toplumun ahlak düzeni ve değerleri bir yerde hukuk kurallarının uygulama olasılığını da olumlu biçimde etkin kılacaktır.

Hukuk felsefesi ve sosyolojisi, toplumun sosyal ahlak düzenine ve manevi gerekliliklerine dayanır⁴. Hukuk ve ahlak, işlevsellik bakımından birbirini etkiler ve birbirini tamamlar. Nitekim hukukun birçok ilkelerinin ahlaki değerler ile özdeşleştiğini görmek de mümkündür.

Hukuk ve Adalet

Adalet, sözcük anlamında denge, eşitleme anlamını taşımaktadır. Adalet, manevi bir değer olmakla birlikte maddi davranış ve ilişkilerde hakların dengeli biçimde yerine getirilmesine ilişkin bir olgudur. Adalet kavramı, sosyal ahlak bakımından da değerlendirilebilir. Yani, Adalet duygusu ne ölçüde artarsa, sosyal ahlakı da o ölçüde etkin kılar⁵. Modern hukukun biçimlenmesinde ve uygulanmasında, adalet ölçütüne göre davranılması gerektiği çoğu kurallardan anlaşılmaktadır. Sosyal hukuk ilkelerinin temel amacı birey ve toplum ilişkilerinin adalet değerleri üzerine kurulu olsa dahi uygulamada adaletin gerçekleşeceği anlamına gelmez. Çünkü adalet olgusu uygulama sonucu ile bireylerin değer yargısında oluşan insani bir değer olgusudur. Bu bakımdan her hukuk düzeninde adalet ile olan etkinliği, hukuk ilkeleri ve kurallarında görülmesinden ziyade uygulama biçiminde ortaya çıkmaktadır. Adalet genel olarak hukuk kurallarının uygulanmasında üç tür nitelikte etkinliğini gösterir. Bunlar denkleştirici adalet, dağıtıcı adalet ve hakkaniyet nitelikte hukuk kurallarının uygulanmasına yön verir. Hukuk, adalet değerine göre kişilerin her hangi bir çıkar ilişkisini, onların kişisel durumlarını gözetmeksizin denkleştirmeye çalışır. Nitekim hukuk, adalet değerlere göre kişilere eşit biçimde hak

4 Ö. Doğan, *Etik Ahlak Felsefesi*, 2.baskı, İstanbul, 2010, s.213

5 Gündüz, *age*, s.230.

ve yetkiyi tanımlar ve sorumluluk yükler. Ancak menfaatlerin denkleştirmesi ve hakların eşit dağılımını öngören hukuk, her zaman kişilerin özel durumları ve yetenekleri karşısında adaletin göstergesi olmayabilir. Bu durumda adaletin hakkaniyet ilkesine başvurulur⁶. Hakkaniyet ilkesi özellikle somut olaya ilişkin adaletin uygulama biçiminde ortaya çıkar. Yargıç belirli bir hak uyuşmazlığında tarafların özel durumlarını göz önünde tutarak hakkaniyet göre karar verir⁷.

Hukuk, adaletin ne olduğunu değil, neyin hak olduğunu ve hakkın nasıl uygulanması gerektiğini belirler. Ancak adalet, sosyal hukuk kurallarının oluşturulması ve uygulanması için gözetilmesi gereken bir değer veya amaçtır. Ancak hukuk kuralları sosyal değerleri bağlamında adaletin önemli bir aşaması olarak sayılır. Mutlak adaletten söz edilemeyeceği gibi mükemmel bir hukuk düzeninden de söz edilemez. Ancak adaleti bir hukuk kavramının çerçevesi teorik anlamda insan yaşamının gereksinimlerini temin edecek, insan ve toplum değerlerini, temel hak ve özgürlüklerini tanıyacak ve koruyacak nitelikte olmasıdır. Ancak bu anlamda adaletin daha etkin olması da büyük ölçüde uygulayıcıların bu yönde izledikleri yöntem ve davranışlarına bağlıdır.

Her toplumda hukuk normlarını yansıtan sosyal olgular vardır. Bu normlar bu olgulara göre belirlenir ve uygulanabilirlik bir çevreye sahip olur. Adalet normları ise böyle değildir. Bu bakımdan adalet normlarını, hukuku kaynaklarında aramak gerekir. Bunun en uygun alanı doğal hukuk değerleridir. Çünkü pozitif hukukun en başta gelen özelliği objektif değerleri temsil etmesidir. Adaletin ise subjektif bir değere sahip olduğunu söylemek mümkündür⁸. Ayrıca, Adaletle ilişkin yargıların da objektif bir değerlendirmenin konusu olamazlar. Çünkü bu

6 Ö. Anayurt, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 3. Baskı, Ankara, 2002, s.45

7 Türk Medeni Kanunu'nun 4. maddesine göre, kanunun takdir yetkisi tanıdığı veya durumun gereklerini ya da haklı sebepleri göz önünde tutmayı emrettiği konularda hakim, hukuka ve hakkaniyete göre karar verir.

8 Güriz, age, s.314.

yargılar tamamen ahlaki veya siyasi değerler taşı⁹. Bu yüzden adaletin ölçütü olarak kullanılan normlar kişiden kişiye değişebilir. Bu açıdan adalet normlarının ölçüt olarak benimsenmesi konusu, toplumun ve bireylerin sosyal ahlak ve uygarlık görüşüne göre uzlaşmaya yakın veya uzak olabilir. Doğal hukuk anlayışına sahip olan doktrine göre, adaletin gereklilikleri ve değerleri zaten insan ve çevresindeki nesnelere doğasında saklıdır. İnsan bu gereklilik karşısında aktif olabileceği gibi pasif bir tutumda da olabilir. Pozitif hukuktaki adalet olgusu, doğal hukuktan farklı olarak toplum düzeninin gerekliliğine göre objektif normların uygulanmasına dayanan bir mahiyet taşımaktadır. Ancak doğal hukukun sosyal yaşamdaki temel değerleri de pozitif hukuk kurallarının uygulanmasında tamamlayıcı bir önem taşıdığını söylemek mümkündür. Örneğin, birçok durumlarda pozitif hukuk kuralları devlet otoritesi dâhilinde doğal hukukun gerekliliklerini biçimlendirir veya sınırlandırır. Örneğin çalışma özgürlüğü veya seyahat özgürlüğü bireyin doğal hakkı sayılmakla birlikte pozitif hukuk bu hakkın kullanımını belirli medeni ehliyet yaşına veya yetenek derecesine veya seyahat belgesinin edinilmesine dayalı bir takım sınırlayıcı koşullara bağlayabilir.

Hukuk ve adalet ilişkisi, özellikle sosyal hak ve özgürlüklere dayanan modern hukuku bakımından aktif bir etkileşim içindedir. Çünkü bugün modern hukuk olarak tanınan sosyal hukuk kuralları, öncelikle sosyal adalet sonuçlarına göre nitelendirilir.

Hukuk ve Din

Din, inanç öğretisine dayanan ilke ve kurallar düzenidir. Din kavram itibariyle üstün bir güce veya olağanüstü bir varlığa (Tanrı veya insan) inanmak ve bu inancı gerekliliklerine göre izlenen belirli yol, meram, kurallar veya öğretilerdir. Dinler, şekil ve mahiyet değişikliğine rağmen toplumu belirli ahlaki biçiminde davranmaya sevk eder. Bu nedenle din eğitimsel bir olgudur. Din kuralları da diğer sosyal kurallar gibi bireylerin

9 Güriz, age, s.314.

davranışlarını ve ilişkilerini biçimleyen kurallardır. Ancak din kuralları aynı zamanda bireylerin iç dünyasını ve düşüncesini de düzenleyen manevi kurallar niteliğini de taşımaktadır. Din, manevi iç etken olarak kişilerin anlayış biçimlerini ve ahlak değerlerini etkiler. Böylece bu anlamda toplumun sosyal değer yargı ölçütünü oluşturur. Bu açıdan din her zaman, hukukun temel yaratıcı kaynağını oluşturan değerlerin başında gelmiştir. Bazı dinlerin örneğin İslam dini gibi, sırf inanç ve öğreti değerleri dışında maddi anlamda toplum bireylerinin ilişkilerini ve gerekliliklerini düzenleyen kurumsal düzene sahip olması dolayısıyla sosyal değerlerini paylaşan toplumlarda hukuk kurallarının ilk kaynağı olarak, hukuk niteliğine büründüğünü görmek mümkündür.

Din öğretisi ile toplumda oluşan inançsal, ahlaki ve örf ve adetler, her dönemde olduğu gibi günümüzde de pozitif hukukun önemli yaratıcı kaynaklarından birini oluşturmaktadır¹⁰. Nitekim din inancı da düşünce özgürlüğü gibi, çoğu ülke hukuklarında insanın temel hak ve özgürlüğü kapsamında korunan değerler içinde yer alır.

Din kuralları, hukuk kurallarından farklı olarak, toplumu ve bireyleri belirli bir inanç ve ahlak düzenine göre yönlendirir. Ancak hukuk kurallarının böyle bir amacı yoktur. Din kurallarının kaynağı esas itibarıyla kutsal kitap veya öğretilerdir. Bu kuralların birçoğunun uygulanması yorumsal ve manevi mahiyettedir. Hâlbuki hukuk kurallarının kaynağı toplum ve toplumun oluşturduğu kanunlar, örf, adetler ve doktrinlerdir. Dinin ana kuralları, hukukun yaratıcı kaynaklarından biri olmakla birlikte yasa koyucunun isteğine göre değişmez. Hukuk kuralları ise her zaman toplumun isteği ve gerekliliklerine göre değişen kurallardır. Kural olarak din kuralları, evrensel niteliktedir¹¹. Ancak hukuk kuralları, her toplum ve ülkeye göre de-

10 Ancak, din inancına dayalı devletlerde hukuk sistemi doğrudan doğruya dinin ana ilkeleri ve kurallarına göre belirlenir ve din kuralları hukukun ana kaynağını oluşturur.

11 Anayurt, age, s.30; Tarih boyunca tanınan dinler arasında tek İslam dinin evrensel olduğu ve bütün insan ve varlıkları kapsadığı bilinmektedir.

gişen şekil ve mahiyete sahiptir. Din kurallarının yaptırımı çoğu zaman manevidir. Hukuk kurallarının yaptırımı ise maddidir. Din kurallarının muhatabı çoğu zaman o din inancına bağlı olan kişilerdir. Hukuk kurallarının muhatabı ise o ülkede yaşayan veya o devlet vatandaşı olan bütün bireylerdir. Din, sosyal bir inanç değeri olarak toplum yaşamını ve amacını biçimlendirir. Bu nedenle din, hukuk kurallarının ortaya çıkmasında ve uygulanmasında toplumun temel algı ve anlayışını belirlemektedir.

Etik kavramı

Etik sözcüğü, töre anlamına gelen Yunanca Ethos ve bazılarına göre ethikos sözcüğünden türemiştir¹². Etik, Türkçe karşılığı olarak töre, görgü, huy veya adetler anlamında kullanılan sözcükleri ifade eder. Ayrıca felsefe alanında yaygın olarak etik sözcüğü ahlak bilimi, ahlakilik veya ahlak felsefesi anlamlarında da kullanılmaktadır. Etik, diğer bir tanımda felsefenin temel bir dalı olarak değer veya kaliteyi inceleyen kurallardır¹³. Yani, doğru-yanlış, iyi-kötü adalet ve sorumluluk gibi kavramların değerlendirmelerini kapsar. Etik, toplum bireylerinin neyin yapılıp yapılmamasının veya neyin kabullenip kabullenmeyeceğinin bilinmesine yardımcı olan değerlerdir¹⁴. Böylece, etik kavramı, düşünsel veya davranışsal kavramların nasıl oluşması veya hangi içerik ve nitelikte olmasından ziyade bu kavramlar ile ilişkin nasıl ve ne biçimde davranmamıza yönelik değer yargısı bilincinin oluşturulmasına yöneliktir.

Ahlak felsefesinin bir dalı olan etik, soyut anlamda tutarlı ve olması gereken bir davranış veya düşünce biçimini ifade eden bir kavramdır. Felsefe biliminde etik, ahlaki kurallar çerçevesinde ölçüt davranışlar olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda etik, din ve iman ötesi bir kavramdır. Bazı felsefe bilimcileri etki kavramını insan davranışının hareketliliğini ve gelişimini inceleyen

12 Bkz. <http://tr.wikipedia.org/wiki/etik> (21.6.2013); O. Adeola, The Relationships between Law and Ethics, <http://goodluck4ever.hubpages.com/hub/Law-and-Ethics-Relationships> (04.05.2013).

13 Adeola, agm, s.1

14 Adeola, agm, s.1

ve değerlendiren bir bilim dalı olarak nitelendirirler¹⁵. Yaşamın her alanında ve insan davranışında bir etik kuralı yani disiplin veya görgü kuralı saklıdır. Bunun edinmesi, insanın veya sosyal yaşamın en ileri düzeydeki anlayış ve davranış biçiminin değer yargısını gösterir. Etik kavramını oluşturan kurallar yazılı değildir ve sonuç itibarıyla sosyal yargının ölçütlerini oluşturur. Bu yüzden etik kurallarının değerlendirme düzeyi, zamana ve alana göre değişkendir. Buna rağmen mesleki işlerde görünen etik kurallarşekilindeki yazılar, aslında çok dar ve somut davranışlara yönelik etik değerlere yapılan vurguların mahiyetini taşır. Etik, ahlaki yargılarımızın durumunu değerlendirir¹⁶. Bu nedenle etik değerlerini tam anlamıyla yazıya dökmek güçtür.

Toplumun ahlaki değerleri kapsamında, yaşamın her alanında oluşturulan disiplin kurallarına, etik kuralları denilebilse de disiplin kuralları etik değerini taşıyan maddi kurallardır. Oysa etik kurallar, davranışların biçimsel değer yargısının ölçüt kurallarıdır. Bu ölçütler mahiyet itibarıyla manevi değerlerdir. Nitekim bu anlamda etik kavramını töre sözcüğü ile eşleştirmek pek isabetli görülmemektedir. Bunun yerine etik değerlerini, görgü veya sosyal yargı değerleri olarak algılamak daha uygun olacaktır. Görgü değerleri, aslında henüz örf ve adet kuralları düzeyine ulaşmamış ancak bütün sosyal değerlerin biçimsel davranışını kendisine konu eder. Bu anlamda hukuku kurallarını, sosyal değerler açısından değerlendirir.

Etik davranışlar, kapsamı itibarıyla sosyal etik ve kişisel etik olarak iki alana ayırmak mümkündür. Ayrıca bunlar arasında belli bir grup, zümre veya kesimi simgeleyen etikten de söz edilebilir. Örneğin, esnaf etiği, ticaret etiği, hekimlik etiği, avukatlık etiği, memurluk etiği veya bürokrasi etiği. Aynı zaman da etik; içsel ve dışsal alan olarak ikiye ayrılır. Etiğin iç alanı, insanın kendi iç dünyası ile olan değerleri konu eder. Etiğin dış alanı ise toplumsal ve kamusal ilişkiler düzeyinde çevreye yansıyan görünümüdür. Bu anlamda sosyal etiğin alanı, insan

15 N. Kahsaz, *Meşruyet ve Hukuk*, İran, Emruz, 2009.

16 M. Gündüz, *Ahlak Sosyolojisi*, Ankara 2010, s.10

davranışları ve insan ilişkileridir. Ancak dışsal etiği, içsel etiğin bir uzantısı olarak görmek mümkündür.

Ahlak, kişi davranış sonucunu değerlendiren ölçüt ise, ahlaki yargı durumunu değerlendirmeye alan ise etikdir¹⁷. Bu açıdan etik, iyi olan biçimi değil, hangi biçimin iyi olduğu yargısına nasıl varılması gerektiğini belirlemeye yarar. Bu anlamda Rawls, etiği iyi bir yaşam tarzını belirlemeyi amaçlayan bir ahlaki kurallar kavramı olarak tanımlar¹⁸.

Hukuk ve etik ilişkisi

Etik ve hukuk arasındaki ilişkinin niteliği, hukuk felsefesi tarafından incelenen bir konudur. Bu ilişki aslında hukuk ile felsefe arasındaki ilişkinin de temel bir boyutunu oluşturmaktadır. Hukuk kurallarının özellikle pozitif hukuk anlamında ortaya çıkışı ve uygulanması bakımından etik değerlendirilmesine tabi olan konular arasında yer almaktadır¹⁹. Hukuk ile etik arasındaki ilişki hukuk kurallarının toplumun ahlaki ve kültürel değerlerine göre meşruiyet kazanmasına ve ayrıca bu kuralların uygulanmasındaki davranışların ahlaki değerlendirilmesine yönelik bir ilişki olarak ortaya çıkar. Ancak hukuk kurallarının ahlaka göre şekillenmesi söz konusu olmamakla birlikte uygulamada sosyal etik anlamında ahlak değerleri ile hukuk kuralları kapsamı arasında bir özdeşlik görülebilir²⁰. Özellikle insan hakları çerçevesinde ve sosyal hukuk işlevinde hukuk ile etik arasındaki ilişkinin bütünleşmesi kaçınılmazdır. Hukuk ve etik ilişkisi etkileştikçe hukuk düzenin işleyişi ve uygulama kalitesi de artacaktır.

Hukuk, sosyal bir düzeni şekillendiren kurallar bütünü olduğundan ilişkili olduğu etik anlamındaki ahlak değerlerin de sosyal boyutta olması gerekir. Genel olarak, kişisel ahlak

17 Gündüz, age, s.10.

18 J. Rawls, *A Theory of Justice*, Combridge University Press, Combridge, 1971, s.17.

19 U. Gülriş, *Hukuki Bakış Açısından Etik Dayanağa Yer Vermek*, Maltepe üniversitesi Dergisi(No:43),ikinci cilt, İstanbul, 2011, s.99

20 Güriz, age, s.15.

biçimleri doğrudan doğruya bu ilişki dışında tutulsa dahi, bazı durumlarda hukuki davranışların değerlendirilmesinde etkili olabilir. Nitekim sosyal etik ile kişisel etik arasında bir çatışma söz konusu olabilir ve bunun sonucu kişisel etik, sosyal etik olarak algılanabilir.

Kişilerin fiil ve davranışları etik kurallara uygun değilse, hukuk anlamında da yasal değildir²¹. Yani, yasal olmayan bir davranış veya çıkış belki etik bakımından kabul edilebilir ancak yasal olan bir davranış belki etik değerden yoksun sayılabılır. Toplum bireyleri tarafından kabullenmiş olan hukuk kuralları, aynı zamanda etik değerler ile örtüşmüş görünür. Nitekim bazı durumlarda hukuk kurallarının etik değerlere göre uygulamada zorunlu kılındığı görülmektedir.

Etik, ahlaki bir bakış açısı itibarıyla, bireyin irade ve özüm-senmesi ve toplumun değer yargısıyla ile ortaya çıkar. Böylece etik, hukukta olması gerekeni değil hukukun hangi biçimde algılanması ve uygulanması gerektiğini gösterir. Hukuk ile etik arasındaki temel fark, içerdiği kuralların şekli ve amacı konusunda ortaya çıkar. Hukuki kuralların asli kaynakları geçerlilik itibarıyla yazılıdır. Etik kuralları ise düşünsel ve davranışsal niteliktedir. Hukuku kurallarının uygulanması toplumun en üst otoritesi olan devlet ve ilgili organları tarafından belirli yaptırımlarla güvence altına alınmıştır. Ancak etik kuralları henüz böyle maddi bir güvence ve güce sahip değildir. Hukukun amacı, birey davranışlarını düzenlemektir. Etik ise bu davranışları değerlendirir veya biçimlendirir.

Etik değerlerle desteklenmeyen hukuk kuralları, kural olarak toplumda algılama ve uygulama sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Bu yüzden etik değerler, hukuk kurallarının niteliğini ve uygulama kalitesini etkin kılan ölçüt değerlerlerdir. Bu, aynı zamanda hukuk kurallarını mesleksi olarak uygulayan kişiler için de geçerlidir. Yasa koyma etiği, avukatlık etiği veya yargılama etiği gibi mesleki değerler aslında hukukun uygulamasına yön veren davranışsal değerlerlerdir. Genel olarak, hukuki

21 Adeola, age, s.1.

mesleklerde adil olma etiği öne çıkmaktadır. Bunun gereği olarak bu meslek sahiplerinin de erdemli, titiz, özenli, objektif ve sosyal değerlere saygılı davranması gerekir.

Doğal hukuk, etik değerinin hukuki kurallarıyla örtüştüğünü kabul eder veya etik sorununu hukuki bir sorun olarak benimser. Ancak pozitif hukuk açısından, hukuk kuralları ile etik değerlerinin örtüşmesi, Yasa koyucunun iradesine ve sosyal değerlere yönelik tutumuna bağlı olarak somut olay ve ilişkilere göre belirlenir. Ancak pozitif hukuk kuralları ile etik ilişkiindeki en önemli sorun, bu kuralların uygulanma biçiminde yaşanmaktadır. Çünkü etik değerleri, ancak somut olayın hukuk kurallarına konu olduğu süreçte bireylerin değerlendirme yargısında işlev görebilir. Bu yüzden hukuk kurallarını uygulayan mesleki kişi ve kurumlara büyük yükümlülük düşmektedir.

Yasal kurallar örgün biçimde ortaya çıkar ve bu örgün niteliği ancak etik değerlerin desteğiyle sosyal hukuk biçimine dönüşür. Etik değerleri olmadan yasal kuralların amacı ve uygulama biçimi de eksik kalır. Bu yüzden sosyal hukuk kurallarında birçok yerde etik değerlerine göre davranılması zorunlu kılınmış ve belirlenen durumlarda hukuki sonucun ölçümü de bu değerlere bağlanmıştır. Örneğin tacirlerin basiretli davranmaları gerektiği, işçilerin işverene karşı iş görme borçlarının sadakat ile yerine getirilmesi veya işverenin işçilere karşı eşit davranma yükümlülüğü ve genel olarak kişinin haklarını kullanırken dürüstlük kuralı çerçevesinde davranması gerektiği gibi durumlarda bu davranışların ölçüm değeri etik niteliktedir. Bu bağlamda alınan yan yükümlülük kuralları aslında etik değerlerin özünü yansıtmaktadır.

Bazı felsefecilere göre hukuk, etkin siyasi güç tarafından kurulur ve yönetilir²². Bu anlayıştan yola çıkarak, etik kuralların da toplumun ahlaki değerlerinden süzülen ve onlarca benimsenen sosyal değerlerdir. Bazen etik anlayış ile hukuk kuralları, birbiriyle örtüşmeyebilir. Bunun sebebi, toplum anlayış değerlerine uymayan hukuk kuralının izlediği uygulama biçiminde olma-

22 Bu felsefecilerin başında İngiliz J. Austin gelmektedir. Bkz. Güriz, age, s.31.

sıdır. Örneğin, suçlu kişinin idamı konusunda yakın dönemlere kadar birçok ülkede izlenen idam yönteminin işkence veya insan onuruna uygun olmayan araçlarla yapılması toplumun tepkisi dolayısıyla günümüzde idam yöntemi eski kanunlara göre daha biçimli hale getirilmiş veya bir ceza olarak ortadan kaldırılmıştır. Hukuk düzenine göre suçun yaptırımı ceza olması konusu, sosyal etiğin bir sorunu değildir. Ancak, cezanın uygulama şekil ve mahiyeti, insanın göreceli değerleri ve temel hak ve özgürlükleri bakımından etiğin de bir değerlendirme sorunu olarak ortaya çıkar.

Etik kurallarını soyut şekilde yazıya dökmek veya belirli bir kalıba sokmak güçtür. Çünkü bu kurallar katman değerler biçiminde somut olaya ilişkin davranışlara göre değerlendirme ölçütlerdir. Buna rağmen çeşitli mesleki veya iş gruplarında örneğin örgütlemelerde, şirketlerde ilgili topluluk ve derneklerde etik kuralları başlığı altında davranış biçimleri sırasıyla levhalarla kalınca yazılır ve herkesin görebileceği yerlere asılır. Ayrıca bu kuralların daha detaylı şekilde anlaşılması için kurslar ve seminerler düzenlenmektedir. Bu kuralların aslında hukuki bir niteliği yoktur ve bu kurallara uymayanlara maddi baskı veya müeyyide uygulanması da söz konusu olmayıp sadece ahlaki kınama tepkisine maruz kalabilir. Bu gibi mesleki etiksel yazıları, çoğunlukla çalışanların iş ve iş çevresi ile olan mesleki davranışlarındaki performans ve kaliteyi düzenli hale getirilmesi, müşterileri memnun edici ve işlere kalite kazandırmak için iç değerler kapsamında değerlendirilebiliriz. Toplam kalite değerleri de aslında etik değerleri kapsamında yer alır.

Hukukta korunması gereken değerler, etikle yakından ilişkilidir. Ancak etik değerler, hukuk kurallarını korumaz. Kural olarak her uygulanan kuralın uygulama biçimi, toplumun değer yargısına konu olur. Ancak bu değer yargısının ölçüm seviyesi, her toplumun felsefi bakışına göre değişebilir. Dolayısıyla hukuk felsefesi bakımından her hukuki bakış, etik bir bakışın değerini içermelidir. Şunu da belirtmek gerekir ki, devletin siyaset etiği, bir ölçüde yasama ve yürütme sürecinde, hukuk ve gerçek etik

ilişkinini etkiler ve sınırlar. Çünkü, siyasi etiğin gerekliliği her zaman hukuk etiği ile bağdaşmayabilir. Örneğin demokrasi anlayışında toplum egemenliği söz konusudur. Bu kuralın uygulanması siyasi etik bakımından her birey her hangi egemenlik konusunda doğrudan doğruya siyasi hakkını kullanabilmelidir. Ancak hukuk etiği bakımında bunun ancak dolaylı bir katılım biçiminde olabileceğine dair düzenlemeler getirir. Bu nedenle, burada siyasi etik değil, siyasi hukuk gerekliliğinden söz edilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, etik değerler, hukuk kurallarının nasıl olması gerektiğini değil, bu kuralların hangi değerlere göre ölçülmesi gerektiğini belirler. Örneğin, insan haklarına saygılı olmak, dürüst davranmak, kötü muamele yasağı, hakkaniyet göre karar vermek, kanunun sözü ve özüyle uygulanması gibi ölçütlerdir.

Türk Hukuku Etiği

Hukuk kurallarını etik niteliği dışında özellikle modern ve sosyal hukuku bakımından değerlendirilmesi düşünülemez. Yasaların belirlediği kurallar genellikle, bireylerin ortak ve temel maddi ve manevi değerlerini korumaya veya toplum davranışsal ilişkilerini düzenler. Bunu yaparken etik değerlerden uzak duramaz. Sosyal nitelikteki bir hukukun ilke ve kuralları temelde etik değerlere dayanır. Türk hukuk sistemi de sosyal bir hukuk niteliğinde olduğu için etik değerlere özdeşleştirilmiş birçok ilke ve kurallara yer verilmiştir. Bu değerlerin gerek kuralların lafzında ve gerek ilkelerin özünde yansıdığını görmek mümkündür. Ancak gene bu kuralların uygulama biçimini ne kadar etik değerlere uyumlu olup olmadığı da toplumun değer yargısına göre belirlenir.

Türk hukukunda etik değerlerini yansıtan hukuk ilkeleri ve başlangıç kurallarının lafzından, özünden veya amacından anlaşılır. Etik değerlerin hukuk kuralları üzerindeki etkisini Anayasada yer verilen ilkelerde görmek mümkündür. Anayasanın başlangıç metninde ve metin içi ilkelerinde özellikle Türk milletinin amacını; devletin yapı ve niteliğini, toplum ve bireylerin temel hak ve özgürlükleri ve dünya milletler arasındaki

konumunu belirleyen değerlere yer vermesi, Türk hukuk kurallarının şekil ve algı bakımından sosyal değerlere verdiği önemi gösterir. Ayrıca Türk milletinin dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olduğu; millet iradesinin mutlak üstünlüğü; milletin tarihi ve manevî değerlerinin korunması; Atatürk milliyetçiliğine, medeniyetçiliğine ve laiklik ilkelerine bağlılığı; kutsal din duygularının, devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı; Her Türk vatandaşının temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerine göre yararlanması, onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olması da hukuk kurallarının uygulama biçimine ışık tutan sosyal değerlerdir²³. İşte etik değerler de bu sosyal değerlere dayalı olarak işlev görecektir.

Hakların edinilmesi, kullanılması ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde göz önünde tutulması gereken etik davranışların ana normları Türk Medeni kanununun genel hükümlerinde açıkça belirtilmiştir. Bunun en başta gelen örneği aynı kanunun 1., 2. ve 3. maddelerdeki hükümlerin etik değerlere konu olmasıdır. Nitekim bu kanunun birinci maddesi gereği, kanunun anlaşılması ve uygulanması sadece kuralların sözlü şekline bağlı olmamasıdır. Bu anlamda yargıç bir somut olayın çözümünde kanun kuralının sözünü yetersiz görürse, etik değerler çerçevesinde yani kuralın amacı veya hakkaniyet gerekliliği doğrultusunda sorunu çözüme kavuşturacaktır. Aynı kanunun 2 ve 3. maddelerine göre, her kişi kendisine tanınan hakları ancak iyi niyet çerçevesinde kazanabilir ve bu hakları ancak dürüstlük ilkesinin gereklilikleri kapsamında kullanabilir. Böylece kanun koyucu, hakların kazanımı ve kullanımını açıkça etik değer niteliğini taşıyan iyi niyet ve dürüst davranışa bağlamıştır. Medeni kanunun bu ilkeleri aslında sadece özel hukuk alanı ile sınırlı olmayıp kamu hukuk alanı için geçerli hukuki etik değerler sayılır.

Etik değerlerin ilkesel olarak yer aldığı diğer hukuk alanı da doğrudan doğruya hukuk kurallarının uygulamasına ve

23 .Bkz. Anayasa 2,5,10,11,24, 138, 141. maddeleri.

uygulayıcı kurumlara ilişkin yargılama hukukudur. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun²⁴ 24.maddesi yargılamanın tabi olacağı ilkeleri şu şekilde belirtmiştir: Tasarruf ilkesi, taraflarca getirilme ilkesi, taleple bağlılık ilkesi, tarafların hukuki dinlenilme hakkı, yargılamanın alenilik ilkesidir. Ayrıca bu kanunda örnek olarak hâkimlerin ve dava taraflarının tabi olduğu etik değeri taşıyan kuralların bazılarına yer verilmiştir. Mahkeme, hakem seçiminde hakemlerin bağımsız ve tarafsız olması ilkelerini göz önünde bulundurur (HMUK.m.416). Hâkimin tarafsızlığından şüpheyi gerektiren önemli bir sebebin bulunması hâlinde, taraflardan biri hâkimi reddedebileceği gibi hâkim de bizzat çekilebilir (HMUK.m.36). Hakem veya hakem kurulu, ancak tarafların açıkça yetkili kalmış olmaları şartıyla hakkaniyet ve nasafet kurallarına göre veya dostane çözüm yoluyla karar verebilir(HMUK.m.433/3).Taraflar, dürüstlük kuralına uygun davranmak zorundadırlar (HMUK.m.29/1). Somut olayda anılan bu ilkelerin uygulanabilirliği iki yanlı bir niteliği beraberinde getirmektedir. Uygulanan çözüm kuralı ve bu kuralı uygulayan kişinin değer yargısıdır. İşte hukukun çözüm kuralı ile kuralı uygulayan kişinin değer yargısının uygunluğu, sosyal değerler çerçevesinde birbirine uygun ise etik bir hukuk kuralından söz etmek mümkündür.

Sonuç

Hukuk ve etik ilişkisi, hukuk felsefesinin ana konusunu oluşturan konuların başında gelmektedir. Bu bakımdan etik, hukuka konu olan ilişkilerin ve hukukla kişilere tanınan hakların kazanımına ve kullanımına ilişkin davranış biçimlerinin ahlak değerlerini ölçen normlardır. Bu ölçütler güçlendikçe, hukuk değerleri de sosyal değerler ile özdeşleşerek modern bir yapıya kavuşacaktır. Etik değerlerden yoksun veya zayıf olan her hukuk düzeni, toplumun sosyal değerleri ve gereksinimleri ile bütünleşmeyeceği gibi her zaman bir baskı düzeni olarak toplum değer yargısında reddedilmeye mahkûm olacaktır.

24 .12/01/2011 tarih ve 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (Bkz.04.02.2011 tarihli ve 27836 sayılı Resmi Gazete)

Etik değerlerin hukukla olan etkin ilişkisi, sıradan veya gelişi güzel bir biçimde ortaya çıkmaz. Etik değerler, pozitif hukuk kaynaklarında var olan ahlaki değerlerinin sosyal ilişkilere yönelik biçimlendirilmiş davranış biçimleridir. Ancak etik değerler de her doğal hukuk normları gibi, bireyin ve toplumun değer yargısıyla süzülüp davranış biçimini en iyi düzeyde Őkillendiren aktif değerler olarak ifade edilir. Bu anlamda her sosyal hukuk normunun etik değerlerle olan ilişkisi zaten hukuk kaynaklarının mahiyeti gereği bir ilişkidir. Diğer taraftan hukuk kurallarının dzenleyiş ve uygulayışı üzerindeki bu değerlerin etki biçimi, bireylerin sosyal algısı, kültürü ve yargılama gücüne bağlıdır.

Sosyal ahlak değerlerine dayanmayan hukuk kuralları aslında toplumun adalet ve medeniyet güdüsü önünde en büyük engel sayılır. Nitekim bu durum, toplumun hukuk kültürünü ve sosyolojisini yozlaştırır ve sosyal yaralara yol açabilir. Örneğin, insanları renk, mezhep, soy, cinsiyet, zümre gibi konulara göre birbirinden üstün gören, kölelik anlayışını benimseyen, yaşama yetkisini kısıtlayan, hak ve özgürlüklerini tanımayan, sadece yönetilen varlıklar gibi ilke ve kuralları içeren hukuk düzeninin örnekleri eski toplum tarihinin belirli döneminde yaşandığı bilinmektedir.

Türk hukuk felsefesi kapsamında hukuk kaynaklarının ahlaki değerlerinin birçoğunu etkin biçimde Anayasa ilkeleri ile örtüştüğünü görmek mümkündür. Ancak bir taraftan, bu değerlerin somut biçimiyle hukuki kavramlarda tanımlanması ve uygulamaya konulması kanun koyucuların ve uygulayıcıların temel sorunu olarak ortaya çıkar. Ancak bu sorunun en önemli tarafı da toplum bireylerin hukuk kurallarının amacını algılama biçimi ve bu kuralların uygulamasını etik değerler ile ölçebilme sosyal bilinç ve kültür düzeyidir. Bu açıdan etik değerlerin hukuk düzeni üzerindeki etki ilişkisindeki en önemli faktör toplum bireylerin değerlendirme düzeyidir. Bu faktör de en çok toplumun sosyal değerlerine olan duyarlılığı, ahlak anlayışı ve kültür birikimidir.

Türk hukuk düzeni bakımından etik ve hukuk ilişkisinin özellikle hukuk normları çerçevesinde çok güçlü bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu normların etkin bir uygulama sürecine girmesi için bütün yaşam alanlarında hukuk felsefesinin geliştirilmesi ve hukuk kültürünün güçlendirilmesi gerekir.

Kaynakça

- Adeola, O. P., The Relationships between Law and Ethics, <http://goodluck4ever.hubpages.com/hub/Law-and-Ethics-Relationships> (04.05.2013).
- Anayurt, Ö., **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**, 3. Baskı, Ankara, 2002.
- Gülriş, U., **Hukuki Bakış Açısından Etik Dayanağına Yer Vermek**, Maltepe Üniversitesi Dergisi (No:43), ikinci cilt, İstanbul. 2011.
- Gündüz, M., **Ahlak Sosyolojisi**, Ankara 2010
- Güriz, A., **Hukuk Felsefesi**, Ankara, 2009
- Kahsaz, N., **Meşruyet ve Hukuk**, İran Emruz, Tahran, 2009
- Özlem, D., **Etik Ahlak Felsefesi**, 2.baskı, İstanbul, 2010
- Rawls, J., **A Theory of Justice**, Combridge University Press, Combridge, 1971. <http://tr.wikipedia.org/wiki/etik> 21.6.2013

KAMU EKONOMİSİNDE ETİK DEĞERLERİN ÖNEMİ

Muhammet ŞAHİN*

Etik kavramı, antik Yunan'da doğmuş ve günümüze kadar varlığını ve güncelliğini büyük ölçüde korumuştur. Yunan kent devletlerinde daha çok felsefi boyutlarıyla ele alınan kavram, günümüze yaklaştıkça birçok bilim dalı ve(ya) meslek kolu için vazgeçilmez norm ve değerleri ifade etmeye başlamıştır. Öyle ki bugün artık yaşamın birçok alanında karşılaşılan bir sözcük haline gelen etik kavramı, felsefi tartışmaların ötesinde bilimsel, toplumsal veya ekonomik yaşamda “nasıl daha iyi olunabilir?”, ya da “doğru olan nedir?” sorularının cevaplarını aramaya yönelik bir kriterler kümesini içermektedir.

Ahlak felsefesi olarak da adlandırılabilen etik; “Ahlaki yaşama dair bir tartışma ve araştırma süreci, ahlakla ilgili olarak sistemli bir şekilde düşünme ve soruşturma fiillerinde bulunmak” şeklinde tanımlanabilir¹. Yani etik neyin doğru, ya da neyin yanlış olduğunu tespit etmeye çalışan, insanın hayattaki amacının ne olması gerektiğini sorgulayan ve erdemli yaşayışın

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü.

1 A. Cevizci, *Etığe Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008, s. 4.

hangi özelliklere sahip olması gerektiğini araştıran bir felsefe dalıdır². Etik, insanların yaşam süreçleri içerisinde meydana gelen filleri, onların değer yargılarını, karakter özelliklerini, normlarını ve kurallarını kapsayan ve adına “ethos” yani “ahlak küre” denen ve insanı tıpkı bir atmosfer gibi kuşatan anlamlar dünyasını konu alan bir disiplindir³.

İnsanın etik (erdemli) bir yaşam sürmesi her şeyden önce gerçekleştirdiği eylemlerde “gerekeni yapması” ile mümkün olabilir. Bu gerekeni yapmanın ne olması gerektiği yönündeki görüşler ise “doğru eylem” ve “değerli eylem” ayrımını ortaya çıkarmaktadır. Belirli koşullar altında, kişiyi istediği hedefe ulaştıran her doğru eylem, değerli eylem (etik eylem) değildir. İki insan arasındaki bir ilişkide gerçekleştirilen fiilin etik (değerli) olması, karşıdaki kişinin özgül durumlarına da bağlı olduğundan, ilişkide bulunan iki insanın da etik olması şarttır. Eğer taraflardan biri etik değilse gerçekleştirilen eylem “doğru” olsa bile (yani istenen amaca ulaşırsa bile) “değerli” bir eylem (etik bir eylem) olamayacaktır⁴.

Etik kavramı sınıflandırılmak istenildiğinde, üç farklı etik türüyle karşılaşılır: normatif etik, meta-etik ve uygulamalı etik. Bunlardan normatif etik, etik sorunlar karşısında normlar getirmeyi amaçlar ve nelerin iyi veya kötü olduğunu, hangi eylemlerin doğru veya yanlış olduğunu göstermeye çalışır. Normatif etik yaklaşımını savunan bir felsefeci için yaşadığı toplumun ahlak kuralları değil, kendi toplumunun değer yargıları tarafından desteklenmese bile ahlakın gerçek temelleri önem taşır. Meta-etik ise ifadelerin anlamları, önemi ve mantıksal fonksiyonlarıyla ilgilenir, bir fiil için herhangi bir ahlaki ilke önermez ya da neyin iyi, neyin kötü olduğunu söylemez. Burada felsefeciler, genel ahlaki yargılar vermek yerine, genel ahlaki yargıların

2 Cevizci, age, s. 4

3 Ahmet İnam, “Bilgi Ahlakı Üstüne Düşünceler”, *Sosyal Bilim, Etik ve Yöntem* içinde, (Ed.: O. Konuk ve A.K. Bayram), Ankara: Liberte Yayınları, 2009, s. 12 .

4 I. Kuçuradi, *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2011, s. 84-85

olabilirliğini tartışır⁵. Uygulamalı etik ise diğer iki etik dalına göre çok daha yeni bir alan olup, günümüzün güncel meseleleri (idam cezası, genetik araştırmaları, kürtaj, işkence, ötenazi hakkı vb.) ile ilgilenen bir etik dalıdır. Bu etik dalının ortaya çıkmasında teorik etik bilgilerin, gündelik sorunların çözülmesi amacıyla kullanılmak istenmesi belirleyici olmuştur⁶.

Yaklaşık 2500 yıllık bir geçmişe sahip olan etik tartışmalarının köklerini Homerik şiirlerde bulmak mümkündür. Bu şiirlerde bir insanın “iyi” olarak tanımlanabilmesi, o insanın toplumsal düzendeki işleviyle ilişkilendirilmiş ve toplumsal işlevini yerine getiren insanın iyi olduğu (bir bakıma etik davranıldığı) kabul edilmiştir. Böylece söz konusu şiirlerde bahsedilen iyi insan tanımı günümüzden çok farklı olup, bir savaşçının cesaretini ve becerisini ya da bir kralın otoriter kişiliğini ifade etmekteydi⁷. Yunanistan’ın karanlık çağlarına denk gelen bu dönemin ardından felsefe alanında önemli gelişmeler yaşanmış ve Protagoras’ın öncülüğünde kurulan Sofist düşünce bu gelişmede kronolojik bir liderliğe sahip olmuştur. Kendilerinden önceki felsefecilerin yaklaşımlarını büyük ölçüde reddeden Sofistler, herkesi kapsayan evrensel bir doğrunun (etik normların) olamayacağını, doğrunun kişiden kişiye değiştiğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre gerçek bilgi yoktur, sadece insana yararlı olan bilgi vardır ve dolayısıyla da mutlak bir gerçeklik söz konusu olamaz⁸.

Ancak Yunanistan’daki ekonomik ve toplumsal gelişmeler (tarım toplumundan, ticaret toplumuna geçiş), etik anlayışında da köklü değişimlere yol açmıştır. Sokrates, Platon ve Aristo gibi felsefeciler, kendilerinden önce gelen Sofistleri de sert bir şekilde eleştirerek, bir insanın yaşam tarzı veya değerler dünyasının nelerden oluşması gerektiğini belirlemeye çalışmışlardır.

5 H. Tepe, *Etik ve Metaetik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2011b, s. 88-91

6 H. Tepe, “20. Yüzyılda Etik”, *Etik içinde*, (Ed.: I. Kuçuradi ve D. Taşdelen), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2011a, s. 94

7 A. MacIntyre, *Ethik’in Kısa Tarihi: Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev.: H. Hünler ve S. Z. Hünler), İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001, s. 9-11

8 E. V. Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, (Çev.: V. Okur), İstanbul: İm Yayınları, 2005, s. 148-151.

Bunlardan Sokrates, salt geleneksel olanın iyi olarak kabul edildiği ve yalnızca kişisel başarının öne çıkarıldığı bir “iyi” tanımının geçerli olamayacağını, akıl tarafından onaylanmış bir iyilik tanımının var olması gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre her insan mutlu olmayı ister ve bundan dolayı da etiğin amacı insana mutluluk vermektir. Ancak mutluluk Sokrates’e göre hissedilen değil, insan davranışlarına yansımaya gereken bir durum olduğundan, erdemli olmakla (etik davranmakla) mutlu olmak arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur⁹.

Sokrates ile aşağı yukarı aynı dönemde yaşayan Platon, bilgi kuramından hareketle iyinin, erdemin ve doğrunun ne olması gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre bütün bilgiler ve doğruluk gibi değerler eğer insanı iyiye götürüyorsa faydalı olabilirler. Böylece Platon, erdemli ve iyi olmakla bilgi arasındaki etkileşimi göstermiş ve doğruluk ve dürüstlüğü ancak iyiliğin anlamının bilinmesiyle bir değer kazanacağını ifade etmiştir¹⁰. Öte yandan Platon, kamu görevlilerinin sahip olması gereken özelliklerden bahsederek, kamu etiği ile ilgili tespitlerde de bulunmuştur. Ona göre hırsızlık kim tarafından yapılırsa yapılsın büyük bir suçtur ve bu durumu en iyi bilmesi gerekenler kamu yöneticileri olduğundan, kamu malına en fazla sahip çıkması gerekenler de onlar olmalıdır¹¹. Ayrıca Platon kamu denetçisinin, denetlediği kamu görevlisinden daha erdemli olması gerektiğini belirtmiş ve denetimin layıkıyla yapılamaması durumunda ülkede adalet duygusunun zarar göreceğini ifade ederek¹², bir bakıma denetim etiğinin önemine vurgu yapmıştır. Yine Platon, rüşvetin ne denli etik dışı bir fiil olduğunu da göstererek, kamu yöneticisinin kamu hizmeti sunarken hediye vb. menfaatleri kabul etmemesi gerektiğini vurgulamıştır¹³.

9 A. Cevizci, “Etiğin Tarihi: Grek Etiği”, *Felsefe Ansiklopedisi*: Cilt - 5 içinde, (Ed.: A. Cevizci) Ankara: Eabil Yayınları, 2007, s. 771-772

10 C. Güzel, “Platon’un Bilgi Görüşü”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, 2003, s. 114-115

11 Platon, *Yasalar*, (Çev.: C. Şentuna ve S. Babür), İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2007, s. 455-456.

12 Platon, a.g.e., s. 460.

13 Platon, a.g.e., s. 473.

Platon'un öğrencisi olan Aristo'ya göre ise etik davranmak her şeyden önce başarılı bir akıl yürütme kabiliyetine bağlıdır ve etik kurallar matematiksel bir formüle dayandırılmaz. Basiret kavramıyla çok yakından ilişkili olan bu akıl yürütme fiili ise insana belirli bir olay karşısında ne tür bir yargıda bulunacağına belirleyebilme yetisi kazandırır¹⁴. Aristo, yaşama geçirilen her insan davranışının iyiyi arzuladığını belirterek, iyiyi de "her şeyin arzuladığı şey" olarak tanımlamıştır. Ona göre insanın yaşamdaki nihai amacı "mutluluk" olduğundan, iyi denilen şey de sonuç itibarıyla insan mutluluğudur¹⁵. Ayrıca Aristo, devlet ile birey arasındaki etkileşime vurgu yaparak kamusal etikle ilgili bir takım ipuçları da vermiştir. İyi olanın her bir meslek veya sanat dalı için ayrı olabileceğini söyleyen Aristo, siyaset bilimi açısından iyi olanın ise tek bir kişi için iyi olanın, şehir için de (günümüze uyarlıysak ülke için) iyi olacak duruma getirilmesiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Ona göre mademki birey yaşadığı kentin bir parçasıdır, o halde onun çıkarları, ferdi olduğu şehrin (veya ülkenin) çıkarlarıyla paralellik arz etmelidir¹⁶.

Yunan uygarlığı ile Ortaçağ Avrupası arasındaki dönemde Roma İmparatorluğunun egemenliği söz konusudur. Bu dönemde Romalı filozof ve devlet adamları, etik ile ilgili çeşitli görüşleri ortaya koymuşlardır. Bunlardan belki de en önemlisi Cicero'dur. Cicero, siyasetle ve devlet yönetimiyle ilgilenen kişilerin erdemli bireyler olmaları gerektiğini söylemiş ve erdemli insanların siyaset ve devlet yönetiminden uzak durmasını doğru bulmamıştır. Ona göre, devlet yönetiminde etik değerlerin merkezi bir önemi vardır ve devlet idaresi mutlaka etik değerlere dayandırılmalıdır¹⁷. Ayrıca imparator Marcus Aurelius da ka-

14 A. Çınar, "Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik'inde Pratik Hikmet Kavramı ve Günümüz Açısından Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 2007, s. 174-176

15 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (Çev.: S. Babür), Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2007, s. 9-13,

16 Aristoteles, *a.g.e.*, s. 10-11

17 Z. Yılmaz, "Helen Güneşi Batıyor, Roma Güneşi Doğuyor", *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler içinde*, Ed.: Mehmet Ali Agaogulları,

musal etiğin “görev bilinci” boyutuna vurgu yapmış ve her bir vatandaşın, kendine verilen kamu görevini elinden gelen en iyi şekilde yerine getirmesi gerektiğini ifade etmiştir¹⁸.

Antik dönemin ardından, Hristiyan Avrupa'nın doğuşuyla birlikte etik tartışmaları “Tanrı'ya iman etme” görüşünün etrafında şekillenmeye başlamıştır. Bu süreçte; “Bir şeyi neden yapmalıyım?” sorusunun cevabı “Tanrı böyle olmasını istediği için yapmalısın” şeklinde cevaplanır olmuştur. Burada insan, Tanrı'yı kutsal, güçlü ve iyiliksever bir varlık olarak gördüğünden, mutlak bir otorite olarak kabul etmiş ve bundan dolayı da tüm davranış ve eylemlerini onun arzuladığı doğrultuda gerçekleştirmeyi amaç edinmiştir. Böylece Hristiyanlığı kabul eden Batı medeniyetinde etik davranmak veya erdemli olmak (elbette Luther ve Calvin gibi din adamlarının da etkisiyle) dinsel gereklerle ilişkilendirilmeye başlamıştır¹⁹.

Ancak ortaçağ döneminde, kilisenin egemenliğine dayanan baskıcı Hristiyanlık anlayışı tepkilere yol açmış ve Avrupa'da seküler dünya görüşünün ağırlık kazandığı aydınlanma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu aydınlanmacı hareket, etik anlayışında da köklü değişimlere sebep olmuştur. Bu süreçte Spinoza Kıta Avrupası etik değerlerinin, Hobbes ise İngiliz (Anglosakson) etik değerlerinin şekillenmesine öncülük etmiştir²⁰. Bunlardan Spinoza, iyi veya kötüyü bir erdem veya erdemsizlik olarak tanımlamaktansa, insanın iyi veya kötü duygulara nasıl sahip olduğu sorusuyla ilgilenmiştir. Ona göre insanın temel amacı kendi varlığını korumak ve ileriye götürmektedir. Bundan dolayı da insanın varlığını yücelten durumlar iyi, buna karşılık varlığına zarar verenler ise kötüdür. Yani insanın bir şeyi iyi olarak kabul etmesi, onu arzulamasıyla ilişkili olduğundan, bireyin iyi veya kötü anlayışı etik değerleri içeremez²¹.

İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 187-189

18 Aster, a.g.e., s. 320-322.

19 MacIntyre, a.g.e., s. 127-129; 137-143

20 A. Ç. Bolat ve Ü. Öztürk, “Etiğin Tarihi: Modern Felsefede Etik”, **Felsefe Ansiklopedisi: Cilt - 5** içinde, (Ed.: A. Cevizci), Ankara: Ebabil Yayınları, 2007, s. 787

21 F. Zabcı, “Spinoza ve Locke: Siyasal Özgürleşmeden Bireysel Özgürleşmeye”,

Hobbes ise insan davranışlarını, insan doğası ile ilişkilendirmiş ve insanın değişik durumlar karşısındaki eylemlerini bu çerçevede ele almıştır. Buna göre insan (devlet otoritesinin olmadığı bir ortamda, başkası tarafından yok edilmek korkusundan dolayı) sürekli bir güç istenci içerisinde ve diğer insanlarla sürekli bir savaş halindedir. Böylesi bir savaş ortamında ise cebir kullanmak veya hile yapmak erdemsizlik değil aksine bir erdemdir. Bu bakımdan her insan, içinde bulunduğu kaotik ortamdan dolayı kötü ve çıkarıcıdır. Bu çıkarıcılık ise daha fazla kazanç, daha fazla güvenlik ve daha fazla şan ve şöhret elde etmek maksadını taşır²².

Ayrıca Hobbes, “doğal hukuk” ile “medeni hukuk” arasında karşılaştırma yaparak neyin doğru, veya neyin yanlış olabileceği meselesi ile de ilgilenmiştir. Ona göre kötü olan şeyler (hırsızlık, cinayet vb.) doğal hukuk tarafından zaten yasaklanmıştır. Ama modern devlet anlayışında neyin cinayet ya da hırsızlık sayıldığı ise doğal hukuk ile değil medeni hukukla (yani egemen gücün yasalarıyla) belirlenmiştir. Böylece bir ülkenin yasalarına göre yanlış olan şey, başka bir ülkede yanlış sayılmayabilir. Bir durumda doğru olan şey (örneğin savaş sırasında adam öldürmek), başka bir durumda yanlış kabul edilebilir²³. Bu bakımdan Hobbes’un bakış açısına göre evrensel bir iyilik veya kötülükten bahsetmenin mümkün görünmemektedir.

Hobbes’un çıkarıcı insan yaklaşımı, Klasik İktisat Okulu’nun “faydacılık” yaklaşımının da temelini oluşturmuştur. Bu bakımdan 18. ve 19. Yüzyılın Anglosakson ekonomik görüşlerine damga vuran faydacı etik yaklaşımında Hobbes felsefesinin büyük bir etkisi vardır. Sözgelimi İngiliz felsefeci Locke, insanın en temel hakkının mülkiyet hakkı olduğunu söylemiş, ancak kişinin mülkiyet hakkı elde ederken diğer insanları mülksüzleştirme veya

Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler içinde, (Ed.: M. A. Ağaoğulları), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 463-465

22 A. Alathı, *Batıya Yön Veren Metinler: Cilt - 2*, Ürgüp: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, 2010, s. 831-832

23 T. Hobbes, *Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*, (Çev.: D. Zarakolu), İstanbul: Belge Yayınları, 2007, s. 100-101

köleleştirmesini etik dışı bir durum olarak görmemiştir²⁴. Ayıca Locke, moral değerlerin doğuştan gelmediğini ve sonradan edindiğini belirttikten sonra, tıpkı Hobbes gibi doğru veya yanlışın ne olduğunun yasa koyucu tarafından belirlendiğini ifade etmiş ve iyi veya kötünün, insanı mutlu veya mutsuz eden durumlardan başka bir şey olmadığını ileri sürerek, evrensel bir etiğin varlığını reddetmiştir²⁵.

Öte yandan 18. Yüzyılın önemli Fransız felsefecilerinden Kant ise çağdaşı olduğu İngiliz felsefecilerinden farklı bir etik yaklaşımını ortaya koymuştur. Kant'a göre bir fiilin değeri, o fiilin temelindeki istemeye bağlıdır. Bu isteme ise "iyi isteme" olmalıdır. Kant'ın iyi isteme kavramına yüklediği anlam ise yapılan eylemlerin hem eylemi yapan insanın kendisini, hem de diğer insanları yüceltmesidir. İşte ancak o zaman sergilenen bir davranışın etik olduğu söylenebilir²⁶. Bu bakımdan Kant, antik Yunan'daki mutluluk etiği veya Anglosakson (İngiliz) Ekolünün faydacı etik yaklaşımlarına karşı bir yerde konumlanmıştır. Ona göre insan davranışları, salt pratik aklın arzu ve istekleri doğrultusunda hareket eder. Ancak insanın ahlaki aklı, yapılması gerekeni veya doğru olanı gösterir. Bu bakımdan insanda doğru olanı yaptıran şey buyruk ya da "ödev" olarak nitelendirilebilecek olan "yapmalısın" sözcüğüdür ki bu insana etik davranmayı salık verir²⁷.

Böylece tarihsel süreç içerisinde etik tartışmalarının yaşamış olduğu evrimsel süreç antik Yunan'da "mutluluk etiği" yaklaşımı ile başlamış, 18. ve 19. Yüzyıllardan itibaren ise İngiliz aydınlanmacıların ortaya attığı "faydacı etik" ve Fransız felsefeci Kant'ın öne sürdüğü "ödev etiği" yaklaşımlarıyla sürmüştür.

Günümüz etik tartışmalarının temelinde ise üç farklı bakış açısı yatmaktadır. Bunlardan birincisinde "etik" sözcüğü,

24 MacIntyre, a.g.e., s. 180-181

25 Ç. Bolat, Öztürk, a.g.e., s. 798-799

26 S. İyi, "18. Ve 19. Yüzyıllarda Etik", Etik içinde, (Ed.: I. Kuçuradi ve D. Taşdelen), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2011, s. 76-78

27 Ü. Öktem, "Kant Ahlakı", Araştırma Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü Dergisi, Cilt: 18, 2007, s. 14-15

“ahlak” sözcüğü ile eşdeğer kabul edilmektedir. Ancak ahlaki değerler, belirli bir zaman ve(ya) belirli bir toplumdaki değer yargularını içerdiği için genel geçer doğruları göstermez ve bundan dolayı da etik değerler olarak kabul edilmesi doğru değildir. İkinci yaklaşımda ise belirli bir meslek grubu veya bilim dalı için evrensel “etik kodların” yazılması amaçlanır. Ancak bu yaklaşımın da gerçek anlamda “evrensel nitelikli” bir etik değerler kümesini ifade ettiğini söylemek güçtür. Zira bir şeyin evrensel olması onun dünya genelinde uygulanmasını değil, insanların çoğu tarafından uygulanmıyorsa bile doğru olanın yapılmasını içermelidir. Son olarak da etik denildiği zaman “felsefi bir altyapı ile desteklenmiş doğrulanabilir veya yanlışlanabilir fiillerden” bahsetmek gerekir ki ancak böylesi bir etik anlayışı, gerçek anlamda insan onuruna yakışır eylemlerin gerçekleştirilmesini sağlayabilir²⁸.

Bu çalışmada, kamu ekonomisi uygulama ve politikalarının etik değerlerle olan ilişkisi ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, kamu ekonomisi uygulama ve politikalarında yaşanan etik dışı durumları ve bunlara yönelik alınması gereken tedbirleri ortaya koyarak, hem alana ilgi duyan araştırmacılara, hem de kamu ekonomisi karar mekanizmalarında görev alan politika yapıcılara konuyla ilgili olarak ışık tutmaktır. Çalışmada temel kavramlar ve tarihsel süreç aktarıldıktan sonra, kamu ekonomisi uygulamalarında etik ihlallerine yol açan çeşitli durumlar (rant kollama, yolsuzluk, politik yozlaşma, ekonomik ve mali suçlar vb.) ile etik değerleri güçlendirecek çeşitli politikalar (şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin geliştirilmesi, denetim etkinliğinin artırılması vb.) hakkında bilgi verilecektir.

Kamu Ekonomisi ve Etik Değerler

Milli ekonomi, kamu sektörü (devlet kurumları) ile özel sektörün (bireyler, aileler ve firmalar) birleşiminden meydana gelir. Sağlıklı bir ekonomide her iki sektörün de verimli bir şekilde

28 I. Kuçuradi, “Etik ve Etikler”, Türkiye Mühendislik Haberleri, Sayı: 423, 2003, s. 7-9.

çalışması, ulusal kaynakları optimum düzeyde kullanması, toplumsal fayda yaratması ve toplam çıktı miktarını maksimum düzeye taşıması gerekir. Ancak böylesi bir ekonomik iklimde büyüme ve kalkınma hedefleri gerçekçi hedefler haline dönüşebilecektir. Bu bakımdan ekonomik gelişmenin ve toplumsal stabilizasyonun olmazsa olmazı durumundaki kamu sektöründe arzulan hedeflere ulaşılabilmesi, büyük önem taşımaktadır. Kamu sektöründe arzulan hedeflere ulaşılabilmesi ise fiziksel altyapı, yetişmiş insan gücü ve mali kaynakların yeterliliği kadar etik değerlerin güçlü ve kararlı bir şekilde uygulanmasına da bağlıdır.

Kamu ekonomisi etiği, kamu kesiminin standart ve değerlerini kapsar ve bu standart ve değerler ahlaki bir bilinçle neyin iyi, neyin kötü olduğu ya da neyin yapılıp, neyin yapılmaması gerektiğinin saptanmasında yol gösterici bir rol üstlenirler. Bu bakımdan kamu etiği dediğimiz olgu büyük ölçüde etik bilgiyle ilişkili olup, bu bilgiye sahip olunmadan, kamu görevlilerinin, görevlerini yürütürken neden doğru davranmaları gerektiği (örneğin neden rüşvet almamaları gerektiği) açıklanamaz²⁹. Ayrıca kamu ekonomisi karar mekanizmalarında görev almış olan görevlilerin etik normları bir boyutuyla da iş ahlakı ile ilişkilidir. Ahlak bilgisinin uygulama boyutu içerisinde yer alan iş ahlakı gerek çalışanların birbirleriyle olan ilişkileri, gerekse kurumun çevresel faktörlerle olan etkileşimini düzenleyen bir alan olduğundan, kamu ekonomisi karar birimlerinin etik normlarının oluşturulmasında önemli bir yere sahiptir³⁰.

Modern devlet anlayışı, devlet ile yurttaşlar arasındaki bir sözleşmeye dayanır. Ülke yönetiminde görev alanlar, toplumdandan aldıkları yetki adına ülkeyi yönetirler ve bundan dolayı da kamu sektörü dışındaki birey ve kurumlara karşı sorumluluk bilinci içerisinde davranmalıdırlar. Zaten devlet çatısı altında özgürlüklerinin bir kısmından gönüllü olarak vazgeçen vatandaşlar da bu özgürlük devrini, ülkeyi yönetenlerin etik kurallara

29 A. Usta, "Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetiminde Etik ve Ahlak", *Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 2011, s. 45

30 M. Arslan, Sevcan Kılıç Akıncı, Pınar Bayhan Karapınar, E-İş, E-Devlet, Etik, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007, s. 1-2

uygun bir şekilde davranacakları ve sorumluluk bilinciyle hareket edecekleri savına dayanarak yaparlar. Bu bakımdan çağdaş bir toplumsal düzende kamu görevlilerinin etik normları içselleştirmeleri, kamu uygulamalarının toplum meşruiyeti açısından büyük önem taşımaktadır³¹.

Kamu sektörü açısından etik kavramı, kamu hizmetlerinde görev alan görevlilerin ve yönetsel kademelerde bulunan idarecilerin, yürüttükleri hizmet ve aldıkları kararlarda önceden belirlenmiş olan normlara uymalarını ifade eder. Söz konusu bu standartlar ise bir boyutuyla “bürokratik”, diğer boyutuyla da “demokratik” süreçleri içerir. Burada kamu görevlisinin sahip olduğu uzmanlık ve mesleki kalifikasyon ile görevini yerine getirirken ortaya koyduğu etkinlik ve etkililik türünden performans ölçütleri etik değerlerin bürokratik boyutunu oluştururken, görevlinin sunduğu hizmetler sırasında kamu yararı, hesap verilebilirlik, şeffaflık, güven, sosyal adalet ve duyarlılık gibi ilkeler çerçevesinde hareket etmesi ise etik değerlerin demokratik boyutunu meydana getirmektedir³².

Günümüzde kamu otoriteleri, kamusal etik değerlerin geliştirebilmesi için ağırlıklı olarak iki farklı yöntemden yararlanmaktadır. Bunlardan birincisi “Uyum temelli etik yönetimi” adını almakta ve bu süreçte kamu görevlilerinin önceden belirlenmiş olan yönetsel prosedürlere, detaylı kurallara ve kontrol mekanizmalarına uyması ve görevleriyle ilgili olarak neyi yapıp, neyi yapamayacaklarının, yapabilecekleri işleri nasıl yapmaları gerektiğinin ayrıntılı şekilde belirlenmesi amaçlanmaktadır. İkincisinde ise “Entegrasyon temelli etik yönetimi” modeli uygulanmakta ve görevlinin yürüttüğü faaliyetlerde etik değerleri içselleştirebilmesi bakımından güven, teşvik ve istek motivasyonlarının artırılması amaçlanmaktadır³³.

31 R. Kılavuz, *Kamu Yönetiminde Etik ve Bir Sorun Alanı Olarak Yozlaşma*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003, s. 86-88.

32 M. K. Öktem, Uğur Ömürgönülşen, *Kamu Yönetiminde Etik Çalışmalarına Yönelik Genel Bir Çerçeve Arayışı*, Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, Sakarya Üniversitesi, 18-19 Kasım 2005, s. 232

33 Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD), *Trust in Government: Ethics Measures in OECD Countries*, Paris: OECD, 2000, s. 25-26

Böylece kamu görevlisinin etik davranması için zorlayıcı tedbirler (kurallar ve yasaklar) ile içsel teşvik (güven ve istek) yöntemleri arasında bir tercih yapılmaktadır. Birinci yöntemde (uyum temelli etik yönetimi) ağırlıklı olarak kurallara başvurulması, kamu görevlilerinin etik değerleri içselleştiremedikleri ve yalnızca yasal ve(ya) idari yaptırımlardan dolayı etik kurallarına, bir bakıma gönülsüz bir şekilde uyduklarını göstermektedir. Yani bu yöntemde prosedürlerde meydana gelebilecek muhtemel bir aksama sonucunda etik değerlerde bir gerileme yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Buna karşın ikinci yöntemde (entegrasyon temelli etik yönetimi) kuralların yerini, içsel motifler aldığından kamu görevlileri kurallarda ve süreçte bir hata yaşansa bile etik değerleri uygulama konusunda daha başarılı olacaklardır. Bu bakımdan, kamu görevlilerinin etik değerlerinin geliştirilebilmesinde “Entegrasyon temelli etik yönetimi” metodu daha faydalı görünmektedir.

Kamu ekonomisi uygulamalarının etik çerçevesinin hangi boyutlardan oluştuğunu saptamak, gerek literatürdeki dağınıklık, gerekse kamu ekonomisi faaliyetlerinin ulusal ekonomi içerisindeki yaygınlığı bakımından oldukça güçtür. Ancak kamu ekonomisi ve maliye literatürü incelendiğinde şeffaflık, hesap verilebilirlik, yolsuzluk, politik yozlaşma, çıkar grupları, rant kollama, mali denetim ve ekonomik ve mali suçlar başlıklarının önemli olduğu görülmüştür. Bu bakımdan söz konusu bu başlıkların ayrı ayrı incelenmesi, kamu ekonomisi uygulamalarında etik değerlerin öneminin daha iyi anlaşılabilmesi bakımından faydalı olacaktır.

Şeffaflık ve Hesap Verilebilirlik

Kamu ekonomisi karar birimlerinin (siyasetçiler, bürokratlar, yargı mensupları vb.) yürüttükleri yasal, yönetsel ve yargısal faaliyetlerde kamuoyuna karşı açık (şeffaf) olmaları ve söz konusu kişilerin işlemiş oldukları mali suçlarla ilgili olarak gerektiğinde yetkili mercilere hesap verebilmeleri, hayata geçirilen iktisadi ve mali politikaların etik normlara uygunluğu açısından

büyük önem taşımaktadır. Zira toplumun çeşitli kesimlerinin vergi ve benzeri katkılarıyla oluşturulan mali olanakların, yine toplum yararına etkin bir şekilde kullanılabilmesi, bu iki ilkenin iyi bir şekilde işletilebilmesi ile mümkün olabilmektedir.

Bu ilkelere *şeffaflık* en yalın haliyle; “Kamu sektörüne ait mali hesapların, kamu kurumlarının mevcut yapı ve işlevlerinin, kamu ekonomisi karar mercilerince yürütülen ekonomi politikalarının ve geleceğe yönelik iktisadi ve mali hedeflerin kamuoyuna açık olması” şeklinde tanımlanabilir³⁴. Ancak şeffaflık tanımının belirgin bir işlevsellik kazanması, onu bütünlükten bazı unsurların varlığıyla gerçekleşebilir. Bu bakımdan kamu sektörü dışında kalan kesimlerin, kendileri için gerekli olan mali bilgilere mümkün olduğunca çabuk ve zamanında, düşük maliyetli ve rahat erişilebilir araçlarla (internet, televizyon gazete, radyo vb.) ulaşmaları, elde edilen bu bilgilerin yalın, anlaşılır, nitelikli, güvenilir ve ihtiyaçlara cevap verme açısından doyurucu olması şeffaflık ilkesine anlam kazandırır³⁵.

Şeffaflık ilkesinden sapılması, kamu ekonomisi uygulamalarında etik normların ihlal edilmesine yol açar. Keza devlet idaresinde gizlilik arttıkça bir yandan demokratik yönetim ilkelere uzaklaşırken, öte yandan da yolsuzluk, yozlaşma ve suiistimallerin yaygınlaşması risklerinden dolayı kamu kaynaklarının verimli ve etkin kullanımı güçleşir. Günümüzde kamu otoriteleri zaman zaman ulusal güvenlik, ticari sırların korunması ve özel hayatın mahremiyeti gibi gerekçelerle bazı uygulama ve politikaları kamuoyundan saklama yoluna gidebilmektedirler³⁶. Elbette bu gerekçelerin varlığı, bireysel ve toplumsal çıkarlar ile hukukun üstünlüğü ilkesi açısından elzemdir. Fakat bu duru-

34 Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), *Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Mali Saydamlık Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: DPT, 2000, s. 83

35 P. Kuzey, “Şeffaflık ve İyi Yönetişim”, *İyi Yönetişimin Temel Unsurları* içinde, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 2003, s. 2-4

36 M. Akpınar, “Gün Işığında Yönetim Açısından Türk Kamu Yönetiminde Açıklık ve Şeffaflık Sorunu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 2011, s. 242

mun amacından sapıtılması ve kötü niyetli bir yaklaşımla sınırlarının aşırı bir şekilde genişletilmesi, kamu ekonomisinde etik dışı uygulamaların yaygınlaşması riskini arttırır.

Kamu ekonomisi uygulamalarında şeffaflık ilkesinin etkin bir şekilde uygulanması, uygulamaya konulan politikaların toplum nezdindeki meşruluğunun artması ve böylece elde edilecek toplumsal katkıyla da daha etkin kararların hayata geçirilebilmesini sağlar. Çünkü şeffaflık ilkesi vatandaşlara, iş çevrelerine, sivil toplum örgütlerine ve diğer hükümet dışı organizasyonlara karar alma süreçlerine katılabilme ve söz konusu süreçlerle ilgili yorum yapabilme imkânı tanır³⁷. Böylece şeffaflık ilkesi, kamu kesiminin performansını arttıran bir anahtar ilke haline gelerek³⁸, hem kamusal kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasına, hem de toplum ile devlet arasındaki etkileşimin güçlenmesine katkı sağlar. Ayrıca şeffaflık ilkesi ile temiz siyaset ideali adına ve toplum için kamu kesimini izleyen Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) bilgiye erişimi de kolaylaşmış olur³⁹.

Hesap verilebilirlik ilkesi, şeffaflık ilkesini bütünüleyen ve kamu ekonomisindeki etik normları güçlendiren diğer bir ilkedir. Modern kamu yönetimi modelinde hesap verilebilirlik bir boyutuyla, “Kamu otoritesini elinde bulunduran ve kendilerine çeşitli kamusal kaynaklar tahsis edilmiş olan yöneticilerin, bu yetki ve kaynakları hangi yönde kullandıklarını kamuoyuna duyurma görevi” ve diğer boyutuyla da “söz konusu bu yetkililerin, işlemiş oldukları suçlara karşı gerektiğinde cezalandırma mekanizmalarının işletilmesi” şeklinde tanımlanabilir⁴⁰.

37 C. Coglianese, H. Kilmartin ve E. Mendelson, Transparency and Public Participation in the Rulemaking Process: A Nonpartisan Presidential Transition Task Force Report, University of Pennsylvania Law School, 2008, s. 2-5

38 R. Mulgan, Transparency and Public Sector Performance, The Australia and New Zealand School of Government, Occasional Paper No. 1, 2012, s. 9-10

39 Therese Ballard, Transparency and Public Procurement, http://www.unops.org/SiteCollectionDocuments/EB%20documents/2012/Second%20regulalar%20session%202012/2011_supplement_transparency.pdf, (22.07.2013)

40 E. Kesim, Bir Etik Davranışı İlkesi Olarak Hesap Verilebilirlik (Hesap Verme Sorumluluğu), Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, Sakarya Üniversitesi, 18-19 Kasım 2005, s. 269-270

Kamu ekonomisinde hesap verilebilirlik ilkesinin hayata geçirilmesiyle birlikte kamu görevlilerine, görevleriyle ilgili sorumluluklarını yerine getirme ve bu görevleri yerine getirirken de önceden belirlenmiş olan standart ve normlara uyma yükümlülüğü getirilmiş olur⁴¹. Bu norm ve standartlar ise bir bakıma kamu sektöründeki etik ilkelerin çerçevesini oluştururlar. Böylece hesap verilebilirlik ilkesi, kamu yetkililerine dışarıdan etki yapan bazı yasal veya yargısal unsurların aracılığıyla bu yetkililer üzerinde bir çeşit dış denetim vazifesi görürken, etik değerler de kamu görevlisinin kendi iç dünyasından kaynaklanan bir tür iç denetim rolü üstlenirler⁴².

Yolsuzluk ve Politik Yozlaşma

Kamu ekonomisinde yolsuzlukların artması, etik değerlerin ihlal edilmesine yol açan bir durumdur. Yolsuzluk ve politik yozlaşmanın (nepotizm, kronizm, patronaj vb.) yaygınlaşmasıyla birlikte, bir yandan vatandaşların ve kamu kesimi dışındaki kurumların devlete olan güveni sarsılırken, öte yandan da tüm toplum kesimlerinin katkılarıyla oluşturulan milli bütçe kaynakları etkin kullanılmamış olur. Öyle ki etik değerlerdeki bu aşınma, toplumsal tepkiyle de birleşerek bir yolsuzluk kısır döngüsü yaratabilir ve bunun sonucunda da her bir yolsuzluk, diğer yolsuzluklara zemin hazırlayarak etik normların büsbütün ortadan kalkması riskine neden olabilir.

Yolsuzluk kavramı çok boyutlu bir yapıya sahip olup genelde rüşvet, irtikâp, iltimas, zimmet vb. sözcüklerle birlikte zikredilir. Basit bir tanımlama ile yolsuzluk, “Kamu görevlisinin, sahip olduğu kamusal yetki ve gücü, kişisel çıkarları doğrultusunda ve kamu yararına aykırı bir şekilde kullanması” olarak tanımlanabilir⁴³. Yani yolsuzluk fiili, bir tarafında kamu görevlisi

41 N. Samsun, “Hesap Verilebilirlik ve İyi Yönetişim”, İyi Yönetişimin Temel Unsurları içinde, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 2003, s. 18.

42 B. Eryılmaz, Hale Biricikoğlu, “Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik”, İş Ahlakı Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 7, 2011, s. 34-35

43 H. Al, Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzlukla Mücadele: Geleneksel Bürokrasi

(veya görevlileri) olan iki taraflı bir ilişkiyi ifade eder. Bu ilişkide söz konusu kamu görevlisi, kendine sağlanmış olan para, mal, mevki, makam, prestij veya siyasal çıkar gibi menfaatler karşılığında, kamu kesimi dışındaki kişi veya kuruluşlara belirli bir menfaat veya fayda sağlar. Bu bakımdan yolsuzluğun, yalnızca maddi menfaatleri (para, mal, hediye vb.) değil, aynı zamanda maddi olmayan menfaatleri de (makam, mevki, prestij, siyasal çıkar vb.) kapsadığı söylenebilir⁴⁴.

Kamu kesimi ekonomik ve mali uygulamalarındaki yolsuzluklar çeşitli nedenlerden kaynaklanabilmekte ve ülkelerin iktisadi, sosyal, siyasal, kültürel vb. özgül durumları, söz konusu bu yolsuzlukların meydana gelmesinde belirleyici olabilmektedir. Buna göre; “devletin ekonomideki görece büyüklüğü, ekonominin aşırı regülasyona (düzenlemeye) tabi tutulmuş olması, yüksek enflasyonun varlığı, kamu kesimi ücretlerinin düşüklüğü, mülkiyet haklarının korunamaması, birey özgürlüklerinin ve demokratik hakların yeterince geliştirilememesi, yoksulluk, aksak rekabet koşulları, gelir dağılımındaki eşitsizlik, etnik farklılıklar” vb. türünden çeşitli nedenler yolsuzlukların belirleyicisi olmaktadır⁴⁵.

Günümüzde yolsuzluk fiili yaygın boyutlara ulaşmıştır. Kamu ekonomisi uygulamalarındaki yolsuzluk fiilleri gerek ulusal, gerekse uluslararası çapta büyük mali ve ekonomik kayıplara yol açmaktadır. Tahmini bir değerle yolsuzluğun dünya ekonomisine maliyeti yılda ortalama 1,5 Trilyon \$ düzeyindedir⁴⁶. Sorunun giderek küresel bir hal alması, çözüm arayışlarına da küresel bir boyut kazandırmıştır. Bugün, bir ülkede meydana gelen yolsuzlukların adeta bir “domino etkisi” ile başka ülke-

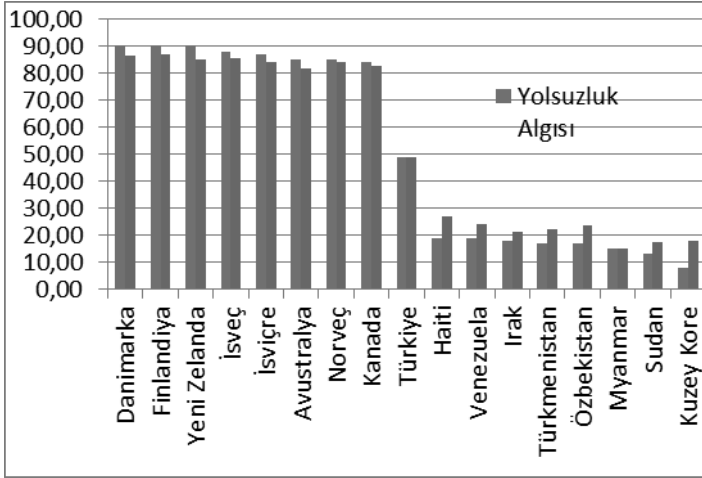
“**Yolsuzluk ve Yeni Etik Değerler**”, Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, Sakarya Üniversitesi, 18-19 Kasım 2005, s. 239

44 K. Özsemerci, **Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri**, Sayıştay Araştırma, İnceleme, Çeviri Dizisi No. 27, Ankara: Sayıştay, 2003, s. 6.

45 S. Akçay, “Yolsuzluk, Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi”, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, 1(1), 2000, s. 2-6.

46 C. Başak, “Uluslararası Örgütlerin Yolsuzlukla Mücadeledeki Rolü”, **Polis Bilimleri Dergisi**, Cilt: 10(2), 2008, s. 92-93.

lere de yayılma riski bulunduğundan, başta Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından uluslarüstü ortak stratejiler ve eylem planları yürürlüğe konmaktadır⁴⁷.

Şekil 1: Çeşitli ekonomilerde yolsuzluk algısı ve iyi yönetim algısı endeksleri

Kaynak: Transparency International (TI), *Corruption Perceptions Index 2012*, <http://cpi.transparency.org/cpi2012/results/>, (04.07.2013); World Bank (WB), *Worldwide Governance Indicators*, http://info.worldbank.org/governance/wgi/mc_countries.asp, (04.07.2013).

Küresel çaptaki bu meselenin altyapısına baktığımızda, şeffaflık ve hesap verilebilirlik düzeylerinin, belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki şeffaflık ve hesap verilebilirliğin artması iyi bir kamu yönetiminin göstergesi olup, yolsuzluk düzeyinin düşürülmesine önemli bir katkı sunarken, tersine şeffaflık ve hesap verilebilirlik düzeyleri düştükçe, yolsuzluk düzeylerinde artış yaşanmaktadır⁴⁸. Şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin,

47 M. Karakaş, Murat Çak, "Yolsuzlukla Mücadelede Uluslararası Kuruluşların Rolü", *Maliye Dergisi*, Sayı: 153, 2007, s. 79.

48 R. McGee ve J. Gaventa, *Review of Impact and Effectiveness of Transparency and Accountability Initiatives*, London: Transparency & Accountability Initiative, 2010, s. 21

yolsuzluk üzerindeki etkisi Şekil 1'deki verilere bakılarak daha iyi anlaşılabilir.

Hesap verilebilirlik ve şeffaflık verilerinin, yolsuzluk düzeyi ile olan ilişkisi, Şekil 1'de gösterilmiştir⁴⁹. Buna göre, yolsuzluk algısı bakımından (yolsuzluğun az olması bakımından) üst sıralarda yer alan Finlandiya, Danimarka, Yeni Zelanda gibi ülkelerin, iyi yönetim verileri bakımından da (ki bu veriler hesap verilebilirlik ve şeffaflık kriterlerini de içeren ortalama bir değeri ifade etmektedir) üst sıralarda yer aldığı, buna karşın yolsuzluk algısı bakımından kötü durumda olan Kuzey Kore, Sudan, Myanmar gibi ülkelerin, iyi yönetim (ve bir bakıma da şeffaflık ve hesap verilebilirlik) açısından da alt sıralarda olduğu görülmektedir. Bu bakımdan iyi yönetimin adeta anahtarı durumunda olan şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin, yolsuzluk düzeyi bakımından da son derece önemli olduğu ve kamu ekonomisindeki etik değerlerin güçlendirilmesinde büyük ölçüde belirleyici olduğu söylenebilir.

Kamu ekonomisi etik değerlerine zarar veren diğer bir olgu da politik yozlaşmadır. “Siyasal karar alma sürecinin oyuncularını durumunda olan politikacılar, seçmenler, bürokratlar ve çıkar gruplarının yasal, ahlaki, dinsel, kültürel veya toplumsal normlara karşı gelerek, ülke menfaatlerine zarar verecek şekilde, kişisel menfaatleri öne çıkarmaları politik yozlaşma” olarak tanımlanabilir⁵⁰. Günümüzde politik yozlaşma hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeler için ciddi bir problem teşkil etmektedir. Bu sorunun ortaya çıkmasında ise yasal boşluklar, denetim yetersizliği ile şeffaflık ve hesap verilebilirliğin düşüklüğü türünden faktörlerin yanı sıra, ahlaki değerlerdeki gerileme ve etik standartlardan sapma da büyük ölçüde belirleyici olmaktadır⁵¹.

49 Türkiye, söz konusu bu verilere göre; “Yolsuzluk Algısı” endeksinde dünyada 100 üzerinden 49 puanla 54., “İyi Yönetişim” endeksinde ise 10 üzerinden 4,9 puanla 59. sırada yer almaktadır.

50 C. C. Aktan, “Siyasal Yozlaşma ve Patronaj”, *Yerel Siyaset*, Sayı: 24, 2007, s. 22

51 S. C. Gilman, Carol W Lewis, “Public Service Ethics: A Global Dialogue”, *Public Administration Review*, 56(6), 1996, s. 521-523

Politik yozlaşma olgusu (yolsuzluklarla da bağlantılı olarak), değişik şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bu süreçte en sık karşılaşılan yozlaşma türleri iltimas (adam kayırma), akraba ve eş dost kayırmacılığı (nepotizm ve kronizm), siyasal manipülasyon, siyasal yandaşlık (patronaj ya da partizanlık), oy ticareti (logrolling) vb. olabilmektedir⁵². Bu etik dışı davranışlar sonucunda ise bir yandan kamu otoritesine duyulan güven düzeyinde düşme meydana gelmekte⁵³, öte yandan da toplumsal demokrasi algısı olumsuz yönde etkilenmektedir.

Çıkar Grupları ve Rant Kollama

Çıkar grupları (baskı grupları) kavramı, belirli bir grup veya sosyal sınıfın, başta ekonomik çıkarlar olmak üzere bir takım menfaatlerini korumak amacıyla oluşturulan organizasyonları ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Elbette bu organizasyonların varlığı, demokrasinin güçlendirilmesi açısından önemlidir. Keza demokrasi denilen şey biraz da çeşitli toplumsal kesimler arasındaki güç ve menfaat dengesi ise her bir toplum kesiminin bu demokratik sürece örgütlü bir şekilde katkı sağlaması faydalı olacaktır. Ancak, bu grupların kamu ekonomisi içerisinde aşırı bir güç elde etmeleri, milli kaynakların küçük bir kesimin elinde toplanması ve kamu hizmetlerinin tüm toplum kesimlerine yeterince aktarılamaması sorunlarını doğurur.

Çıkar gruplarını; “Belirli bir çıkar veya çıkarlar kümesi etrafında birleşen ve bu çıkarları gerçekleştirmek veya korumak amacıyla kamu otoritesi birimlerine baskı uygulayan oluşumlar” şeklinde tanımlamak mümkündür⁵⁴. Bu oluşumlar, partilerin seçim kampanyalarını destekleme, çeşitli politik yardımlarda bulunma, rüşvet verme vb. faaliyetleri ustalıkla yürüterek politik süreci etkileyebilir ve böylece yasama faaliyetlerinin kendi

52 Kılavuz, a.g.e., s. 221-227

53 S. Rose-Ackerman, “Corruption and Government”, *International Peacekeeping*, 15(3), 2008, s. 332-334

54 A. Özer, “Baskı Gruplarının Gelişimi Sınıflandırılması ve Faaliyetleri”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 4, 1996, s. 533

leherine sonuçlanması doğrultusunda çaba gösterebilirler⁵⁵. Ancak etkilemeye çalıştıkları sadece politikacılar da değildir. Baskı gruplarının, istediklerini alabilmek için kamuoyu desteğine de ihtiyaçları vardır. Halkı etkileyebilmek içinse radyo, televizyon gazete, dergi vb. kitle iletişim araçlarını kendi menfaatleri doğrultusunda kullanabilir ve sergi, kokteyl, miting vb. organizasyonlarla kamuoyu oluşturmaya çalışabilirler⁵⁶.

Bu gruplar, menfaat elde etmek amacıyla “lobicilik” faaliyetlerinden de yararlanırlar. Yürüttükleri bu lobi faaliyetleriyle, kamusal kaynakların dağılımını değiştirme gücüne kavuşurlar. Zira baskı gruplarının belirli menfaatleri elde etmesi neticesinde milli zenginlikler küçük bir kesimin elinde toplanırken, kamu ekonomisinin yükü daha geniş bir kesimin omuzlarında kalır⁵⁷. Mali zenginliğin dağılımı ile mali yükün dağılımı arasındaki bu ayrışma ise her şeyden önce toplumsal adalete zarar verir ve bu da uygulanan kamu politikalarının toplum nezdindeki meşruluğuna gölge düşürebilir.

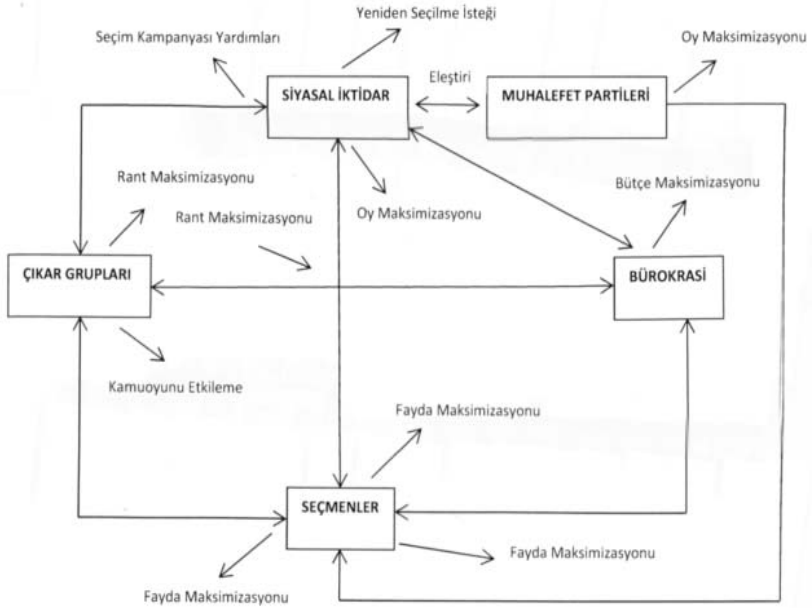
1973 petrol krizi sonrasında önemli iktisadi akımlarından biri olan Anayasal İktisat Okulu'nun (Kamu Tercihi Okulu) mensuplarına göre baskı gruplarının nihai hedefi “rant maksimizasyonu” sağlamaktır. Bu yaklaşıma göre kamusal karar alma faaliyetlerinin içinde yer alan her bir oyuncunun (seçmenler, siyasetçiler, bürokratlar ve baskı grupları) bir *maksimizasyon amacı* vardır. Burada siyasetçiler oy maksimizasyonu, seçmenler fayda maksimizasyonu, bürokratlar bütçe (veya güç) maksimizasyonu ve çıkar grupları (baskı grupları) da rant maksimizasyonu elde etmek isterler⁵⁸. Bu durum Şekil 2'de gösterilmiştir.

55 J. R. Macey, “Promoting Public-Regarding Legislation Through Statutory Interpretation: An Interest Group Model”, *Columbia Law Review*, 86(2), 1986, s. 230

56 N. Abadan, “Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 14(1), 1959, s. 240.

57 M. Sakal, “Siyasal Karar Alma Sürecinde Yer Alan Aktörler ve Roller”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 1998, s. 217-218

58 E. Hepaksaz, “Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Teorisi Perspektifinden Anayasal Mali Reform”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(514), 2007, s.

Şekil 2: Kamu ekonomisinde karar alma süreci ve çıkar sağlama mücadelesi
Kaynak: C. C. Aktan, *Temiz Toplum ve Temiz Siyaset*, İzmir: T Yayınları, 1994, s. 58.

Rant kollama faaliyetleri, lobi faaliyetleri ile yakından ilişkilidir. Rant kollama fiilinde, kamu kesiminin yaratmış olduğu bir menfaat (örneğin bir kamu ihalesi) lobi faaliyetleri ile elde edilmeye çalışılır. Bu kamusal rantı elde etme mücadelesi ise bünyesinde bir siyasal yozlaşma riskini barındırır⁵⁹. Bu siyasal yozlaşmanın sonucunda ise siyasal etik normların aşınması kaçınılmazdır. Burada pahalı hediyelerle ve diğer rüşvet enstrümanları ile parlamenterlerin yasama faaliyetlerini, kendi lehlerine (ve dolayısıyla da toplum aleyhine) çevirmeye çalışan lobiler, kamu ekonomisi faaliyetlerini etik açıdan olumsuz bir şekilde etkileyebilirler⁶⁰.

59 O. Çoban, "Bir Siyasal Yozlaşma Türü Olarak Rüşvet ve Etkileri", *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, No. 20, 1999, s. 34

60 R. L. Hasen, "Lobbying, Rent Seeking and The Constitution", *Stanford Law Review*, 64, 2012, s. 196-197

Rant kollama faaliyetlerinin yaygınlığı, ülkelerin demokratikleşme düzeyleri ile yakından ilişkilidir. Bir ülkede demokratikleşme düzeyi düşük ise, o ülkede rant ekonomisinin daha yaygın olması beklenir. Keza demokrasinin olmadığı (veya yetersiz olduğu) ülkelerde, siyasal istikrarsızlığın daha yüksek olduğu varsayılır ve siyasal istikrarsızlığın yüksek olduğu ülkelerde hükümetlerin kısa ömürlü oluşu, hükümete yakın grupları daha yoğun bir rant kollama arzusuna itebilir. Buna karşın demokrasi geliştikçe, rant kollama fırsatlarının azalması ve buna paralel olarak da rant kollama yoğunluğunun düşmesi beklenebilir⁶¹.

Kamu ekonomisinden rant kapma yarışı, ülke ekonomisine çeşitli sosyal maliyetler yükler. Bu sosyal maliyetlerden bir kısmı görünür sosyal maliyetlerdir ki bunların parasal olarak ölçümü, görünmez sosyal maliyetlere nazaran daha kolaydır. Görünür sosyal maliyetlerde, rant kollama faaliyetinin, milli gelir içerisindeki payına bakılır. Buna karşın görünmez sosyal maliyetlerde ise fırsat maliyeti tespit edilmeye çalışılır ve “Eğer kaynaklar rant kollama faaliyetleriyle değil de daha verimli faaliyetlerle kullanılabilseydi milli gelirden ne kadarlık bir artış sağlanırdı?” sorusuna cevap aranır. Ancak şurası kesindir ki ister görünür maliyetler olsun, isterse de görünmez maliyetler, rant kollama faaliyetleri milli ekonomide belirgin bir aşınmaya yol açar⁶².

Mali Denetimler

Esasen kamu ekonomisi uygulamalarında arzulanan şey, tüm birey ve kuruluşların mevcut yasal düzenlemeler ve normlara kendiliğinden ve gönüllü bir şekilde uymalarıdır. Ancak bazı durumlar vardır ki, kişi veya kurumlar çeşitli nedenlerle (hukuk düzenindeki boşluklar, mali yükümlülüklerin yüklediği parasal yüklerin aşırılığı, etik normlara uygun bir şekilde hareket etmeme vb.) bu düzenleme ve normlara gönüllü uyum sağlama noktasında isteksiz davranabilirler. Bundan dolayı da, mali

61 A. Doğan, “Demokrasi ve Ekonomik Gelişme”, Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı: 25, 2005, s. 9-11

62 C.C. Aktan, *Anayasal İktisat*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002, s. 145-148

yükümlülüklerle uymanın gönüllü olarak sağlanamadığı hallerde, zorlayıcı tedbirlere başvurulması gerekebilir. İşte maliye literatüründe “caydırıcılık faaliyetleri” olarak adlandırılan bu zorlayıcı tedbirler içerisinde mali denetimler önemli bir yere sahiptir.

Mali faaliyetlerin yürütülmesinden sonra uygulamaya konan mali denetimler; “Kamu idarelerinin gerçekleştirmiş oldukları mali işlem ve kararların, kamu ekonomisi uygulamaları doğrultusunda denetlenmesi” şeklinde tanımlanabilir⁶³. Burada süreç, tamamlanmış olan mali faaliyetlerin “izlerinin” muhasebe kayıtları aracılığıyla takip edilmesi ve elde edilen bulguların sistimli bir şekilde sınıflandırılarak, düzenli bir şekilde işlenmesi ve kaydedilmesi şeklinde gerçekleştirilmelidir⁶⁴. Denetimlerin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için gerçekleştirilebilir ve uygulanabilir hedefler doğrultusunda, öncelikler ve kaynaklar doğru bir şekilde tespit edilmeli ve kurumların performansının artırılması ile kamu kurumlarında verimlilik, etkinlik ve tasarrufun sağlanabilmesi meselelerine odaklanılmalıdır⁶⁵. Böylece kamu kesimine aktarılmış olan mali kaynakların yasama organı tarafından belirlenmiş olan amaçlara uygun bir şekilde harcanması, muhasebe kayıtlarında yer alan iş ve işlemlerin kanunlara uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi, mali kayıtların raporlama standartlarına uygun bir şekilde tutulması ve kayıtlarda yer alan bilgilerin gerçek ve güvenilir olması sağlanmış olur⁶⁶.

Mali denetimin etik normlara uygun bir şekilde yürütülmesi, kamu kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılabilmesi bakımından oldukça önemlidir. Denetim faaliyetlerinin etik normlara uygun bir şekilde yürütülebilmesi ise her şeyden önce kamu denetçisinin sahip olması gereken mesleki ilkelerle ilişkilidir. Günümüzde mesleki etik kurallar, genelde o meslek grubunun en üstünde yer alan kuruluşlar tarafından belirlenmektedir. Bu bakımdan kamu denetçilerinin uyması gereken etik normlar da

63 D. Bayar, “Mali Denetim Nedir”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 155, 2008, s. 3

64 Bayar, a.g.e., s. 3

65 N. Falay, “Denetim, Verimlilik/Etkinlik/Tutumluluk ve Sayıştay”, *Sayıştay Dergisi*, 25, 1997, s. 18-19

66 F. B. Ceylan, “Mali Denetim”, *Dış Denetim*, 1, 2010, s. 113

Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları Örgütü (INTOSAI) tarafından tespit edilmiştir. Buna göre INTOSAI, kamu denetçilerinin etik özelliklerini; “dürüst olmak, bağımsız olmak, tarafsız (objektif) olmak, çıkar çatışmasından kaçınmak, meslekle ilgili sırları saklamak, mesleki yeterliliğe sahip olmak ve mesleki gelişime açık olmak” şeklinde sıralamıştır⁶⁷.

Kamu kesimi yolsuzluklarının önlenmesinde mali denetimler oldukça önemli bir yere sahiptir. Uluslararası alandaki değişik görünümüleriyle çeşitli yüksek denetim birimleri, yolsuzluğun hem daha gerçekleşmeden önlenmesi, hem de yolsuzluk gözden kaçırılıp da gerçekleşmiş olsa bile etkin bir denetim mekanizmasıyla erkenden tespit edilebilmesi bakımından hayati bir rol üstlenirler. Bu süreçte denetim birimleri hesap verilebilirlik ve şeffaflığın artırılmasına katkı sağlayarak, kamu kurumlarında tutumluluk, etkinlik ve verimliliğin geliştirilmesini teşvik ederek, öz denetim ve iç denetim mekanizmalarını harekete geçirerek ve gerektiğinde cezai yaptırımlar uygulayarak, kamu ekonomisindeki yolsuzluk türünden etik ihlallerinin önlenmesine yardımcı olurlar⁶⁸.

Bu bakımdan etkinliği artırılmış ve etik değerler açısından güçlendirilmiş bir denetim mekanizması temiz toplum ve temiz siyaset ideallerinin de anahtarı durumundadır. Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler bakımından, mali denetim mekanizmasının etkin bir şekilde işletilebilmesi çok daha önemlidir. Zira söz konusu bu ülkelerde devletin ekonomik ve sosyal yaşam içerisindeki görece ağırlığı ve devlet dışı kurumların (sendikalar, meslek odaları, basın yayın kuruluşları vb.) görece zayıflığı, toplumsal taleplerin siyasi kurumlara demokratik yollarla aktarılmasını güçleştirmektedir. Bu bakımdan söz konusu bu toplumsal oluşumlar da taleplerini bürokratik yapıları etki altına alarak elde etme yoluna başvurabilmektedirler. İşte

67 S. Koçberber, “Dünyada ve Türkiye’de Denetim Etiği”, *Sayıştay Dergisi*, 68, 2008, s. 71-73.

68 T. Demirbaş, “Yolsuzlukla Mücadelede Ulusal Dürüstlük Sisteminin Temel Direği: Yüksek Denetim Kurumları”, *Amme İdaresi Dergisi*, 39(2), 2006, s. 79-84

bundan dolayı baskı grupları ile bürokrasi arasındaki muhtemel bir yolsuzluk durumunun önlenbilmesinde bağımsız, etkin ve güçlü bir denetim mekanizmasının varlığı büyük önem taşımaktadır⁶⁹.

Mali denetimlerin ekonomik ve toplumsal yaşamın istikrarı bakımından ne denli önemli olduğu, 2008 Küresel Finans Krizi'nden sonra daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Zira 1980'li yıllardan itibaren başta ABD olmak üzere, birçok ülkede uygulamaya konan finansal deregülasyon politikaları, ekonomide kuralsızlaştırmanın önünü açmış, 1929 Buhranından sonra hayata geçirilen New Deal politikalarının sağlam temeller kazandırdığı denetim faaliyetlerinde ise belirgin bir gevşeme gözlenmiştir⁷⁰. Tüm bunların sonucunda ise toksik (zehirli) kağıtlar adı verilen menkul varlıklarda adeta bir patlama yaşanmış, irrasyonel spekülasyon hareketlerde hızlı bir artış gerçekleşmiş, kaldıraç sistemine dayanan aşırı riskli finansal operasyonlarda yoğunlaşma gözlenmiş ve en sonunda da 2. Dünya Savaşı sonrasında en büyük küresel ekonomik krizi meydana gelmiştir⁷¹.

Aslında denetim mevzuatında meydana gelen gevşeme ve denetimin etik değerlerinde yaşanan gerileyişin, bir bütün olarak ekonomik etik değerlerde meydana getirdiği aşınma, henüz 1990'ların sonunda kendini hissettirmeye başlamıştır. Başta ENRON ve WorldCom olmak üzere, ABD'nin birçok büyük şirketinde yaşanan muhasebe hileleri⁷², mali denetimin, ekonomideki etik değerler bakımından önemini ortaya koymaya başlamıştır. Bu süreçte, şirketlerin bünyesinde yer alan muhasebe birimleri, şeffaflık eksikliği ve dış denetim uygulamalarındaki zafiyetlerden de yararlanarak, gerçeğe aykırı muhasebe kayıtları düzenlemiş ve yatırımcılar ile kamuoyunu yanıltarak, şirket yetkili-

69 H. Ö. Köse, *Dünyada ve Türkiye'de Yüksek Denetim*, Ankara: Sayıştay, 2007, s. 96-97.

70 P. Krugman, *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü ve Küresel Kriz*, (Çev.: N Domaniç), İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2010, s. 125-149

71 N. Roubini ve S. Mihm, *Kriz Ekonomisi: Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Geleceği*, (Çev.: I. Tezcan), İstanbul: Pegasus Yayıncılık, 2012, s. 69-94

72 N. Ferguson, *Paranın Yükselişi: Dünyanın Finansal Tarihi*, Çev.: Barış Pala, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 134-142

lerinin haksız kazançlar elde etmelerine yol açmışlardır⁷³. Bu bakımdan 2008 yılında yaşanan krizin, kökleri 1990'larda olan ve mali denetimlerdeki eksikliklerden kaynaklanan bir "etik krizi" olduğunu söylemek de mümkündür⁷⁴. Böylece küresel ekonominin yaşadığı bu son deneyim de göstermektedir ki; mali denetimde etik normlara uyulması, hem toplumsal ve ekonomik stabilizasyonun korunması, hem de milli kaynakların verimli ve etkin bir şekilde ve toplum yararına kullanılması bakımından hayati bir önem taşımaktadır.

Ekonomik ve Mali Suçlar

Ekonomik ve mali suçlar, ülke toprakları üzerinde yaşayan tüm kişi ve kurumların katkılarıyla oluşturulan ulusal kaynakların, bir kişi veya dar bir grup tarafından yasa dışı yollarla elde edilmesi meselesini içermektedir. Söz konusu suçlarda, kanuna aykırı bir davranışta bulunularak (örneğin vergi kaçırmak ya da kara para aklamak suretiyle) hem devlet zarara uğrattırılır, hem de kamu ekonomisi kaynaklarının toplumsal fayda doğrultusunda kullanılması engellenmiş olur. Elbette suç teşkil eden bir davranışın, etik değerler bakımından da negatif bir çağrışıma yol açtığı muhakkaktır. Bu bakımdan mali suçların, kamu ekonomisi etik değerleri açısından da olumsuz sonuçları olacaktır.

Suç kavramının, ekonomi literatürü içerisindeki önemi özellikle 1960'lardan itibaren artmaya başlamıştır. Ekonomik suçlarla ilgili öncü çalışma, 1968 yılında Gary S. Becker tarafından kaleme alınmış ve ekonomik ve mali suçların milli kaynaklar üzerinde ne denli büyük kayıplara yol açabildiği gösterilmiştir⁷⁵. Becker'in bu çalışmasını takiben, ekonomik ve mali suçlara ilişkin yeni yapıtlar ortaya konularak zengin bir literatür oluştu-

73 A. V. Can, "Krizin Muhasebesi ve Muhasebenin Krizi", *Mali Çözüm*, 97, 2010, s. 38-41

74 A. Sayer ve M. Güçlü, *Son Küresel Finans Krizin Denetim ve Etik Açısından Değerlendirilmesi*, 29. Türkiye Maliye Sempozyumu Bildirileri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 22-26 Mayıs 2013, s. 207

75 G. S. Becker, "Crime and Punishment: An Economic Approach", *The Journal of Political Economy*, 76(2), 1968, s. 170-172

rulmuş ve suç olgusunun ekonomik ve mali yansımaları incelenmiştir. Ancak yapılan bu çalışmalarda, suçun oluşmasında etken olan faktörler, çeşitli modeller aracılığıyla tespit edilmeye çalışılmışsa da genel bir görüş birliğine varılamamış ve suç fiilini belirleyen etmenlerin neler olduğu üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır⁷⁶.

Ekonomik ve mali suçların, çok geniş bir yelpazeye yayılmış olması ve büyük ölçüde örtülü bir şekilde işlenmesi bunların ekonomik boyutlarının tespitini de güçleştirmekte, genelde suç kavramıyla ilgili toplumsal algının ölçülmesi⁷⁷ veya bu suçların ekonomik değerleriyle ilgili tahmini değerlerde bulunulmasıyla yetinilmek zorunda kalınmaktadır. Günümüzde mali veya ekonomik suçlar denildiği zaman çok boyutlu bir denklemin varlığından söz etmemiz gerekir. Bugün artık mali suçlar; ihaleye fesat karıştırma, vergi kaçakçılığı, kara para aklama vb. çok çeşitli fiilleri kapsamakta ve başta terörist faaliyetler olmak üzere, birçok illegal etkinliğin finansmanında karşımıza çıkmaktadır⁷⁸.

Söz konusu bu suçlardan belki de en önemlisi vergi kaçakçılığı suçudur. Zira bu suç türü hem suç ekonomisi çalışmalarını içerisinde öncü bir yere sahiptir, hem de parasal boyutları bakımından oldukça yüksek değerleri (yılıda yaklaşık 3,1 trilyon \$, yani dünya ekonomisinin %5,1'i)⁷⁹ ifade etmektedir. Ayrıca vergi kaçakçılığı konusu ile ilgili olarak kaleme alınan son dönem çalışmaları, mükellef etiğinin (vergi etiği) önemine vurgu yapma bakımından da önemlidir. Şöyle ki vergi kaçakçılığı suçu ile ilgili ilk çalışmalarda kaçakçılık fiili, yalnızca vergi denetimleri-

76 M. V. Pazarlıoğlu ve T. Turgutlu, "Gelir, İşsizlik ve Suç: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(513), 2007, s. 64

77 E. Türkkan, *Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Suçlar*, Ekonomik Suç ve Ceza Sempozyumu, Ankara: Adalet Bakanlığı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 30 Nisan-1 Mayıs, 2005, s. 36

78 Ö. Karatay, Mehmet Kapusizoğlu, "Mali ve Ekonomik Suçların Terörün Finansmanı Bağlamında Değerlendirilmesi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3, No: 1, 2011, s. 118-121

79 Tax Justice Network, *The Cost of Tax Abuse: A Briefing Paper on the Cost of Tax Evasion Worldwide*, http://www.tackletaxhavens.com/Cost_of_Tax_Abuse_TJN_Research_23rd_Nov_2011.pdf, (14.07.2013)

nin etkinliği ile ilişkilendirildiği halde⁸⁰, ilerleyen yıllarda vergi kaçakçılığının, kişisel etik değerlerle yani vergi etiği ile olan ilişkisine dikkat çekilerek⁸¹, vergi ödeme fiili ile etik değerler arasındaki etkileşim gözler önüne serilmiştir.

Öte yandan vergi uygulamalarında etik değerlere uyulması, kayıt dışı ekonominin önlenmesi (ya da en azından sınırlarının daraltılabilmesi) bakımından da son derece önemlidir. Keza vergi uygulamalarının iki süjesi durumunda olan vergi mükellefleri⁸² ve (ya) vergi idaresi çalışanlarının⁸³ etik değerlerden uzaklaşması, ülkedeki ekonomik ve mali uygulamaların, kayıt dışına çıkma riskini artırır. Günümüzde kayıt dışı ekonomik faaliyetler, küresel ekonomide (ama özellikle de gelişmekte olan ülkelerde) önemli boyutlara ulaşmıştır⁸⁴. Kayıt dışının yaygınlaşması ise; “toplumsal eşitliği bozduğu, haksız rekabete yol açtığı, kayıtlı mükellefler üzerindeki vergi yükünü artırdığı, ülkenin istatistiki verilerinin sağlıklı bir şekilde oluşturulmasını engellediği ve uluslararası ekonomik ve mali karşılaştırmaların yapılmasını güçleştirdiği” için ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilemektedir⁸⁵.

Ekonomik suçlardan bir diğeri de kara para aklama fiilidir. Kara paranın bir bölümü silah kaçakçılığı, organ veya insan ticareti, uyuşturucu kaçakçılığı gibi kanuna aykırı faaliyetler sonucunda elde edilen kazançları ifade etmektedir ki bunlar başından beri kara (yasadışı) olan fiillerdir. Ancak bir de vergi

80 M. G. Allingham ve A. Sandmo, “Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis”, *Journal of Public Economics*, 1, 1972, s. 331-332.

81 B. Torgler, *Tax Compliance and Tax Morale*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2007, s. 190-193

82 C. C. Aktan ve F. Savaşan, *Kayıtdışı Ekonomi ve Etik*, Ankara: T.C. Kamu Görevlileri Etik Kurulu ve Avrupa Konseyi, 2009, s. 10-11

83 F. Savaşan, *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışılıkla Mücadelenin Serencamı*, Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 35

84 F. Schneider ve R. Klinglmair, *Shadow Economies Around the World: What Do We Know?*, Center for Research in Economics, Management and the Art, Working Paper No. 2004-03, 2004, s. 43-45

85 V. Tanzi, *The Shadow Economy, It Causes and Its Consequences*, Rio de Janeiro: Brazilian Institute of Ethics on Competition, International Seminar on the Shadow Economy, 12 March, 2002, s. 10-12

kaçakçılığı türünden kara para suçları vardır ki, burada başta elde edilen kazanç yasal olmasına karşın, vergi kaçakçılığı suçunun gerçekleşmesiyle birlikte kazanç nihai durumda yasadışı bir duruma bürünür⁸⁶. Kara para suçu, ilk bakışta tek bir işlem gibi algılsa da, aslında birbirini takip eden bir işlemler silsilesi söz konusudur. Bu süreçte ilk önce yasadışı yollardan elde edilen kazançlar, banka ve diğer finans kuruluşları aracılığıyla finansal sisteme enjekte edilmekte, ardından kara para kaynağından koparılarak, kamu denetimini dışına çıkarılmaktadır. Son aşamada ise yasadışı olan paraya, yasal bir görünüm kazandırılmaya çalışılmaktadır⁸⁷.

Özellikle küresel vergi rekabetinin bir sonucu olarak ortaya çıkan vergi cennetlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, kara para aklama fiilinde de artış meydana gelmiştir. Burada vergi cennetleri, yasadışı faaliyetlerden elde edilen kara paranın, paravan şirketler ve deniz aşırı bankacılık sistemi ile aklanması ve söz konusu bu paranın kayıt dışı alandan, ekonominin kayıtlı alanına aktarılması fonksiyonunu yerine getirmektedirler⁸⁸. Böylece kara para aklama suçu artık ulusal sınırları aşan, küresel bir mesele haline almış ve kara para aklama suçunun önlenmesine yönelik mücadelede de küresel çaplı çözümler ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar öne çıkmaya başlamıştır⁸⁹.

Kamu ekonomisi uygulamaları içerisinde yaşanması muhtemel diğer bir suç türü de, kamu ihalelerinde rekabet kurallarının ihlal edilmesi ya da diğer bir deyişle ihaleye fesat karıştırılması suçudur. Esasen kamu ekonomisi içerisinde yaşanan en önemli etik dışı durumların da, kamu ihaleleri sırasında

86 H. İ. Demir, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 87-89

87 H. Dursun, "Bankacılık Yoluyla Kara Para Aklanılması ve Alınması Gereken Karşı Önlemler", *Kamu-İş*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2008, s. 101

88 C. C. Aktan ve İ. Y. Vural, "Vergi Rekabeti", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22, 2004, s 11-13

89 O. Üstün, "Kara Para Aklama ve Terörün Finansmanı ile Mücadelede Uluslararası Girişimler ve Araçlara Toplu Bakış", *Bankacılar Dergisi*, 65, 2008, s. 19-20

meydana geldiği söylenebilir. İhaleye çıkılmadan önce gerekli plan ve hazırlıkların yapılmaması, ihale evrakının açık ve net olmaması, teknik ve idari şartnamenin yetersizliği veya objektiflikten uzak oluşu, yanlış ihale yönteminin uygulanıyor olması, maliyet tespitinin hatalı bir şekilde yapılması vb. yanlışlık veya usulsüzlükler ihalenin başarısını olumsuz yönde etkiler⁹⁰.

Ayrıca ihale sırasındaki bazı etik dışı durum ve davranışlar da, söz konusu kamu ihalesinde rekabet dışı uygulamaların ortaya çıkmasına ve ihaleye fesat karıştırılmasına sebep olabilmektedir. Bu etik dışı davranışları ise ihaleye katılacakların kendi aralarında bir tür “kartel oluşturmaları”, ihaleye katılan firmalardan birinin diğerlerine karşı “yıkıcı bir fiyat politikası” uygulaması ve o alanla ilgili olarak genel anlamda tüm ihalelere (diğer bir deyişle pazara) girişin engellenmeye çalışılması şeklinde gerçekleşmektedir⁹¹. Bu tür etik dışı durumların ortaya çıkmasını önlenmesi için “şeffaflık ilkesinin” iyi bir şekilde uygulanması şarttır. Zira kamu ihalelerinde şeffaflık ilkesine uyulması firmalar arasındaki rekabeti teşvik eder, kamu otoritesinin yasalarla bağlı kılınmasını sağlar ve sonuç olarak da kamu kesiminin etkinliğini artırır⁹². Böylece şeffaflık ilkesi, yolsuzluk ve yozlaşmanın önlenmesinde olduğu gibi, kamu ihalelerindeki rekabet ortamının geliştirilmesinde de anahtar bir konuma sahiptir.

Sonuç

Etik değerlerle ilgili tartışmalar yaklaşık olarak 2500 yıldır sürmektedir. Antik Yunan dönemi filozoflarından başlamak üzere, hemen hemen tüm önemli düşünürlerin ilgisini çeken bu konu, tarihsel süreç içerisinde ilk önce mutluluk etiğinden, faydacı etiğe ve sonra da ödev etiğine evrilmiş ve 20. Yüzyıl'da da “meta-etik”,

90 A. Sayer, Abdulkadir Barutçu, “Kamu İhaleleri ve Etik Dışı Uygulamalar”, *Dış Denetim*, 2, 2010, s. 78

91 U. Emek, *Kamu İhalelerinde Rekabetin Sağlanması ve Korunması*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2002, s. 37-42

92 Y. Sezer, “İyi İdare için Yönetimde ve Kamu İhalelerinde Açıklık (Şeffaflık)”, *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, 26, 2002, s. 157-158.

“normatif etik” ve “uygulamalı etik” başlıkları altında ele alınarak, günümüzdeki formatına ulaşmıştır. En basit haliyle “erdemli yaşama” ya da “değerli bir eylemde bulunma” olarak nitelendirilebilecek olan etik kavramı, Platon ve Aristo’dan itibaren ise “kamu yararı” kavramıyla ilişkilendirilmeye başlanmış ve kamu kesiminin etik değerleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Günümüzde etik değerlerin gelişmesine en fazla hizmet eden olgulardan ikisinin “şeffaflık” ve “hesap verilebilirlik” ilkeleri olduğu söylenebilir. Bunlardan şeffaflık ilkesi, kamu sektörü dışındaki kişi veya kurumların devletle ilgili iktisadi ve mali bilgilere rahatlıkla ulaşabilmelerini ifade etmekte olup, toplumun bürokratik ve siyasal mekanizmalar üzerindeki denetleyici rolüne katkı sağlamaktadır. Hesap verilebilirlik ilkesi ise kamu gücünü elinde bulunduran kamu görevlilerinin, yürüttükleri görevleri ilgili olarak ortaya çıkabilecek muhtemel bir usulsüzlük halinde ilgili mercii karşısında hesap vermesini ifa eder. Bu da hem kamudaki muhtemel etik dışı davranışların önlenmesi bakımından bir caydırıcılık vazifesi görür, hem de toplum vicdanındaki adalet algısını güçlendirir.

Şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin etkin bir şekilde uygulanmamasının da etkisiyle kamu ekonomisinde “yolsuzluk” ve “politik yozlaşma” olguları yaşanır ki, her ikisi de kamusal etiğe zarar veren eylemlerdir. Bunlardan yolsuzluk kişisel çıkarlarını, kamu menfaatinin üstünde tutan bazı kamu görevlilerinin etik olmayan bir davranış kalıbıyla hareket ederek rüşvet, zimmet, irtikap vb. suçları işlemelerini ifade eder. Politik yozlaşma ise siyasal mübadele sürecinde kişi veya kurumların partililik, yandaşlık ve hemşericilik motifleriyle hareket ederek patronaj, kronizm, nepotizm, oy ticareti vb. fiilleri işlemeleridir. Bu bakımdan her iki durum da hem ulusal kaynakların etkin bir şekilde kullanılması amacına zarar verir, hem de temiz siyaset idealine gölge düşürerek, toplum vicdanının yara almasına neden olur.

Politik yozlaşmanın derinleştiği bir ortamda “rant kollama” faaliyetlerinde de ciddi artışlar gözlemlenir. Aslında demokratik

yaşamın güç dengesi içeiinde çok yararlı olabilecek olan “baskı grupları”, aşırı bir güce sahip olduklarında ekonomik ve finansal menfaatleri peşinde koşan birer “çıkar grubu” haline dönüşebilir ve kendi çıkarları için siyasal ve bürokratik mekanizmaları rüşvet, manipülasyon, propaganda vb. aygıtlarla etki altına almaya çalışarak, kamu menfaatine zarar verebilecek bir hale dönüşebilirler. Siyasal karar alma sürecinde siyasetçilerin, bürokratların, çıkar gruplarının ve seçmenlerin, kendi şahsi menfaatlerini maksimize etme adına, kamu ekonomisi kaynaklarını kontrol etme çabaları ise ulusal zenginliğin dar bir grubun elinde toplanması ve mali yükün daha büyük bir toplumsal kesimin üzerinde kalması sonucunu doğurur.

Etkin bir “mali denetim”, kamu etik değerlerinin geliştirilebilmesi bakımından son derece önemlidir. İyi bir denetimle hem yolsuzlukları asgari düzeye indirmek, hem de ekonomik ve toplumsal stabilizasyonu korumak mümkün hale gelebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sivil toplum kuruluşları ve demokratik kitle örgütlerinin, siyaset ve bürokrasi karşısındaki görece zayıflığı, yolsuzluk ve politik yozlaşma riskini arttırabilir. İşte bu noktada bağımsız, etkin ve örgütlü bir denetim ağı, yolsuzluklarla mücadelenin en önemli aktörü olma vazifesi görecektir. Öte yandan etkin bir mali denetim mekanizması ve denetimde etik değerlerin yaşatılabilmesinin istikrar açısından önemi 2008 Küresel Finans Krizi ile bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Öyle ki Amerikan ekonomisindeki spekülatif menkul kıymet işlemlerinden kaynaklanan bu krizde, 1990’lardan itibaren gözlenen denetim ve muhasebe etiğindeki bozulma belirleyici olmuş ve ABD’nin (ve diğer birçok ülkenin de) hem ekonomik, hem de toplumsal istikrarı söz konusu bu kriz sonucunda önemli ölçüde bozulmuştur.

Suç olgusunun ekonomi üzerindeki etkileri 1960’lardan beri çalışma konusu yapılmaktadır. Özellikle “vergi kaçakçılığı”, “kara para aklama” ve “ihaleye fesat karıştırma” suçları, kamu sektörünü de yakından ilgilendiren ekonomik ve mali suçlar durumundadır. Bunlardan vergi kaçakçılığı, hem kayıt

dışı ekonominin büyümesine yol açması, hem de vergi yükünün dağılımında adalet ilkesinin zarar görmesi bakımından ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Yasadışı kazançların, finansal sisteme dâhil edilmeye çalışıldığı kara para aklama fiili ise başta terör olmak üzere birçok illegal faaliyetin finansmanında kullanılması bakımından hem ekonomiye, hem de toplumsal istikrara zarar vermektedir. İhaleye fesat karıştırılması veya ihalede rekabet koşullarının ihlal edilmesi suçu da yine kamu ekonomisi etik değerlerinde erozyona neden olmakta ve hem ekonomide rekabet koşullarını, hem de kamu kaynaklarının etkin kullanımını olumsuz yönde etkilemektedir.

Görüldüğü üzere kamu ekonomisi uygulamalarında etik değerlere zarar veren çeşitli durumlar (yolsuzluk, politik yozlaşma, rant kollama, ekonomik ve mali suçlar vb.) söz konusudur. Şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkeleri ile mali denetimde etkinliğin geliştirilebilmesi ile bu etik dışı davranışların önlenmesi (ya da en azından azaltılması) amaçlanmaktadır.

Bugün dünyada, kamu görevlilerinin etik normlara uygun bir şekilde davranması amacıyla kamu otoriteleri tarafından iki farklı yöntem uygulanmaktadır. Bunlardan ilkinde “uyum temelli etik yönetimi” adı verilmekte ve kamu görevlilerinin yapması ve yapmaması gerekenler tüm ayrıntılarıyla belirlenmektedir. Ancak bu yöntemde kuralların ve cezai yaptırımların yoğun bir şekilde uygulanması, etik değerlerin içselleştirilemediğinin bir göstergesi olup, kurallardaki en ufak bir boşlukta bile kamu görevlisinin etik değerlere aykırı hareket etme riski yüksek görünmektedir. Buna karşın “entegrasyon temelli etik yönetimi” yaklaşımında ise kuralların ve müeyyidelerin yerini içsel motifler almakta ve kamu görevlisinin etik motivasyonunun artırılması amaçlanmaktadır. Böylece bu ikinci yöntemde, etik değerleri içselleştiren kamu görevlisinin yasal veya idari zorunlulukların olmadığı bir durumda bile etik dışı davranmaması hedeflenmektedir. Bu bakımdan ikinci yöntem, kamu görevlisinin etik değerleri gerçekten benimseyebilmesi ve yürüttüğü

görevin her anına bu değerleri uygulayabilmesi bakımından daha yararlı görünmektedir.

Zaten etik değerler dediğimiz şey de aslında yaşam boyunca sergilediğimiz davranışların, olması gereken (değerli) davranışlar olmasından başka bir şey değildir. Bu bakımdan etik bir insan olmanın yolu kurumlar veya kurallar bizi zorladığı için değil, yaşamın içinde zaten yapmamız gereken değerli (etik) davranışları sergilememiz gerektiği için, eylemlerimizi bilerek, isteyerek ve içselleştirerek gerçekleştirmektir. Yani dürüstlük, güven, saygı türünden etik değerler zaten yaşamın içinde olan değerlerdir⁹³. Bu bakımdan kamu görevlisinin her bir adımını kontrol etmeyi amaçlayan aşırı kuralcı etik anlayışının yerine, kamu görevlisinin etik değerleri içselleştirmesini sağlayacak uygulamaların hayata geçirilmesi daha doğru bir politika olacaktır. Aslında Konfüçyüs'ün sözü de bize kamu etiğinin gerçek anlamını göstermektedir: “İnsanları sadece cezalar ile yönetirseniz onlar bir daha yanlış yapmazlar, fakat şeref ve utanma duygusuna da sahip olmazlar. Buna karşın insanları erdemler ve etik değerlerle yönetirseniz o zaman onlar hem şeref ve utanma duygusuna sahip olurlar, hem de doğruyu ve iyiyi yapmaya çalışırlar”.

Şuana kadar anlatılanlar, kamu etiğinin sadece kamu görevlileri boyutunu göstermektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki kamu ekonomisi uygulamalarındaki etik sorunlar yalnızca kamu sektöründen değil, özel sektörden de kaynaklanmaktadır. Örneğin günümüzde oldukça büyük boyutlara ulaşmış olan vergi kaçakçılığı suçu ağırlıklı olarak özel sektör oyuncularının (birey, aile ve firma) sergilediği bir suçtur. Ya da kara para aklama suçu, ihaleye fesat karıştırma (ihalede rekabet koşullarını ihlal etme) suçu, hileli muhasebe kayıtları tutma suçu, spekülasyon ve(ya) manipülasyon yoluyla ekonomik ve toplumsal istikrarı bozma fiili vb. eylemler genelde özel sektör oyuncuları tarafından gerçekleştirilmektedir. Aynı şekilde rüşvet türünden

93 H. Tepe, “Günümüz Etiğinin Epistemolojik İkilemleri”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2006, s. 77.

yolsuzluk eylemlerinde, evet rüşveti alan kamu görevlisidir ancak rüşveti veren taraf özel sektördür.

O halde kamu ekonomisinde etik değerler dediğimiz zaman, özel sektör eylemlerinin de bu kapsam içerisinde ele alınması gerekmektedir. Zaten Kuçuradi'nin giriş bölümündeki tespiti de; "İki insan arasındaki bir ilişkide, taraflardan birinin sergilediği eylemin değerli (etik) bir davranış olabilmesi, diğer tarafında etik bir insan olmasına bağlıdır" denilmekteydi. Yani taraflardan birinin (örneğin sadece kamu görevlisinin) etik davranması yetmemekte, her iki tarafın da (hem kamu görevlisi, hem de özel sektör oyuncusu) etik hareket etmesi gerekmektedir. Bu bakımdan kamu ekonomisinde etik değerlerin yaşatılabilmesi, hem kamu sektörü, hem de özel sektörün, yani bir bütün olarak tüm toplum kesimlerinin etik değerleri içselleştirebilmesiyle mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Abadan, N., "Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 14(1), , 233-248, 1959.
- Akçay, S., "Yolsuzluk, Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(1), 1-15, 2000.
- Akpınar, M., "Gün Işığında Yönetim Açısından Türk Kamu Yönetiminde Açıklık ve Şeffaflık Sorunu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 235-261, 2011.
- Aktan, C.C., *Temiz Toplum ve Temiz Siyaset*, İzmir: T Yayınları, 1994.
- Aktan, C.C., *Anayasal İktisat*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002.
- Aktan, C.C., "Siyasal Yozlaşma ve Patronaj", *Yerel Siyaset*, 24, 22-25, 2007.
- Aktan, C.C. ve F. Savaşan, *Kayıtdışı Ekonomi ve Etik*, Ankara: T.C. Kamu Görevlileri Etik Kurulu ve Avrupa Konseyi, 2009
- Aktan, C.C. ve İ. Y. Vural, "Vergi Rekabeti", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22, 1-18, 2004.
- Al, H., *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzlukla Mücadele: Geleneksel Bürokratik Yapı ve Yeni Etik Değerler*, Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, Sakarya Üniversitesi, 18-19 Kasım 2005
- Alathi, A., *Batıya Yön Veren Metinler: Cilt - 2, Ürgüp: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı*, 2010
- Allingham, M. G. ve A. Sandmo, "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis", *Journal of Public Economics*, 1, 323-338, 2007.
- Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (Çev.: S. Babür), Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2007.
- Arslan, M., S.K. Akıncı ve P.B. Karapınar, *E-İş, E-Devlet, Etik*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007
- Ballard, T., *Transparency and Public Procurement*, http://www.unops.org/SiteCollectionDocuments/EB%20documents/2012/Second%20regular%20session%202012/2011_supplement_transparency.pdf, (22.07.2013)
- Başak, C., "Uluslararası Örgütlerin Yolsuzlukla Mücadeledeki Rolü", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt: 10(2), 91-114, 2008.
- Bayar, D., "Mali Denetim Nedir", *Maliye Dergisi*, 155, 1-10, 2008.
- Becker, G. S., "Crime and Punishment: An Economic Approach", *The Journal of Political Economy*, 76(2), 169-217, 1968.
- Can, A.V., "Krizin Muhasebesi ve Muhasebenin Krizi", *Mali Çözüm*, 97, 21-47, 2010.
- Cevizci, A., "Etüğün Tarihi: Grek Etiği", *Felsefe Ansiklopedisi: Cilt - 5 içinde*, (Ed.: A. Cevizci), Ankara: Ebabel Yayınları, 771-787, 2007.
- Cevizci, A., *Etüğe Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008
- Ceylan, F B., "Mali Denetim", *Dış Denetim*, Sayı: 1, 2010, 112-115

- Coglianese, C., H. Kilmartin ve E. Mendelson, **Transparency and Public Participation in the Rulemaking Process: A Nonpartisan Presidential Transition Task Force Report**, University of Pennsylvania Law School, 2008
- Çınar, A., “Aristoteles’in Nikomakhos’a Etik’inde Pratik Hikmet Kavramı ve Günümüz Açısından Önemi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 16(1), 171-191, 2007.
- Çıvgın B. ve A. Ümit Öztürk, “Etiğin Tarihi: Modern Felsefede Etik”, **Felsefe Ansiklopedisi: Cilt - 5** içinde, (Ed: A. Cevzici), Ankara: Ebabil Yayınları, 787-807, 2007.
- Çoban, O., “Bir Siyasal Yozlaşma Türü Olarak Rüşvet ve Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi**, 20, 29-42,1999.
- Demir, H.İ., **Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007
- Demirbaş, T., “Yolsuzlukla Mücadelede Ulusal Dürüstlük Sisteminin Temel Direği: Yüksek Denetim Kurumları”, **Amme İdaresi Dergisi**, 39(2), 71-95, 2006.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), **Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Mali Saydamlık Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara: DPT, 2000
- Doğan, A., “Demokrasi ve Ekonomik Gelişme”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, 25,1-19, 2005.
- Dursun, H., “Bankacılık Yoluyla Kara Para Aklanılması ve Alınması Gereken Karşı Önlemler”, **Kamu-İş**, 10(2), 97-135,2008.
- Emek, U., **Kamu İhalelerinde Rekabetin Sağlanması ve Korunması**, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2002
- Eryılmaz, B., ve H. Biricikoğlu, “Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik”, **İş Ahlakı Dergisi**, 14(7), 19-45,2011.
- Falay, N., “Denetim, Verimlilik/Etkinlik/Tutumluluk ve Sayıştay”, **Sayıştay Dergisi**, 25, 18-30, 1997.
- Ferguson, N., **Paranın Yükselişi: Dünyanın Finansal Tarihi**, Çev.: Barış Pala, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011
- Gilman, S. C ve C. W Lewis, “Public Service Ethics: A Global Dialogue”, **Public Administration Review**, 56(6), 517-524, 1996.
- Güzel, C., “Platon’un Bilgi Görüşü”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 20(2), 105-115, 2003.
- Hasen, R. L., “Lobbying, Rent Seeking and The Constitution”, **Stanford Law Review**, 64, 191-254, 2012.

- Hepaksaz, E., “Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Teorisi Perspektifinden Anayasal Mali Reform”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(514), 89-109, 2007.
- Hobbes, T., *Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*, Çev.: Deniz Zarakolu, İstanbul: Belge Yayınları, 2007
- İnam, A., “Bilgi Ahlakı Üstüne Düşünceler”, *Sosyal Bilim, Etik ve Yöntem* içinde, Ed.: Osman Konuk, Ahmet Kemal Bayram, Ankara: Liberte Yayınları, 11-26, 2009.
- İyi, S., “18. Ve 19. Yüzyıllarda Etik”, *Etik* içinde, (Ed.: I. Kuçuradi ve D. Taşdelen), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, , 71-85, 2011.
- Karakaş, M. ve M. Çak, “Yolsuzlukla Mücadelede Uluslararası Kuruluşların Rolü”, *Maliye Dergisi*, 153, 74-101, 2007.
- Karatay, Ö. ve M. Kapusuzoğlu, “Mali ve Ekonomik Suçların Terörün Finansmanı Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(1), 115-121, 2011.
- Kesim, E., *Bir Etik Davranışı İlkesi Olarak Hesap Verilebilirlik (Hesap Verme Sorumluluğu)*, Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, Sakarya Üniversitesi, 18-19 Kasım 2005
- Kılavuz, R., *Kamu Yönetiminde Etik ve Bir Sorun Alanı Olarak Yozlaşma*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003
- Koçberber, S., “Dünyada ve Türkiye’de Denetim Etiği”, *Sayıştay Dergisi*, 68, 65-89, 2008.
- Köse, H. Ö., *Dünyada ve Türkiye’de Yüksek Denetim*, Ankara: Sayıştay, 2007
- Krugman, P., *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü ve Küresel Kriz*, Çev.: Neşenur Domaniç, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2010
- Kuçuradi, I., “Etik ve Etikler”, *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 423, 7-9, 2003.
- Kuçuradi, I., *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2011
- Kuzey, P., “Şeffaflık ve İyi Yönetişim”, *İyi Yönetişimin Temel Unsurları* içinde, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı,, 1-17, 2003.
- Macey, J. R., “Promoting Public-Regarding Legislation Through Statutory Interpretation: An Interest Group Model”, *Columbia Law Review*, Volume: 86(2), 223-268, 1986.
- MacIntyre, A., *Ethik’in Kısa Tarihi: Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev.: H. Hünler ve S.Z. Hünler), İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001.
- McGee, R., ve J. Gaventa, *Review of Impact and Effectiveness of Transparency and Accountability Initiatives*, London: Transparency & Accountability Initiative, 2010
- Mulgan, R., *Transparency and Public Sector Performance*, The Australia and New Zealand School of Government, Occasional Paper No. 1, 2012

- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD), **Trust in Government: Ethics Measures in OECD Countries**, Paris: OECD, 2000
- Öktem, M. K. ve U. Ömürgönülşen, **Kamu Yönetiminde Etik Çalışmalarına Yönelik Genel Bir Çerçeve Arayışı**, Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, Sakarya Üniversitesi, 18-19 Kasım 2005
- Öktem, Ü., “Kant Ahlakı”, **Araştırma Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü Dergisi**, 18, 11-22, 2007.
- Özer, A., “Baskı Gruplarının Gelişimi Sınıflandırılması ve Faaliyetleri”, **Ankara Barosu Dergisi**, 4, 532-539, 1996.
- Özsemerci, K., **Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri**, Sayıştay Araştırma, İnceleme, Çeviri Dizisi No. 27, Ankara: Sayıştay, 2003
- Pazarlıoğlu, M. V. ve T.Turgutlu, “Gelir, İşsizlik ve Suç: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 44(513), 63-70,2007.
- Platon, **Yasalar**, (Çev: C. Şentuna ve S. Babür), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2007
- Rose-Ackerman, S., “Corruption and Government”, **International Peacekeeping**, 15(3), 328-343,2008.
- Roubini, N. ve S. Mihm, **Kriz Ekonomisi: Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Geleceği**, Çev: Işıl Tezcan, İstanbul: Pegasus Yayıncılık, 2012
- Sakal, M. “Siyasal Karar Alma Sürecinde Yer Alan Aktörler ve Roller”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, 13(1), 211-229, 1998.
- Samsun, N., “Hesap Verilebilirlik ve İyi Yönetişim”, **İyi Yönetişimin Temel Unsurları** içinde, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 18-33, 2003.
- Savaşan, F., **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışılıkla Mücadelenin Se- rencamı**, Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2011
- Sayer, A. ve A. Barutçu, “Kamu İhaleleri ve Etik Dışı Uygulamalar”, **Dış De- netim**, 2, 76-83, 2010.
- Sayer, A., ve M. Güçlü, **Son Küresel Finans Krizin Denetim ve Etik Açısın- dan Değerlendirilmesi**, 29. Türkiye Maliye Sempozyumu Bildirileri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 22-26 Mayıs 2013
- Schneider, F. ve R. Klinglmair, **Shadow Economies Around the World: What Do We Know?**, Center for Research in Economics, Management and the Art, Working Paper No. 2004-03, 2004
- Sezer, Y., “İyi İdare için Yönetimde ve Kamu İhalelerinde Açıklık (Şeffaflık)”, **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi**, No: 26, 153-172,2002.
- Tanzi, V., **The Shadow Economy, It Causes and Its Consequences**, Rio de Janeiro: Brazilian Institute of Ethics on Competition, International Seminar on the Shadow Economy, 12 March, 2002

- Tax Justice Network, **The Cost of Tax Abuse: A Briefing Paper on the Cost of Tax Evasion Worldwide**, http://www.tackletaxhavens.com/Cost_of_Tax_Abuse_TJN_Research_23rd_Nov_2011.pdf, (14.07.2013)
- Tepe, H., "Günümüz Etiğinin Epistemolojik İkilemleri", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2, 73-81,2002.
- Tepe, H., "20. Yüzyılda Etik", *Etik içinde*, Ed.: İonna Kuçuradi, Demet Taşdelen, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, , 87-105, 2011a
- Tepe, H., *Etik ve Metaetik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2011b
- Torgler, B., *Tax Compliance and Tax Morale*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2007
- Transparency International (TI), *Corruption Perceptions Index 2012*, <http://cpi.transparency.org/cpi2012/results/>, (04.07.2013)
- Türkkan, E., *Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Suçlar*, Ekonomik Suç ve Ceza Sempozyumu, Ankara: Adalet Bakanlığı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 30 Nisan-1 Mayıs, 2005
- Usta, A., "Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetiminde Etik ve Ahlak", *Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 39-49,2011.
- Üstün, O., "Kara Para Aklama ve Terörün Finansmanı ile Mücadelede Uluslararası Girişimler ve Araçlara Toplu Bakış", *Bankacılar Dergisi*, 65, 19-36,2008.
- Von Aster, E., *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Çev.: Vural Okur, İstanbul: İm Yayınları, 2005
- World Bank (WB), *Worldwide Governance Indicators*, http://info.worldbank.org/governance/wgi/mc_countries.asp,(04.07.2013)
- Yılmaz, Z., "Helen Güneşi Batıyor, Roma Güneşi Doğuyor", *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler içinde*, (Ed.: M.A. Ağaoğulları), İstanbul: İletişim Yayınları, 164-195,2011.
- Zabcı, F., "Spinoza ve Locke: Siyasal Özgürleşmeden Bireysel Özgürleşmeye", *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler içinde*, (Ed.: M.A. Ağaoğulları), İstanbul: İletişim Yayınları, 457-506,2011.

KAMU YÖNETİMİ VE ETİK TARTIŞMALARI ÜZERİNE

Metin AKSOY*

Kamu Yönetimi'nin Etik normlarla kurgulanarak düzenlenmesi ve Ahlak kuralları çerçevesinde işlevsellik kazanması düşüncesinin, devlet yönetimi felsefesinde öteden beri gelen tartışmaların merkezinde yer aldığı görülmektedir. Etik'in kamu yönetimi ile ilişkisi; evrensel olarak kabul gören iyi davranışların kamu görevlileri tarafından kamu faaliyetlerini yürütüş biçimi ve faaliyet alanlarının seçimi bağlamında kurulur. Dolayısıyla Kamu yönetimi ve etik bir birini etkileyen, değiştiren ve dönüştüren kavramlar olarak sosyal bilimler literatüründe sıklıkla kullanılmaktadır.¹

Eskiden beri düşünürler, devlet ve onun yönetimi olarak algılanan Kamu Yönetimi üzerine görüşlerini ifade ederek günümüz

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

1 K. Osman ve B. K. Ahmet, **Sosyal Bilim Etik ve Yöntem**, Ankara: Adres Yayınları, Ekim 2009; G. Sedef ve H. Gidener, **Bilimsel Düşüncede ve Araştırmada Etik**, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2004; L. Çilingir, **Ahlak felsefesine giriş**, Ankara: Özkan Matbaacılık, Ekim 2009; R. Kılavuz, **Kamu Yönetiminde Etik, Bir Sorun Alanı Olarak Yozlaşma**, Ankara: Seçkin Kitabevi, 2003.

devlet ve yönetim anlayışına katkıda bulunmuşlardır. Yine bu bağlamda Kamu Yönetiminin oluşturulması ve yürütülmesinde kimi kuralların konulması zorunluluk olarak görülmüştür. Bu kurallar kimi zaman yasa ile bağlayıcı hale getirilirken kimi zamanda ahlaki normlar belirleyici ölçüt olarak kullanılmıştır. ²Tam da bu noktada kültürel farklılıklar³ ve buna bağlı Etik anlayışları kamu yönetiminin farklı şekilde biçimlendirilmesinde etkili olmuştur.

Siyasi örgütlenmelerin ve kurumların ortaya çıkmasıyla birlikte devletin de şekillenmeye başladığı görülmektedir. Bu bağlamda devletin idari, hukuki ve siyasi bir bütünden oluştuğundan hareketle aynı zamanda yasama, yürütme ve yargı gibi tarihsel bir süreç içinde oluşan ve anlam kazanan kuvvetlerin yönetimi, düşünsel arka planı olan bir sürecin sonucudur. Bu makalede bu sürecin Yönetim ve Etik ile ilgili tarihsel/düşünsel kısmı tartışılacağı gibi modern Kamu yönetim anlayışına da yer verilecektir.

Devlet ve Yönetim

Kamu Yönetimi yürütmenin idari gücüdür ve yasalarla belirlenmiş veya belirlenmemiş tüm eylemler idarenin görev kapsamı alanına girmektedir. Dar anlamıyla yasaların uygulanmasıyla gerçekleştirilen tüm yürütme eylemleri kamu yönetiminin tanımı içine girmektedir.⁴ Kamu Yönetimi partiler, seçimler ve iktidar tarafından toplumda sosyal hayatın biçimlendirilmesi ve planlanmasıdır.⁵ Yönetim, güçler ayrımı yerleşmiş modern bir anayasal devletin ayrılmaz parçasıdır. Yönetim, bir hukuk devletinde eylemlerinden dolayı hukuka ve kanunlara bağlıdır ve görevlerini bu çerçevede ifa eder. Başarılı bir yönetimin önündeki

2 B. Banke ve T. Franz: Vewaltungsethik. S.3 2011
http://www.verwaltungmodern.de/wp-content/uploads/2011/12/Theдиеck_Banke_Verwaltungsethik.pdf 10.07.2013

3 J. Nuttal, *Ahlak Üzerine Tartışmaları*, (Çev. A. Yıldız), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s.27.

4 M. Sencer, *Türkiyenin Yönetim Yapısı*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986, s.27

5 N. Falay, *Yerel Yönetim Giderlerine İlişkin Determinatlar*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982, Sayı-1

en büyük engel çok görevlerinin olması ve bu görevleri paralel yürüterek eş zamanlı sonuçlandıracak olmasıdır. Bu durumda yönetim bir ikileme karşı karşıya bulunmaktadır.

Yönetim ve Etik ile İlgili Görüşler

Platon'un eserlerinin büyük çoğunluğu, etik idealleri konu edinmiştir. Ona göre, etiğin birincil amacı olan iyi bir yaşam sürmek, iyilik ve erdemın ayrıntılı bilgisine dayanır. Platon'un etiğin, iyinin gerçekleştirilmesi ve ahlaki kusursuzluğu amaç edindir. Platon'un etik anlayışı, aynı zamanda idealistliktir. Bunun nedeni, adalet ve erdem fikirlerinin insanların aradığı mükemmeliyeti ifade etmesidir. Bu fikirleri, daha iyi anlayabilmek için, öncelikle, insanın var oluş amacının anlaşılması gerekir. Adalet düşüncesini incelediği "Devlet" adlı eserinde de belirttiği gibi, en saygı değer ve asil düşünce, iyiliğin düşüncesidir. Adaletli olmayı amaç edinmek, aslında iyi olmayı amaç edinmektir. Bu da, insan hayatının en önemli amacıdır. İdeaların varlığı bizim onları düşünmemize ya da bizim onları nasıl anlamlandırdığımızıza bağlı değildir. Platon'a göre idealar bizim ruhumuzdan ve mantığımızdan bağımsız olarak var olmaktadır. Adalet gibi idealar evrenseldir, gerçek tanımları her zaman ve her yerde aynıdır, kişiden kişiye veya zaman içinde değişmez.⁶

Aristo, etik teorisini kuramsal bilimlerden uzak bir alan olarak tasarlamıştır. Aristo'ya göre, etiğin amacı insan yaşamını geliştirmektir.⁷ Dolayısıyla, etik biliminin başlıca uğraş noktası, insanoglunun refah ve mutluluğudur.⁸ Aristo, erdemlerin iyi yaşanmış bir hayatın odak noktasına yerleştirilmesi gerektiğini savunmasıyla Platon ve Sokrat'ı takip eder. Platon gibi Aristo da adalet, cesaret, kendine hâkim olma ve bunun gibi etik erdemlerin karmaşık mantıksal, duygusal ve toplumsal yetenekler ol-

6 O. Höffeö, *Gerechtigkeit: Eine philosophische Einführung*, 7. Auflage, C.H.Beck, München 2001, s.23.

7 I. C. Riesenkaupff, *Ethik und Politik: Aristoteles und Martha C. Nussbaum, Antike Elemente in einem zeitgenössischen, ethischen Ansatz der Entwicklungspolitik*. (Diss.) Berlin 2005. s.12

8 Riesenkaupff a.g.e. s.12

duklarını savunur.⁹ Ancak Aristo, Platon'un bilimler ve metafizikte eğitim almanın kendi iyiliğimizin tam olarak anlaşılması için gerekli bir önkoşul olduğu fikrini reddetmektedir. İyi bir yaşam sürmek için bize gereken dostluk, zevk, erdem, onur ve zenginlik gibi değerlerin bir bütün olarak insan karakterine uymasıdır. Bu genel anlayışı, belirli vakalara uygulamak için hangi faaliyetin en iyi şekilde mantıklı nedenlerle desteklendiğini görebilmeliyiz. Dolayısıyla, Aristo'ya göre, pratik bir etik muhakeme, sadece genel kuralları öğrenerek geliştirilememektedir.¹⁰

İbn-i Haldun'un siyaset felsefesinin bir bölümünü ahlak kavramı oluşturmaktadır. İbn Haldun'a göre asabiyet bir duygudur. Bu duygu, ondan uzaklaşıldığı dönemlerde insanların doğasında bulunan baskıcı ve düşmanlık hissi, ona yaklaşıldığı zaman, yardımlaşma ve dayanışma hissi verir.¹¹ Adaletsizliğin karşısında asabiyetle durulacağını öngörmüştür. Ve Asabiyetin toplumun oluşumunun; ahlakın ise toplumun devamının nedeni olduğunu ileri sürmüştür. Diğer bir ifadeyle Asbiyetle ulşılmanın devletin bekası ve mutluluğu ahlakla bu imkâna kavuşabilecektir. Asabiyet ibn'i Haldunda statik bir kavram değildir. Bundan dolayı içeriğinde değişimler olacağı gibi süreç içerisinde yeniden üretime ihtiyacı vardır. Bu kavramın yeniden üretilmesinde Ahlak önemli bir rol oynayacaktır. Bu gerçekleşmediği takdirde toplumun bekası ve mutluluğunun muhafazası oldukça sıkıntıya düşecektir. İbn-i Haldun Ahlakı sosyal sorumluluk erdemleri yönüyle inceler. Ahlakın birinci boyutu insanın ne kendini ve ne de başkalarını araçsallaştırmamasıdır. Dolayısıyla toplum içerisinde bağımsız ve özgür bir birey olarak kalmasıdır. İnsanın bireysel yaşamını düzene sokması yönüyle ahlak hem özgürlüğün hem de adaletin garantörüdür. B u hususta İbn' i Halduna göre Özgürlük ve Adalet devletin ve toplumun devamını sağlayan iki önemli unsurdur. İbn-i Haldun'un ahlakın ikinci boyutu olarak öne sürdüğü erdemler ise kardeşlik duygularının

9 Riesenkauff a.g.e. s.21

10 Riesenkauff a.g.e. s.65

11 M.Yıldız, İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı, FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 10, 2010, s.43.

korunması ve güçlenmesidir. Erdemler bencillik yerine özveriyi, kin yerine sevgiyi, sömürü yerine yardımı gerekli kılmaktadır. Erdemlerle donanmış kimseler insanla, toplumla ve çevreyle bütünleşmekle kalmaz, aynı zamanda onlara karşı kendilerini yükümlü hissederler; bu yükümlülük salt bir zorunluluk şeklinde tecelli etmez. Bu yüzden ahlak 'kardeşlik' duygularını da pekiştirmektedir.¹² Toplumun kurucu ilkesi olan asabiyetin korunmasının zorunlu olduğu görülmektedir. Ahlak, yozlaşmanın önünde en büyük engeli teşkil ettiği ve bu nedenle ahlak hem eşitliğin, hem özgürlüğün, hem kardeşliğin hem de devletin devamlılığının garantörüdür. Toplumların içine sürüklendiği krizler girdabının arkasındaki nedenin asabiyetin zayıflaması olduğu görülmüştür. Toplumun kurucu ögesi olan asabiyetin zayıflamasının arkasında özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin zedelenmesinin dolayısı ile ahlak kavramının zarar görmesinin yattığı gerçeği vardır.¹³

Machiavelli, ülkelerin kurtuluşunun kuvvete dayanan ve geleceğin sisteminin ulusal devlet olduğuna inanan, ulusal devlet ya da ulus-devlet düşüncesinin ilk temsilcilerindendir. Bu nedenle de ulusal devlet yapısı ve modern siyaset bilimi açısından önemlidir. Machiavelli etikle ilgili çalışmalarında insanı konu edinmiş, bütün tutku ve zaafalarını incelemiş, dahası insanları yönetmek için bu zaafaların nasıl kullanılacağını da açıklamıştır. Machiavelli'nin fikirleri, kendi zamanındaki siyaset bilimine önemli katkılar sunmuştur. Machiavelli'nin çalışmaları adil devleti tanımlamaya çalışan zamanının diğer politik çalışmalarından, iktidar ve gücü elde etmek için gerekli olan stratejiler üzerinde fikir geliştirmesi yönüyle ayrılmaktadır.¹⁴ Bunun anlamı, Machiavelli'nin çalışmalarının, insanların ne yapması gerektiğini ortaya koyan ideallerden ziyade, insanların ne yaptığı üzerinde

12 A. Ekinci, *İbn-İ Haldunda Adalet Anlayışı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Anabilim Dalı. Yük. Lis. Tez. Ankara 2008. s.34

13 Ekinci. a.g.e. s.34

14 H.S. Diesner ve N. Machiavelli "Mensch, Macht, Politik und Staat im 16. Jahrhundert" Studienverlag N. Brockmeyer, Bochum 1988, s.45

temellendirilmiş etik normlar üzerine yoğunlaşmış olduğudur. Machiavelli'ye göre, bir siyasal lider kendi ülkesinin menfaatleri için doğru olan ne ise onu yapmalıdır.¹⁵ Bu anlayışa göre, ülke menfaatlerinin üstünde ahlaki bir otorite yoktur ve tanım itibarıyla amaca yönelmiş her türlü faaliyet kabul edilebilirdir. Machiavelli, erdemi, bir ülkeyi etkili bir biçimde yönetmek için gerekli özellikler olarak tanımlamıştır. Ülkesini etkili bir biçimde yönetebilecek özelliklere sahip bir liderin, bu özelliklerinin ahlaki veya dini değerlendirmeden bağımsız olarak "doğru" olduğunu savunmuştur. Machiavelli prens adlı eserinde bugün evrensel olarak kabul edilen dürüstlük, cömertlik, merhamet gibi etik değerlerin kimi zaman bir ülkenin zararına olabileceğini ileri sürmüştür. Machiavelli, iyi veya kötünün insan faaliyetlerinde ortaya çıkmasıyla değil, iyi veya kötünün siyasal etkileri ile ilgilenmiştir. Ancak, bugün bile görüşleri, siyasi konularda zalimlik veya ahlaksızlığın ahlaki olmaktan daha fazla yarar sağlayacağı şeklinde yorumlanmaktadır. Bu yanlış anlaşılma, Mak-yavelizm teriminin belki de temelini oluşturmaktadır. Machiavelli, geleneksel etik normlarının devletin menfaatleri için göz ardı edilebileceğini ileri sürse de, etik olmamanın bir devlete mutlak menfaat sağlayacağını savunmamaktadır. Machiavelli'ye göre, devletin amacı, kalkınma ve daha fazla güç elde etmektir; adaleti uygulama değildir. Ancak bu düşünce tam olarak devlet tarafından yapılan herhangi bir etik dışı faaliyete izin verilebileceği anlamına gelmemektedir. Prens adlı eserinde Machiavelli lidere, yalnızca devletin vazgeçilemez menfaatleri tehlikeye düştüğünde etğin göz ardı edilebileceği tavsiyesini vermektedir, daha sonraki eserlerinde ise bu düşüncesini geliştirmektedir.¹⁶ Bununla birlikte Machiavelli, siyaset felsefesinin insan doğasından ayrı oluşturulamayacağını, devletin egemenliğinin insan doğasıyla sınırlandırıldığını savunmuştur. Gücün kullanılması ve

15 Hans-Martin Schönherr-Mann, *Was ist politische Philosophie?* Campus Verlag, Frankfurt- New York 2012, s.81.

16 T. Paulsen, *Machiavelli und die Idee der Staatsräson.*, Institut für Staatswissenschaften Fakultät für Sozialwissenschaften Universität der Bundeswehr München. IFS -Nachrichten 1996, Nr. 2 s.15

suiistimal edilmesi üzerine fikirler geliştirmiş, devletin meşruyetini sorgulamış, vatandaş hak ve yükümlülüklerini incelemiş ve azınlık hakları üzerinde yorumlar yapmıştır.

Kant'ın etik anlayışı, sonuçlarına aldırmandan yükümlülüklere odaklanmaktadır. Kant, imtiyazlar yaratmaya şiddetle karşı çıkarak bütün insanlara saygıyla yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır. Kant'a göre Ahlakın mutluluk ya da Tanrı'nın buyruklarına uymakla ilgilenmediğini, fakat mantık üzerinde temellendirilmesi gerektiğini savunur.¹⁷ Kant'ın etik anlayışı, önceden belirlenmiş kurallarla, ilkelerle ilgilenir. Kant'ın "koşulsuz buyruk" olarak ifade ettiği bu anlayışa göre, bir kişinin eyleminin ahlâki olarak nitelenebilmesinin temel koşulu, aynı eylemin, evrensel bir ilke haline gelebilmesidir.¹⁸ Kant, bunu şöyle formüle eder. "Eylemin maximimini sanki senin iradenle bir doğa yasası olacakmış gibi yap".¹⁹Kant ayrıca, hiçbir kişinin amaca giden yolda bir araç olarak kullanılmayacağını belirtir. Kanta göre; 1) İnsan, bir kurala olabildiğince uymalı ve bu kural evrensel bir kural haline gelmelidir. 2) İnsan, başka bir insanı sadece bir sonuca varmak için araç olarak kullanmamalıdır.²⁰

Weber' in Bürokrasi modeli büyük ölçüde Avrupa Kamu yönetimi tarihine özellikle de Prusya Yönetim modeline kadar gitmekte. Weber'in çıkış noktası özellikle kapitalizmin hesaplanabilir, öngörülebilir ve gerçekçi bir yönetim sistemine ihtiyaç duymasıdır. Weber ortaya koyduğu ilkelerin izlenmesi ile ideal örgütün kurulabileceğini, etkin, ideal, şahsa göre değişmeyen ve rasyonel bir organizasyon yapısının oluşacağını savunmuştur.²¹ Weber ataerkil aile yönetimine dayanan yönetim sisteminin de büyük çaplı örgütler için yeterli olmadığını görmüş; geleneksel toplum niteliklerinin üstesinden gelmek için örgütlerin rasyonelleştirilmesi ve kapitalist devlet yönetimine

17 H. Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*. (Çev. T. Mengüşoğlu), Ankara: Doğubatu Yayınlar, 2007, s.43

18 H. Klemme, Immanuel Kant Campus Verlag 16. Februar 2004 s.80

19 L. Çilingir, *Ahlak felsefesine Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2009, s.104

20 .Klemme. a.g.e. s.80.

21 A. Kieser, *Max webersanalys der Bürokratie*. Alfred Kieser,Mark Ebers (Hrsg..) Organisationstheorien. W. Kohlhammer Verlag. 2006 Stuttgart, s.63

etkinlik kazandırılması gerektiği tezini savunmuştur. Weber'in bürokrasi modeli yasal yetkiye dayanmaktadır. Bu nedenle bu yetkiye "Bürokratik Yetki" de denmektedir. Bürokrasi modeli için en uygun yetki çeşidinin yasal yetki olmasının sebeplerini yine Weber açıklamıştır. Weber'e göre yasal yetki 1- Yönetimde devamlılık sağlar. 2- Yönetimsel pozisyonları işgal edenler yeteneklerine göre seçilirler. 3- Üstlere yetkilerini kullanmaları için yasal olanak ve araçlar sağlanır. 4- Yetkinin mahiyet ve sınırları açık ve seçik olarak belirlenmiştir.²²

Yönetim ve Etiğin Tarihsel Serüveni

Yönetim etiğinin tarihsel olarak ve devletler teorisi kontekstinde ortaya çıkışı ile ilgili olarak öne sürülebilecek olan şey; devlet ve yönetim aygıtının varlığından beri etik olmayan davranış ve yolsuzluğun devlet ve idare sistemi içerisinde gözlemlendiği ve konu edildiğidir.²³ İlk uygarlıkların kurulduğu yer kabul edilen Ön Asya da Babiller, Asurlar ve Mezopotamya uygarlıkları ile Eski Çin uygarlığı ile Hindistan'daki Harrapa Uygarlığı tam devlet özelliği kazanmış uygarlıklar olarak görülebilir.²⁴ Memurluğun kökeni de böyle devlet hüviyeti kazanmış uygarlıklara kadar uzanmaktadır. Memurlara yönetimle ilgili bir görev tevdi edildiğinde bu aynı zamanda moral açısından da çok büyük önem arz ediyordu. Örneğin Konfüçyüs öğretisine memurlar hükümdarların kusursuz ahlaki değerlerini halka götüren kişiler olarak görülür ve dolayısıyla ahlaki prensiplere dayanırlardı. Bu temsil nedeniyle memurların doğruluğu ve rüşvet kabul etmemeleri model olarak gösterilmiştir.²⁵ Görevin yanısıra güç yetkisinin memurlara verilmesiyle memurlar tarafından gücün kötüye kullanılması artmaya başlamıştır. Bundan dolayı

22 Kieser. a.g.e. s.63.

23 M. Röber ve H. Klemens, *Verwaltungsmodernisierung und Verwaltungsethik*. Auf der Suche nach Zusammenhängen zwischen New Public Management und Korruption in: *Verwaltung & Management*, Zeitschrift für moderne Verwaltung: 3/2011 S.116

24 N. Wimmer, *Dynamischer Verwaltungslehre*. Springer WienNewYork. 2010. s.9

25 Wimmer a.g.e. S. 10

Zhaou- Hanedanlığı döneminde (Hiristiyanlıktan önce 256 yılında 11.yy.da) bir araştırma kurulu oluşturularak memurların hatalı davranışları araştırılmıştır.²⁶ Yine Babillerde de aynı etik olmayan davranış kurallarının görüldüğü bildirilmiştir. Kral Hammurabi'nin (M.Ö. 1792-1750) mektuplarında bildirildiği üzere çok sıklıkla rüşvet ve yolsuzlukla uğraşmıştır.²⁷ Hesiodos 'İşler ve Günler' adlı kitabında kardeşi Perses tarafından uğradığı haksızlıktan yola çıkarak adaletin gerekliliğini vurgular. Hesiodos babalarından miras kalan toprağın payına düşeninden fazlasını isteyen kardeşini açgözlülük ile suçlar ve payına düşen toprakla yetinip, bu toprağı işleyerek alın teri ile geçimini sağlayacağına kısa yoldan zenginleşmeye çalışmaktadır. Perses ayrıca kardeşi Hesiodos ile düştüğü ihtilafı mahkemeye götürmüş ve davaya bakan yargıç krallara rüşvet vererek kendi lehinde sonuçlandırmaya kalkışmıştır.²⁸ Bu gelişmelere karşı en erken M.S. 4.yy. Roma imparatorluğunu Yönetim olarak merkezileştirip bürokratik düzen kuran imparator Diokletian tarafından önlemler alınabilmiştir.²⁹

Ortaçağ Yönetim anlayışı Katolik Kilise tarafından yönetilen Roma hukuk prensiplerine dayanmaktaydı. Kilise eğitim üzerindeki tekeli ve laik hukuk sistemi üzerinde etkili kilise hukukuyla beraber memurlar büyük çoğunlukla din adamlarından oluşmaktaydı.³⁰ Bunun sonucu olarak da memurların etik ve moral değerleri İncilin ve kilisenin öğretisiyle yakın ilişki içerisindeydi. Mutlak monarşi zamanında memur etiği kamuoyuna yoğun olarak yansıtılmış ve buna bağlı olarak memur erdem kataloğu ilan edilmiştir. Ancak erdem kataloğu da ye-

26 U. Alleman von, **Dimensionen Politischer Korruption: Beiträge zum Stand der Internationalen Forschung** (Politische Vierteljahresschrift Sonderhefte). VS Verlag für Sozialwissenschaften; 1.Auflage: 2005, s.16

27 H.M. Kümmel, **Bestechung im Alten Orient**. In Wolfgang Schuller (Hrsg.) **Korruption in Altertum**. Konstanzer Symposium. München Wien. s.55

28 O. Özgüç, **FLSF** (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 13, 2012 Bahar, s..22

29 Wolfgang Schuller(Hrsg.) **Korruption in Altertum**. In: Alleman von Ulrich, **Dimensionen der plitische Korruption.- Beitrege zum Stand der Internatopnalen Forschung** Wiesbaden 2005, s.50

30 B.k.z. H. Hattenhauer, **Geschichte des deutschen Beamtentums**, Köln: Carl Heymanns Verlag 1993, s.11

terince önleyici olmamıştır çünkü şatoların hırslı ve entrikalı gerçekleri bu önlemi boşa çıkarmıştır.³¹ Yine bu dönemde Yönetim aygıtına asillerden, kilise üyelerinden, tek de olsa memurlardan ve Burjuvazi konseyinden atamalar yapıldı.³² Memurlukta meslek etiğinin yanında memurun Erdemli bir yaşam sürmenin yanında hayatın içinde, inançlı ve suçsuz olması devlet görevi için vazgeçilmezler arasındadır.³³ Dikkate alınması gereken bir gelişme ise bu dönemde sadakatin memur etiğinde taşıyıcı kolonlardan biri olduğudur.³⁴ Sadakat daha önce çalışkanlık, dürüstlük, deneyim gibi aynı doğrultu üzerinde bulunmasına rağmen anlam olarak onların altında ikinci bir öneme sahipti. Şatolarda veya konaklarda sadık bir yaşam sürmek neredeyse imkânsız hatta mesleki ilerleme açısından bir engel olarak görülmekteydi. Bundan dolayı memurlarla egemenler arasında sürekli bir gerginlik vardı.³⁵

Prusya memur etiğinin oluşumu büyük ölçüde I.Wilhelm'e kadar gitmektedir. Büyük eğitimci olarak da adlandırılan Şansölye, memuru, acımasızca devlet formu içinde hareket etmeye zorlar. Bu devlet maiyetinde çalışan memur için geçerli olduğu gibi kendisi içinde geçerlidir. Devletin hizmetindeki en yetkili kişi olarak kendinden ve memurlarından ruhlarının dışında her şeyi devlete vermelerini talep etmiştir. Prusya memur etiğinde en büyük değer yorulmaksızın çalışmak, tutkulu olmak, art niyet olmadan saf ve lekesiz bir vicdan ile sanki Tanrının karşısındaymış gibi kamu hizmeti ve yükümlülüğünü yerine getirmektir. Erdem ve Dürüstlük bütün insanlarda doğuştan aynı sağlanmadığı durumlarda I.Wilhelm'in eğitim metoduyla

31 M. Stolleis, *Staat und Staatsraison in der frühen neue Zeit*. 1990 Frankfurt am Main. s.209.

32 Stolleis a.g.e s. 216

33 Stolleis a.g.e. s. 225

34 S. Fisch, *Beamtenethik und Beamtenethos - Anmerkungen aus historischer Sicht*, in: Albert Hofmeister (Hg.): *Brauchen wir eine neue Ethik in der Verwaltung?* Dreiländertagung 1999. 27./28. Mai 1999 in Lugano (= Schriftenreihe der Schweizerischen Gesellschaft für Verwaltungswissenschaften (SGVW). 40). Bern: Verlag SGVW 2000, S.167ff.

35 Stolleis. A.g.e. s. 221

eğitimlerine yardımcı olunmaktadır. Bu eğitim şekilleri memur seçiminden önce başlayacak şekilde tüm görev süresini de kapsamaktadır. 1. Wilhelm memur seçimlerinde birçok metot kullanmıştır. Bunlardan biri olan kişilik değerlendirmesi içlerinde en önemli olandı. Çünkü kişiler eğilimine ve yeteneğine bağlı olarak görev için bir çağrı aldığında bu eğitimden faydalanabilir ve kendini bu sayede ispat edebilirdi. Ayrıca sınavın ve denemenin seçmeye yardımcı bir önlem olduğu görülmektedir. Ordunun eğitimi ve onların belirli bir meslek grubu üyeliği, erdemli ve dürüst memurluğun oluşturulmasında önemli bir tedbir olmuştur.³⁶ Memuriyet bu seçimlerden sonra biçimsel olarak başlamaktadır. Fakat önce seçilen memur görevi dolayısıyla Tanrıya, Krala ve Vicdanına karşı sorumlu olacağına dair yemin etmek zorundadır.³⁷ Yemin daha çok sürdürülebilir kamu hizmetleri bürokrasisi değerlerinin bilinçte yer etmesine yöneliktir.³⁸ Finans sektöründe çalışacak memur içinse çok farklı bir yöntem belirlenmiştir. Bu memur için kendi yöneteceği para kadar kefalet yatırması gerekmektedir. Bu kural iki amaca yöneliktir. Birincisi devlet kasasının güvence altına alınması ve parayı zimmete geçirme gibi görevi kötüye kullanılmasının engellenmesi. İkincisi ise ahlaki değerleri yeterince gelişmemiş olanlar için eğitici önlem olarak düşünülmüştür.³⁹ Yukarıdaki 1. Wilhelm tarafından yürürlüğe konan eğitim önlemlerine ek olarak, aynı zamanda sürekli şüphe ve benzersiz kontrol Prusya bürokrasinin göstergesidir. Yetkililer himayelerinde çalışan memurlar üzerinde emir ve yasaklamalar yoluyla; onların casusluk faaliyetleri, kin ve nefret gibi davranışları hakkında bilgi edinecek onları daha iyi kontrol edebilmeyi amaçlamışlardır. Buna en iyi örnek olarak meslektaşlık prensibini yürürlüğe koyarak birbirlerini kontrol etmelerinin sağlanması verilebilir.⁴⁰ Prusya

36 H. Torinus, *Die Entstehung des preussischen Beamtenethos unter Friedrich Wilhelm I.*

Würzburg 1935 s.8

37 Torinus. a.g.e. s. 45

38 Torinus. a.g.e. s.49

39 Torinus. a.g.e. s. 49

40 C. Meinecke, *Vom Nimbus der Unbestechlichkeit - Beamtentugend und*

bürokrasisinin diğer önemli bir özelliği ise çok kapsamlı bir ceza uygulamasının olmasıdır. İlk sırada ise herhangi bir gelir kesintisi yapmaksızın veya şiddet uygulamaksızın memurun uyarılması, dikkatinin çekilmesi ve yerinin değiştirilmesidir. Eğer memurun bu davranışı devam ederse ve büyük oranda suçlu bulunursa bunun sonucunda ceza, para cezasına hapis cezasına ve ölüm cezasına kadar uzanabilmektedir.⁴¹

1. Wilhelm yukarıda belirtilen bu cezaların yanında memurunun nafakası konusunun bilicindeydi. Sadık ve Dürüst memurlar yalnızca görevlerinde terfi etmekle kalmayarak hem desteklenmiş hem de ödüllendirilmişlerdir. Örneğin bulunduğu mevkiinin derecesine göre aldığı maaş değişiklik göstermiştir.⁴² Bu yerleştirilmeye çalışılan kurallar kısmen memur bürokrasisinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devletin yüksek mevkilerine seçilecek kişilerin seçiminde uygulanan katı sistem ve görev ve sadakat etiği dolayısıyla bürokraside bir yönetici zümre oluşmasına, kendini beğenmişliğe, kendini devlet yerine koyma ve hatta devleti felç etme gibi suçlamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴³ 19 Yüzyılda etiğin kurumsallaşmasıyla yönetimde egemen anlayış olan kayırmacılığı en aza indirmeye zorlamıştır. Böylece kişilere bağlı olmayan ve iş odaklı yönetim anlayışı egemen kılınmaya çalışılmıştır.⁴⁴

OECD nin Yönetimde Etik Yaklaşımı

Genel olarak Kamuda yurttaşların kamuya güvenini azaltan şeffaflık eksikliği vardır. Bu algıyı değiştirmek için OECD'nin Halkla İlişkiler Dairesi tarafından kamu Yönetiminin nasıl daha

Staatskorruption in Preussen. In S. Jansen/B.Priddat(Hrsg.): Korruption : unaufgeklärter Kapitalismus - multidisziplinäre Perspektiven zu Funktionen und Folgen der Korruption. - Wiesbaden : VS, Verl. für Sozialwiss., - 2005, s.147

41 Torinus. a.g.e. s. 51

42 Meineckes.a.g.e. s.161

43 Meineckes a.g.e.s.162

44 T. Faust, *Verwaltungsethik in der Praxis*. "Harte" und "Weiche" Gesichtspunkte. Zeitschrift für Wirtschaft- und Unternehmensethik. 9/2 (2008), s. 247

verimli hale getirilebileceği konusunda çalışma başlatmıştır.⁴⁵ Bu çalışmanın sonucunda Etik Yönetiminde güven kaygının önüne geçilmesi için Etik standartların tüksek tutulması gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁶ OECD etik altyapısını hükümetin kurumları, sistemi, koşulları ve araçları çerçevesinde kamu sektörünün bütünlüğü için desteklenmesi olarak ifade etmektedir.⁴⁷ OECD bu konuda genel bir bakış açısı sunmak için ülkelerdeki hangi değerler veya standartların sınır ötesi olarak üzerinde anlaşma sağlanabilir olduğu ya da hangi kurumun yardımı, kuralı ile etik önlemlerin garanti altına alınabileceği konusunda dokuz üyesiyle birlikte bir rapor yayınlamıştır.⁴⁸ Bu rapor temelinde etik altyapısı geliştirilerek etik yönetiminin merkezi kuralları sekiz başlık altında toplanmıştır.

Bunlar 1. Politik taahhüt adı altında; Etik standartlar için İlgi ve çalışma isteği. Bu vereceği mesaj açısından politik yönetim için önemlidir. 2. Davranış kodu olarak; İçeriği ve kapsam alanı OECD tarafından belirlenmemiştir. Ancak mevcut kuralların tamamlanmasında ve genel olarak ihtiyaç duyulduğu takdirde tek tek kurumlar veya kuruluşlar tarafından üzerinde çalışılabilir. 3. Mesleki Sosyalleşme mekanizması olarak; Değerlerin ve kuralların iletildiği ve hatırlatıldığı gerekli seminerler yapılarak vurgulanır. Merkezi bir koordinasyon varlığı etnik aktivitele- rin bütünlük içinde anlatılması ve belli bir standartın oluşması açısından önem arz etmektedir. Aksi durumda ki bir koordinasyonsuzluk farklı alanlarda birbiriyle çelişen durumların ortaya çıkmasına neden olabilir. 4. Etik Eşgüdüm Kurulu; kimi kurumların bu konuda bireysel olarak aktif olmalarını engelle- memeli. Kamu çalışanlarında etik davranış biçimleri beklenilir- ken aynı zamanda onların çalışma koşullarının da bu beklenti- ye uygun biçimde düzenlenmesi için gerekenler yapılmalıdır.

45 OECD Report (1996), Ethics in the Public Service: Current Issues and Practice,

46 N. Behnke, *Ethik in Politik und Verwaltung*. Entstehung und Funktion ethischer Normen in Deutschland und den USA, Baden Baden 2004. s.77

47 Behnke. a.g.e. s.77

48 Behnke. a.g.e. s.77

5. OECD destekleyici kamu hizmeti şartında; İş Güvenliği, terfi imkânları, maaşların durumu ve sosyal hakların kabulü vardır. Kamu yönetimi hizmetinin kimi ayrıcalıklarla donatılması oldukça önem taşımaktadır. 6. Etkili Yasal Çerçeve; hukuksal kurallar davranış standartlarını düzenledikleri gibi hediye kabul etme, rüşvet ve memur yasasında belirtilen çıkar çatışmalarına ilişkin ceza hukukunu da konu edinmektedir. Bununla birlikte ön şart olan belirli standartlara uymaya oldukça önem atfedilmekte. 7. Etkin hesap verme mekanizmasıyla; hesap verilebilirlik ve değerlendirme bağlamında önleyici kontroller yapılabilmektedir. 8. Buna ek olarak son öge ise; Sivil Toplumun aktif katılımı sağlanarak OECD Etik Yönetiminin belirli bir standardın üzerinde kalmasını sağlamak. Burada söz konusu olan şey aktif ve açık toplumun kendi hak ve hürriyetlerinden yararlanmasını sağlamaktır. Bunun için toplumun kontrol ve bilgi talebi toplu iletişim araçları/medya üzerinden gerçekleşmektedir ve haber alma özgürlüğü kapsamı içeresindedir.⁴⁹

Sonuç

Etik davranış biçimlerinin zaman ve mekân ayrımı olmadan toplumsal ve yönetsel alanda, üzerinde durulması gereken bir oldu olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Kamu yönetiminin etik ile ilişkisi tarihsel bir serüven içinde birbirini etkileyerek gelişmiş ve bu süreç içinde farklı kesimler tarafından içeriği zenginleştirilmiştir. Kamu yönetiminin etkin bir hale getirilmesi için kimi zaman yöneticiler kendi öngörülerini doğrultusunda yasa koyucu olarak kamu yönetimini ve bunu önemli bir Enstrümanı olan bürokrasiyi kendi istek ve çıkarları doğrultusunda kanunla düzenleme yoluna gitmişler kimi zaman da bu konuda hakkında düşünürlerin görüşlerinden yararlanmışlardır. Bu tarihsel arka plan Kamu Yönetimi ve Etik anlayışını birçok yönden etkilemiş ve günümüzdeki haliyle ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Modern Kamu yönetiminde sürdürülebilir etkin etik bilincin yerleştirilmesi ancak yasama, yürütme, yargı gibi erklerin

49 Behnke. a.g.e. s.79

ortak çabasıyla mümkün olabilir. Buna uygun mekanizmaların hazırlanarak yönetimdeki etik yozlaşmanın önüne geçilmesi zorunluluk olmaktadır. Mevcut yasaların bu ihtiyaca cevap vermemesi ya da belirsizliklerin olması dürüst bürokrasi, etik ilkelere bağlı siyasetçi veya yönetici algısının olumsuzlaşmasına neden olmaktadır. Yasalarca belirlenmiş etik davranış kodlarının, hesap verilebilirliğin Kamu yönetiminde tavizsiz uygulanması yoluyla etik dışı uygulamalar en aza indirgenebilir. Devletin/Sistemin sürekliliği ve güvenilirliği etik mekanizmasının işleyişiyle yakından ilintilidir. Bu nedenle devletin ve sistemin güvenilirliği ve geleceği için çağdaş, eşitlikçi hakkaniyete ve liyakate dayanan etkin Etik Mevzuatı yürürlüğe konarak tavizsiz uygulanmalıdır.

Kaynakça

- Alleman von, U., **Dimensionen Politischer Korruption: Beiträge zum Stand der Internationalen Forschung** (Politische Vierteljahresschrift Sonderhefte). VS Verlag für Sozialwissenschaften; 1 Auflage: 2005.
- Çilingir, L., **Ahlak felsefesine giriş**, Ankara: Özkan Matbaacılık, Ekim 2009.
- Diesner, H.J. ve H. Machiavelli, **Mensch, Macht, Politik und Staat im 16. Jahrhundert**” Studienverlag N. Brockmeyer, Bochum 1988
- Ekinci, A., **İbn- İ Haldunda Adalet Anlayışı**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Anabilim Dalı. Yük. Lis. Tez. Ankara 2008.
- Falay, N., **Yerel Yönetim Giderlerine İlişkin Determinatlar**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1, 1982.
- Fisch, S., **Beamtenethik und Beamtenethos - Anmerkungen aus historischer Sicht**, in:Albert Hofmeister (Hrsg.):Brauchen wir eine neue Ethik in der Verwaltung? Dreiländertagung 1999. 27./28. Mai 1999 in Lugano (Schriftenreihe der Schweizerischen Gesellschaft für Verwaltungswissenschaften (SGVW). 40). Bern: Verlag SGVW, s.161-177, 2000.
- Güven, S. ve Gidener, H., **Bilimsel Düşüncede ve Araştırmada Etik**, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2004
- Hattenhauer, H., **Geschichte des deutschen Beamtentums**, Köln: Carl Heymanns Verlag, 1993.
- Höffe, O., **Gerechtigkeit: Eine philosophische Einführung**, 7. Auflage, C.H.Beck, München 2001.
- Hans-Martin Schönherr-Mann, **Was ist politische Philosophie?** Campus Verlag. Frankfurt- New York 2012
- Kılavuz, R., **Kamu Yönetiminde Etik, Bir Sorun Alanı Olarak Yozlaşma**, Ankara: Seçkin Kitabevi, 2003.
- Konuk, O. ve Bayram, A.K., **Sosyal Bilim Etik ve Yöntem**, Ankara: Adres Yayınları, Ekim 2009.
- Kümmel, H. M., **Bestechung im Alten Orient**. In Wolfgang Schuller(Hrsg.) Korruption in Altertum. Konstanzer Symposium. München Wien. 55-64.
- Meinecke, C., **Vom Nimbus der Unbestechlichkeit - Beamtentugend und Staatskorruption in Preußen**. In S. Jansen/B.Priddat(Hrsg.): Korruption: unaufgeklärter Kapitalismus - multidisziplinäre Perspektiven zu Funktionen und Folgen der Korruption. - Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwiss, p. 141-165, 2005.
- Nuttal, J., **Ahlak Üzerine Tartışmaları** (Çev. A. Yıldız), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Riesenkampff, I.C., **Ethik und Politik: Aristoteles und Martha C. Nussbaum, Antike Elemente in einem zeitgenössischen, ethischen Ansatz der Entwicklungspolitik**. (Diss.) Berlin 2005.
- Sencer, M., **Türkiyenin Yönetim Yapısı**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1998
- Stolleis, Michael: Staat uns Staatsrason in der frühen neue Zeit. 1990 Frankfurt am Main.

- Torinus, H., *Die Entstehung des preussischen Beamtenethos unter Friedrich Wilhelm 1.* Würzburg 1935.
- Wimmer, N., *Dynamischer Verwaltungslehre.* Springer WienNewYork. 2010.
- Wolfgang Schuller (Hrsg.) *Korruption in Altertum.* In : Alleman von Ulrich , Dimensionen der plitische Korruption.- Beitrege zum Stand der Internatopnalen Forschung Wiesbaden 2005 s.50-58
- Banke, B., ve Thedieck, F, *Vewaltungsethik*, 2011 http://www.verwaltungsmo-dern.de/wpcontent/uploads/2011/12Thedieck_Banke_Verwaltungsethik.pdf 10.07.2013
- Faust, T., *Verwaltungsethik in der Praxis.* “Harte” und “Weiche” Gesichtspunkte. Zeitschrift für Wirtschaft- und Unternehmensethik. Kassel, 9/2, 244-262,2008.
- Yıldız, M., *İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı* FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 10, s. 25-55, 2010.
- Özgüç, Orhan: FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2012 Bahar, sayı: 13, s.11-38
- Röber, M. ve Klemens, M. H., *Verwaltungsmodernisierung und Verwaltungsethik. Auf der Suche nach Zusammenhaengen zwischen New Public Management und Korruption* in: *Verwaltung & Manegment*, Zeitschefift für moderne Verwaltung: 3/2011 s.113-168

MADOLYONUN İKİ YÜZÜ: ETİK VE KURUMSAL ŞOSYAL SORUMLULUK İKİLEMİNDE BİR YOL ARAYIŞI

Emrah KOPARAN*

Kurumsal sosyal sorumluluk ve etik kavramları çok uzun yıllardır birçok disipline konu olmakta ve hatta bu kavramların kendi başlarına birer disiplin oldukları ileri sürülmektedir. Yönetim yazınında da son yıllarda giderek popülerliği artan kurumsal sosyal sorumluluk ve etik kavramları birçok çalışmada bir arada ele alınırken bu iki kavram arasındaki farklılıklar, ilişkilerinin yönü ya da benzerlikleri gibi konular hala belirsizliğini korumaktadır. Bu belirsizlik ilgili yazında yapılan çok sayıda hem kurumsal hem de görgül çalışmaya rağmen devam etmekte ve bahsedilen konular dokunulmamış noktalar olarak durmaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk ve etik ikileminin, yazının kayıp kara kutusu niteliği taşıdığı söylemek çokta yanlış olmayacaktır. Kavramları çok belirgin bir çizgiyle ayırmak zaten mümkün olmamakla birlikte bir netliğe kavuşturmanın gerekliliği açıktır. Çünkü bu kavram karışıklığı hem alanda çalışanları zor durumda bırakmakta, hem de yapılmış ve yapılacak çalışmaları değerlendirmede karmaşıklıklara yol açmaktadır.

* Öğretim Görevlisi, Amasya Üniversitesi, Merzifon Meslek Yüksekokulu.

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, her iki kavramla ilgili çok fazla sayıda ve farklı tanımların mevcut olduğu görülmektedir. Bu durum, farklı disiplinler tarafından farklı bakış açıları ile ele alınan ve araştırılmaları konu edinilen birer çalışma alanı olmalarından kaynaklanmaktadır¹. Kavramların kendi içlerinde bile kavramlaşma sürecinde bir uzlaşmanın henüz var olmadığı açıkça ortadadır².

Son yıllarda hem akademik araştırmalarda hem de iş dünyasında kurumsal sosyal sorumluluk ve iş etiği kavramlarına yönelik dikkate değer bir artış söz konusudur. Ayrıca, kurumsal vatandaşlık, sürdürülebilirlik ve üçlü performans (triple bottom line) gibi birçok ilgili kavramda alanda oldukça fazla yer almaktadır³. Bu kavramlar çalışmalarda en çok karşımıza çıkan kavramlar olup, bunların yanında daha birçok kavramında kullanıldığı gözlemlenmektedir. Kavram ve tanımlardaki bu artışların kavramlarla ilgili belirsizliğe yol açtığı tartışılmaktadır⁴. Bu kavramlar sanki bir birinin ikamesi gibi düşünülmekte ve temelde içerdikleri konuların benzerlik sergilediği hatta aynı anlamlara geldikleri görülmektedir. Fakat bu kavramların farklılıklarını açıklayan ya da kullanımları ile ilgili kapsamlı bir çerçeveye sunan hiçbir çalışma yoktur.

Anlamlardaki belirsizlik ve özel terminoloji yüzünden⁵, kavramlar, bağlam, içerik ve bakış açıları açısından sürekli olarak karıştırılmaktadırlar⁶. Kurumsal sosyal sorumluluk ve etik

- 1 H. Özutku ve E. Cevrioğlu, "Yönetim ve Etik: Özel ve Kamu Banka Şube Yöneticileri Üzerine Bir Alan Araştırması", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/3, 91-1004.
- 2 S. Yamak, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Gelişimi", İstanbul: Beta, 2007.
- 3 J. Fisher, "Social Responsibility and Ethics: Clarifying the Concepts", *Journal of Business Ethics*, 52, 2004, s.391-400.
- 4 M. M. Van, "Concepts and Definitions of CSR and Corporate Sustainability: Between Agency and Communion", *Journal of Business Ethics*, 44, 2003, s.95-110.
- 5 D. Wheler, ve diğerleri "Focusing on Value: Reconciling Corporate Social Responsibility, Sustainability, and A Stakeholder Approach in a Network World", *Journal of General Management*, 28, 2003, s.1-23.
- 6 E. M. Epstein, "The Corporate Social Policy Process: Beyond Business Ethics, Corporate Social Responsibility, and Corporate Social Responsiveness", *California Management Review*, 29, 1987, s. 99-114.

alanında birçok yönde karmaşıklık bulunmakla birlikte, bu karmaşıklıklardan bir kısmı, alanda çok sayıda farklı kavramların ortaya çıkması, aşırı bilgi yüklemesi ya da bilgisizlikten kaynaklanan belirsizlik sonucunda ortaya çıkmaktadır⁷. Bu bağlamda hem bilim dünyasındaki konu ile ilgili açıklamalarda hem de işletmelerin kendi uygulamaları ile ilgili açıklamalarında herhangi bir uzlaşma söz konusu değildir. İşletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk ve etik konularında yaptıkları açıklamalar büyük farklılıklar arz etmektedir. Bazı işletmeler hem kurumsal sosyal sorumluluk hem de etik için farklı farklı açıklamalara yer verirken, bazıları ise yıllık raporları içerisinde ikisini bir arada aynı başlık altında ele almaktadırlar. Ulusal düzeyde ve uluslararası düzeyde işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk ve etik konularında yaptıkları açıklamalara bakıldığında da etik ve kurumsal sosyal sorumluluk ayrımına çok fazla gitmedikleri görülmektedir.

Bu çalışma içerisinde ise kavramların bugüne kadar en çok kabul görmüş ve atf almış tanımlamalarından hareketle bir temel oluşturulmaya çalışılacaktır. Çalışmada yapılacak olan açıklamalarda daha çok yönetim yazını temel alınacaktır. Alana bu bakış açısı ile bakıldığında son zamanlarda işletmelerin yoğun bir şekilde etik ve sosyal sorumluluk söylemlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, son yıllarda tüm dünyada yaşanan ve yine tüm dünyayı etkisi altına alan büyük krizlere sebep olan işletme başarısızlıkları ve skandallarının meydana gelmesidir. Yaşanan bu olumsuzluklar işletmelerin iş yapma süreçlerini yeniden gözden geçirmelerini, kurumsal sosyal sorumluluk ve etik konularına daha çok ağırlık vermelerini zorunlu duruma getirmiştir. Günümüz dünyasında çevresinden bağımsız bir örgüt düşünülemezine göre örgütlerin faaliyetlerini yerine getirirken ilişkili tüm paydaşları dikkate alması gerekmekte ve işletme faaliyet ve süreçlerinin birçok farklı beklentileri olan paydaşların baskı ve çıkarları doğrultusunda oluşturması gerekmektedir⁸.

7 A.B. Carroll, "Corporate social responsibility: Evolution of a Definitional Construct", *Business and Society*, 38(3), 1999, s. 268-295.

8 H. C. Koh, ve E. H. Y. Boo, "Organisational ethics and employee satisfaction

Tarihi bir inceleme yapacak olduğumuzda etik kavramının çok uzun bir tarihi seyir yaşadığını, özellikle felsefeciler tarafından yoğun olarak işlenen ve tartışılan bir konu olduğunu görmekteyiz. Temelleri çok eskilere kadar uzanan sosyal sorumluluk ve etik kavramlarına Hamurabi Kanunları'ndan tutunda Sümer tabletlerinde bile rastlanmaktadır. Aristo'nun M.Ö. 4. yüzyılda yaptığı sosyal sorumluluğu da konu edinen etik çalışmaları konunun tarihi derinliğini anlamak açısından önemlidir. Yine dini metinlerin birçoğunda (Kuran⁹, Tevrat¹⁰, İncil¹¹) işletmelerin sorumlulukları ve etik davranışları ile ilgili ifadeler karşımıza çıkmaktadır.

Hem etik hem sosyal sorumluluk kavramlarının tarihsel arka planlarına bakıldığında yapılan açıklamalardan bu iki kavramın çok uzun yıllardan beri birlikte ele alındığı görülmektedir. Tarihsel açıklamalardan da hareketle, kurumsal sosyal sorumluluk ve etik kavramları üzerinde bir uzlaşmaya varıldığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Tüm bu tarihi süreç içerisinde iş dünyasına çeşitli atfların yapıldığı görülmekle birlikte kavramların tam olarak iş dünyası ve işletmelerde konu olmaya başlamasıyla birlikte bu iki kavram daha çok iç içe geçmeye başlamıştır.

Tablo 1.'de de etik ve kurumsal sosyal sorumluluk konularının tarihsel bir gelişimi görülmektedir¹². 1960 lardan 2000 li yıllara kadar yapılan bu incelemede etik ve sosyal sorumlulukla ilgili herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Etik ve sosyal sorumluluğun aynı konular etrafında açıklamalar yaptığı görülmektedir. 50 yıllık süreç içerisinde hem örgütün iç çevresiyle ilgili konulara hem de dış çevresiyle ilgili konulara değinilmektedir. Gelişen teknoloji ve küreselleşmenin, ele alınan konula-

and commitment", *Management Decision*, 42(5), 2004, s.677-693.

- 9 S. Zaim, "İslam açısından iktisadi ve sosyal faaliyetlerle ilgili normatif kaide-ler" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44, 1986, s.23.
- 10 E.M. Epstein, " Business Ethics and corporate social policy" *Business and Society*, 37, 1998, s.23
- 11 H.R. Bowen, *Social Responsibility of the Businessman*, NY: Harper&Brothers Publishers, 1953, s. 17.
- 12 O.C. Ferrell, Fraedrich J. ve Ferrell, L. "Business Ethics: Ethical Decision Making and Cases", 9.th, Boston: Houghton Mifflin Company, 2011, s. 11.

rın değişiminde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Her ne kadar ele alınan konularda bir değişiklik olsa da yıllar itibariyle sadece adlandırılmasında farklılık olup değişmeden varlığını devam ettiren sorunların varlığı da tablo incelendiğinde gözükmektedir. Bu konuların başında işçi-işveren ilişkileri ile ilgili sorunların yer aldığı ortaya konulmuştur. İşçi işveren çatışmaları ile başlayıp, işçi örgütlenmeleriyle devam eden, takibinde özellikle üçüncü dünya ülkelerinde güvensiz çalışma koşulları sorunlarının ortaya çıkması ve son yıllarda da işverenlerin yasaların da desteğiyle işçilere karşı finansal yükümlülüklerinin artması en çok ele alınan etik ve sosyal sorumluluk konuları olmaktadır. İkinci sırada ise bir dış paydaş olan müşteriler karşımıza çıkmakta, müşterilere yönelik olarak yapılan yanıltıcı ve aldatıcı pazarlama uygulamaları üzerinde durulan önemli bir konu olmaktadır. Üçüncü sırada ise hemen hemen her dönem yaşanan sorunlardan biri olan finansal yolsuzluklar yer alırken, çevre sorunları ve bununla bağlantılı sürdürülebilirlik tartışmaları yerini almıştır. Özellikle son yıllarda karşımıza çıkan fikri mülkiyet hırsızlığı ve siber suçlar da güncelliğini koruyan konular arasındadır. Bu sıralama yapılırken, bu konulardan hangilerinin etik hangilerinin sosyal sorumluluk kapsamında ele alındığını belirtmek pek mümkün olamamaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk ve iş etiği ile ilgili kavramlar arasındaki karışıklık işletmelerin bu konularla ilgili yaptıkları açıklamalarda ve açıklama yapmak için kullandıkları araçlarda da karşımıza çıkmaktadır. İşletmelerin web-siteleri ve yıllık raporları üzerinden yaptıkları açıklamalar incelendiğinde bunlar içerisinde de konu ile ilgili bir netlik gözükmemektedir. İşletmeler yine son yıllarda, misyon, vizyon ve değer ifadelerinde artan bir şekilde sosyal sorumluluk ve iş etiğinden söz etmektedirler. Etik ve sosyal sorumluluk arasındaki bağlantının gündeme gelmesinde, birçok önemli finansal skandalın ardından basında yer alan makalelerde de büyük miktarda bu konulara yoğunlaşılmasının etkisi bulunmaktadır. Yazılanlar incelendiğinde ise yoğun bir şekilde etik ve sosyal sorumluluk sorunlarından söz edilmekle birlikte kavramlar üzerinden farklı beklentiler belirtilmemektedir. Şirketler kötü etik davranış ve hesap

verebilirlikteki eksiklikleri ve bu konudaki uygulama başarısızlıkları nedeniyle suçlanmışlardır. Bu suçlamalar karşısında ise işletmeler çevrelerinde ki ilgili paydaşlarına şu şekilde mesajlar göndermeye başlamışlardır; “*bizde kurumsal yönetim var, bu nedenle şirketimiz daha etik*” ya da “*bizim bir kurumsal sosyal sorumluluk politikamız var ve böylece firmamız etik*”¹³. Yapılan bu açıklamalar dikkate alındığında işletmelerin de kavramlar konusunda ayrıntılı bir politikalarının olmadığı açıktır. Hatta konu ile ilgili bilgisizlikleri nedeniyle yaptıkları açıklamalarda bir tutarlılıkları olmadığı da ortadadır. Bu açıklamalar kurumsal sosyal sorumluluk ya da etik açıklamaların bir meşruiyet aracı olduğunu ve yapılan kötü uygulamalarının üstünü örtmek için kullandıkları bir uygulama olduğunu ileri süren araştırma ve araştırmacıları destekler niteliktedir.

Tablo 1. Etik ve sosyal sorumluluk konularının tarihsel çizgisi

1960s	1970s	1980s	1990s	2000s
Çevresel Sorunlar	İşçi örgütlenmesi	Rüşvet ve yasa dışı sözleşme uygulamaları	Üçüncü dünya ülkelerindeki güvensiz çalışma koşulları	Sibersuçlar
Sivil hakları sorunları	İnsan hakları sorunları	Aldatıcı pazarlama uygulamaları	Personel zararları için finansal yükümlülüğün artması (Örn: sigara işletmeleri)	Finansal kötü yönetim
İşçi-işveren çatışmaları	Sorunları çözmekten ziyade örtbas etmek	Yanılıcı reklamlar	Finansal sahtekârlık	Küresel sorunlar, Çin ürünlerinin güvenlik sorunları
İş etiği değişimi	Dezavantajlı müşteriler	Finansal sahtekârlık	Örgütsel etiğin suistimal edilmesi	Sürdürülebilirlik
Uyuşturucu kullanımındaki artış	Şeffaflık sorunları			Fikri mülkiyet hırsızlığı

Kaynak: O. C. Ferrell, Fraedrich, J. ve Ferrell, L., age., 2011, s. 11.

13 Y. Fassin ve A.V. Rossem, “Corporate Governance in the Debate on CSR and Ethics: Sensemaking of Social Issue in Management by Authorities and CEOs”, *Corporate Governance: An International Review*, 17(5), 2009, s.575.

Burada kısa bir kavramsal açıklama yapmak konunun derinliği açısından önemli olacaktır. Öncelikle etik kavramıyla başlayacak olursak; etik kavramının en çok atf alan ve kabul gören tanımları, Bowie, Chanko, Diehart ve Curnutt, Hickenstein ve Huebsch, Gorgon ve Miyake, Nijhof ve Rietdijk ve Sen tarafından ortaya konulmuştur. Bu araştırmacılar tarafından yapılan tanımlar incelendiğinde çoğu yaptıkları etik tanımlarında; sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik kavramlarına vurgu yapmakta ya bunları doğrudan etik olarak kabul etmekte ya da etiğin bir parçası olarak kabul etmektedirler. Diğer bir kısım tanım ise özünde ahlaklı olmanın önemini iş etiğinin temeline yerleştirmektedirler¹⁴. Birçok etik tanımı içerisinde sosyal sorumluluk kavramı ya doğrudan yer almakta ya da bir şekilde sosyal sorumluluk imalarında bulunmaktadır.

Etik, değerlerin oluşturduğu ve bireylere neyi yapması ya da neyi yapmaması gerektiğini öneren bir felsefedir şeklinde tanımlanmaktadır. Buradaki değerlerden kastedilen, görevler (kişinin sahip olduğu rolden beklenen davranış şekli), erdemler (doğru bir insan olmanın özellikleri), ilkeler (toplumun kabul ettiği davranışa yön veren temel doğrular) ve toplumun çıkarları (topluma yarar sağlayacak her türlü uygulama) olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir. Bunların hepsinin bir araya gelmesi ile etik davranışın çerçevesi oluşturulmaktadır¹⁵.

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramını inceleyen çalışmalara baktığımızda da kavram üzerinde fikir birliğine varıldığını söylemek mümkün değildir. Kurumsal sosyal sorumluluk konusu örgütsel araştırmalarda artan ilgi kazanmış olsa da bu alanda devam eden araştırmalar “*ideolojik bölünme*” temelinde bir engelle karşılaşmaktadırlar¹⁶. Bahsedilen ideolojik bölünme

14 A. Emma ve C. Scharmer, “How can companies benefit from business ethics? A study of business ethics in the baby nutrition market”, *Master thesis within international business administration*, Jonkoping University, (2007), http://www.diva-portal.org/diva_get_Document?urn_nbn_se_hj_diva_759_1_full-text.pdf, (06.05. 2013). s.8.

15 M. Özdemir, “Kamu Yönetiminde Etik”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 2008. s. 182.

16 D. Matten, A. Crane ve W. Chapple, “Behind the Mask: Revealing the True

kurumsal sosyal sorumluluğu ekonomik modelden savunular ve etik modelden savunular olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Ekonomik model büyük ölçüde Friedman'ın düşüncesini takip etmektedir ve bu görüş bir şirketin kurumsal sosyal sorumluluk politikasını hissedarların servetlerini maksimize etmekten öteye gitmeyen bir kavram olarak önermektedir¹⁷. Bu düşünce etrafında toplananların kurumsal sosyal sorumluluğa bakış açıları karlılığı artırmada bir araç olması etrafında birleşmektedir. İşletmenin finansal performansının önemli bir belirleyici olarak kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında bir bağımsız değişken olarak kullanılmakta ve elde edilen sonuçlarda bu varsayımı destekler niteliktedir.

Bu bakış açısı etik felsefe açısından değerlendirildiğinde felsefenin özü itibarıyla ters düşmekte, finansal kaygılarla yapılacak bir sorumluluğun etikle bağdaştırılmayacağı görülmektedir.

Diğer taraftan etik model ise Carroll'ın KSS modeli temelinde şekillenmektedir ve örgütlerin ekonomik sorumluluklarının ötesinde yasal, etik ve gönüllü sorumluluklarını da kapsayan daha geniş bir kavram olarak ele alınmaktadır¹⁸. Carroll'ın bu çalışması etik ve kurumsal sosyal sorumluluğun bir arada ele alınmasını sağlayan bir alt yapı oluşturmaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk, kimileri tarafından içi boş bir kavram olarak düşünülmekte ve bir efsane olarak nitelendirilmekte iken kimileri iddialarını çok ileri götürerek bir paradigma olduğunu ve bazıları ise işletmenin varlığını kabul ettirmek için kullandığı bir meşruiyet aracı olarak görmektedirler¹⁹. İşletmeler karlarını artırma amacının meşruiyet aracı olarak kurumsal sosyal sorumluluğu kullanmaktadır.

Face of Corporate Citizenship", *Journal of Business Ethics*, 45 (1), 2003, s. 111.

17 M. Friedman, "The Social Responsibility of Business is to Increase Profits", *New York Times*, September 13, 1970.

18 M. Driver, "Beyond the Stalemate of Economics Versus Ethics: Corporate Social Responsibility and The Discourse of Organizational Self", *Journal of Business Ethics*, 66, 2006, 337-356.

19 S. Yamak, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Gelişimi, İstanbul: Beta, 2007.

Kant'ın çalışmaları incelendiğinde bu meşruiyet kazanma davranışının etik bir davranış olup olmadığını sorguladığımızda, “etik olarak doğru bir davranış belirleyen şey eylemin sonucu değil niyetidir”, açıklamasında sorunun cevabını görebilmekteyiz²⁰. Eğer işletmenin etik ya da sosyal sorumluluk adı altında yerine getirdiği uygulamaların niyeti gerçekten ahlaki bir temelde ise biz bu uygulamaları etik ya da sosyal sorumlu uygulamalar olarak görebilmekteyiz. Fakat bugüne kadar yapılan görgül çalışmalarda konunun niyet boyutu araştırılmalarına konu edilmemiş, çoğunlukla sonuçlardan hareketle etik ve sosyal sorumlulukla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Belki niyeti ölçmenin zorluğu, belki de işletmelerin niyetlerini açıklamadaki isteksizlikleri çalışmaları bu boyuta sürüklemiş olabilir.

Kurumsal sosyal sorumluluk tanımlarına kısaca değinecek olursak; bu konuda ilk çalışmaları yapan Davis (1973) kurumsal sosyal sorumluluğu işletmelerin yasal, ekonomik ve teknik gerekliliklerinin ötesindeki sorumlulukları olarak ele aldığı, kurumsal sosyal sorumluluk terimini ilk kez kullandığı tanımda, etik kavramından doğrudan bahsetmemektedir²¹. Fakat daha sonra Carroll tarafından yapılan ve en çok atıf alan, literatürde en çok karşımıza çıkan kurumsal sosyal sorumluluk tanımında açıkça bir etik terimi kullanmaktadır. Archle Carroll (1991); KSS'yi “işletmelerin, ekonomik, yasal, etik ve hayırseverlik sorumlulukları” olarak tanımlamaktadır²².

Mc Williams ve Siegel, 2001 yılında yaptıkları çalışmada belirttikleri gibi; bir işletmenin sosyal sorumlu olarak nitelendirilebilmesi için bu işletmenin hukuksal zorunlulukları aşarak ve kendi çıkarlarının ötesinde topluma fayda sağlaması gerekmektedir²³.

20 H. Ülgen ve K. Mirze, “İşletmelerde Stratejik Yönetim”, İstanbul: Literatür yayınları, 2004.

21 K. Davis, “The Case for and Against Business Assumption of Social Responsibilities”, *Academy of Management Journal*, 16, 1973, s.312.

22 A. B. Carroll, “The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders”, *Business Horizons*, 34, 1991, s. 39-48.

23 A. McWilliams ve D. Siegel, “Corporate Social Responsibility: A Theory of the

Amerika ve Birleşik Krallığı kapsayan, örgütlerin neden sosyal sorumluluk girişimlerine yöneldiklerini keşfetmeyi amaçlayan çalışmalarında; Worthington ve arkadaşları (2008), birçok faktörle birlikte etik faktörlerin de kurumsal sosyal sorumluluğa yönelmenin nedenleri arasında olduğunu göstermişlerdir²⁴. Yine, Basil ve Erlandson (2008)'e göre kurumsal sosyal sorumluluk, etik ve hayırseverliğin bir kombinasyonudur. Bu çalışmalar etiği kurumsal sosyal sorumluluğu oluşturan parçalardan biri olarak ele almaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluğun, örgütün iyi şeyler yaptığını söylemekten öte aynı zamanda yapılan zararlı şeyleri önlemek için bir çaba göstermesi gerektiği belirtilmektedir²⁵.

Yukarıda ele alınan kurumsal sosyal sorumluluk tanımlarına bakıldığında aynen etik tanımlarında kurumsal sosyal sorumluluğa yapılan atf gibi etikle ilgili açıklamaların yer aldığını görmekteyiz.

Kavramsal açıklamalardan hareketle kurumsal sosyal sorumluluk ve etik kavramlarının birbirini destekleyen, bir arada kullanılan, iç içe geçmiş ve birbirinden bağımsız olmayan kavramlar oldukları ortadadır. Elkington (2006)²⁶ kurumsal sosyal sorumluluk ve etik arasındaki terminoloji ve karşılıklı bağlantıyla ilişkin çeşitli kanıtlar ortaya koymuşve bu iki kavram arasında güçlü bağların olduğunu belirtmiştir. Benzer bir şekilde Painter-Morland (2006) etik yönetimi ve sürdürülebilirlik kavramlarının karşılıklı ilişkiye sahip olduğu ve birbirine sıkı şekilde bağlı olduğunu ileri sürmüştür²⁷.

Firm Perspective”, *Academy of Management Review*, 26, 2001, s.177-127.

24 I. Worthington, ve diğerleri “Researching The Drivers of Socially Responsible Purchasing: A Cross-national Study of Supplier Diversity Initiatives”, *Journal of Business Ethics*, 79(3), 2008, s.319-331.

25 D.Z., Basil, ve J. Erlandson, Corporate Social Responsibility Wensite Representations: A Longitudinal Study of Internal and External Self-Presentations. *Journal of Marketing Communications*. 14(2), 2008, s.125-137.

26 J., Elkington, “Governance for Sustainability”, *Corporate Governance An International Review*, 14, 2006, s.522-9.

27 M. Painter-Morland, “Triple Bottom-line Reporting As Social Grammar: Integrating Corporate Social Responsibility and Corporate Codes of Conduct”, *Business Ethics: A European Review*, 15, s.352.

Fakat bu kavramların arasındaki ilişkinin berraklaştırılması adına aşağıda bu iki kavramın bütünleştirilmesine ilişkin farklı görüşlere sahip çeşitli çalışmalar sıralanmaya çalışılmaktadır.

Joyner ve Payne (2002) çalışmalarında kurumsal sosyal sorumluluğun, iş etiğinden daha çok yönetim literatüründe kullanılan bir kavram olduğunu belirtmekte, kurumsal sosyal sorumluluğun işletme etiğinin gözle görülür, somutlaştırılmış bir hale dönüşümü olduğunu ve işletmelerin etik felsefelerinin uygulamasının yolunun sosyal sorumluluk olduğunu açıklamaktadırlar²⁸.

Joyner ve Payne (2002), çalışmaları içerisinde kurumsal sosyal sorumluluk ve iş etiği kavramlarını tarihsel bir perspektiften incelemektedirler. Tablo 2.'de bu kavramlarla ilgili gelişmeler görülmektedir²⁹. Tablo incelendiğinde kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili yapılan tüm açıklamalar “toplum” kavramı odağında birleşmekte, toplumun dikkate alınması, toplumsal değişimin takip edilmesi, toplumla bir bütün olarak hareket edilmesi ve toplumun memnuniyetinin sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Etikle ilgili açıklamalara bakıldığında ise daha soyut bir çerçeve çizilirken, işletmenin içsel süreçleri, bireysel bir perspektif dikkati çekmektedir.

Bu bağlamda sosyal sorumluluk ve etik kıyaslandığında sosyal sorumluluk kavramının toplumsal paydaşlar açısından işletmelerin görünürlüğünü temsil ettiğini, fakat etik kavramının ise daha çok içsel süreçlerle ilgili ve belki de sosyal sorumluluğun görülme-yen yüzü olduğu söylenebilir.

Etikle ilgili açıklamaların daha çok birey ve davranış boyutunda yapıldığı, kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili açıklamaların ise toplum ve işletme arasındaki ilişkiler düzeyinde ele alındığı ve toplumun işletmelerden beklentileri için işletmelerin bir cevap mekanizması olarak kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarından yararlandığı gibi bir sonuca ulaşılmaktadır.

28 E.J. Brenda ve D. Payne, “Evolution and Implementation: A Study of Values, Business Ethics and Corporate Social Responsibility”, *Journal of Business Ethics*, 41, 2002, s.300.

29 Brenda ve Payne, a.g.e. s.302.

Tablo 2. Kurumsal sosyal sorumluluk ve iş etiği: tarihsel bir perspektif

Yazarlar	Kurumsal Sosyal Sorumluluk	Etik/ Ahlaki Faktörler
Barnard (1938)	Çevrenin ekonomik, hukuki, manevi, sosyal ve fiziksel yönlerini incelemek	Ahlak, olaylar içindeki kişi belirginliği üzerindeki birikmiş etkilerin aktif sonucudur.
Simon (1945)	Örgütler, toplum değerlerine karşı sorumlu olmalıdır.	Etik önermeler gerçeklerden ziyade yükümlülükleri öne sürer.
Drucker (1954)	Yönetim, her işletme politikasının toplum üzerindeki etkisini göz önünde bulundurmalıdır.	Ahlak, somut davranış yoluyla sergilenen eylemin ilkesi olmalıdır.
Selznick (1957)	Kalıcı girişim toplumsal istikrarın korunmasına katkıda bulunmalıdır.	Misyon tanımında daha geniş ahlaki hedefler yer almalıdır.
Andrews (1971)	İşletme, toplum kuruluşlarının desteği için belirgin stratejiye sahip olmalıdır.	İşletmenin sadece finansal şartlar için tanımlanması etik konularının ikinci derecede önemli olmasına neden olur.
Freeman(1984)	İşletme çoklu paydaşları memnun etmelidir.	Etik kaygılar gereklidir; ama, "duruşumuz nedir?" konusunda karar vermek için yeterli değildir.

Kaynak: Brenda ve Payne, a.g.e. s.302.

Kurumsal sosyal sorumluluk ve iş etiğini konu alan birçok çalışma incelendiğinde; her iki kavramın eş anlamlı olarak kullanıldığı fark edilmektedir³⁰. Bu konuda araştırma yapan bir takım araştırmacılar yaptıkları kavramsal inceleme çalışmasında KSS ve iş etiğinin genelde eş anlamlı olarak tanımlandığını bulmuşlardır³¹. Vogel, (1991)³², Ferrell³³ (2004) ve Epstein³⁴

30 K. C. Strong, and G. D. Meyer, 'An Integrative Descriptive Model of Ethical Decision Making', *Journat of Business Ethics*, 11 (2), 1992, s.89-94.

31 S.D. Hunt, P.L. Keicker ve L.B. Chonko, " Social Responsibility and Personal Success: A Research Note", *Journal of the Academy of Management Science*, 18(3), 1990, s.239-244.

32 D. Vogel, " Business Ethics: New Perspectives on Old Problems", *California Management Review*, 33, 1991, s.101-107.

33 O. C., Ferrell, "Business Ethics and Customer Stakeholders", *Academy of Management Executive*, 18, 2004, s.126-129.

34 E. M. Epstein, "The Corporate Social Policy Process: Beyond Business Ethics, Corporate Social Responsibility, and Corporate Social Responsiveness", *Cal-*

(1987)' de yaptıkları çalışmalarda kurumsal sosyal sorumluluk ve iş etiğini benzer kavramlar olarak kabul etmişler ve bunlar arasında bir farklılık olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Arlow, 1991'de yaptığı çalışmasında etik ve sosyal sorumlulukla ilgili bir dizi açıklama yapmıştır. Business Week 1976 da, 1970'li yılları "etik krizleri" dönemi olarak tanımlamıştır. Hem kamusal alanda hem de özel sektörde yaşanan çeşitli olumsuzluklar ve medyanın bu olayları yoğun bir şekilde gündeme getirmesi ve diğer çıkar gruplarının bu olaylara artan ilgisi örgütlerde etik konusunu giderek önemli hale getirmiştir. 1980'lere gelindiğinde ise etik dışı davranışlara hem örgüt içi hem örgüt dışı uygulamalarda daha fazla karşılaşılmaya başlanmıştır. Dünyanın çok büyük şirketlerinin kara para aklama gibi faaliyetlere yöneldikleri görülürken, aynı zamanda işletme üst düzey yöneticilerinin asil-vekil ikileminde şirketlerinin içini boşalttıkları son yılların yadsınamaz gerçeklerindedir. Bu durum sadece belli bir ülkeyi etkisi altına almayıp küreselleşme çerçevesinde tüm dünyayı olumsuz bir ortama sürüklemektedir. 1980'lerden başlayarak özellikle bankacılık sektöründe etik sorunların yaşandığı gözlenmektedir³⁵. Bu çalışma içerisinde yapılan tüm açıklamalarda etik ve sosyal sorumlulukla ilgili bir ayırım yapılmazken, kurumsal sosyal sorumluluk ve etik müttefik iki alan olarak ele alınmaktadır.

Bu tür sonuçlara ve tartışmalara rağmen, Lozano (1996); çalışmasında ise iş etiği kavramının KSS kavramı karşısında KSS'yi de içine alan daha genel bir üst kavram olduğunu belirtmektedir³⁶.

Lozano'nun üst-alt kavram tartışmasına karşılık Carroll (1991,1999); çalışmalarında ise KSS'nin etik kavramını da içine alan etiğin üstünde daha genel bir kavram olduğuna dikkat

fornia Management Review, 29, 1987, s.99-114.

35 P. Arlow, "Personal Characteristics in College Students' Evaluation of Business Ethics and Corporate Social Responsibility", *Journal of Business Ethics*, 10, 1991, s.63-69.

36 J.M. Lozano, "Ethics and Management: A Controversial Issue". *Journal of Business Ethics* 15(2), 1996, s.227-236.

çekmektedir³⁷. Eberhard-Harribey (2006) ise Lozano'yu destekler nitelikte açıklamalar yapmış ve KSS'nin iş etiğinden esinlenerek ortaya çıkmış ve gelişmiş bir kavram olduğunu ileri sürmektedir³⁸.

Robin ve Eric (1987) çalışmalarında; kurumsal sosyal sorumluluk ve etiğin kıyaslamasında bir üst küme, alt küme tartışmasına girmeden, kurumsal sosyal sorumluluk ve etik kavramlarının farklı olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre etik bir felsefedir ve ahlaki düşünce temelinden hareket etmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk ise işletme ve paydaşları arasındaki bir anlaşmanın ürünüdür³⁹.

Fassin ve Rossem, 2009'da yaptıkları çalışmanın amacını; kurumsal sosyal sorumluluk ve etik kavramlarının farklılıklarını ortaya koymak olarak belirtmektedirler. Çalışmalarının sonucunda; kurumsal sosyal sorumluluk birçok kavramı içinde barındıran şemsiye bir kavram olarak görülmekle birlikte, henüz iş ve sosyal alanda bu anlamda başarı kazanmış birleşik bir paradigma olamadığından söz ederken, kurumsal sosyal sorumluluk ve iş etiği kavramlarının birbirinden bağımsız olarak düşünülemediğini birbirini tamamlayan kavramlar olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır⁴⁰.

Kurumsal sosyal sorumluluk, işletmenin genel olarak tüm çalışmalarıyla ilgili ve yapılanların tüm toplumla paylaşıldığı bir işletmecilik uygulaması iken; iş etiği ise daha çok mikro bir boyutta davranışa odaklanan, örgütsel yapılar ve bireylerin davranışlarına yönelik bir odağa sahiptir. Bu anlamda iş etiği daha

37 A. B. Carroll, "Corporate social responsibility: Evolution of a Definitional Construct", *Business and Society*, 38(3), 1999, s. 268-295.

38 L. Eberhard-Harribey, "Corporate Social Responsibility As a New Paradigm in the European Policy: How CSR Comes to Legitimate the European Regulation Process", *Corporate Governance*, 6, 2006, s.358-368.

39 D.P. Robin ve E. Reidenbach, "Social responsibility, ethics, and marketing strategy: Closing the gap between concept and application," *Journal of Marketing*, 51(1), 1987, s.44-58.

40 Fassin, Y. ve A. V. Rossem, "Corporate Governance in the Debate on CSR and Ethics: Sensemaking of Social Issue in Management by Authorities and CEOs", *Corporate Governance: An International Review*, 17(5), 2009, s.573-593.

çok içsel ve soyut bir kavramken, kurumsal sosyal sorumluluk dışsal ve somut bir kavram olarak nitelendirilebilir. Kurumsal sosyal sorumluluk işletmenin tüm paydaşları ile ilgilenirken, iş etiği sadece belirli paydaşlarla ilgilidir⁴¹.

Çeşitli çalışmalarda, bir işletmenin sosyal sorumluluğunu yerine getirmesini etik olmasına bağlamaktadır. Bir işletme ne kadar kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili çalışma yapıyorsa o kadar etikdir⁴². Kurumsal sosyal sorumluluk çabaları, organizasyonu geliştirmek için iş etiği ve işletmelerden toplumun beklentileri arasında ki uyuma ve böylece meşruiyetin kurulması üzerine odaklanır⁴³. Dışsal toplumsal yükümlülükler kurumsal sosyal sorumluluk eylemlerinin yürütücüsü iken, içsel (örgütle ilgili) hususlar bu yükümlülükler için örgütün yanıt verme şekillerinden birisidir. Bu yanıtlar kurumsal sosyal sorumluluk için destekleyici rol oynayan örgütler tarafından geliştirilen etik programlarda büyük olasılıkla davranış ve değer sistemlerinin varlığı ile gerçekleştirilir⁴⁴. Etik programlar yalnızca bir şirketin etik kültürünü geliştirmez aynı zamanda kurumsal sosyal sorumluluğa olan dikkatini de artırır⁴⁵.

Tüm bu açıklamalardan hareketle ve etik kavramının ve kurumsal sosyal sorumluluk kavramlarının en çok atıf alan ve kabul görmüş tanımları incelendiğinde; etikle ilgili açıklamaların içerisinde sosyal sorumluluk kavramının doğrudan yer aldığını görürken, KSS tanımında ise yine doğrudan bir etik kavramı karşımıza çıkmaktadır.

Alandaki bütün bu farklı yaklaşımlar ve tartışmalarla birlikte, kurumsal sosyal sorumluluk ve iş etiği arasında yakın bir ilişki bulunduğu yadsınmaz bir gerçektir.

41 D. Petkoski ve C. L. Essrig, "Business Ethics and Corporate Accountability. The Search for Standards", 9-27, http://info.worldbank.org/etools/docs/library/57523/bizethics_econferece.pdf, (04 Mayıs 2013).

42 S. Valentine ve G., Fleischman, "Ethics Programs, Perceived Corporate Social Responsibility and Job Satisfaction", *Journal of Business Ethics*, 77, 2008, s.159-172.

43 T. J. Zenisek, "Corporate Social Responsibility: A Conceptualization Based on Organizational Literature", *Academy of Management Review*, 1979, s. 362

44 S. Valentine, ve G., Fleischman, a.g.e.

45 Zenisek, a.g.e. s. 366.

Yapılan tartışmaları belli bir kategori içerisinde ele alacak olursak;

Örgütsel bağlamda, kurumsal sosyal sorumluluk ve etik kavramları eş anlamlı kavramlardır. Bu iki kavram arasında herhangi bir ayrım aramanın gereği yoktur. Her ikisi de ister birey olsun, ister toplum olsun fayda sağlama amacıyla hareket eden işletmecilik uygulamalarıdır. Burada tartışılması gereken karlılığın ötesinde bir fayda sağlayan her davranışın etik olup olmadığıdır. Niyet ve sonuç ikilemi dokunulmamış bir kavram olarak durmaktadır.

Etik kavramı, kurumsal sosyal sorumluluğu da içine alan daha genel bir kavramdır. İşletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetlerine yönelmelerinin temel sebebi etik kaygılardır. Etik kavramının işletmenin iç ve dış çevresine yönelik faaliyetlerin tümünü kapsadığı düşünülecek olursa, kurumsal sosyal sorumluluk bunun dış çevre ayağını oluşturmaktadır şeklinde bir bakış açısı karşımıza çıkmaktadır. Aslında temelde sorun etik ve iş etiği kavramlarının ayrımının yapılmadan açıklamalara konu edinilmesinden kaynaklanıyor olabilir.

Etik ve kurumsal sosyal sorumluluk farklı kavramlardır. Bu görüşü savunanlar ise konuya felsefe temelinden yaklaşmakta ve etiğin bir ahlaki düşünce felsefesi olduğunu ileri sürmektedirler. Bunun karşısında sosyal sorumluluğun ise işletme ile faaliyet gösterdiği toplum arasındaki bir anlaşma olduğunu belirtmektedirler. Fakat tartışmadıkları ya da gözden kaçırdıkları nokta, işletme ile faaliyet gösterdiği toplum arasındaki bu anlaşmanın ahlaki düşünce felsefesi temelinde şekillenebileceğidir. Peki, sosyal sorumluluk böyle bir kaynaktan beslenen bir olguysa o zaman farklı kavramlardır demek abartılı bir iddia gibi değil midir? Bu noktada tartışılması gereken bir diğer konu da temel alınan toplum kavramının bir tanımının yapılmasıdır. Toplum sadece örgütün sınırları dışında bulunanlarla mı sınırlıdır, yoksa örgüt içinde çalışanlar da bu toplumun bir parçası mıdır? Eğer çalışanlar da örgütün bir parçasıysa, çalışanlara karşı yürütülen sosyal sorumluluk uygulamaları nasıl

bir kontratın ürünüdür? Bu ve benzeri sorular bu görüşü ileri sürenler tarafından cevaplanmamış sorular olarak durmaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk, etik kavramını da kapsayan daha genel bir kavramdır. Hangi kurumsal sosyal sorumluluk çalışmasını açarsanız açın, karşınıza çıkacak olan Carroll'ın kurumsal sosyal sorumluluk piramidi bu görüş savunucularının temelidir. Bu piramidin 4 basamağından birisini işletmelerin etik sorumlulukları oluşturmaktadır. Bu dört bileşenin toplamı ise kurumsal sosyal sorumluluğu oluşturmaktadır.

Etik ve sosyal sorumluluk ikileminde bir yol arayışı amacıyla yaptığımız çalışmada karşımıza dört yol çıktığını görmekteyiz. Bu yolların herhangi birinden yürüyen araştırmacıların çalışmalarının alt yapıları nedeniyle o yolu seçtiklerini söyleyebiliriz. Kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda araştırmacı çalışmasının odağına sosyal sorumluluğu aldığı için herhangi bir etik kavramı açıklaması yapmayı gerek görmemektedir. Aynı şekilde özellikle iş etiği başlıklı çalışmaların büyük bir kısmında yine sosyal sorumluluk için özel bir açıklama ya da tanımlama gayreti içerisine girilmemektedir.

Teorik anlamda hem etik çalışmalarının, hem de sosyal sorumluluk çalışmalarının açıklamalarında bir “iyilik” vurgusu yer almaktadır. İki kavramın birleştiği nokta “iyilik” kavramıdır denilebilir. Bu iyilik ister bireysel anlamda iyi olma ve bunu bir davranış olarak benimseme olsun isterse toplumsal bazda paydaşlara iyilik yapmak olsun kavramların temelleri bu felsefe üzerine oturtulmaktadır. Bu iyiliği kimin kime yaptığı noktası mı önemlidir, yoksa iyilik yapmaktaki niyet mi önemlidir? İyilik bireysel bir boyutta ise literatür buna etik demektedir, eğer toplumsal boyutta ise sosyal sorumluluk demektedir. Yapılan her iyilik gerçekten iyilik midir? Örneğin yasalara uymak bir zorunluluktur. Zorunluluk nedeniyle yapılan uygulamalar etik midir, sosyal sorumluluk mudur? Bir firmanın sosyal sorumlu sayılabilmesi için zorunluluklarının ötesinde bir sorumluluk sergilemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Zorunluluğun ötesinde bir sorumluluk her zaman hayırseverlik ya da gönüllülükle açıklanabilir

mi? Eğer işletmeler bugün yaptıkları sosyal sorumluluk çalışmalarının karlılığa olan katkısının kaygısını taşıyorsa bunun etik olup olmadığı tartışılması gerekmez mi? Aslında sordukça çoğalan sorunların cevapları bulunmadıkça bu yol arayışında tek bir yol bulmak gittikçe zorlaşmaktadır.

Kuramsal anlamda yapılan bu tartışmanın daha sağlam bir sonuca ulaşa bilmesi için görgül çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir. İşletme dünyasının yerel ve evrensel boyutta etik ya da sosyal sorumluluk algı ve uygulama farklılıklarının neler olduğunun tespit edilmesi böyle bir tartışmasının sonlandırılabilmesi için gereklidir.

Kaynakça

- Arlow, P., "Personal Characteristics in College Students' Evaluation of Business Ethics and Corporate Social Responsibility", **Journal of Business Ethics**, 10, 63-69, 1991.
- Basil, D.Z., ve Erlandson, J., Corporate Social Responsibility Website Representations: A Longitudinal Study of Internal and External Self-Presentations. **Journal of Marketing Communications**. 14(2), 125-137, 2008.
- Bowen, H.R., **Social Responsibility of the Businessman**, NY: Harper&Brothers Publishers. 1953.
- Carroll, A. B., "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders", **Business Horizons**, 34, s. 39-48, 1991.
- Carroll, A.B., "Corporate Social Responsibility: Evolution of a Definitional Construct", **Business and Society**, 38(3), 268-295, 1999.
- Davis, K., "The Case for and Against Business Assumption of Social Responsibilities", **Academy of Management Journal**, 16, 312-322, 1973.
- Elkington; J., "Governance for Sustainability", **Corporate Governance An International Review**, 14, 522-9, 2006.
- Driver, M., "Beyond the Stalemate of Economics Versus Ethics: Corporate Social Responsibility and The Discourse of Organizational Self", **Journal of Business ethics**, 66, 337-356, 2006.
- Eberhard-Harribey, L., "Corporate Social Responsibility As a New Paradigm in the European Policy: How CSR Comes to Legitimate the European Regulation Process", **Corporate Governance**, 6, 358-368, 2006.
- Elkington; J., "Governance for Sustainability", **Corporate Governance An International Review**, 14, 522-9, 2006.
- Emma, A. ve Scharmer, C., "How Can Companies Benefit from Business Ethics? A Study of Business Ethics in The Baby Nutrition Market", **Master thesis within international business administration**, Jonköping University, 10 January 2007, http://www.diva-portal.org/diva_getDocument?urn_nbn_se_hj_diva_759_1_fulltext.pdf, (6.05 2013), 2007.
- Epstein, E. M., "The Corporate Social Policy Process: Beyond Business Ethics, Corporate Social Responsibility, and Corporate Social Responsiveness", **California Management Review**, 29, 99-114, 1987.
- Epstein, E.M., "Business Ethics and Corporate Social Policy" **Business and Society**, 37, 7-39, 1998.
- Fassin, Y. ve Rossem, A.V. "Corporate Governance in the Debate on CSR and Ethics: Sensemaking of Social Issue in Management by Authorities

- and CEOs”, *Corporate Governance: An International Review*, 17(5), 573-593, 2009.
- Ferrell, O. C., “Business Ethics and Customer Stakeholders”, *Academy of Management Executive*, 18, 126-129., 2004.
- Ferrell, O. C. ve Fraedrich, J., ve Ferrell, L., “**Business Ethics: Ethical Decision Making and Cases**”, 9.th., Boston: Houghton Mifflin Company, 2011.
- Fisher, J., “Social Responsibility and Ethics: Clarifying the Concepts”, *Journal of Business Ethics*, 52, 391-400, 2004.
- Friedman, M., “**The Social Responsibility of Business is to Increase Profits**”, *New York Times*, September 13, 122-126., 1970.
- Hunt, S.D. ve diğerleri, “ Social Responsibility and Personal Success: A Research Note”, *Journal of the Academy of Management Science*, 18(3), 239-244, 1990.
- Joyner, B. E. ve Dinah P., “Evolution and Implementation: A Study of Values, Business Ethics and Corporate Social Responsibility”, *Journal of Business Ethics*, 41, 297-311, 2002.
- Koh, H. C. ve Boo, E. H. Y., “Organisational Ethics and Employee Satisfaction and Commitment”, *Management Decision*, 42(5), 677-693, 2004.
- Lozano, J.M., “Ethics and Management: A Controversial Issue”. *Journal of Business Ethics* 15(2), 227-236, 1996.
- Matten, D., Crane A., ve W. Chapple, “Behind the Mask: Revealing the True Face of Corporate Citizenship”, *Journal of Business Ethics*, 45 (1), 109-118, 2003.
- McWilliams, A ve Siegel, D., “Corporate Social Responsibility: A Theory of the Firm Perspective”, *Academy of Management Review*, 26, 177-127, 2001.
- Özdemir, M., “ Kamu Yönetiminde Etik”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 179-195, 2008.
- Özutku, H. ve Cevrioğlu, E., “Yönetim ve Etik: Özel ve Kamu Banka Şube Yöneticileri Üzerine Bir Alan Araştırması”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7/3, 91-104, 2005.
- Petkoski, D. ve Essrig, C.L., “Business Ethics and Corporate Accountability. The Search for Standards”, 9-27, http://info.worldbank.org/etools/docs/library/57523/bizethics_econference.pdf, (04.05.2013), 2002.
- Robin, D. P. ve Reidenbach, E., “Social Responsibility, Ethics and Marketing Strategy: Closing the Gap Between Concept and Application”, *Journal of Marketing*, 51, January, 1987.
- Strong, K. C. and Meyer, G.D., ‘An Integrative Descriptive Model of Ethical Decision Making’, *Journat of Business Ethics*, 11(2), 89-94, 1992.
- Hayri, Ü. ve Mirze, K., “**İşletmelerde Stratejik Yönetim**”, İstanbul: Literatür yayınları, 439-456, 2004.

- Worthington, I., ve diğeri“Researching The Drivers of Socially Responsible Purchasing: A Cross-national Study of Supplier Diversity Initiatives”, **Journal of Business Ethics**, 79(3), 319-331, 2008.
- Van, M. M. “Concepts and Definitions of CSR and Corporate Sustainability: Between Agency and Communion”, **Journal of Business Ethics**, 44, 95-110, 2003.
- Vogel, D., “ Business Ethics: New Perspectives on Old Problems”, **California Management Review**, 33, 101-107, 1991.
- Yamak, S., “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Gelişimi, İstanbul. Beta, 2007.
- Zaim, S., “İslam Açısından İktisadi ve Sosyal Faaliyetlerle İlgili Normatif Kaide-ler” **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 44, 17-37, 1986.
- Zenisek, T.J., “Corporate Social Responsibility: A Conceptualization Based on Organizational Literature”, **Academy of Management Review**, 359-368, 1979.

EKONOMİ VE ETİK

Tarihsel Perspektife Genel Bir Bakış

Nuri BALTACI*

Ekonomi insan ihtiyaçlarının varlığı ile ilgilenen, değiş-tokuş işleminin sistematik bir şekilde incelenmesi ile ilgilenen, temelinde insan davranışlarının olduğu dinamik bir bilim dalıdır. Bağımsız bir bilim dalı olarak incelenmesi veya ayrı bir disiplin olarak kabul edilmesi ise sanayi devriminin gerçekleştiği dönemlere denk gelmektedir. Adam Smith (1776) Milletlerin Zenginliği kitabı ile iktisadı bağımsız bir bilim hüviyetine kavuşturmuştur.

Sanayi Devrimi ve Adam Smith'in yazdığı Milletlerin Zenginliği kitabına ciddi anlamda etki etmiştir. Sanayi Devriminde üretim miktarlarında ciddi artışlar yaşanmış ve büyüme o dönemlere kadar görülmemiş bir şekilde hızlanmıştır. Basit el aletlerinden, su ve hayvan gücü ile çalışan basit mekanik makinelere geçiş emek verimliliğini ciddi şekilde artırmıştır. Artan verimlilik sanayisi olan ülkelerde ve özellikle İngiltere'de büyümeyi de beraberinde getirmiştir. Buharlı makinelerin kullanılmaya

46 * Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

başlanması ile kitle üretimi hızlı bir şekilde artmaya devam etmiştir. Artık üretmek değil üretilen ürünlerin tüketilmesi ve bu ürünlere pazar bulunması sorunu ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu noktadan sonra kapitalizm ya da sanayileşmiş ülkeler fazla üretimi, sanayini üretiminin devamı için nasıl eriteceklerdir. Kapitalizm ihtiyaçları ve tüketicileri yeniden tanımlanmalı ve sistemin devamı için üzerlerine düşen görevleri yapması sağlanmalıdır.

Sanayi Devriminde büyüme göstergesi olarak sadece üretilen ürün miktarı ya da daha teknik bir ifade ile emek verimliliği temel alınmaya başlanmıştır. Artık ülke zenginliği veya toplum refahının göstergesi ürettikleri ürün miktarı ile ölçülmektedir. Üretilen ürün kalitesi, işlevsellik ya da estetik artık pek de değerlendirilmeye alınmamaktadır. Diğer taraftan kişilerin ya da çalışanların gelecek ilgili kaygıları, yaşam standartları da toplumsal ilişkileri de pek fazla önemsenmeyecektir.

İnsan olmadan piyasa ya da diğer ismi ile pazar olmayacaktır. İnsanların olduğu yerde ise artık iletişim, etkileşim davranışlar gelişecektir. Bu davranışların ise genel kabul göreni ahlak olarak isimlendirilmektedir. Ahlak toplumdan topluma değişmesine karşılık her toplumda, genel kabul gören iyi ve erdemli davranış kalıbı olarak tanımlamak pek de yanlış olmayacaktır. Toplumlarda ise iyi ya da kötü kavramı, doğru ya da yanlış kavramlarını tanımlamak ise bu kadar kolay olmamaktadır. Birçok toplumda ayak ayaküstüne atmak saygısızlık olarak algılanmasa da bizim gibi toplumda bu davranış büyüklerin karşısında saygısızlık olarak addedilmektedir. Etik kavramına da değinerek konumuza devam edecek olursak, etik ahlak felsefesinin bir diğer adıdır.

Ekonomi ve ahlak arasındaki ilişki muhakkak ki inkâr edilemez. Birçok bilimsel çalışmaya konu olan ekonomi ve ahlak ilişkisi günümüzde egemen olan iktisat eğitiminde göz ardı edilmektedir. İster gelişmiş isterse gelişmekte olan ülkelerde olsun ekonomi ve ahlak arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Bu ilişkinin yönü ise birçok tartışmanın merkezinde durmaktadır. İster ahlak ekonomiyi etkilesin isterse ekonomi ahlakı etkilesin,

bu iki olgu da birbirlerini etkileyerek değişmektedir. Fakat iktisat bilimi bağımsız bir hüviyet kazanmadan ahlak felsefesinin içinde irdelenirken, bilim hüviyetini alması ile birlikte ahlaki ya da insanı bilimin özne olmaktan uzaklaştırmaktadır.

Doğu toplumları ile Batı toplumları arasında ciddi ekonomik uçurumlar bulunmaktadır. Ekonomik sistemleri benzer yâda serbest piyasa ekonomisi olsa dahi gelir ve refah anlamında gözle görülür farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıkların temel kaynağını ise birçok iktisatçı birçok sayısal model yardımı ile ortaya koymaktadır. Ekonomik yapı gelir farklılıkları ülkelerin kültürleri kadar dinleri ile de alakalı olduğunu da yine bu çalışmalarda ortaya konmaktadır. Biz bu çalışmada ise ekonominin farklı toplumlarda nasıl algılandığı ve din bağlamında ekonomi ve kültür arasındaki ilişkileri ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmanın genel yapısını ise kapitalizm ve piyasa mekanizması, İslam ahlaki ve ekonomi arasındaki ilişki ve son olarak da yeni kapitalizm anlayışının genel hatları ve genel sonuç ile çalışma sonlandırılacaktır.

Kapitalizm & Piyasa Mekanizması ve Ahlak

Piyasa mekanizması veya serbest piyasa sistemi Adam Smith in 1776 yılında yayınladığı Milletlerin Zenginliği eseri ile sistematik olarak incelenmeye başlanmıştır. Kitabın yazıldığı dönemde teknolojik icatlar başlamış, özellikle İngiltere ve Fransa zenginleşme yönünde önemli adımlar artmıştı. Bu dönemde hâkim olan iktisadi görüş olarak müdahaleci bir sistem olan merkantilizmin etkili olduğu yıllarda devlet müdahalesi ve dış ticaret fazlasına dayalı bir zenginleşme yöntemi benimsenmişti. Dış ticaretin kısıtlanması ve ülkeye giren değerli metaller sayesinde faizlerin düşük kalması ve böylece zenginleşmenin kaçınılmaz olması döneme hâkim ekonomi görüşüdür.

Aynı dönemde Fransa da ise zenginliğin temel kaynağı olarak tarım görülmektedir. Tarım artı değer üretebilen tek üretim yöntemi olarak kabul edilmiş ve zenginlik kaynağının tarımdan başka bir alanda olmayacağı görüşü hâkim olmuştur. Fransa

da bu akımın öncülerinde de olan ve Adam Smith'in etkilediği isimlerin başında ise Dr. J. Quesnay gelmektedir. Fizyokrat okulunun önde gelen diğer isimleri ise Dupont de Nemours, A.R. Jaquest Turgot, Mercier de Riviere, Etienne de Condillac, Le Tronsne ve rahip Beandeandur¹. Fizyokratların tabii düzeni ve serbest dış ticareti benimseyen iktisadi görüşleri, ekonomik faaliyetleri ilk kez ve bir mantık düzeni içinde açıklamaya çalışmaları ile bilinmektedir. Ekonomideki net hâsıla² kavramı ile millî gelir ifade edilirken, net hasılabın sadece tarımda mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Adam Smith'in bu ortamda devlet müdahalesinin yanlış olduğu ve ekonominin görünmez bir el varmış gibi sürekli dengede duracağına insanları inandırması ise onun zor bir mücadeleye gireceğini gösteriyordu. Eserinde neden bazı devletlerin daha zengin iken bazı devletlerin daha fakir olduğu temel argümanı ile sorgulamaya başlamıştır. Adam Smith göre milletlerin zengin oluşu serbest dış ticaret, girişimcilik ve iş bölümü-uzmanlaşma temellerine dayandırırmaktadır. Kişi başı çıktının artması büyümenin temel belirleyicisi kabul edilip, bu amaç için iş bölümü ve uzmanlaşma önerilmektedir. Çalışan kesim sadece bir iş ile uğraşırsa işin daha çabuk ve kaliteli yapılmasını sağlayacak fikirler üretecektir. Aşırı uzmanlaşma ise çalışanların yaratıcı düşüncelerini körelteceği için belirli bir aşamada sonra verimliliği olumsuz etkileyecektir. İş gücü verimliliğinin artırmanın temel noktasını ise eğitimle açıklamıştır. Eğitim sayesinde işgücünün nitelik ve kalitesi artacak bu ise doğrudan üretimde verimlilik artışını sağlayacaktır.

Adam Smith üretim artışı ve zenginliğin temel kaynağını belirtirken, kişilerin bireysel fayda peşinde koşmalarını bu sistemin erdemlerinden saymıştır. Bireysel fayda maksimizasyonuna yönelen tüketici ve üreticiler farkında olmadan toplumun faydasını yükseltmiş olacaklardır. Kişiler kendi ihtiyaçlarını belirli

1 http://www.ekodialog.com/Konular/iktisatcilar/quesnay_fizyokrasi.html (15.07.2013)

2 Net hâsıla kavramı ile ifade edilen, üretilen ürün değeri ile o ürünü üretebilmek için yapılan harcamalar arasındaki net farktır.

bir süre karşılayacak kadar malları kendi tüketimi için ayırmaktadır. Elinde kendi ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyacından daha fazla mal var ise bu malı da ticarete kendine sermaye olarak kullanacaktır³. Günümüz ifade ise Pazar için üretilmiş mal olmaktadır.

Kapitalizmin temel esası olarak serbest girişim, mülkiyet hakkı öne çıkmaktadır. Bu şekilde kıt olan kaynaklar en etkin ve verimli bir şekilde üretime koşulabilecektir. Devlet ya da kamu elindeki sermayenin verimli kullanılmaması, piyasada korunması kıt olan kaynaklardan yeterince yararlanılmamasına sebep olacaktır. Bu ise üretimde daha az çıktıya ve daha yüksek fiyatlara sebep olacaktır. Yüksek fiyatlar ise mal ve hizmetlere erişimde engel olarak görülmektedir. İhtiyaç duyduğu mal ve hizmeti alamayan bireyler ise bunları elde etmek için hukuksuz, ya da ahlaksız yollara başvurması kaçınılmaz olacaktır.

Kapitalizm herkesin kazanacağı ya da mutlu olacağı bir saadet zinciri değildir. Kapitalizmde kazananlar olduğu kadar kaybedenlerde olacaktır. Serbest piyasa yapısı gereği, fırsatları ve ihtiyaçları görebilen, çalışma azmi olan, erdemli ve dürüst kişiler mutlaka kazanacaktır. Fakat sistemde kaybedenler ise tembel ve çalışma arzusunda olmayanlar, rasyonel davranamayan, fırsatları kaçırانlardır. Kapitalizm bu şekli ile çalışkan ve fırsatları değerlendirenleri ödüllendiren bir ekonomik sistem iken tembelleri cezalandıran bir yapı sergilemektedir⁴. Adam Smith de kapitalizmin başarısı içi en önemli teşvikin üretim yapacak olan üretici birimlerin bu üretim için harcadıkları tüm masrafları karşılayacak ücreti alabilecek olmalarıdır. Kapitalizmde çalışan karşılığını alırken tembellik yapanlar ise cezalandırılmaktadır. Burada cezalandırmadan kasıt, elde edebileceği gelirden yoksun olmak ya da ihtiyaçlarının karşılanamaması anlaşılmaktadır.

3 A. Smith, *Milletlerin Zenginliği*, (Çev. H. Derin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.296.

4 C. B. Thompson, "Socialism vs Capitalism: Which is the Moral System?" John M. Ashbrook Center for Public Affairs, Ashland University, On Principle, 1(3), Kasım 1993, s.2.

Kapitalizm ahlaki konusunda başucu eserlerden biri kabul edilen Max Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1905) isimli eseridir. Weber görüşlerini Avrupa kökenli bir yaklaşımla açıklamıştır. Weber diğer toplumları da dinleriyle, ahlakıyla birlikte incelemiş bir kişidir. Temel iddiası kapitalizmin Avrupalı olduğu ve ancak Avrupa ülkelerinin ahlak yapısına uygun olduğudur. Kapitalizmi açıklarken günümüz dünyasındaki açıklamalarda çok farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Weber kapitalizmin oluşumunu fırsat, kar güdüsü ya da bencil faydacı inşalar ile değil, işini iyi yapan üretmek ve icat etmek için çalışan dürüst ve erdemli insanların varlığı ile ifade etmektedir. Kapitalist sistemin temelinde ise takas sistemi kullanılarak kar ve çıkar elde etme faaliyetleri bulunduğunu söylemektedir. Kar amacı ile akılcı, yenilikçi ve girişimciliğin ön planda olduğu bir kapitalist sistemi işaret etmektedir. Bu tarz işletmeler ise kapitalist firmaların olduğu kapitalist ekonomileri oluşturacaktır⁵.

Weber'e göre Almanya'daki Katolik tartışmalarında sıklıkla değinilen konularda birisi de sermaye sahipleri, işverenler, yüksek teknik bilgi sahibi çalışanlar ve eğitilmiş yöneticilerin Protestan özellikler sergilediği belirtilmektedir. Bu özelliklerin sadece Almanya ve Polonya değil, kapitalizmin gelişme gösterdiği birçok coğrafya göze çarpmakta olduğu ifade etmektedir. Kapitalizmin çıktığı toplumların Katolik olmasına rağmen gelişme aşamasında daha çok Protestan toplumların yaşadığı bölgeler göze çarpmaktadır.

Yüksek eğitim düzeyi ve sermaye araçları sahipliği ya aileden miras yolu ile ya da yüksek eğitim harcamaları ile mümkündür. Bu noktada Protestanların zengin bir aileden gelme veya miras kalma ile zenginleştiği söylenebilir. Fakat asıl nokta zengin olan bölgelerin Katolik kilise baskısına başkaldırarak modern eğitim ve yöntemleri benimsemiş yerler olarak ortak bir yapı sergilemeleridir. Geleneksel yaklaşımları terk ederek modern yaklaşım

5 M. Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Z. Gürata), Ankara: Ayrac Kitabevi Yayınları, 2009, s.1-13

sergileyen Protestanlar toplumda zengin kesimleri oluşturmuşlardır. Katoliklerin klasik ve dini yaklaşımları onları mütevazı ve ihtiyaçları kadar üretip tüketen kesim yapmaktadır. Protestanlar ise zenginliğin sonradan kazanılan bir yüksek bir dini rütbe gibi gördükleri için, çok çalışma yeni yöntemler geliştirme ve uzmanlaşma ile zenginliğe doğru bir yön çizmişlerdir.

Kapitalizmin temelinde var olduğu bilinen bencil ve faydacı insan davranışları, kapitalizmin açıklanmasında yanlış ifade edilmektedir. Amartya Sen'in Özgürlükle Kalkınma eserinde; bu eserde ama Sen egemen iktisadın insanı homo-economica indirgeyip aşağıdaki paragrafta ele alınan diğerkâm duygularından dışlanmış olmasını -ki A. Smith'in Ahlaki Duygular Kuramı'nda da bu uzun uzun böyle olduğu şeklinde açıklanırken ikinci kitabında bundan kısmen vazgeçer- eleştirir.

“Kapitalist sistemin oluşumunda ve gelişiminde kontrolsüz açgözlülüğün dışında başka değerlerin de yer aldığı erken dönem kapitalizmin erken savunucuları için elbette açıktı. Manchester liberalleri sadece kazanma hırsı ve kendi çıkarlarını düşündüklerinden savaşmadılar. Onların insanlık anlayışı daha geniş bir değer alanlarını kapsar. İnsanlar yapabilecekleri şeyler konusunda oldukça iyimser olabilseler de, insanların birbirlerine ilişkin duygularında biraz kendiliğinden görmekte ve herhangi bir yönlendirme olmadan karşılıklı yararlı davranış ihtiyacına ilişkin aydınlanmış bir anlayışın mümkün olduğunu düşünmekte haklıydılar⁶.

Kapitalist sistem kendi içinde ahlakı ve sistemi ile bir bütün görüntüsü verse de başarısız kaldığı birçok nokta göze çarpmaktadır. Bu görüşlere rağmen kapitalist etik, gelir dağılımı, adaleti, çevre duyarlılığı, iktisadi eşitsizlik gibi konularda yetersiz kaldı.

Günümüzde kapitalizm Adam Smith ve Max Weber'in tanımlamalarından ne kadar uzaklaştığı ya da ne kadar isabetli olduğu tartışılabilir. Sanayi Devrimi üretim miktarını ciddi şekilde artırırken, ekonominin büyüme ölçüsü üretilen ürün miktarı ile hesaplanmaktadır. Fakat Avrupalı eğer artan üretimin kaliteyi ve zanaatkarların üretimlerini geriye götüreceğini bilselerdi bu

6 A. Sen, Özgürlükle Kalkınma, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004, s.355

devrim bu kadar kutsanacak mıdır? Avrupa Rönesans ve reformlar ile kazandıklarını, daha fazla üretim uğruna terk etmeye başlamıştır. Bu görüşün tam tersi olan aydınlanma dönemi ile birlikte aydınlanmanın maddeci -anti determinist- kader anlayışı ile bu çıktı ne kadar uyumludur?

İslam'da Ahlak ve Ekonomi

İslam dünyasında iktisadi hayatın kuralları ile toplumsal yaşamın kurallarının ayrılması söz konudur değildir. Kapitalizmin bireyci ve çıkarıcı insan tanımlaması ile tamamen zıt bir tanımlama da söz konusudur. İslam'da birey; toplumsal, dayanışmacı ve mutlak bireyci olamayan bir tanımlaya tabidir. İslam da var olan bireycilik kapitalizmin bahsettiği bireycilikten daha farklıdır. Bencil duygular kapitalizm de bireylerin faydalarını arttırmada amaç olarak ifade edilirken, İslam'da birey diğer bireylere yaptığı yardım ile onun da faydasını artırmaktadır. Diğer taraftan batıda çok fazla görülmeyen lonca düzeni, İslam ve özellikle ahilik te çok ciddi bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahilik kurumu sadece ekonomik hayata değil sosyal hayata dair de ciddi düzenlemeler içermektedir. Kişiler ve kurumlar birbiri ile etkileşim ve iletişim halinde olmaları organik bir ahlak kavramını da göstermektedir.

İslam tarihine baktığımızda kamu ve ahlak düzeni (Hisbe) ile ilgili yazılmış eserlere Endülüsler döneminde rastlamak mümkündür. Yahya b. Ömer el Kinani 828 yılında Kurtuba da doğup ilmi eğitimini yine aynı şehirde almıştır. Ahkamu's-suk ya da Kitabu Ahkami's-suk isimli eserinde o dönemdeki kamu ve pazar ahlakı ve uygulamaları ile ilgili sorunlara İslam ve fıkhi açıdan inceleyerek bir takım düzenlemeler önermektedir. Bu eser birçok noktadan önem arz etmektedir. İlk olarak İslami olarak çarşı ve pazarın sosyal hayattaki önemi ve ona atfedilen değerlerin bir göstergesi olarak, gerekli olan kuralların konulup konulamayacağı tartışmalarını başlatmıştır. Bu şekilde sosyal hayat ve pazar hayatı ile ilgili kanunlar çıkarılmıştır. Bu şekilde piyasalar daha sağlıklı gelişim gösterebilecektir. Diğer

tarafından çarşı-pazar ve kamu düzeni ile ilgili çalışmalar yapan İslam âlimleri ortaya çıkmıştır⁷.

El Kinani eserinde değindiği önemli konuların başında piyasalardaki ölçü, tartı gibi değişkenlerde bir standartın oluşturulmasına ilişkindir. Bu amaçla yetkili kişilerin belirleyeceği resmi ölçü ve tartı aletlerinin dışında bir ölçüm ve tartım aletlerinin kullanılmasının engellenmesidir. Bu şekilde halk ölçüm ve diğer ticari aletlerde bir standart olduğu bilgisi ile daha güvenli işlemler gerçekleştirebilecektir. Diğer taraftan piyasalarda kullanılan paralara da bir standart getirilmelidir. Bu standartlar ise yine vali ya da bölgedeki yetkililer vasıtası ile kontrolleri sağlanmalıdır. Standartlara uymayan, hile yapanlara ticaretten uzaklaştırma, men veya para cezası verilmesini söylemektedir⁸. El Kinani'nin bu eseri kamu ve piyasa düzenlemeleri ile ilgili ortaya konan ilk eser olma özelliği, diğer ülkeler ve zamanlarda ortaya konan piyasa ahlakı ve kamu düzeni hakkındaki eserler ile karşılaştırma olanağı da sağlamaktadır.

Türk iktisat ve ahlak çalışmalarında öne çıkan isim ise Sabri F. Ülgener'dir. Ülgener, Weber'in yaklaşımını benimsemekle beraber, ahilik ve esnaflık perspektifinde bir yaklaşım sergilemektedir. Ülgener'e göre toplumların ahlak anlayışı sosyolojik bir olgu olduğudur. Ekonomi ahlakı ile örf ve adetlerden gelen ahlak arasında bir ayrım yapmaz. Ahlak her zaman ve her mekânda vardır. Ahlak toplumun sosyal hayatı içinde yaşarken şekillenmektedir⁹.

Ülgener'in ekonomiye bakışı; madde, çevre ve zaman ile ilişkilendirmektedir. Maddeyi ilk önce tüketiciler kendi ihtiyaçlarını karşılamak için istemekte ve kullanmaktadır. İkinci aşamada elinde fazla madde bulunduranlar, zamanla daha fazla üretmek için yöntem geliştirenler bu fazla malları takas yöntemi ile diğer tüketiciler ile değiştirmektedirler. İnsanlar ihtiyaçları

7 S. Khaldi, Ebu Zekeriya Yahya Bin Ömer El Endülûsi ve Ahkamu's-Suk Adli Eseri, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2007, s.52

8 C. Kallek Cengiz, "İslam da Pazar Ahlakı ve Yahya b. Ömer el-Kinani" *İş Ahlakı Dergisi*, 1(1), 2008, s.16.

9 S.F. Ülgener, *Zihniyet ve Din*, İstanbul: Der Yay., 1981, s.23

duydukları diğer malları takas ile elde etmeye başlamış ve ihtiyaçlar çeşitlenmiştir. Fazla mal üretimi bu malların değişimi için yeni yerler ve yeni yolları gerekli kılmıştır. Bu anlamda coğrafi keşiflerin etkisi dünya ticaretine ciddi etkileri olmuştur. Krizler ve savaşlar ise insanların gelecek kaygısı duymasına ve stok yapmasına sebep olmuştur¹⁰. Ülgener bu noktadan hareketle madde, çevre ve zaman ile ilgili olan iktisadi coğrafyanın ahlak ile olan ilişkisini, sosyal şartların etkilediğini ifade etmiştir. Ekonomiyi oluşturan unsurlardaki değişme sosyal yapıyı ve doğal olarak ahlakı da değiştirecektir. Ahlak sosyal yapıya göre şekillenen değişen bir olgudur. Ülgenerin bu yaklaşımı ne Weber gibi kapitalizmi Protestan ahlakına bağlamakta ne Sombart gibi Yahudiliğe ne de J. Ney in dediği gibi kapitalizmin kökenlerini Katolikliğe bağlamaktadır¹¹.

Ülgener ahilik kavramını sosyal ve siyasal yapıyı birlikte inceleyerek açıklamakta ve din ve tasavvufun birbirinden soyutlanmayacağını ifade etmektedir. Diğer taraftan Ülgener esnaflaşma kavramını ise olumsuz anlamda kullanması dikkat çekmektedir. Esnaflaşma ve tasavvuf arasındaki ilişkiye vurgu yaparken, dış çevrenin olumsuz etkisinden dolayı içe kapanmayı ifade etmektedir. Bu dışa kapanma ve dışarıdan gelecek kötülöklere karşı korunma tarikat tarzı yapılanma, Osmanlıda esnaf birliklerinde görölmektedir. Bu birlik sayesinde tarikatlar ve esnaf loncaları tek bir vücut haline gelmekte ve sağlam bir duruş sergilemektedir. Fakat bu sağlam duruş esnaf ve zanaatkarların girişimci rekabetçi ve yenilikçi duygularını yok etmekte ve elindeki ile yetinin tasavvuf erbaplarına dönüşmektedir. Bu durum ekonomik daralma durumların saldırgan politika izleyecek esnaflar yerine temel ihtiyaçların karşılanması noktasını yeterli gören, “komşu esnaf ta siftah yapsın diyebilen bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu yapı beraberinde oluşan ahlak ve kültür ise din ve kültür temelli bir duruş sergilemektedir¹².

10 F. Torun ve H. Duran, “Sabri F. Ülgener ve İki Eser Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 42, 2010, s.66-67.

11 Torun ve Duran, a.g.e. s. 67

12 M. Arslan, “Ülgener’in Dikatomik Yönetiminde Meslek Ahlakı ve Ahilik”, *İs-*

Bu noktada zekât kurumu da İslam'da aşırı zenginleşme ya da gelir dağılımında adaletin sağlanması açısından çok önemlidir. Zekât dinen kişilerin mallarından verdikleri

İslami ilkelere göre kazanma, üretim ve harcama ile ilgili çeşitli emir ve öğütler bulunmaktadır. Malın üretilmesi ya da ticari olarak kazanılması ile ilgili olarak¹³,

Ticarette iyi niyetle mal kazanmaya çalışmak

Mesleği ile ilgili yeterliliğe ve liyakate sahip olmak

Dinen yasaklanan malların ticaretinden ve üretiminde bulunmamak

Dinen yasaklanmış faaliyetler ve davranışlardan kazanç elde edilmemesi

Çalıştırılan işçinin hakkının korunması

İşverenin hakkının korunması

Elde edilen gelirin harcanması ile ilgili olarak ise Yapılan harcamalardan toplum veya çevre zarar görmemeli

Lüks ve gösteriş amacı ile harcamalardan kaçınılmalı

İhtiyaçından daha fazla mal ve hizmet alınmamalı (İsraf edilmemeli)

İkram ve hediye teşvik edilmelidir.

Bu ilkeler İslam ahlakında ekonominin genel yönlerini ifade etmektedir. Kapitalizm ile karıştırıldığında bencil olmayan tüketici ve ihtiyaçları için aşırılığa kaçmayan bireyler, üretim için ise kar ya da daha fazla üretmek amacı olmadan ihtiyaçların karşılanması amacı ile üretim yapan girişimciler tarif edilmektedir. Kapitalizmin temelindeki Allah'ın rızasını kazanmak için zenginlik veya daha fazla kazanma hırsı İslami ekonomik sistemin içinde bu anlamda yoktur. Weber'in ifadesi ile Kapitalizmin temellerinde var olan Protestan ahlak ile ciddi farklılıklar bulunan İslam ahlakı bu ayrımın en temel belirleyicisidir. İslam inancına göre bu dünya geçicidir ve insan bu dünyada imtihan olmaktadır. Bu imtihana mal ve mülk de dâhildir. Bu mal ve mülkün

tambul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(1), Bahar 2010, s.60

13 C.F. Yaran, Erdem ve Ekonomi: Dini ve Felsefi Açından İş Ahlakı, İGİAD İş Ahlakı Sempozyumu, İGİAD & İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği, İstanbul, 2009, s.21.

nerden nasıl kazanıldığı ve nerede nasıl harcanacağı bu sınavın bir bölümüdür. Zenginlik bu anlamda hesabı verilmesi gereken bir durumdur. Kapitalizmde ise zenginlik Allah'ın bir lütfu ve eğer kişi zengin değilse bunu kendine dert edilmelidir. Fakat çok çalışarak zenginlik elde ederse Allah'ın sevgisini yeniden kazanabilmektedir. O zaman Protestan insan bu dünyaya zengin olarak gelmemiş ise çok çalışıp zengin olur dini olarak da kendin tamamlayabilmektedir.

Küreselleşme ve Yeni Kapitalizm

Küreselleşme günümüze kadar birçok aşama kat etmiştir. İlk yolların ortaya çıkması yeni yolların keşfi küreselleşme hareketlerinin ilk şekli iken günümüzde iletişim teknolojilerinde baş döndürücü gelişmeler ile inanılmaz bir değişim geçirmektedir. Küreselleşmenin gelişimi hiç kuşkusuz kapitalizmde değiştirmiş ve vahşi kapitalizm şekline büründürmüştür. Artık Adam Smith ve Max Weber'in bahsettiği o romantik kapitalizm yerini günlük ve anlık zevklere yerini bırakmıştır. Kar ve fayda maksimizasyonu en temel amaç olmuştur. Amaca nasıl ulaşıldığı ahlaki ya da gayri ahlaki önemli değildir.

Kapitalizmin değişmesi ve yeni kapitalizmin ortaya çıkmasında küle üretimden vazgeçilerek daha esnek üretim yapıları benimsenmeye başlanması çok önemlidir. Firmalar ölçeklerini küçülterek daha küçük firmalar haline gelmişlerdir. Üretim mekânlara bağlılığı çok zayıflamış ve faktör fiyatlarının ve özellikle işgücünün ucuz olduğu yerlere kümelenmeye başlamıştır. Fordist üretim yerini post fordist üretim tekniğine bırakırken gelişen bilgi ve iletişim altyapısı çalışma hayatını da ciddi şekilde etkilemiştir. Home ofise ya da evde çalışma yeni çalışma yöntemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu değişimler kapitalizmin ismini değiştirse de özünde yine kar maksimizasyonu ve fayda maksimizasyonu güden firma ve bireylerin varlığı kapitalizmin varlığını göstermektedir. İsmi ister "Yeni Kapitalizm" olsun ister "Örgütsüz Kapitalizm" olsun kapitalizm varlığını halen korumaktadır¹⁴.

14 Ö. Aytaç ve S. İlhan, "Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreleri: Belirsizlik, Sömürü

Günümüzde iktisadın bir bilim dalı olarak yarattığı en temel etik sorunu işte budur; insanı, onun kurumlarını, gelişmişlik düzeyini dışlayıp, birilerini çok zenginleştirip çoklarını da çok çok yoksullaştıran bir düzenin işleyişini “işte tek yol budur”, diye kurumsal düzlemde yasaya dönüştürme ve “bu bilimdir” diye beyin yıkamak işin bir boyutudur¹⁵ (Kazgan,).

Küreselleşme günümüzde o kadar kutsandı ki başka bir yol ve sistem tartışılmaz ve araştırmaya gerek görülemez duruma geldi. Özellikle iktisat bilimi matematiğin etkisi ile öznesi insan olmaktan çıkıp matematiksel denklemler ve formüllere döndü. Günümüz ekonometrik iktisat/en bilimsel kabul göreni de buna hizmet eder. İktisadın bağımsız bir bilim hüviyeti kazanması doğa bilimlerine benzeme çalışmaları ekonomik kanun ve teorilerin her ülkede geçerli olma iddiası, iktisadı özünden yani insandan uzaklaştırmıştır. Bu bir yöntem-gözlem yanlışlığı mıdır yoksa insan gerçekliğinin saptırılması hatası mı? Zira bu düşünceyi ısrarla vurgulayan radikal yazarlar-Marksistler de başka bir saptırılmış insan gerçekliği üzerinde gitmemekte midir? Ülkeler arasında gelir uçurumları bir yana, farklı coğrafyalardaki ekonomilere aynı reçeteler yazılması, iktisadın doğa bilimlerinde benzer kanunlarına ne kadarda bağlı olduğunu göstermektedir.

Teknolojinin gelişmesi ve beraberinde gerçekleşen otomasyon ve mekatronik, artık sanayide emek talebini ciddi anlamda düşürmüştür. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan emek açığını tarım sektöründen karşılanmaktadır. Tarımsal ürünlerdeki koruma ve teşviklerin ortadan kaldırılması ve tarımsal ürünlerimden geçimini sağlayan kesime ciddi darbeler vurmuştur. Tarım sektöründeki geçimini sağlayamayanlar ise artık sanayi sektörünün ucuz işgücünü oluşturmuştur. Sanayi devrimindeki emek açığını bu yolla kapatan idareler, günümüzde ise serbest piyasa kuralları gereği robotlaşan sektördeki emek fazlası için bir istihdam kapısı göstermekten çok uzaklardır. Sanayi Devrimi de

ve Ahlak Krizi” Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 2008, s.185-186.

15 G. Kazgan, İktisat ve Etik, www.kazgan.bilgi.edu.tr/docs/iktisat_ve_Etik.doc, (10.07.2013).

serbest piyasa ekonomisi de vasıfsız işçi için bir şey ifade etmemektedir. Bu sistemde her zaman sermaye sahipleri ve rantiyeciler avantajlı konumda olacaklardır. Yeni kapitalizm üretim yapılarını iş yapma tekniklerini ve meslekleri dönüştürürken bu dönüşüme ayak uyduramayanları ise sistem dışına atmaktadır. İktisadi terminoloji ile yapısal işsizler oluşturmaktadır.

Sonuç

Kapitalizm Batı toplumlarının dini inanış ve kültürleri ile yoğrulmuş ve günümüze gelmiş bir ekonomik sistemdir. Kapitalizm çalışmaya zenginliğe ve sermaye biriktirmeye yönlendiren ilk dönem görüşlerinin aksine günümüzde zenginliğe ulaşanların tüketim ve rahatlığı o dönemde görülemediği. İnsanların tüketime ve harcamaya yönlendiren sistem, tükettikçe var olan bireyler ortaya çıkarmışlardır. Tüketebilirsen varsın. İhtiyaçlar marka ve modellere yönelmiş ve tatmin eşikleri çoktan aşılmıştır. Kapitalist tüketici kalıbı küreselleşme ile tüm dünyada benzeşmeye başlamıştır. Amerika'da susuzluk ihtiyacını karşılayan içecekler Müslüman toplumlarında ramazan sofralarında çoktan yerini almıştır.

Kapitalizmin hâkim olduğu birçok Asya ülkesi ciddi büyüme rakamları yakalamış ve gelişmiş ülke durumuna gelmiştir. Bu ülkeler Protestan değildir, fakat kapitalizm sayesinde ya da serbest piyasa ekonomisi ile zenginleşen ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan da artık kapitalizm sadece Protestan toplumlarda değil zenginleşme ve dünya ile entegre olmaya çalışan tüm toplumlarda kabul edilen ekonomik sistem olmaktadır. Bu noktada iktisat eğitimi de sadece kapitalist ekonomiyi anlatan bir konuma oturmuştur. İslam ekonomi görüşü ya da sosyalist ekonomik sistem sadece tarihte uygulanan sistemler olarak öğretilere çok kısaca girebilmiştir.

Kapitalizm gelişiminin son evrelerinde sermaye tüm dünyada küçük mutlu bir azınlığın elinde toplanırken, mutsuz, fakir ve umutsuz çoğunluğun sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Gelir dağılımı ve adaletsizliğinin gün geçtikçe arttığı küresel

dünyada iletişim teknolojisi ile sunulan hayatlara ulaşma çabaları, erdem ve etik değerlerin yozlaşmasına ve yok olmasına sebep olmaktadır. Tüm dünyada şehirleşme oranları artması ve beraberinde çok kültürlülük ya da kültürsüzlük, insanları var olan etik değerlerini de etkilemekte ya da yok etmektedir. Temel hedef ihtiyaçların karşılanmasından ziyade kapitalizmin dayattığı ihtiyaçları karşılayabilmek halini almıştır. Bu ihtiyaçların nasıl karşılandığının artık önemi yoktur. Kapitalizm artık bize sadece tüketim yapmakla yükümlü, ahlak etik gibi değerleri olmayan, sistemin devamını sağlayacak standart bir tüketim makinası gibi bakmaktadır.

Kapitalizm birçok ülkede büyük ve geniş aile yapılarını da etkileyerek, küçük ve çekirdek aile yapısına çevirmiştir. Aile kavramı ve aile yapısının küçülmesinin yetişen neslin niteliklerini arttırıp arttırmadığı ise ayrı bir sorundur. Değişen aile yapısı ve kavramı ise tüm toplumlarda ciddi sorunları beraberinde getirmektedir.

Kaynakça

- Arslan, M., “Ülgener’in Dikatomik Yönetiminde Meslek Ahlakı ve Ahilik”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1(1), 55-77, 2010.
- Aytaç, Ö. ve İlhan, S., “Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreleri: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlak Krizi” **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 10(1), 182-210, 2008.
- Thompson, C.B., “Socialism vs Capitalism: Which is the Moral System?” John M. Ashbrook Center for Public Affairs, Ashland University, On Principle, 1(3), Kasım, 1993.
- http://www.ekodialog.com/Konular/iktisatcilar/quesnay_fizyokrazi.html (17.07.2013).
- Kallek, C., “İslam da Pazar Ahlakı ve Yahya b. Ömer el-Kinamı” **İş Ahlakı Dergisi**, 1(1), 9-30, 2008.
- Kazgan, G., **İktisat ve Etik**, www.kazgan.bilgi.edu.tr/docs/iktisat_ve_Etik.doc, (10.07.2013)
- Khaldi, S., “Ebu Zekerriya Yahya Bin Ömer El Endülüsü ve Ahkamu’s-Suk Adlı Eseri”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Bursa., 2007
- Sen, A., **Özgürlükle Kalkınma**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004
- Smith, A., **Milletlerin Zenginliği**, (Çev. H. Derin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009
- Torun, F. ve Duran, H., “Sabri F. Ülgener ve İki Eser Üzerine Bir Değerlendirme”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, 42, 63-75, 2010
- Ülgener, S. F., **Zihniyet ve Din**, İstanbul. Der Yay., 1981.
- Weber, M., **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (Çev. Z. Gürata), Ankara: Ayraç Kitabevi Yayınları, 2009
- Yaran, C.S., “Erdem ve Ekonomi: Dini ve Felsefi Açından İş Ahlakı”, **İGİAD İş Ahlakı Sempozyumu, İGİAD & İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği**, 19-37, 2009.

MEDYA VE ETİK

Gülsüm ÇALIŞIR*

Kitle iletişim araçları, yapıları gereği izlerkitleye iletiler iletmektedir. Bu iletiler, ulaştıkları kitlenin büyüklüğü, homojen olmayan yapısı ve kültürel değişkenlikler gibi unsurlardan dolayı etik tartışmalara neden olmaktadır. Kitle iletişim araçlarıyla ortaya çıkan söz konusu tartışmalara çözümler üretilebilmesi için “medya ve etik” konusunun varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Benzer şekilde “etik” kavramı da, üzerinde yıllarca durulan ve alan yazında hakkında sayısız makaleler yazılan konulardan birisi olmuştur. Adı geçen kavrama bu denli önem verilmesi, kavramın ciddiyetine dikkat çekmektedir.

Etik kavramı ile ilgili tartışmaların, son yıllarda dünyada ve Türkiye’de sıklıkla ele alınması, birçok ülkede ulusal etik komisyonlarının kurulmasına yol açmıştır. Bu gelişmenin bir sonucu olarak her meslek grubu, kendisini etik temellerde sorgulamaya başlamıştır. Böylesi bir meslek etiği perspektifinden bakıldığında, iletişim etiği de önem kazanmıştır.¹

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.

1 R. Uzun, İletişim Etiği: Sorunlar ve Sorumluluklar, Ankara: Dipnot Yayınları, 2009, s. 13.

İletişimin, dolayısıyla medyanın tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de toplum üzerinde belirleyici bir etken olduğu düşüncesinden hareketle, etik kavramının önemi bir kez daha önem kazanmıştır. Zira medyanın parçası olan kitle iletişim araçları, toplumların bilgi alma kaynağı bakımından ilk sıralarda yer alan unsurlardan birisidir.

Son yıllarda medya ve etik ilişkisi, kamunun fazlaca ilgisini çeken ve tartıştığı konuların başında gelmektedir. Bunun bir nedeni, medyanın hızla güç kazanması olmuştur. Medya güçlendikçe, toplumsal ve siyasal yaşam üzerinde söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu gelişmenin diğer bir nedeni de, medyanın geldiği son durumdan çok fazla kişinin rahatsızlık duymaya başlamasıdır. Medya, bir taraftan toplumda yolunda gitmeyen noktalara değinirken, diğer yandan da kuralları alt üst etmeye başlamıştır.

Bu derece belirleyici duruma gelen medyanın, belirli etik kurallara uyması, izleyicileri doğrudan bilgilendirmesi, sahip olduğu gücü çeşitli çıkarlar ve manipülatif amaçlar doğrultusunda kullanmaması; ancak bu alanda çalışanların belirli mesleki etik kuralları benimsemesi ve bu kurallara uymasıyla mümkün olacaktır.²

Toplumların haber kaynağı olan medyanın, kitleleri etkileyecek güce sahip olması bakımından, yapacağı yayınlarda belli bir etik çerçeveye özen göstermesi gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle de bu çalışmada, medya ve etik kavramlarını ele alan genel bir literatür taraması yöntemi uygulanacaktır.

Etik Kavramı

İnsan, toplumun bir parçasıdır ve toplumun oluşması için gerekli olan yapı taşlardan birisi olması bakımından sosyal bir varlıktır. İşte tam da bu noktada etik kavramının varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Kolçak³, bu çerçevede etik kavramını şu şekilde

2 E. Eroglu ve N. Atabek, İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Etik Eğitimine ve İletişim Etiğine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi, *Küresel İletişim Dergisi*, 2, 2006, s.1. <http://globalmedia-tr.emu.edu.tr/> Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2013.

3 M. Kolçak, *Meslek Etiği*, Ankara: Murathan Yayınevi, 2012, s. 3.

tanımlamaktadır: Etik; sosyal bir varlık olan insanın, bireysel ve toplumsal ilişkilerinin temelini oluşturan kuralları ve değerleri, doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü gibi ahlaki açıdan araştıran bir felsefe dalıdır. Etik kavramının, toplumda yaygın olarak anlaşılan ahlak kurallarından daha özel ve felsefi bir anlama sahip olduğu görülmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında Okay'lar⁴, bir eylemin ahlaki olup olmadığını tespit etmekteki zorluğun ve davranış normlarının bireyden bireye ve kültürden kültüre büyük ölçüde değişiklik gösterdiğini ve etik kavramının, insanın çeşitli olaylar karşısında takındığı tutumların arkasındaki yargılar olarak değerlendirmektedirler.

Bir başka ifadeyle etik; fayda, iyi, kötü, doğru ve yanlış konularını inceleyen, bilimsel ve grupsal davranış ilişkilerinde neyin doğru, neyin yanlış olduğunu belirleyen bir ahlak felsefesidir⁵. Pieper⁶ ise, etiğin amacının “ahlaki eylemin, insanın isterse gerçekleştirebileceği, istemezse vazgeçebileceği keyfi bir eylem olmadığını; aksine insan olarak varlığına ilişkin vazgeçilmez bir niteliğin ifadesi olduğunu gösterebilme; yani insanı sevmeyi öğretebilme” olduğunu belirtmektedir. Etik, temellendirilmiş sonuçlara varmayı amaçladığından ne ahlakileştirme ne ideolojiye dönüştürme ne de dünya görüşü ortaya koyma gibi bir amaca sahiptir. Ahlaki eylemlere belirli bir yöntem kullanarak yaklaştığı için nesnel geçerliliği de olan, özneler arası bağlayıcılığı kanıtlanabilen önermelerle ilgilenir.

Etik ya da ‘ahlak felsefesi’, insan davranışlarının kural ve ilkelerini ahlakilik temelinde araştıran, savunan ya da eleştiren bir felsefe dalıdır⁷. Hukuk ilkeleri ve yasalar, eylemleri doğru ya da yanlış biçiminde sınıflandırırken; etiğe ilişkin ilkeler, hangi ey-

4 A. Okay ve A. Okay, *Halkla İlişkiler Kavram Strateji ve Uygulamaları*, 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 494.

5 İ. Bozkurt, *İletişim Odaklı Pazarlama: Tüketiciden Müşteri Yaratmak*, İstanbul: Mediacat Akademi, 2004, s. 59.

6 A. Pieper, *Etiğe Giriş*, (Çev: V. Atayman ve G.Sezer), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 18.

7 S. İrvan, *Medya ve Etik, Habercinin El Kitabı 2: Medya, Etik ve Hukuk*, (Der. S. Alankuş), İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, Habercinin El Kitabı Dizisi, 2005, s. 62.

lemlerin iyi olduğunu belirlemektedir. Sonuç olarak hukuk, yasalar çerçevesinde neler yapılabileceğini ya da yapılamayacağını ortaya koyarken; etik ise ne yapılması gerektiği üzerinde durmaktadır, ikisi arasındaki fark ise yaptırım biçiminden kaynaklanmaktadır. Hukukta yaptırım, maddidir. Suç işleyenler, yasalar karşısında cezalandırılır; etikte ise yaptırım vicdanidir⁸.

Etik, pratik felsefenin insanların ahlaki eylemlerini konu alan ve bir eylemi ahlaki açıdan iyi bir eylem yapan niteliksel durumla ilgilenen bir alandır. Etiğin normatif ve betimleyici olmak üzere iki yöntemi bulunmaktadır. Betimleyici yöntemde, bir topluluktaki eylem ve davranış biçimleri, toplulukta geçerli olan etkin eylem ve davranış biçimleri, toplulukta geçerli olan etkin değerler ve geçerlilik talepleri açısından araştırmaktadır ve bu yöntem, çoğunluğun bağlayıcı olduğunu kabul ettiği ahlak yasalarının bütününe yönelik yargıları içermektedir. Normatif yöntem ise varolanı betimlemekten çok, tanımlayıcı bir yöntemdir ve bir saptamaya gitmeden önce eylemleri ahlak çerçevesinde değerlendirme olanağı sunan ölçütleri geliştirmeye çalışmaktadır⁹.

Medya

Medya; görsel, işitsel ve hem görsel hem de işitsel olarak bireyleri ve toplumu bilgilendirme ve eğlendirme görevini yerine getiren araçların toplamına verilen bir isimdir.

Medya; haber ve bilgi üreten tüm araçları ve kurumları (gazete, dergi, radyon, televizyon, internet vb.) kapsamaktadır. Bir başka deyişle medya; tüm kitle iletişim araçlarını işaret etmektedir¹⁰. Kitle iletişim araçları, günümüzde toplumsal denetimi sağladığı gibi, toplumsal değişimin de başlıca araçlarından olan bir güç-iktidar kaynağı olarak kabul edilmektedir. Daha da önemle vurgulanması gereken şeyin medyanın kamusal olayların yer aldığı bir alan oluşturduğu, toplumsal yaşamda gerçekliğin ne olduğu konusundaki tanımların, medya aracılığıyla olduğu ve

8 İrvan, a.g.e., s. 68.

9 Uzun, a.g.e.,19-22.

10 C. Aktan, **Toplam Ahlak**, İstanbul: Zaman Kitap Yayıncılık, 2004, s. 59.

aktarıldığı savunulmaktadır. Bu bağlamda medya, topluma sürekli bir “anlam sistemi” sunmakta olan ve doğal olan ile olağan dışı ve doğal olmayanın neler olduğunu göstermekte; kısacası, normalin ne olduğunun başlıca belirleyicisi olmaktadır¹¹.

Medya üzerinden insanların dünya ve toplum gerçeklerinin farkındalığının azalması için yapılan eğlence ve komiklikler, insanların dünya gerçeğinden uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Adorno ve Horkheimer¹² medyayı; “Fun, (komiklikler) şifalı sudur. Eğlence endüstrisi, onu sürekli reçetesine yazar. Güldürmek, insanları mutlu olduklarına inandıran bir aldatma aracıdır” şeklinde tanımlamışlardır.

Baudrillard¹³ ise medyayı, günlük yaşamda önemli rol oynayan ve özerk hiper-gerçek alanını oluşturan imajlar, işaretler ve kodlar üreten ana simülasyon makineleri olarak nitelemektedir. (Simülasyon; olmayan bir şeyi varmış gibi göstermektir.) Medya izleyicisinin deneyimini aktif süreçten geçirme veya anlam üretme yerine, imajların pasif emilmesi bağlamında ele almaktadır. Kitle iletişim araçları, toplumsal anlamda büyüleyicidir. Mevcut toplumsal düzeni değiştirme gücüne sahip olan kitle iletişim araçları, ilgi çekici mesajlarla kitlenin katılımını sağlamakta ve kitleleri yönlendirmektedirler.

Marcuse de medyanın, modern toplumlarda dili kullanarak oluşturduğu kitle kültürü / kültür endüstrisi aracılığıyla bireyleri, onların içinde bulunduğu kültürel ağı ve özellikle de “gerçek kültürü” yok ettiğini ileri sürmektedir¹⁴.

Medya ve Etik

Kitle iletişim araçları, işlevlerinin bir sonucu olarak insanların yaşam biçimlerini ve kültürel yapılarını etkileyebilmektedirler. Bu durum da medyayı, toplumu kendi amaçları doğrultusunda değiştirmeyi düşünenler açısından çok önemli yapmaktadır.

11 V. Demir, *Medya Etiği*, İstanbul: Beta Yayınları, 2006, s. 7.

12 T. W. Adorno ve M. Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, İstanbul: Kalcı Yayinevi, 2010, s. 118.

13 J. Baudrillard, *Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği*, (Çev. O. Adanır), 1. Basım, Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2005.

14 S. Kızılcık, Frankfurt Okulu, Ankara: Anı Yayıncılık, 2008, s. 349.

Bunun sonucu olarak medyanın bir toplumdaki yaygın düşünce ve davranış kalıplarını, yansıtma ve pekiştirme konusundaki etkinliğinin oldukça güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Böylece, kitle iletişim araçlarında yer alan çeşitli mesajlar aracılığıyla, toplumun değişik kesimlerinin belli bir konudaki bakış açısını ve eğilimini anlamak olanaklı hale gelmektedir.

Medya; insanlara bilgi aktarır, medyanın verdiği bilginin tüm ayrıntılarıyla ilgili sorumluluk ve mesuliyet taşıması beklenmektedir. Yaptıkları haberin olası zararlı sonuçları karşısında sıkıntı duymayan gazeteciler, ahlakdışı bireyler olmakla suçlanmaktadır. Haberciler, çalışmalarına olanak sağlayan demokratik süreci desteklemeleri ve haber yaparken de sorumluluk taşımaları beklenen vatandaşlardır¹⁵.

Etik kavramını; toplumsal, kurumsal ve bireysel değerleri tanımlama, bireyin de bu değerleri tüm davranışlarında ölçüt olarak kabul etmesi şeklinde özetlersek; medya etiği denildiğinde de medyayı oluşturan kurumların ve o kurumlardan kitlelere mesaj geçenlerin kabul ettiği ve uymak zorunda oldukları kurallar manzumesi olarak tanımlamak mümkündür¹⁶.

Medya etiği kavramı, son dönemlerde sıklıkla gündeme getirilen konuların başında yer almaktadır. Medya etiği, medyanın tüm kesimlerinde olmasa da birçoğunda, daha iyi hizmet sunabilmek için medya kullanıcılarıyla işbirliği içerisinde meslek üyeleri tarafından belirlenmiş bir dizi ilke ve kurallar içermektedir. Medya etiği, yasal mevzuat ya da ahlakla ilgili değildir. Dürüst ya da saygılı olma meselesinden ziyade, önemli bir sosyal işlevi üzerine alma meselesidir¹⁷.

Medya etiği, medyanın örgüt içi ilişkilerinin, hükümet dahil diğer örgütlü yapılarla olan bağlarının, uyguladığı ücret politikalarının, yarattığı çalışma koşullarının ve ürettiği ürünün içeriğinin toplumca kabul edilebilir özelliklere sahip olması olarak tanımlanabilir¹⁸.

15 R. Almagor-Cohen, *İfade, Medya ve Etik*, Ankara, 2002, s. 127.

16 İrvan, a.g.e., s. 61.

17 C. J. Bertrand, *Medya Etiği*, Ankara: Başbakanlık BYEGM Yayını, 2004, s. 10.

18 İ. Erdogan, *Televizyon, Denetim ve Medya Etiği*, RATEM Dergisi, 2007.

Medya etiği, toplumun bütünü ve tek tek bireyler için yaşamsal önem taşıyan kurallar ve bireylerin kişisel varlıklarıyla kitle iletişim araçlarının karşılıklı konumlarını, ilişkilerini, uzlaşmalarını ve çatışmalarını ve medyanın çalışmalarının toplumun beğenileri ile ilgili boyutunu kapsamaktadır. Medya etiği kapsamında çoğunlukla, kitle iletişim araçlarının yayımlarının toplum etiği ile örtüşüp örtüşmediği; toplumsal değerlerle çelişen noktaların hangi biçimde ortaya çıktığı, ortaya çıkan sorunların medyadan mı yoksa toplumdan mı kaynaklandığı; kimin sorumluluklarını yerine getirmediği konuları işlenmektedir¹⁹.

Toplumsal yaşam sürecinde, pratik yaşam söz konusu olduğunda bireysel çıkarları ön plana çıkan insanlar, etik normları hakkında edindikleri teorik bilgileri görmezden gelerek, farklı bir davranış sergilemek durumunda kalabilmektedir. Buna rağmen, önceden öğrenilen normların hafızalardan tamamen silinmesi mümkün olmamaktadır. Bu nedenle etik normlar için geçerliliğini kaybetmeme özelliğinden bahsetmek mümkündür. İnsanların bu normlara bakışları çok erken yaşlarda, kişi henüz aile ortamından çıkmadan önce şekillenmekle birlikte, dışlanma korkusu içindeki insan, toplum tarafından kabul gören genel eğilimlere uyma çabası içinde olmak zorundadır. İşte bu genel eğilimleri insanlara hissettiren medyanın, yaratılan modellerin ve anlayışın benimsenmesi, kabul görmesi açısından sahip olduğu rolün etkisi nedeniyle etik kurallara uyması daha da önem kazanmaktadır. Özellikle günümüzde iletişim bombardımanı altında yaşadığımız düşünülürse, insan davranışı üzerinde medyanın etkisi belirginleşmektedir. Üstelik batılı ülkelerde evlerin yüzde 55'i ile yüzde 85'inde olan televizyon, bu evlerin yüzde 80'inde her gün veya hemen hemen her gün seyredilmekte olup, ortalama olarak günün büyük bir kesimi televizyon karşısında geçirilmektedir²⁰.

Medya etik ilkelerinin, iki yönlü işlevi bulunmaktadır: İlk olarak okuyucu, toplum, haber kaynakları, kurum ve kuruluşların

19 G. Tayfur, "Radyo Televizyon Etiği", Metik Işık (Ed), İletişim ve Etik içinde (219-230), Konya: Eğitim Yayınevi, 2013, s. 220.

20 N. Öktem, *Gazetecinin Gücü ve Sorumluluğu*, İLAD, 1992, s. 7.

olduğu kesimlere karşı medyanın sorumluluklarını ve nasıl davranılacağını ortaya koymak; ikinci olarak da, mesleğin kurum içinden ve dışından gelecek baskılara karşı saygınlığını korumaktır²¹. Söz konusu ilkeler, baskıcı rejimlerde mağdur durumdaki medya çalışanlarına ahlaki destek ve mesleki dayanışma getirebilirken, liberal rejimlerde ise daha çok halktan insanları korumaya dönüktür²².

Medyada öne çıkan etik ihlallerden bahsetmek mümkündür. Söz konusu ihlaller, şu başlıklar altında sıralanabilir: Gerçekdışı haber, manipülasyon ve dezenformasyon, taraflılık, abartılı ayrımcılık, şiddeti teşvik edici yayın, cevap ve tezip hakkına saygı duymamak, mesleği çıkar amaçlı kullanmak, eleştiri sınırlarının aşılması, özel hayatın sınırlarının aşılması, alıntılarda kaynak gösterilmemesi, tekelleşme, lotarya ve promosyon²³.

Medya tarafından yaratılan yeni kahramanlar, yeni değerler, yeni yaşam kültür çerçevesinde, mesajlara maruz kalan bireyler, medyanın bu moda değerlerine ulaşmak isteyerek kendilerine göre farklı normlar yaratmaktadırlar. Hâlbuki etik kurallar, yaşamın her alanı için geçerliliğini korumaktadır. İnsanların aşağılanamayacağını, belli durumlarda kınanamayacağını, özel çıkarların ön plana alınamayacağını ele alan, özel yaşamın kutsalından, sır saklamaya kadar ahlaka ilişkin pek çok maddeyi içeren Basın Meslek İlkeleri ile basın mensuplarından beklenen davranışlar, aslında ahlaklı her insandan beklenen davranışlardır. Bir başka deyişle medya mesajını üreten insanlar, özel yaşama saygı göstermek, kişisel çıkarlarını mesleklerinin üzerinde tutmamak ve yazdıklarının doğruluğundan emin olmak zorundadırlar²⁴.

Medya etiği kapsamında çoğunlukla, medyanın yayınlarının toplum etiğiyle örtüşüp örtüşmediği, toplumsal değerlerle

21 N. Atabek, Okur Temsilciliği: Türk Basımında Okur Temsilcisi Köşeleri Üzerine Bir Araştırma, No: 1660, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 10.

22 N. Harris, Gazeteciler İçin Davranış Kodları, içinde "Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar", (Der) A. Belsey ve R. Chadwick, (Çev: N. Türkoğlu), Ayrıntı Yayınları, 1998, (85-110), s 86.

23 R. Bülbül, İletişim ve Etik, İstanbul: İletişim Kitapları, 2001, s. 47.

24 Öktem, a.g.k, s. 3.

çelişen noktaların hangi biçimde ortaya çıktığı, ortaya çıkan sorunların medyadan mı yoksa toplumdaki kaynaklandığı; kimin sorumluluğunu yerine getirmediği tartışılan konular arasındadır. Yaşamın içindeki her konu, medyanın kullanabileceği bir hammadde olduğu için, dünyanın gündeminde yer alan bütün toplumsal olaylar, savaşlar, insanlık suçları, başarılar, gösteriler ve insanın ilkel duygularından kaynaklanan büyük yıkımlar da doğal olarak medya etiği kapsamına girmektedir²⁵.

İletişim çağı olarak adlandırılan günümüz dünyasında kitle iletişim araçları da (yaygın deyimle medya), toplumsal yaşamın en önemli unsurlarından biri haline gelerek, gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır. 1980'li yıllar, teknolojik alanda hızlı gelişmelerin ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu yıllar aynı zamanda, medya kuruluşlarının holdingleşerek tekeller oluşturmaya başladığı bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Günümüzde artık medya, toplumsal yaşamı belirleyen hayatın merkezinde ve sosyal yaşamın en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Modern insanın yaşamının merkezinde yer almasıyla birlikte insanlar, hayatı medya aracılığı ile algılamaya başlamışlardır. Çağımızda iletişim olanaklarının gelişen teknoloji ile birlikte artması, “kişilerarası iletişim” yerine “medyalararası iletişim” dönemini başlatmıştır. Böylece toplumların medyaya olan gereksinimleri de giderek artmıştır. Medyanın kamuoyunu (toplumu) bilgilendirme, haberdar etme görevi yanında, demokrasinin gelişmesi üzerine de önemli bir rolü ve etkisi vardır. Kamuoyunun oluşması, yönlendirilmesi ile siyasal tercihleri etkilediği gibi, siyasal toplumsallaşmasını sağlayarak ve hareketlendirerek, demokratikleşmede önemli bir rol oynamaktadır. Medya aynı zamanda, bireylerin gündelik yaşamlarının merkezinde yer alarak, belirleyici bir rol de üstlenmektedir. Bütün bunlar, medyanın çok boyutlu etkilerini ortaya koymaktadır²⁶.

25 S. Cereci, *Medya Etiği*, İstanbul: Metropolis Yayınları, 2003, s. 12.

26 F. İrge, “Medya ve Siyasal Toplumsallaşma-Demokrasi İlişkisi”, *Medya-Kültür İlişkisinde Etik Bildiriler Kitabı* içinde (s. 213-228), Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, 13-15 Ekim 2011 II. Medya ve Etik Sempozyumu, Ankara,

Kitle iletişim araçları, farklı kültür ve toplumlar arasında ilişki kurmayı kolaylaştırdıkları gibi, aynı toplumun farklı kesimlerinin de birbirlerini daha fazla tanımalarını sağlamaktadır. Bu bakımdan kent ile kır arasındaki çeşitli ayrımları standart bir bütün etrafında giderici olmasa da azaltıcı bir etki aracı olarak kitle iletişim araçlarının, ulusal bütünlüşmeyi artırıcı bir etkiye sahip oldukları iddia edilmektedir²⁷.

Günümüzde kitle iletişim araçlarıyla her seviyedeki kültürel ürün, düşünce ve bilgi, tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir biçimde geniş bir vatandaş kitlesine ulaşılabilir hale gelmiştir. Bu bağlamda kitle iletişimi, demokratik toplumun ve bireylerin gelişmesi bakımından vazgeçilmez bir unsur olmuştur²⁸. Araştırmacıların birey ve toplum açısından kitle iletişim araçlarının etkileri konusunda ortak bir görüşe sahip olmadıklarını ifade eden Aziz; olumlu, olumsuz ya da sınırlı etkileri konusundaki görüşlerden hangileri savunulursa savunulsun ortak bir görüşün ortaya çıktığını belirtmektedir. Aziz ayrıca; kitle iletişim araçlarının bilgi, görüş ve düşüncelerin paylaşılmasını sağlayan, sosyal örgütlenmeyi güçlendiren, kamuoyu oluşturan, insanın anlama, anlatma, öğrenme ve eğitim görme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan, insan ilişkilerini değiştirip geliştiren, yeni davranış ve tutum kalıplarını, görüş ve düşünce akımlarını yaygınlaştıran en etkin iletişim araçları olduğunu vurgulamıştır²⁹.

Mutlu'ya³⁰ göre kitle iletişim araçları, verdikleri haberler ve yaptıkları yorumlarla sadece düşünceye ve kanaatlerin açıklanmasına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda kişi ve toplumları inandırma ve seferber etme görevlerini de üstlenir; gündemi tayin ederek, tartışma ortamı yaratarak, bilgi akışını sağlayarak meşru olanla olmayanın sınırını çizerek, toplumun talep ve bek-

Basım Tarihi: 2012, s.213.

- 27 E. Kalaycıoğlu, *Çağdaş Siyasal, Bilim, Teori, Olgu ve Süreçler*, İstanbul: Beta Yayınları, 1984, 177.
- 28 N. Timisi, *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*, Ankara: Dost Kitabevi, 2003, 41.
- 29 A. Aziz, *İletişime Giriş*, İstanbul: Hiperlink Yayınları, 3. Basım, 2010, s. 99-101.
- 30 M. Mutlu, *Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu, Okumuş Adam Yayınları*, 2003, s. 26.

lentileri konusunda fikir vererek, sağlıklı bir kamuoyu oluşumunda da büyük bir rol oynarlar.

Medya içeriklerini etkileyen unsurlar bağlamında düşünüldüğünde “medya ortamı” tanımı içerisinde bireysel farklılıklar, çalışma düzeninden kaynaklanan unsurlar, kurumsal amaçlardan kaynaklanan unsurlar, kurum dışından gelen baskılar ve hepsinin üzerinde de ideolojik eğilimlerin etkilerinden söz etmek mümkündür. Muhabirinden yayın yönetmenine kadar tüm aşamada medya içeriğini doğrudan şekillendiren tüm çalışanların bireysel nitelikleri, medya kuruluşunun kurumsal amaçları, bu amaçlar doğrultusunda kurulmuş iş düzeni, ekonomik politik yaklaşımla bakıldığında, medyanın gücü ve bu gücün ardındaki ekonomik çıkar ve mülkiyet yapısı, kurum dışından gelen etkiler bağlamında hükümetlerin, baskı gruplarının, haber kaynaklarının ya da reklam verenlerin baskıları ve daha ötede de ideolojinin doğrudan ya da dolaylı olarak etkisi, bir şekilde medyanın davranışı ile ilişkilendirilebilir.

Medya, demokratik siyasi rejimlerin günümüzde en önemli aracıdır. İletişim araçları ve siyasal kurumlar arasındaki ilişkiler, iletişim kurumlarının ne kadar özerk olduğuna da işaret etmektedir. Çaplı, iletişim sisteminin bir ülkenin siyasal kültürünün tamamlayıcı bir parçası olduğuna dikkat çekerek, bir ülkenin iletişim sistemini irdeleyen çalışmaların doğru bir biçimde anlaşılması için, önce o ülkenin politika profiline anlaşılmasının gerekliliğini savunmaktadır³¹. Bir sistem, bir bütün olarak ayakta durma içgüdüğü ile hareket eder, kendini gerekli tüm öğeleri ile yeniden üretmektedir. Siyasal, toplumsal, kültürel yapılanmalar, kurumlar, dinamikler hep bu sistemi koruma mantığı ile yürütülmektedir³².

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, medyanın siyasetten bağımsız olmadığı görülmektedir. Bu nedenle de konunun siyasetle

31 B. Çaplı, *Televizyon ve Siyasal Sistem*, Ankara: İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2001, s. 31-32.

32 E. Eyüboğlu, “İletişim, Siyaset, İktidar, Medya”, *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* (Hazırlayan: K. Alemdar), İstanbul: Alfa Yayıncılık ve TÜSES Vakfı, 1999, s. 43.

olan ilişkisini ele almak, medya etiğinin siyaset ölçeğinde ne şekilde yer bulduğunu anlayabilmek adına önemlidir. Diğer taraftan medya siyaset kavramlarının, yaklaşımlarla olan ilişkisi de göz ardı edilmeyecek bir değere sahip olduğu için, konunun bu boyutuna bakmak gerekmektedir.

Medya, Siyaset ve Yaklaşımlar

Medya siyaset ilişkisi, medyanın bir güç odağı olarak belirmesinden itibaren vardır ve bu ilişki, sürekli artan bir hız kazanmaktadır. Medya, her şeyden önce bir endüstri, bir istihdam dalı olarak varlık göstermeye başlamışsa da, zamanla etik prensiplere dayalı bir meslek halini almıştır. Bu durum, kitle iletişim araçlarının faaliyet gösterdikleri siyasal sistemden etkilenmesine ve zamanla siyasal siteme göre şekillenmesine neden olmuştur. Zamanla medya, tüm alanlarda olduğu gibi siyasetle de yakından ilgilenmeye başlamış ve medya-siyaset ilişkisi ortaya çıkmıştır.

Medya ve siyaset arasında var olduğu kabul gören karmaşık ilişkiler, demokrasi anlayışının benimsenmesinde en önemli engellerden birisi olarak görülmektedir. Yağbasan (2007: 627)³³, medyanın siyasal erkten, siyasal erkin ise medyadan beslendiği yönündeki yaygın kanaatin medyanın “toplumsal sorumluluk” ilkesi anlayışından söz etmektedir. Bu bağlamda gündem ve söylemlerin oluşmasına nesnel katkılar yapması beklenen medyanın, bu ilişki biçiminde mümkün olmayacağını söylemek mümkündür. Siyasal söylemlerin oluşmasına medya, şüphesiz önemli ölçüde aracılık etmektedir. Ancak temel sorun, söylemlerin medyanın yansıtması gerektiği şekli ile değil de siyasal erkin istediği şekilde oluşmasına aracılık yaparak içselleştirmesidir. Bu durum, Türkiye için süregelen bir tartışmadır ve Türkiye’de son dönemlerde yapılan güven araştırmalarında da kendini hissettirmektedir. Buna göre siyaset ve medya, en güvenilmeyen kurumlar olarak ön plana çıkmaktadır. Medyada; siyasal konular,

33 M. Yağbasan, “Bir Kentin Siyasal Söylemlerinin Olgunlaşmasında Medyanın Metaforları (Elazığ İli Örneği)”, *Medya ve Siyaset*, Cilt. 2, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Medya ve Siyaset Uluslararası Sempozyumu, Kampus Kültür Merkezi 15-17 Kasım 2007, s. 627.

olaylar ya da sorunlarla ilgili olarak belirlediği basın yayın politikasına karşı, bireylerin bakış açısı arasında bir paralellik gözlenmektedir. Siyasetin medyadaki temsili kurumlarına, aktörlerine ve kararlarına karşı toplumsal güvenilirliği olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak siyasetin medyadaki görüntüsü, dolaylı olarak medyanın güvenilirliğini belirleyen önemli bir faktördür³⁴. Medya ve siyasetin temsili demokrasi ile yönetilen ülkelerde bağımlılık yaratan bir etkileşim içindeki ilişkileri, siyasal mekanizmalara ya da kurum ve kuruluşlara olduğu gibi, basın yayın organlarına karşı toplumda yarattığı ve yaratacağı güvensizliğin, sonuçta bir “güven bunalımına” dönüşme tehlikesini de beraberinde taşıdığını söylemek mümkündür³⁵.

Bir iletişim yazarı olan McChesney’e göre yaşamın her alanını etkileyebilen medya, kendi içsel tercihlerini toplumun tamamına yaymaktadır. Dolayısıyla medyanın siyasal ve ideolojik seçimleri, bir süre sonra toplumda kendine yer bulabilmektedir. Çağın bir diğer önemli düşünürü Noam Chomsky de “Medyanın sahibi özel sektör olabilir; ama denetimi halk tarafından yapılmalıdır” derken, bu gerçeği ifade etmektedir. Düşünsel anlamda bağımsız denetim kurullarının varlığı, bu fikirten kaynaklanmakla birlikte; RTÜK gibi ‘devlet’ adına bu denetimi yapacağı varsayılan kurulların yeterince etkili, tarafsız ve fonksiyonel olduğunu söylemek zordur. McChesney, 2001 yılında yayınladığı “Global Media, Neoliberalizm ve Imperializm (Küresel Medya, Neoliberalizm ve Emperyalizm)” isimli çalışmasında, sıklıkla ele aldığı neo-liberalizm konusunda özetle şunları söylemektedir: “Neoliberalizm, sadece ekonomik bir akım değildir. Aynı zamanda bir siyasal teoridir. Bu teori ile mevcut ekonomik sistemin varlığının ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, temsili demokrasi sayesinde mümkündür. Başta çalışanların durumları olmak üzere yüksek depolitizasyon ve örgütsüzlük

34 Z. Damlapınar, “Medya ve Siyasette Güvenilirlik: ‘Medya ve Siyasetinin’ Toplumsal Algılanmasına Bağlı Faktörler”, *Medya ve Siyaset*, Cilt. 2, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Medya ve Siyaset Uluslararası Sempozyumu, Kampus Kültür Merkezi 15-17 Kasım 2007, s. 947.

35 İrge, a.g.e., s. 224.

ortamlarında daha da başarılı olmaktadır. McChesney, bu konuyu medyaya şöyle bağlamaktadır: “Neoliberal proje açısından medyanın önemi, bu noktada ortaya çıkmaktadır. Mevcut medya sistemi, baskıya ve zora başvurulmadan var olan ekonomik düzenin ve egemenliğin sürdürülmesine uygun bir siyasal kültür ve ortam oluşturur.” Ama sürecin gerçekten böyle işleyip işlemediği, ciddi bir sorudur. Çoğu durumda özgürlüklerin kullanımının, gerçekte bazı özgürlüklerden vazgeçme anlamına geldiği fark edilmez bile. Kimi zaman toplumun bazı kesimlerinin daha özgür olması adına başka sosyal toplulukların özgürlüklerinin kısıtlandığı, daraltıldığı, hatta düpedüz yok edildiği, izlediğimiz durumlar arasındadır. Özgürlüklerin gaspında kullanılan araçlardan birisinin ‘anti-demokratik medya’ olduğunu iyi tespit etmemiz gerekmektedir. Günümüzde demokrasi ve özgürlük mücadelesinin en önemli adımlarından birisini, medyanın halkı manipüle etmesine karşı durmak oluşturmaktadır³⁶.

Banger’in de yukarıda aktardığı gibi medya konusunda bir uzman olan Noam Chomsky’nin “Medyanın sahibi, özel sektör olabilir; ama doğrudan halkı etkileyen medyanın denetçisi, yine bizzat halk olmalıdır” sözünde, halkın basına karşı neden tepkili olması gerektiği oldukça net ifade edilmiştir. Bir gazete yazarına verilen olumlu veya olumsuz tepki, bir anlamda basının denetlenmesidir. Özgürlükler ortamının kalite ayırıcı, vatandaşların beğenileridir. Halkı ilgilendiren konuların kalite güvencesi, halkın (eğer söz konusu olan bir gazete ise, okuyucuların) tepkileri olmalıdır. Bir medya organı yönetiminin, sadece kendi istek ve beğenilerine göre hareket etme hakkı yoktur. Bunu sağlayacak olan da demokratik eleştirileriyle, o organın izleyicileridir.

İletişim kuramları ve yaklaşımları, bildiği gibi iki ana temele dayanmaktadır. Bunlardan ilki; anaakımdır, diğeri de eleştirel kuramlardır. Bu söz konusu iki kuram ve yaklaşım, iletişime dair olayları, düşünceleri ve değerlendirmeleri kendi penceyelerinden farklı şekillerde ele almaktadır. Dolayısıyla medya

36 G. Banger, “McChesney”

<http://www.gurcanbanger.com/yaz/sonhaber/sh090305.htm>, (07.07. 2013).

etiği söz konusu olduğunda da adı geçen kuramların ve yaklaşımların bu kavrama bakışları arasında da farklılıklar olduğu görülmektedir. Konunun genel hatlarıyla belirlenmesi adına, kuramlar ve medya etiği arasındaki ilişkiye kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Medya etiği ile gündeme gelen tartışmalar, anaakım medyada yaşanan bazı sorunları çözüme işiyle meşgul olmuştur. Doğruluk, cevap hakkı, yorum ve haberi ayırma gibi başlıklarda medyada kalitenin sağlanması için çalışılmıştır³⁷. Anaakım yaklaşımı, medyada yaşanan etik sorunların çözümü için bir yol olsa da iletişim alanında yaşanan yapısal sorunlara kökten çözüm bulmak güçtür. Ekonomi, siyaset, mülkiyet ve uluslararası iletişim akışı gibi etkenler, etikle ilgili yaşanan sorunların başında gelmektedir. Mesleki ilkelerin sık sık vurgulanması, izlerkitlede inandırıcılığı sağlamak ve sürdürmek içindir³⁸. Anaakım medya, güçlü ekonomik ve siyasi grupların kendi amaçlarını gerçekleştirdikleri bir alandır. Bu yapıyla anaakım medya, geniş kesimlerin kendilerini ifade etmelerinin önündeki en büyük engel olarak görülmektedir.

Anaakım medya, etik çerçevesinde gazetecilerin haber kaynaklarına bağımlı olmaları durumunu kısıtlı bir şekilde ele almıştır. Burada önerilen, gazetecilerin haber kaynaklarıyla ilişkilerinde belirli bir mesafeyi korumalarıdır. İlk bakışta bu öneri, gazetecilerin haber kaynakları tarafından yönlendirilmelerini önlemek açısından makul görülebilir. Ancak iletişim sektörüne yakından bakıldığında bu konunun farklı olduğu görülmektedir. Aslında ekonomik, siyasi ve bürokratik elitlerin durum tanımları ve olayları çerçeveleme biçimleri, haberlere damgasını vurmaktadır³⁹. Buradan da anlaşılacağı üzere anaakım medya,

37 A. Belsey ve R. Chadwick, "Medyada Bir Kalite Aracı Olarak Etik", *Medya Kültür, Siyaset* içinde, (Der.: S. İrvan, Ankara: Ark Yayınları, 2002.

38 A. O. Ünlüer, "Medyada Etik Söylem ve Medya Etiğini Biçimleyen Temel Belirleyiciler Üzerine Bir Değerlendirme", 2011, <http://globalmedia-tr.emu.edu.tr>, (05.07.2013).

39 A. İnal, "Tarihsel Gelişimi İçinden Gazetecilik Etiğini Yeniden Düşünmek", *Televizyon Haberciliğinde Etik* içinde, (Der.: B. Çaplı ve H. Temel), Ankara: Fersa, 2010, s. 34.

siyasi ve ekonomik güç sahiplerinin çıkarları tarafından yönlendirilmektedir. İletişim etiği ile ilgili geleneksel yaklaşımlar, dünya üzerinde birçok savaşın haklı gösterilmesine, yoksullar ve yoksunlarla ilgili bilgilerin yok sayılması gibi kronik sorunlara yol açan medyanın yapısını en hafif deyimle dikkate almamaktadır. Bir başka açıdan bakılırsa, mevcut durum sorgulanmadan kabul edilmektedir. Söz konusu yaklaşımlar, etiğin merkezi değerlerden biri olan adalet, özgürlük, gibi değerleri tartışma dışı bırakmaktadır. Birçok eleştirel araştırmacının vurguladığı gibi iletişim alanında yaşanan ve insanların yaşamını doğrudan ilgilendiren ciddi sorunları, gazetecilerin vicdanlarına bırakmanın kendisi, başlı başına bir etik sorundur⁴⁰.

Neo-liberal yaklaşımın egemen olduğu 1980'li yıllarda iletişim sektöründe yaşanan dönüşümler, beraberinde yeni bir meşruiyet arayışını da getirmiştir. Medya etiği; liberal toplumdaki özgürlüğünü, piyasanın ekonomik denetiminden ve devletin siyasal baskısından uzak olma temeline dayandıran medyanın, ticari bir işletme olma niteliğini açıkça savunmaya başlamasıyla birlikte, bu özgürlük zeminini kaybetme tehlikesine bir yanıt getirme çabasıdır. Piyasanın manipülatif gücünün panzehiri olarak görülen etik ilkeler, medyanın kamuyla olan güven ilişkilerini kurmak açısından gündeme getirilmiştir. Böylelikle liberal kuram da kendinden beklenen demokratik işlevini, kendi kendini denetleyerek güvence altına alacaktır⁴¹.

Eleştirel iletişim yaklaşımları, iletişim etiği konusunda geliştirilen geleneksel yaklaşımların temel tezlerine eleştiri oklarını yöneltmiştir. Eleştirel yaklaşımlara göre, iletişim etiğiyle ilgili genel söylem, medya profesyonellerinin etik anlayışları ve davranışlarıyla kendisini sınırlandırmıştır. Anaakım yaklaşımı savunanlar, iletişim etiğiyle ilgili sorunları medya çalışanlarının

40 İ. Erdoğan, "Medya ve Etik: Eleştirel Bir Giriş", *İletişim*, 23, 2006, s. 1-26; G. Adaklı, "Gazetecilik Etiğini Belirleyen Yapısal Unsurlar: Mülkiyet ve Kontrol Sorunu", *Televizyon Haberciliğinde Etik* içinde, (Der.: B. Çaplı ve H. Temel, Ankara: Fersa, 2010; O. Taş, "Medya Etiğinin Tarihsel Temelleri ve Gelişimi", *Televizyon Haberciliğinde Etik* içinde, (Der.: B. Çaplı ve H. Temel, Ankara: Fersa, 2010.

41 Taş, a.g.e., s. 3.

kötü niyetlerine, hatalarına ve ihmallerine indirgemişlerdir. Bu gibi durumları önlemek ve düzeltmek için etik kodlar, meslek ilkeleri ve kurallar koymak yeterlidir. Bu gibi mekanizmalar, iletişim sektöründe yaşanan sorunlara ışık tutabilir. Buradaki sorun, iletişim sektöründe çalışan profesyonellerin davranışlarını belirleyen daha genel koşulların ve yapıların göz ardı edilmesidir⁴².

2013 Mayıs'ın ilk günlerinde başlayan ve etkileri hâlâ devam eden Gezi Parkı olaylarını medya etiği bağlamında değerlendirdiğimizde, alternatif bir medyanın varlığından söz etmek mümkündür. Alternatif medya, içinde farklı özellikler taşıyan gruplar barındırır da hepsini birleştiren bazı unsurlara sahiptir. Söz konusu medya türü, anaakım medyanın temel değerlerini ve kabullerini değişik açılardan sorgulamaktadır. Anaakım medyaya rengini veren ticari kaygılardan uzak bir şekilde örgütlenmiştir, alternatif medya. Ayrıca hiyerarşik şekilde örgütlenen anaakım medyanın tersine alternatif medya, yatay bir örgütlenme şekline sahiptir⁴³. Alternatif medyanın bir diğer önemli özelliği de iktidar sahiplerinin değişik olaylarla ilgili dolaşıma soktukları durum tanımlarına meydan okumalarıdır. Olaylarla ilgili değişik bakış açılarını dolaşıma sokmak, vatandaşların bilgilendirilmeleri açısından son derece önemlidir. Değişik toplumsal grupların demokratik tartışmalara katılmaları ve böylece siyasi süreçlere yön verebilmeleri bakımından alternatif medya, üzerinde durulması gereken önemli bir olanaktır⁴⁴. Ceylan da genel hatları ile alternatif medya için; örgütlenme yapısının katılımcılığa ve demokratik ilişkilere açık oluşunun, üretilen içeriğin muhalifliğini sağladığına dikkat çekmektedir. Alternatif medyanın içeriğini şekillendiren güdüler ise sosyal değişimden yana olmak, baskı altındaki grupların sesi olmak, alternatif bir kamusalılık yaratmak olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan demok-

42 Ünlüer, a.g.e.

43 E. Köksalan, *Alternatif Televizyon, Olanaklar ve Uygulamalar*, İstanbul: Punto Yayınları, 2010.

44 S. Alankuş "Demokrasi ve Başka Medya İlişkisi: Türkiye'deki Yaygın Dışı Medya Ortamını Anlamak Üzere Teorik Bir Çerçeve", *Başka Bir İletişim Mümkün* içinde, (Haz.. S. Çelenk), İstanbul: İPS, 2008.

ratik içeriğe sahip oluşu ve muhalif içeriği alternatif medyayı; yeni toplumsal hareketler, radikal demokrasi, hegemonya, sivil toplum kavramlarıyla beraber anılır hale getirmiştir. Radikal demokrasi, yeni toplumsal hareketlerle beraber ötekilerin sesinin demokratik platformu olarak görülmesine rağmen alternatif medya, bu kavramların ötesine taşmaktadır⁴⁵.

Aslına bakılırsa Alankuş'un ve Ceylan'ın anlatımından çıkan sonuçlar iyi değerlendirildiğinde, Gezi Parkı olaylarında yaşanan durumun ortaya çıkış nedenleri daha net görülebilmektedir. Nitekim, olayların patlak verme noktası hatırlandığında, halkın haber alma ve bilgilendirme hakkının elinden alındığı varsayımı ile alternatif medya içinde değerlendirilen sosyal medya, işin içine koşulmuş ve olayların gidişatı bu mecrada yapılan haberlerle şekillenmiştir. Bu bağlamda Gezi Parkı'nda yaşanan olaylar karşısında medyanın sergilemiş olduğu tavır etik bağlamında değerlendirmek gerekirse, ilginç noktalar ortaya çıkmaktadır. Zira medya, adı geçen olaylar sırasında kendi perspektifinden konuya yaklaşmış ve kamunun haber alma hakkına engel olmuştur. Bu genel izlenim neticesinde medya haberi manipüle ederek, haberin gerçekliğini gizlemiştir. Aslına bakılırsa medya, etik anlamda kendi işine geldiği gibi bir davranış modeli sergilemiştir. Nitekim ister anaakım medya ister muhalif medya olsun, etik anlamda tarafsızlık örneği sergileyememiştir. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, medyanın kendine tarafsız olması gibi bir durum doğmuştur. Bir başka deyişle, medyanın tarafsızlığı gibi bir durum söz konusu değildir. Medya; kendi çıkarları ölçüsünde taraf olmaktadır, bağımsız davranmamaktadır.

Sonuç

1980'li yıllarla birlikte küreselleşmenin de hızlı etkisiyle birlikte, "etik" kavramı üzerinde sıklıkla durulmaya ve bu kavram üzerinde birtakım kaygılar ve sorunlar baş göstermeye başlamıştır.

45 Ç. Ceylan, "Ana Akım Medyaya Karşı Alternatif Medya: Alternatif Gazeteler Olarak Ahali ve Mülksüzler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 75.

Bununla birlikte, günümüz medyasında “etik” kavramı ile ilgili olarak çok sayıda sorun ortaya çıkmıştır. Durumun bu hale gelmesinde elbette medyanın siyasi ve ekonomi-politik açıdan geldiği süreç etkili olmuştur. Medya, siyaset, ideoloji gibi saç ayaklarının arasında yaşanan girift ilişkiler, medya etiği konusunda gelinen son noktaya katkı sağlamıştır. Keza bu duruma, medyanın popüler kültürün de etkisiyle birlikte ciddi bir sektör haline dönüşmesi ve etik bağlamında demokrasinin özü sayılan kişi hak ve özgürlüklerinin sınır tanımaz şekilde ihlal edilmesi de destek vermiştir. Bu bağlamda medya ölçeğinde etik sorunları gidermek amacıyla, birçok önleyici ve düzenleyici çalışma yapıldığı bilinmektedir. Benzer deyişle, “medya etik” konusu bağlamında bugüne kadar pek çok konuya yer verildiği ve alan yazında konuyla ilgili çok sayıda yayın yapıldığı görülmektedir. Ancak adı geçen yayınların genelde konunun etrafında dönmekten başka bir amacı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira konu, esas itibariyle kendini yenilmekten uzaklaşmış ve daha çok yinelemeye başlamıştır. Hal böyle olunca da “etik” kavramının ne olduğunun sorgulanmasından ziyade, yeni bir “ahlak” kavramı oluşturulmalı ve sınırları çizilmelidir. Aksi halde bu konuda yol almak, pek de mümkün görülmemektedir.

Özetle; yapılan literatür çalışmasının sonucunda mevcut “medya ve etik” kavramları üzerine bugüne kadar yapılan tüm çalışmalarda, konunun hemen her alanına değinildiği; ancak gelinen bu süreçte, yeni olan bir şey olmadığı görülmektedir. Yeni çalışma ve düzenlemelere ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kavramların, değişime uygun şekilde yeniden gözden geçirilmesi ve zamanın şartlarına uygun hale getirilmesi ile tıkanıklığın önün açılacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Adaklı, G., “Gazetecilik Etiğini Belirleyen Yapısal Unsurlar: Mülkiyet ve Kontrol Sorunu”, **Televizyon Haberciliğinde Etik** içinde, (Der.: B. Çaplı ve H. Temel), Ankara: Fersa, 2010.
- Adorno, T. W. ve M. Horkheimer, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2010.
- Alankuş, S., “Demokrasi ve Başka Medya İlişkisi: Türkiye’deki Yaygın Dışı Medya Ortamını Anlamak Üzere Teorik Bir Çerçeve”, **Başka Bir İletişim Mümkün** içinde, (Haz.: S. Çelenk), İstanbul: İPS, 2008.
- Almagor-Cohen, R., **İfade, Medya ve Etik**, Ankara, 2002.
- Aktan, C., **Toplam Ahlak**, İstanbul: Zaman Kitap Yayıncılık, 2004.
- Atabek, N., **Okur Temsilciliği: Türk Basımında Okur Temsilcisi Köşeleri Üzerine Bir Araştırma**, No: 1660, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Aziz, A., **İletişime Giriş**, 3.Basım, İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2010.
- Banger, G., “McChesney”
<http://www.gurcanbanger.com/yaz/sonhaber/sh090305.htm>, (07.07.2013).
- Baudrillard, J., **Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği**, (Çev.: O. Adanır), 1. Basım, Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2005.
- Belsey, A. ve Chadwick, R., “Medyada Bir Kalite Aracı Olarak Etik”, **Medya Kültür, Siyaset** içinde, (Der.: S. İrvan), Ankara: Ark Yayınları, 2002.
- Bertrand, C. J., **Medya Etiği**, Ankara: Başbakanlık BYEGM Yayını, 2004.
- Bozkurt, İ., **İletişim Odaklı Pazarlama: Tüketiciden Müşteri Yaratmak**, İstanbul: Medicat Akademi, 2004.
- Bülbül, R., **İletişim ve Etik**, İstanbul: İletişim Kitapları, 2001.
- Cerici, S., **Medya Etiği**, İstanbul: Metropol Yayınları, 2003.
- Çağdaş C., “Ana Akım Medyaya Karşı Alternatif Medya: Alternatif Gazeteler Olarak Ahali ve Mülksüzler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Çaplı, B., **Televizyon ve Siyasal Sistem**, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- Damlapınar, Z., “Medya ve Siyasette Güvenilirlik: ‘Medya ve Siyasetinin’ Toplumsal Algılanmasına Bağlı Faktörler”, **Medya ve Siyaset**, Cilt. 2, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Medya ve Siyaset Uluslararası Sempozyumu, Kampus Kültür Merkezi 15-17 Kasım 2007.
- Demir, V., **Medya Etiği**, İstanbul: Beta Yayınları, 2006.
- Erdoğan, İ., “Medya ve Etik: Eleştirel Bir Giriş”, **İletişim**, 23, 2006.
- Erdoğan, İ., **Televizyon, Denetim ve Medya Etiği**, **RATEM Dergisi**, 2007.
- Eroğlu, E. ve Atabek, N., İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Etik Eğitimine ve İletişim Etiğine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi, **Küresel İletişim Dergisi**, 2, 2006, <http://globalmedia-tr.emu.edu.tr/> (05.05.2013).
- Eyüboğlu, E., “İletişim, Siyaset, İktidar, Medya”, **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar** (Haz.: K. Alemdar), İstanbul: Alfa Yayıncılık ve TÜSES Vakfı, 1999.

- Harris, N., **Gazeteciler İçin Davranış Kodları**, içinde (85-110) “Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar”, (Der.: A. Belsey ve R. Chadwick), (Çev.: N. Türkoğlu), Ayrıntı Yayınları, 1998.
- İnal, A., “Tarihsel Gelişimi İçinden Gazetecilik Etiğini Yeniden Düşünmek”, **Televizyon Haberciliğinde Etik** içinde, (Der.:B. Çaplı ve H. Temel, Ankara: Fersa, 2010.
- İrge, F., “Medya ve Siyasal Toplumsallaşma-Demokrasi İlişkisi”, **Medya-Kültür İlişkisinde Etik Bildiriler Kitabı** içinde (s. 213-228), Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, 13-15 Ekim 2011 II. Medya ve Etik Sempozyumu, Ankara, 2012.
- İrvan, S., **Medya ve Etik, Habercinin El Kitabı 2: Medya, Etik ve Hukuk**, (Der.: S. Alankuş), İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, Habercinin El Kitabı Dizisi, 2005.
- Kalaycıoğlu, E., **Çağdaş Siyasal, Bilim, Teori, Olgu ve Süreçler**, İstanbul: Beta Yayınları, 1984.
- Kızılcılık, S., Frankfurt Okulu, Ankara: Amı Yayıncılık, 2008.
- Kolçak, M., **Meslek Etiği**, Ankara: Murathan Yayınevi, 2012.
- Köksalan, E., **Alternatif Televizyon, Olanaklar ve Uygulamalar**, İstanbul: Punto Yayınları, 2010.
- Mutlu, M., **Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu**, Okumuş Adam Yayınları, 2003.
- Okay, A. ve Aydemir, O., **Halkla İlişkiler Kavram Strateji ve Uygulamaları**, 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, İstanbul, 2005.
- Öktem, N., **Gazetecinin Gücü ve Sorumluluğu**, İLAD, 1992.
- Pieper, A., **Etiğe Giriş**, (Çev: V. Atayman ve G. Sezer), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Taş, O., “Medya Etiğinin Tarihsel Temelleri ve Gelişimi”, **Televizyon Haberciliğinde Etik** içinde, (Der.: B. Çaplı ve H. Temel), Ankara: Fersa, 2010.
- Tayfur, G., “Radyo Televizyon Etiği”, Metik Işık (Ed), **İletişim ve Etik** içinde (219-230), Konya: Eğitim Yayınevi, 2013.
- Timisi, N., **Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi**, Ankara: Dost Kitabevi, 2003.
- Uzun, R., **İletişim Etiği: Sorunlar ve Sorumluluklar**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2009.
- Ünlüer, A. O., “Medyada Etik Söylem ve Medya Etiğini Biçimleyen Temel Belirleyiciler Üzerine Bir Değerlendirme”, 2011, <http://globalmedia-tr.emu.edu.tr>, (05.05.2013).
- Yağbasan, M., “Bir Kentin Siyasal Söylemlerinin Olgunlaşmasında Medyanın Metaforları (Elazığ İli Örneği)”, **Medya ve Siyaset**, Cilt. 2, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Medya ve Siyaset Uluslararası Sempozyumu, Kampus Kültür Merkezi, 15-17 Kasım 2007.

PAZARLAMADA ETİK

Tufan ÖZSOY*

Etik, insanın var olduğu her disiplinde bir şekilde var olmasına rağmen özellikle pazarlama sıklıkla etik dışı uygulamaları ile anılmaktadır. Küreselleşme ve paralelinde artan rekabet, işletmeleri etik ile bağdaşmayacak uygulamalara iterken, tüketici de artan mal ve hizmet çeşitliliği ile düşen satın alma maliyetlerinden istifade etmeye başlamış ancak bir şekilde o da etik dışı bazı uygulamaların hem etkileneni hem etkileyeni haline gelmiştir.

Pazarlama ve etik dendiğinde, ihtiyaç olmayanın tüketicilere ihtiyaçmış gibi algılatılarak tüketicimin artırılmasına yönelik bir manipölasyon durumu ile tüketicilerin sürekli bir mutsuzluğu taşıyarak hep bir sonraki satın alımlarında mutluluğa erişebilecekleri yönünde bir şartlanma inşa edilmesi durumu akla gelmektedir. Genel anlamda bakıldığında pazarlamada etik dışı uygulamalar reklam boyutu (karşılaştırmalı reklamlar, yanıltıcı reklamlar, aldatıcı reklamlar, bilinçaltı reklamcılık gibi) ile öne çıkmaktadır. Ancak pazarlama içinde etik bu bahsedilen konuların çok daha ötesinde bir alana sahiptir.

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme bölümü.

Farmer (1986) “kızınızın bir pazarlamacı ile evlenmesine razı olur musunuz?” şeklinde ironik bir başlık kullandığı makalesinde pazarlamayı birçok yönüyle etik dışı olarak değerlendirmektedir ki sadece makale başlığı bile pazarlama algısına yönelik bir gerçeği dile getirmektedir.¹ Türkiye’de pazarlama denince ise akla gelen temel imajlar şunlardır:

Tezgaahın önüne iyi meyveleri, arkalara ise daha kötü veya bozuk meyveleri koyarak müşterisine sürekli arkadaki meyveleri satan pazarcı veya seyyar satıcı

Kapı kapı dolaşıp tencere, tava satmak

Bina girişlerinde karşılaşılan “satıcılar ve pazarlamacılar/dilenciler ve pazarlamacılar giremez” levhası

Şüphesiz bir ülkede etik dışı uygulamaların yaygınlığı ülkenin kültürü ve otoritelerin tavrı ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin 2007 yılında Amerika’nın zorunlu hale getirmesinin ardından Avrupa da 2014 yılından itibaren ABS’den (kilitlenmeyi önleyen fren sistemi) sonra ESP’nin (elektronik stabilite programı) de otomobillerde zorunlu bir donanım olarak sunulmaya başlanması çalışmalarını sürdürmektedir. İstatistikler bu güvenlik sisteminin can kurtarıcı bir niteliğe sahip olduğunu ve kaza oranlarının azaltılmasında etkili olabileceğine işaret etmektedir.² Ancak Türkiye’de kültürel yapı jantlar ve diğer görsel aksesuarları araç satın alırken temel gereksinimler olarak algılatmaktadır. Yine benzer şekilde, gelişmiş birçok ülkede tüm gıda ürünlerinin içinde besin değerleri ve günlük ihtiyacı karşılama oranları detaylı bir şekilde belirtilirken ülkemizde büyük markalar dışında bu yönde gayret gösteren işletmelere rastlanmaktadır. Görüldüğü gibi mevcut kültürel yapı ile merkezi ve yerel otoritenin tavrı bazı yasal boşluklar oluşturmakta ve bu da etik dışı uygulamaların ortaya çıkmasını hızlandırmaktadır.

1 R.N. Farmer, ‘Would You Want Your Daughter to Marry a Marketing Man?’, *Journal of Marketing*, 31 (January), 1967, s.1-10.

2 C. Tingvall ve diğerleri, *The effectiveness of ESP (Electronic Stability Program) in reducing real-life accidents*. ESV Paper 261,18th ESV Conference, 2003, Nagoya.

M. Aga ve A. Okada, *Analysis of Vehicle Stability Control (VSC)’s effectiveness from crash data*. ESV Paper 541, 18th ESV Conference, 2003, Nagoya.

Ayrıca, alıcı ve satıcıların, bir değişime konu olacak bir işlem hakkında aynı seviyede ve içerikte bilgiye sahip olmayışı tarafların farklı senaryolar üzerinden değerlendirmelerde bulunmasına sebebiyet vermektedir ki bu durum kısaca bilgi asimetrisi olarak adlandırılmaktadır. Bilgi asimetrisinin yoğunluğu da pazarda yaşanan etik sorunlar bakımından bir katalizör olarak değerlendirilebilir. Bu karmaşık yapı içinde pazarlama etiğini kısa bir şekilde özetlemek zordur. Bu amaçla konu; pazarlama tanımları, pazarlama çevresi ve pazarlama bileşenleri (4p) kapsamında ele alınmış, gerçek vakalarla desteklenmeye çalışılmıştır.

Pazarlama ve Pazarlama Çevresi

Alanyazında pazarlama ile ilgili çok sayıda tanım yer almakta ve tanımların “değişim” kavramı çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Örneğin:

“Pazarlama, tüketici grupları ile tedarikçi gruplar arasında gerçekleşen *değişimdir*.”³

“Pazarlama, ihtiyaç ve isteklerin tatmininin *değişim* süreçleriyle sağlanmaya çalışıldığı insan faaliyetleridir”⁴

“Pazarlama*değişim* davranışının disiplini ve davranışa ilişkin problemin çözümünüyle uğraşır”⁵

“Pazarlama, ortak değerlerin olduğu bir sosyal sistemdir. Alıcı ve satıcı ortak bir amacı paylaşır, o da *değişimin* gerçekleşmesidir”⁶

“Pazarlama, *değişim* ilişkilerini açıklamaya çalışan bir davranışsal bilimdir”⁷

“Pazar; belirli ortak bir istek veya ihtiyacı tatmin edebilmek için *değişimde* bulunmaya istekli potansiyel müşterilerden oluşmaktadır. Pazarlama ise, bireylerin ve grupların istek

3 W. Alderson, *Marketing behavior and executive action: A functionalist approach to marketing theory*. Homewood, Ill: R.D. Irwin, 1957.

4 Kotler, P., *Marketing management: Analysis, planning, and control*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1976, s.5.

5 R.P. Bagozzi, *Marketing as Exchange*. *The Journal of Marketing*, 39(4), 1975, s.32-39.

6 S.D. Hunt, *Marketing theory: The philosophy of marketing science*. Homewood, Ill: R.D. Irwin, 1983, s.27.

7 Hunt, a.g.e. s.129.

ve ihtiyaçlarını, ürünler ve değerler hazırlayıp *değişimini* gerçekleştirerek karşıladıkları sosyal bir süreçtir”⁸

“Pazarlama, bireysel ve örgütsel amaçların tatmini sağlayan *değişimlerin* oluşturulması için; fikirlerin, ürünlerin ve hizmetlerin planlandığı, fiyatlandırıldığı ve dağıtıldığı süreçtir”⁹

Değişim olgusunun hem psikolojik hem de sosyolojik bir alanı ilgilendirdiği düşünülürken pazarlama etiğinin ne denli geniş bir kapsamda etkili olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Pazarlama disiplini etkinlik alanı bakımından iç ve dış (mikro ve makro) şeklinde adlandırılan bir çevreye sahiptir. Burada temel unsur, işletmenin müdahalelerle şekillendirebilmesi veya en azından etkileyebilmesi bakımından değişkenlerin birbirinden ayrılmasıdır. İç veya mikro çevre işletme müdahalesinin söz konusu olan alanı gösterirken (çalışanlar, tedarikçiler, pazarlama bileşenleri gibi), işletmenin etkileme gücüne sahip olmadığı alan ise dış veya makro çevre (ekonomik yapı, hukuksal durum, vergiler, dış ticaret sınırlamaları gibi) adıyla anılır. Etik boyutundan bakıldığında ise işletmeler iç pazarlama çevresini doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkileyebilmekte ve dış pazarlama çevresinin şartlarını dikkate alarak (örneğin: yasal boşluklar, denetim sıklığı vb.) çeşitli uygulamalar geliştirebilmektedir. Pazarlama çevresinde; üreticiler, araçlar, tüketici ve devlet gibi dört farklı aktör ve bunlara arasındaki ilişkilerin varlığı düşünülürken, pazarlama alanındaki çok farklı etik sorunların kaynağı daha iyi anlaşılabilir. Üreticilerin araçlarla, üreticilerin tüketicilerle, üreticilerin devletle olan ilişkileri, araçların; tüketicilerle, araçların devletle olan ilişkileri ve tüketicilerin diğer tüm aktörlerle yaşayabileceği ilişkiler döngüsü dikkate alındığında etik konusunun önemi daha net şekilde görülecektir. Pazarlama etiği alanında gerçekleşen çalışmaların; “Mal ve hizmetler, Dağıtım, Fiyatlandırma, Perakendecilik,

8 P. Kotler, *Marketing management: Analysis, planning, and control*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1984, s.4.

9 Marketing News, *AMA Board approves new marketing definition*, *Marketing News*; 3/1/1985, 19(5). <http://connection.ebscohost.com/c/articles/26328552/ama-board-approves-new-marketing-definition>.

Reklam, Kişisel satış, Promosyon, Halkla ilişkiler, Uluslararası pazarlama, Sosyal pazarlama, Politik pazarlama, İnternet pazarlaması, Pazarlama araştırmaları, Tüketici ahlakı, Tedarik zinciri, Haksız rekabet” gibi başlıklar altında toplandığı görülmektedir.

Pazarlama alanında gerçekleşen etik dışı uygulamalar çeşitlilik göstermektedir. Aktörler, ortam, kullanılan yöntem olmak üzere çeşitli sınıflandırmalar altında konu ifade edilebilir. Ancak en temel anlamda etik dışı uygulamaların iki farklı tarzda gerçekleştiği söylenebilir. Bunlar: aldatma ve yanıltmadır. Aldatmada, karşı tarafı yalan bilgi ile yönlendirme söz konusu iken yanıltmada yalan söylemeden ancak doğruları da vurgulamadan, örtülü bir hatalı algılatma hali mevcuttur. Kısaca aldatma; yalan söylemek iken yanıltma; doğruyu söylememe durumudur. Bu iki olgu çok farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Yıl boyu sabit ücret vaadi ile abone toplayan bir gsm operatörünün birkaç ay sonra aylık ücreti arttırmaya başlaması aldatmaya bir örnek iken, tüketicilere yönelik kredi reklamlarında gösterilen faiz oranları dışında “komisyon”, “dosya masrafı” gibi adlar altında ilave masraflar talep eden bir bankanın tutumu yanıltmaya örnektir. Durumun daha net anlaşılabilmesi adına çalışmanın devamında, pazarlama bileşenlerine ilişkin etik konular ve pazarlamaya ilişkin diğer etik konular örneklerle ifade edilmeye çalışılmıştır.

Pazarlama Bileşenleri (ürün, fiyatlandırma, dağıtım, tutundurma) Boyutunda Etik Konular

Ürüne (mal ve hizmet) İlişkin Etik Konular

Pazarlama bileşenlerinin, etik dışı uygulamalarla en çok ilişkilendirilenlerinin başında “ürün” gelmektedir. İşletmelerin ürettikleri mal ve hizmetlerin niteliğini belirlemede subjektif davranma yetisine sahip olması, yanı sıra ürünlerin çeşitli değişkenler bakımından farklı kombinasyonlar şeklinde üretilebilmeye müsait oluşu “ürün”ü kolaylıkla etik alanın dışında kullanılabilir bir hale getirmektedir. Tüketicinin çoğu zaman, ürün hakkındaki üretici beyanını test edebilme gücüne haiz olmayışı

da konuyu derinleştirmektedir. Buna bir de yasal boşluklar ve denetim yetersizlikleri eklendiğinde ürün etik dışı uygulamalar için elverişli bir araç haline gelmektedir. Örneğin Türkiye’de yasak olmasına rağmen Türkçe kullanım kılavuzu olmayan ithal ürünler piyasada bulunmaktadır. Öyle ki küresel bazı markaların bile, onlarca farklı dilde hazırladığı ürün kullanım kılavuzunda Türkçe içerik bulunmamaktadır. Bu da ürünün kurulumu veya kullanımında, ürüne veya kullanıcıya yönelik ciddi hasarların oluşması ihtimalini yükseltmektedir.

Ürüne ilişkin etik kapsamının daha çok; ürün eskitme, taklit olma, etiketleme, geri çağırma, gereksiz paketleme, içerik ve boyuta ilişkin yanıltmalar, yan etkilerin bildirilmemesi, ürün testlerinin yapılmaması veya hatalı bildirilmesi, toplum sağlığı, çevre ile uyum, sosyal sorumluluk ve ürün güvenliği konularında yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak bu başlıkların genişletilmesi veya diğer pazarlama bileşenleri ile ilişkilendirilmesi de mümkündür.

Ürünün çevre ile uyumlu olması yani; üretimi, kullanımı ve imhasında en az çevresel etkide bulunması sürdürülebilir bir çevre adına önemli bir konu haline almıştır. Bu kapsamda dikkate alınması gereken bir diğer husus da ürün ömrüdür. 1993-1998 yılları arasında sadece İngiltere’de 476.000 ton cihazın (toplamda 23 milyon parçadan fazla sayıda) iskartaya çıktığı tahmin edilmektedir. Bu cihazların; hacim bazında %77’si büyük beyaz eşyalardan, sayı bazında ise %36’sı küçük eşyalardan oluşmaktadır. Küçük eşyalar ve kişisel bakım ürünlerinin %60’ı çöp kovaları ve molozlara rasgele atıldığı için geri dönüşüm veya tekrar kullanımı etkin bir şekilde engellemektedir. Iskartaya çıkan cihazların yaklaşık %22’si, yakın çevredeki insanlara verilmesi veya satılması suretiyle tekrar kullanılmaktadır. En sık tekrar kullanılan ürünler; bilgisayarlar, ses sistemleri, mikrodalga fırınlar ve video cihazlarıdır. 276.000 tonun üzerindeki beyaz eşya geri dönüşüm sürecine dahil edilmektedir. Arta kalan yaklaşık 52.000 ton cihaz ise (çoğu televizyon, mikro dalga fırın, ev ve bahçe eşyaları, elektrikli süpürge)

oluşan) yakılmak veya toprağa gömülmek suretiyle imha edilmektedir.¹⁰ Bu bakımdan özellikle dayanıklı ürünlerin sahip olduğu kullanılabilir ürün ömürlerinin uzun olması çevresel anlamda büyük öneme sahiptir.

Planlı ürün eskitme kavramı 1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında tartışılmaya başlanmıştır. Endüstriyel tasarım boyutuyla, planlı ürün eskitme, bir ürünün kullanılabilir ömrünün sınırlı bir süre için planlanması ve tasarlanması, böylelikle ürünün bu süre sonunda eskimiş veya işlevsel olmaktan çıkmış hale gelmesi durumudur. Planlı ürün eskitme üreticiler açısından bazı menfaatler taşımaktadır. Çünkü tüketici üretici üzerinde yeniden satın almayı sağlayacak bir baskı kurabilmektedir.¹¹ Bu durum, 1955 yılında, ekonomist ve perakende analisti olan Victor Lebow'un söylediği şu sözlerle daha iyi anlaşılabilir :

Muazzam üretken ekonomimiz, tüketimi yaşam biçimimiz haline getirmemizi talep ediyor, ürünleri satın almamızı ve kullanmamızı birer ritüel haline getiriyor, böylece ruhsal tatmin, ego tatmini buluyoruz. Sosyal statü, sosyal kabullenme, prestijin ölçüsü tüketim tarzımızdır. Yaşamlarımızın anlam ve önemi tüketim terimleriyle ifade edilmektedir. (...) Nesnelere sürekli artan bir hızla; tüketmemiz, yakıp yok etmemiz, yıpratmamız, yenilememiz ve iskartaya çıkarmamız gerekiyor.¹²

Artık sadece giyim ürünlerinin “moda”, “modası geçmiş” ayrımına tabi tutulduğu söylenemez. Otomobiller, ev eşyaları, iç dekorasyon vb. birçok alanda bu ayrımın hâkim olduğu gözlenmektedir. Elektronik alanında en iyi örneklerden biri de Apple firmasının geliştirdiği bir kişisel müzik çalar olan iPod ürünüdür. iPod ve iPod nano modelleri aynı zamanda geliştirilmiş olmasına rağmen, nano modeli yıllar sonra pazara sürülmüştür (Şekil 1). Apple firması 2001 yılında çıkardığı ilk modelin

10 T. Cooper, Discarded household appliances - what destiny?. Paper for Greening of Industry Network Conference. 2002, Göteborg, Sweden.

11 http://www.computerinfoweb.com/computer_electronics/Blu_Ray.php (05.07.2013).

12 D. Tilford, Why consumption matters. http://www.sierraclub.org/sustainable_consumption/tilford.asp (04.08.2013).

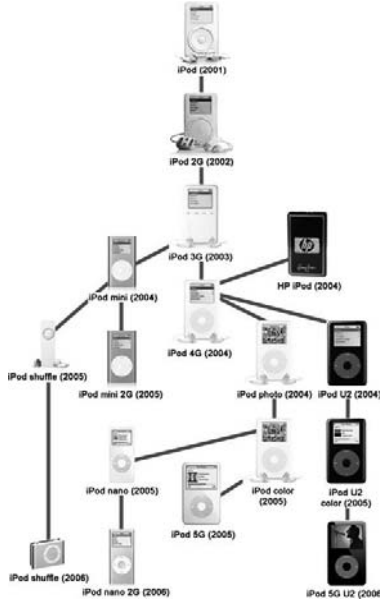
ardından yaklaşık beş buçuk yıl içinde 10 yeni modeli (iPod adıyla beş, iPod mini adıyla iki, iPod nano adıyla iki ve iPod shuffle adıyla bir modeli 2001-2006 döneminde) pazara sunmuş ve 100 milyonun üzerinde bir satış hacmine ulaşmıştır . Yine Şekil.1’de planlı ürün eskitme olgusunu esprili bir şekilde ifade eden bir karikatüre yer verilmiştir.

Ürüne ilişkin etik dışı bir diğer durum ise “taklit olma” halidir. Gelişen üretim teknolojileri ve lojistik imkanlar ürünlerin çeşitliliğini ve hareketliliğini arttırmış ancak paralelinde ürünlerin taklit edilebilirliğini de kolaylaştırmıştır.

Taklit ürünler denince ilk akla gelen ülke Çin’deki iş makineleri fuarında ünlü markaların taklitleri göze çarptı. 10. Pekin Uluslararası İş Makineleri Fuarı’nda (BICES 2009) Volvo’nun marka taklidi Volwa olarak göze çarparken, Japon iş makinesi markası Kobelco’nun da ürünü Sunward markasıyla taklit edilmiş. Eskiden hem ürünü hem de markayı aynen taklit eden Çinliler, artık kendilerinden de bir şeyler katıyorlar.¹³

Etiketleme yoluyla yapılan etik dışı uygulamalara sıklıkla rastlanmaktadır. “Doğal”, “organik” gibi niteliklere etiketlerde yer verilmesi veya ürünün bu niteliklerle farklı mecralarda vurgulanması önemli bir etik sorundur. Özellikle besin mamullerinin pazarlanmasında hiçbir gerekli şartı taşımamasına rağmen ürünlerin öyleymiş gibi gösterilmesi tüketiciyi aldatmakta, aynı zamanda tüketicilerin pazardaki gerçek ürünleri diğerlerinden ayırmasının önüne geçmektedir. Bu sebeple dünyanın gelişmiş ülkelerinde, akredite edilmiş denetim organizasyonları oluşturulmakta ve bunlar tarafından onaylanmış ürünlerin ilgili etiketleri taşımaya izin verilmektedir.

13 <http://www.haberler.com/bu-da-volvo-nun-cakma-cin-is-makinesi-ozel-haberi/> (05.08.2013).

Resim 1: Apple Markasının, 2001-2006 Yılları Arasında Pazara Sunduğu İpod Modelleri ve Planlı Ürün Eskitmeyi Anlatan Bir Karikatür¹⁴

14 [http://msc-technology.wikispaces.com/Planned+Obsolescence\(14.05.2013\).](http://msc-technology.wikispaces.com/Planned+Obsolescence(14.05.2013).)
http://karikatuka.com/ilkel_kabine/oku/1721 (14.05.2013).

Üreticiler ürünlerinin tüketici zihninde olumlu bir yer edinmesi için büyük çaba harcarlar. Ürünlerinin itibar sahibi olması onlar için sürdürülebilir bir işletme olmanın temel şartıdır. Ancak zaman zaman tasarım veya imalat süreçlerinde yaşanan bazı özel durumlar, pazara sunulmuş çok sayıda ürünün ayıplı bir duruma düşmesine sebep olur. Bu gibi bir durumda işletmeler ya gerçeği hasır altı edecek faaliyetler yürütecek ya da ürünleri geri çağırarak sorunsuz ürünlerle değiştirecek veya sorunsuz hale getirecektir. Geri çağırma olgusu bu anlamda işletmenin etik anlayışının bir karşılığıdır. Bu durum işletmenin itibarını zedeleyebileceği gibi bazı işletmeler tarafından tam tersi bir şekilde, itibar artırıcı bir araç olarak değerlendirilmektedir. Etik bir tutum olan geri çağırma süreci kimi zaman büyük maddi maliyetlerin karşılanmasını da gerektirebilmektedir. Ancak geri çağırma veya en azından tüketicileri bilgilendirme yerine durumu yok sayma tutumu benimseyen işletmeler kimi zaman, büyük maddi ve manevi tazminatlar ödemek zorunda kalmaktadır.

Çocuk işçi çalıştırma veya işçi çalışma haklarının sağlanmaması da pazarlama etiğinde rastlanan önemli konulardandır. Özellikle uzak doğudaki ucuz iş gücünden acımasız bir şekilde yararlanma yoluna giden çok sayıda küresel markaya ilişkin haberlerle sıklıkla karşılaşılmaktadır. Üretim maliyetlerinin daha aşağı çekilerek önemli bir rekabet üstünlüğü sağlanması ve karların maksimize edilmesi adına yasal sınırların çok altında işçi çalıştırılmakta veya işçilere sunulması gereken asgari çalışma ortam ve haklar sunulmamaktadır.

2002 sonunda 350 kadın emekçi Tayland'da Nike, Levi Strauss, Adidas ve Reebok için üretim yapan "Bed and Bath Prestige Company"yi çalışma koşullarının düzeltilmesi talebiyle protesto etti. Greve çıkan emekçiler firmanın 400.000 dolar zarar etmesinden dolayı suçlandılar. Firma yetkilileri zararı gidermek için işçileri hasta ve hamile farkı gözetmeden geceye kadar fazla mesai yapmaya zorladı. Mart 2003'te uluslararası bir emekçi grubu "Biz Makine Değiliz" sloganıyla Endonezya'da günde 2 Euro'ya çalıştırılan Adidas ve Nike işçilerinin durumunu kamuoyuna

duyurdular. Açlıkla mücadele eden Endonezyalı emekçiler ev ekonomisine destek olması için çocuklarını da çalışmaya yollamak zorunda kalıyorlar. Bağımsız sendika üyesi kadın emekçiler sadece sendika üyesi oldukları için cinsel taciz, işten atılma, hapis cezası ve işkence tehditleri alıyor. / Hondurashlı Adidas işçileri Mayıs 2005'te düzenledikleri Clean Clothes Campaign (Temiz Önlük Kampanyası) ile Adidas fabrikasındaki sağlık sorununu protesto ettiler. Bu protestodan ötürü emekçiler işten atılma tehditleriyle susturulmaya çalışıldı. / Çin'deki Tung Tat Garment fabrikasında işçiler saat başına 22 cent ücret alıyorlar ve haftada 75-87,5 saat çalışıyorlar. Mesai başlangıcına geç kalmak, iş yerinde dinlenmek veya konuşmak para cezasıyla cezalandırılıyor. Sabahları zorla jimnastik yaptırılıyor.¹⁵

Tüketicinin ürün yoluyla aldatıldığı veya yanıltıldığı etik dışı uygulamalara daha fazla örnek vermek mümkündür. Örneğin, ürün satışı artırabilmek adına gereksiz ve abartılı bir şekilde ürünün paketlenmesi ki bu hem çevresel etki bakımından hem de tüketicinin ilgili paketleme masrafını da üstlenmesi bakımından eleştirilen bir durumdur. Bunların dışında, ürün reklamlarında gösterilenden farklı boyutlarda ürün sunulması ki buna en iyi örnek yıllarca gazetelerin kupon karşılığı verdiği ürünler gösterilebilir. Etik dışı uygulamaları sektör boyutunda incelemek de mümkündür. Sadece ilaç sektörü bile kendi içinde çok fazla etik dışı uygulamaya sahiptir. Küresel anlamda her yıl ortalama %3-%4 büyüyen ve 2014 yılında 760 milyar dolarlık bir pazar büyüklüğüne sahip olması beklenen ilaç sektöründe; pazarlama sürecine doktorların dahil edilmeye çalışılması, ilacın raf ömrünü artırmak adına kimi kanserojen maddelerin içeriğe eklenmesi, yeterli düzeyde ürün testlerinin gerçekleştirilmemesi, prospektüslerdeki ifadelerinde ortalama bir vatandaş için anlaşılabilir olan teknik bir dil kullanılması, yine prospektüslerde yan etkileri net bir şekilde araştırmayarak veya belirtmeyerek tüketicinin “fayda-zarar” analizi yapmaya zorlanması gibi etik dışı sayılabilecek uygulamalar söz konusudur.

15 <http://www.sendika.org/2008/10/dunya-tekellerinin-kara-listesi-kaan-kangal/> (13.06.2013).

İlaçta Paraben Kâbusu

Fransa, gıda ve ilaçlarda bakteri oluşumunu engellemek için kullanılan 'Paraben'i kanserojen etkisi bulunduğu için yasaklama noktasına gelirken, bu maddenin yüzlerce ilaçta ve kozmetik üründe olduğu ortaya çıktı. Fransız Le Monde gazetesi 'Paraben' içeren 400'e yakın ilaç ve kozmetik ürünün listesini yayımladı. Listede bebek kremleri, ağrı kesiciler, ateş düşürücüler, antibiyotikler, diş macunları da bulunuyor. Geçtiğimiz 3 Mayıs'ta Fransız meclisinde oylanan yasada, plastiklere esneklik kazandıran ve boyalarda kullanılan bir kimyasal olan phtalate ile gıda, kozmetik ürünler ve ilaçlarda koruyucu madde olarak kullanılan Paraben'ler ve yine kozmetik ürünlerde kullanılan alkil fenoller sağlık için tehlide yol açtukları nedeniyle yasaklanmak istendi. Yasa çoğunluk oyu alarak meclisten yasaklanması yönünde geçti. Ancak üretimi durdurmak ve tamamen yasaklamak için senatodan geçmesi gerekiyor.¹⁶

Hekimlerden Acı İtiraf: Kazanç Elde Ediş Biçimimizde Etik Dışı Yanlar Var

Başbakanlık'ın yaptığı bir araştırma Türkiye'de sağlığın ne kadar ticarileştiğini hekimlerin dilinden çarpıcı bir şekilde ortaya koydu. Raporla göre hekimlerin ve hemşirelerin yüzde 11'i 'bıçak parası'nı 'hekimlik hakkı' olarak görüyor. İşin daha çarpıcı yanıysa hastaların yüzde 14'ünün de 'bıçak parası'nı 'hekim hakkı' olduğuna inanması. Hekimlerin üçte biri bilerek veya farkında olmadan hastalara farklı muamele yapmış olabileceklerini söylüyor. En çarpıcı itirafsa hekimlerin yüzde 69'undan geliyor: 'Mesleki kazanç elde ediş yöntemlerimizde etik dışı yanlar var.' Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu, İstanbul ve Nevşehir'de toplam 363 hekim, 400 hemşire, 134 eczacı, 143 tıbbi mümessil ve 500 hasta ile yüz yüze anket görüşmesi yaparak 'Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinde Etik' başlıklı bir araştırma hazırladı. Prof. Dr. Haydar Sur ve Yard. Doç. Dr. Murat

16 <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/05/25/ilacta-paraben-kbusu> (13.06.2013).

Çekin'in hazırladığı dikkat çeken tespitler var. Hekimlerin yüzde 58'i tıbbi ürün promosyonu için bir sınır koymuyor.. Hemşirelerin yüzde 4'ü hekimlere yönelik tıbbi ürün promosyonunun hekim başına yıllık tutarının çok büyük boyutlarda olduğunu tahmin ederken, yüzde 12'si (ortalaması 10 bin 908 TL) belirli bir miktar ifade ettiler. Eczacıların yüzde 16'sı ve tıbbi mümesillerin yüzde 24'ü, hekimlere yönelik gayriresmi ödeme biçimleri olduğunu belirtiyor. Hekimlerin yüzde 21'i, hastaların 'bıçak parası', 'hastaneye yatmak için özel muayenehane şartı' gibi 'hekimden fazladan doğrudan ödeme' biçimlerini 'hekim hakkı' olarak gördüğünü düşünüyor. Araştırma grubunda cevap veren 96 eczacı, hekimlikte en sık yaşanan etik dışı uygulama, yöntem ve faaliyet olarak, yüzde 30 oranında yurtiçi/dışı tatili, yüzde 22 oranında hediye/hediye çeki verilmesini, yüzde 17 oranında promosyon nedeniyle ürün tercih edilmesini, yüzde 15 oranında nakit/kutu başı nakit verilmesini, yüzde 4 eczaneye yönlendirme yapılmasını belirtiyor. Cevap veren 83 tıbbi mümesil ise, hekimlikte en sık yaşanan etik dışı uygulama, yöntem ve faaliyet olarak, yüzde 27 oranında nakit/kutu başı nakit verilmesini, yüzde 19 oranında özel isteklerin/ihtiyaçların karşılanmasını, yüzde 10 oranında hediye/hediye çeki verilmesini, yüzde 8 oranında promosyon nedeniyle ürün tercih edilmesini, yüzde 6 oranında yurtiçi/dışı tatili, yüzde 5 oranında kongre masrafının karşılanmasını ifade ediyor.¹⁷

Bu Kadarına Pes Artık!

Kamu oyuna bu ay yansıyan olay AstraZenaca'nın SEROQUEL (ketiapin) ile ilgili sahtekarlık (fraud) olayı. Daha önce Vioxx, Celebrex, Paxil, Zyprexa, Ketek, Prozac gibi olaylarda gördüğümüz, gerçeklerin kamuoyundan saklanması ve etik olmayan yolla ilaç pazarlamak. AstraZeneca daha öncede sabıkalı bir firma. Wilmington, Delaware federal bölge mahkemesi Zoladex ile ilgili fiyat oyunları ve etik olmayan pazarlama yöntemleri

17 http://www.radikal.com.tr/turkiye/hekimlerden_aci_itiraf_kazanc_elde_edis_bicimimizde_etik_disi_yanlar_var-972391 (13.06.2013).

sebebi ile sağlık suçu işlemekten dolayı suçlu bulması üzerine firma 355 milyon dolar ödemeyi kabul ederek anlaşma yolunu seçmiştir. AstraZeneca 1997 den beri Seroquel'in (antipsikotik) kilo alımına ve diyabete sebep olduğunu bilmesine rağmen bu bilgiyi saklamış ve bunu nötralize edecek strateji yaratmak için, rüşvet dahil her yola başvurmuş ve bunu FDA uyarısına rağmen devam ettirmiştir. O günden beri AZ hakkında 15.000 den fazla dava açılmıştır (Seroquel geçen yıl 4.03 milyar dolar satış yapmıştır). 3 Ocak 2008 öğleden sonra saat 3 de bir AZ satış elemanı bir doktoru arayarak Seroquel'in FDA tarafından major depressif bozukluklarda kullanılmasına onay çıktığını bildirir. Bu tam bir yalandır ve FDA böyle bir onay vermemiştir. Buna rağmen ertesi gün yayınlanan mektuplarda da bu yalan devam ettirilmiştir.¹⁸

Verilen tüm bu örneklerin ötesinde bir diğer etik dışı uygulama ise toplum sağlığının hiçe sayılarak, ürün güvenliğini önemsemeyen pazarlama süreçlerini gerçekleştirildiği anlayışa aittir. Özellikle Çin'den üretilen ve kanserojen maddelerin kullanıldığı oyuncaklar, kırtasiye ürünleri, kullanım tarihi geçen ürünlerin yeniden paketlenerek satılması, gıda maddelerinde etikette belirtilenden farklı içerik kullanılması (içine kırmızı et yerine nişasta, tavuk derisi, baharat konan sözde sucuklar; merdiven altında glikoz şurubu, nişasta, şeker kamışı, akçağaç, darı ve mahua bitkilerinin çiçekleri, hidrol, parafin gibi maddeler ve çeşitli tatlandırıcılar karıştırılarak imal edilen sözde bal; patates püresi, soya yağı ve margarin ile yapılan sözde kaşar peynirleri; atık yağdan yeniden üretilen kızartmalık yağlar; kanola, fındık ve soya yağı ile karıştırılmış sözde sızma zeytin yağları, içerdiği metol alkol ile körlüğe ve hatta ölüme sebebiyet verebilen sahte içkiler; akciğer ve böbreklerde ciddi rahatsızlıklara neden olabilen sahte parfümler, sahte zayıflama ilaçları, pash demir veya tekstil boyası ile karartılan zeytin vb.) türünden ve birçok ürünle ilişkilendirilebilecek etik dışı uygulamalardan bahsedilebilir. Burada ifade edilmeye çalışılan ve doğrudan

18 <http://klinikfarmakoloji.com/?q=node/456> (13.06.2013).

toplum sağlığını ilgilendiren örneklere küresel anlamda bilinirliğe sahip dünyanın en büyük Şirketlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin 1867 yılında İsviçre’de kurulmuş olan ve saygın bir marka olarak algılanan Nestle’nin tarihinde çok sayıda etik dış uygulamaya rastlanmaktadır.

Nestl yoksul ülkelere içeriğinde daha az gıda takviyesi bulunan toz halinde “bebe sütü” (süt tozu) pazarlıyordu. Çünkü kimi gıda takviyeleri mamaların raf ömrünü azaltıyordu. Dolayısıyla bebekler bu Şekilde hem anne sütünden uzaklaŐtırılıyor hem de yeterince besin içermeyen mamalarla besleniyorlardı. 1978’de Afrika’daki pek çok hkmetle anlaŐan Nestl, kıtanın her yerinde bedava süt tozu dağıtmaya baŐladı. Aslında alıŐan ya da emzirmek istemeyen “st sınıf” annelerin işini kolaylaŐtırmak üzere üretilen süt tozu bir salgın gibi yayıldı Afrika’da. 23 Mayıs 1978’de sağlık profesyonelleri süt tozuyla beslenen bebeklerde ölüm oranlarının yükseldiğini bildirmeye baŐladılar. Üstelik bebek mamalarının pazarda yaygınlaştığı 1960 ve 1970’li yıllarda emzirme oranı Meksika’da yüzde yüzden yüzde 40’a, Őili’de yüzde 90’dan 5’e, Singapur’da yüzde 80’den beŐe giremiŐti. Nestl pazarlama stratejisini birkaç haftalık mamayı ücretsiz vermek üzerine kurmuŐtu. Bu Şekilde bebek ve anne süt tozu temelli mamaya aŐıŐtırılıyor, sonra da satın almaları sağlanıyordu.¹⁹

19 <http://www.suttozu.biz/nestle-sut-tozunda-neden-boykot-edildi-ve-sut-tozu-tanitim-ve-pazarlamasinda-nestlenin-hatasi.html> (20.06.2013).

2005 yılının sonlarında İtalya'da yapılan ölçümlerde ortaya çıkan ambalajlarındaki bir madde yüzünden tüketime uygun olmadığı gerekçesiyle 30 milyon litre sütü İtalya pazarından 'tedbiren' toplattı. Aynı karar Fransa ve İspanya ve Portekiz'de de uygulandı.²⁰

Nestle Ürünlerinde de At Etine Rastlandı

AP'nin haberine göre, Nestle hazır yemek kategorisindeki "Butoni Beef Ravioli" ve "Beef Tortellini" ürünlerinde at eti tespit edildiğini belirterek, ürünlerin İtalya ve İspanya'da satıştan çektiğini bildirdi. Ürünlerde kullanılan etin Almanya'daki H.J. Schypke firması tarafından temin edildiğini bildiren Nestle, Fransa'daki "catering" firmalarına sattığı dondurulmuş eti de satıştan çektiğini belirtti. İngiltere'de donmuş gıdalarda at eti tespit edilmesinin ardından skandalın, aralarında Fransa, İsveç ve İrlanda'nın da bulunduğu diğer Avrupa ülkelerine de yayıldığı tespit edilmişti.²¹

Avrupa'nın Göbeğinde Büyük Bir Skandal; Nestle'nin Helal Belgeli Ürünlerinde Domuz Bulundu

Paris, 1 Şubat (Reuters)- Gıda devi Nestle'nin Salı gününden itibaren Helal belgesi taşıyan HERTA markalı ürünlerin satışını askıya aldığı şirket sözcüsü tarafından açıklandı. Sözcü açıklamasında, etiketlerinde tavuktan yapıldığı yazılan sosislerin yapılan laboratuvar tahlillerinde domuz etine rastlandığını bildirdi. Nestle bu olayın yalnızca Fransa'ya özgü olduğunu ve şüphelenilen tüm ürünlerde DNA testleri yapıp yeni bir üretim prosesi uygulamaya konana kadar Helal belgeli Herta üretim ve satışının durdurulacağını açıkladı. Helal belgelendirme Fransa'da hassas bir konu çünkü yalnızca %8'i Müslüman olan bu ülkede gıda marketleri ürünlerin "Helal" versiyonlarını reyonlarda ön

20 <http://www.foodproductiondaily.com/Quality-Safety/Nestle-baby-milk-recall-begins-due-to-concerns-over-packaging-ink> (22.06.2013).

21 <http://www.cnnturk.com/2013/dunya/02/19/nestle.urunlerinde.de.at.etine.rastlandi/697008.0/> (13.08.2013).

plana çıkararak bu karlı iş sahasından kazançlarını arttırmaya hedefliyorlar. Müslümanlar bu yağmur gibi yağın ürün çeşitliliği karşısında kalırken bağımsız araştırmalar özellikle Avrupa'da her köşe başında bulunan dönercilerden alınan "Helal Belgeli" ürünlerde yapılan testlerde domuz etine rastlandığını göstermektedir. Fransa ve Belçika'da Quick Burger zinciri tarafından "Tamamen Helal-(Halal-Only)" helal adlı lokantaların açılması ise büyük olaylara sebep olmuş ve Müslümanların laik Fransa'da artan etkisinin ispatı olduğu söylenmeye başlanmıştır.²²

Mahkeme CALGON'un Satışını Durdurdu!

Sağlık ve Gıda Güvenliği Hareketi Adıyaman Temsilcisi Mehmet Öztürk, üzerinde 1 kg yazan Calgon marka kireç önleyici satın almıştır. Dikkatli bir tüketici olan Öztürk, ürünün hafif olmasından şüphelenir. Ambalajında 1000 gr yazan ürünü tartınca, 630 gr geldiğini görür. Bunun üzerine, başka ürünler satın almış ve her birini tartmıştır. Ancak her tartılan ürün, yüzde 20 ila yüzde 35 aralığında değişen miktarlarda, eksik çıkmıştır. Bilgi ve desteğimizle konu yargıya taşınmış ve tespit, toplama ve de üretimin durdurulması davası açılmıştır. Mahkeme bilirkişi tayin etmiştir. Bilirkişi incelemesinde benzer bir olayın daha önce de tespit edildiği ve ürünlerin iade edildiği de anlaşılmıştır. Ayrıca bilirkişi, ürünler üzerinde yaptığı incelemede, ürünlerin sahte olmayıp orijinal olduğunu da belirlemiştir. Zaten üretici firma da mahkemeye sunduğu savunmada, bu ayıplı ürünlerin kendisine ait olduğunu kabul etmektedir. Mahkeme ise duruşma sırasında, dava konusu ürünlerden rastgele seçilen 2 ürünü huzurda tarttırmış ve ambalajında 1 kg yazmasına karşın, biri 706 diğeri ise 730 gr geldiğini kayda geçirmiştir. Yargılama bir yıldan fazla sürmüştü ve tüm deliller toplandıktan sonra karar aşamasına gelinmiş ve de geçtiğimiz ay, karar açıklanmıştır. Mahkemenin kararında 4703 sayılı teknik mevzuat ile 4077 sayılı Tüketici Kanunu muvacehesinde 'Calgon marka' ürünün, 3 ay

22 <http://www.kunfeyekun.org/forum/guncel/nestle-nin-helal-belgeli-urunlerinde-domuz-bulundu-13366/> (18.08.2013).

süre ile üretiminin durdurulmasına ve piyasadaki ayıplı ürünlerin toplanmasına karar verilmiştir. Ancak, uzun süren dava sürecinde, davanın aleyhinde seyrettiğini gören ve markanın büyük zarar göreceğini anlayan üretici firma, Calgon markasına ait yoğun reklamlarını durdurmuş ve FINISH isimli bir markayı önce Calgon markası ile birlikte, sonra ise 'finish' markasını tek başına tanıtarak piyasaya sürmüştür.²³

Fiyatlandırmaya İlişkin Etik Konular

Pazarlama bileşenlerinden en esneği fiyat olup, pazarlama yönetiminin rekabet stratejilerinde en hızlı ve en sık başvurabildiği bir unsurdur. Ayrıca fiyatlandırma, esnekliği, hızlı değiştirilebilirliği ve pazardaki çok sayıda aktörü (üretici, araçlar, tüketici ve devlet) ilgilendirdiği için, pazarlama etiği kapsamında dikkate alınması gereken bir süreçtir. Fiyatlandırmaya ilişkin etik dışı uygulamalar genelde; *fahiş fiyatlandırma*, *karaborsacılık*, *kartel oluşturarak fiyatların tek elden kontrolü*, *aldatıcı veya yanıltıcı etiketleme ve indirimler*, *ayrımcı fiyatlandırma*, *ezici fiyatlandırma* gibi rakiplere ve/veya doğrudan tüketiciye yönelik bazı durumlarla ifade edilmektedir. Uygulamaları genişletmek mümkündür ancak kimi zaman uygulamayı etik dışı olarak mı değerlendirmeli yoksa serbest piyasa ekonomisinin normal bir süreci olarak mı görmeli ikilemi ortaya çıkmaktadır. Sonuçta liberal ekonomi ortamı, işletmelerin manipülasyon dışındaki rekabet faaliyetlerini etik olarak değerlendirebilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde tüketicinin korunması, yanı sıra işletmeler arasında haksız rekabetin önlenmesi adına ciddi yasal düzenlemeler bulunmaktadır.

RK Cezaları Kargoladı

Kargo şirketlerinin 2006-2008 yılları arasında bir araya gelerek anlaştıkları ve aynı tarihlerde fiyat yükselttikleri iddiası üzerine 2009 yılının ortalarına doğru Rekabet Kurulu tarafından şirketlere

23 <http://www.toplumsalbilinc.org/forum/index.php?topic=12957.0>
(24.06.2013).

yönelik soruşturma süreci başlatılmıştı. Bu sürecin birer parçası olarak da yetkililerle yapılan görüşmeler ile teşebbüs merkezlerinde gerçekleştirilen yerinde incelemelerden elde edilen deliller ve ardından savunmaların da tamamlanmasıyla soruşturma süreci bitti ve gerekçeli karar yayımlandı. Rekabet Kurulu yaptığı değerlendirmeye 2009 yılı cirolarının %1,5 oranında olmak üzere Aras Kargo'ya 6.5 milyon TL, MNG Kargo'ya 3 milyon TL ve Yurtiçi Kargo'ya 7 milyon TL idari para cezası verilmesine karar verdi.²⁴

Kargo Taşımacılığı Kartelinde 11 Teşebbüse Ceza, 1'ine ise Pişmanlık Affı

Avrupa Komisyonu, hava yoluyla kargo taşımacılığı faaliyeti gösteren 11 teşebbüse kartel oluşturdukları gerekçesiyle toplam € 799.445.000 ceza verdi. Havayolu şirketlerinin arasında Air Canada, Air France-KLM, British Airways, Cathay Pacific, Cargolux, Japan Airlines, LAN Chile, Martinair, SAS, Singapore Airlines and Qantas yer alırken, Lufthansa'ya ise pişmanlık uygulamasından faydalanması nedeniyle ceza verilmedi. AB Komisyonu tarafından alınan kararlar, taşımacılık şirketlerinin 6 yılı aşkın süredir sürşarj uygulamalarını koordineli olarak yürüttükleri tespit edildi ve hava yoluyla kargo taşımacılığı faaliyeti gösteren 11 teşebbüse toplam € 799.445.000 ceza verildi. Lufthansa ve iştiraki Swiss ise, mevcut kartel hakkında bilgi veren ilk teşebbüs olmaları nedeniyle Komisyon'un pişmanlık uygulamasından faydalanarak ceza almadı.²⁵

Dağıtıma İlişkin Etik Konular

Dağıtım, ürün maliyetlerini arttıran bir unsur olmakla beraber tüketicinin ürüne erişimini kolaylaştırması ve satışları artırması bakımından göz ardı edilemeyecek kadar da önemlidir. Bir ürünün tek başına çok kaliteli, uygun fiyatlı ve tutundurma faaliyetleri ile tüketici zihninde iyi bir yer elde etmiş olması yeterli

24 <http://pazarlardanhaberler.com/2011/03/09/kargo-karteli-para-cezasiyla-paketlendi/> (13.06.2013).

25 <http://pazarlardanhaberler.com/2010/11/29/kargo-tasimaciligi-kartelinde-11-tesebbuse-ceza-1%E2%80%99ine-ise-pismanlik-affi/> (13.06.2013).

olmayıp, tüketiciler tarafından erişilebilir olması da gerekir. Bunun için işletmeler, doğrudan veya dolaylı yollarla ürünün dağıtımını gerçekleştirirler ki maliyet ve sürecin kontrolü bakımından dağıtım tercihleri büyük önem taşır. Ürün nitelikleri, pazar büyüklüğü, hedef kitlenin hedef pazardaki coğrafi dağılımı, mevsimsellik gibi bir çok unsur dağıtım kararlarını etkilemektedir. Ayrıca dağıtım sürecinin kimi zaman doğrudan kimi zamanda dolaylı bir şekilde tutundurma faaliyetlerini de desteklediği de göz ardı edilmemelidir.

Dağıtım sürecinde yaşanabilecek etik dışı uygulamalar genellikle araçların üzerinde baskı kurulması üzerinde yoğunlaşmaktadır. İşletmeler çalıştığı araçlar arasında haksız rekabete sebebiyet verebilecek tarzda faaliyetler yürütebilmektedir (satış kotaları koyması, ürün yelpazesinin bir kısmını satmasına izin vermesi, farklı fiyatlardan satması, franchising anlaşmasına rağmen franchising dışı yerlere ürün vermesi gibi). Yanı sıra tüketicilerin avantaj sağladığı (artan rekabet veya gri piyasalar) veya doğrudan mağdur olduğu (yok satılması, stokculuk gibi) durumlar da söz konusudur:

Dağıtımı yapılan ürünün satış noktasına gelene kadar niteliğini koruyamaması (özellikle dondurulmuş ürünler ve taze meyve,sebze),

Araçların sayısının gereksiz şekilde artması ve araçların kartel oluşturarak fiyatları yükseltmesi (örnek; sebze meyve fiyatları),

Yok satma taktiği ile alternatif ürünlerin satılması veya karaborsacılık, stok yoluyla mevsimsellik taşıyan ürünlerin (sebze, meyve, bazı balıklar) stoklanmasıyla arzın kontrol edilmesi,

Yetki verilmemiş araçların daha düşük fiyattan ürün satmaları (paralel ithalat/gri piyasalar/spot piyasa)

ABD de Ocak-Şubat aylarında Noel sonrası olması nedeniyle oyuncak satışları çok düşünce şu yöntemi geliştirmişler. Noel öncesi pahalı olan oyuncak reklamlarla çocukların gözüne sokuluyor. Ebeveynler çocuklarına alacaklarına söz veriyor. Ama noelde ürün kasten mağazalara getirtilmiyor. Ebeveynler yerine başka oyuncak almak zorunda kalıyor. Noel sonrası ise stoklardan oyuncaklar

getirtiliyor ve ikinci bir satış yapıyor. Çocukların takıntılı halleri satış için nasıl da kullanılıyor.²⁶

Tutundurmaya İlişkin Etik Konular

Reklam, kişisel satış, satış geliştirme ve halkla ilişkilerden oluşan tutundurma, etik söz konusu olduğunda, pazarlama bileşenleri elemanlarından belki de ilk akla gelenidir. Özellikle reklam alanında yaşanan etik dışı uygulamalar sürekli gündemde yer bulmaktadır. *Aldatıcı reklamlar, yanıltıcı reklamlar, karşılaştırmalı reklamlar, cinsel içerikli reklamlar, bilinçaltı reklamcılık uygulamaları* akla gelen ilk etik dışı reklam uygulamalarıdır. Tüm bu uygulamaların ortak paydası, hedef kitlenin farkına varmadan satın almalarının artırılmasıdır. Her ne kadar reklamın temel fonksiyonları; bilgilendirme, ikna etmek ve hatırlamak olarak tanımlansa da sonuçta tüm ticari faaliyetler kar odaklıdır ve kimi zaman bu amaç işletmeleri rekabet üstünlüğü sağlama adına etik dışı reklam uygulamalarına iter. Reklamda yalan ifadeler kullanmak, yalan ifadeler kullanmadan doğrunun olduğundan farklı algılanmasını sağlamak, çeşitli psikolojik uyaranları kullanarak tüketiciyi tüketime yönlendirmek, bilinçaltı reklamlar yoluyla tüketici farkında olmadan onu belirli bir tutum ve davranış sergilemeye programlamak, gerçeği yansıtmamasına rağmen karşılaştırmalı reklamlar yoluyla ilgili ürün veya markayı üstün göstermek, sıradan insanları hatta oyuncularını ilgili konuda uzman gibi göstermek, kullanmadığı hatta bilgi sahibi olmadığı halde ünlüleri ürün ile mutlu göstermek, ürünleri olduğundan farklı boyut ve şekillerde algılatmak, bazı hizmet ürünlerinin tüketiciye olan maliyetini çeşitli görüntü ve kelime oyunları ile olduğundan az göstermek gibi uzun ve genişletilebilir örneklerden bahsedilebilir.

Cemalcılar reklamın ikna edici özelliğinin günümüzde, tüketicinin pazarda belli bir davranışı göstermesi için şartlandırılması anlamını taşıdığını savunmaktadır.²⁷ Bali'ye göre, reklam-

26 <http://hayatvemedya.blogspot.com/2012/12/insan-dogas-daha-cok-satmak-icin-nasl.html> (13.06.2013).

27 İ. Cemalcılar, *Dünyada ve Türkiye'de Reklamcılık*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988, s.63.

ların tüketime özendirmekte ve suni ihtiyaçlar yaratmaktadır. Ona göre reklamlar topluma, para hırsını ve köşeyi dönmek için her yol mubahtır anlayışını aşılacaktır.²⁸

Reklama yöneltilen eleştirileri destekleyici nitelikte pek çok araştırma sonucu bulunmaktadır. Örneğin bir araştırma bulgularına göre, her yıl Amerika'da insanlar görünümünü değiştirmek için, zayıflama ürünlerine 33 milyar dolar, kozmetik ürünlerine 7 milyar dolar ve estetik ameliyatlarına 300 milyon dolar harcamaktadırlar. Ayrıca bu maliyetlere kadınların yitirdikleri sağlıkları (silikon göğüslere bağlı sorunlar ve kendi isteğiyle ölüm derecesinde açlığın yarattığı problemler) ve kadınlarda görülen özgüven yitimi de eklenmelidir.²⁹

İdeal ile gerçek arasındaki boşluk arttıkça kadının özgüveninde de bir azalma olmaktadır. 1984'te Glamour dergisinin 33.000 kadınla gerçekleştirdiği ankete göre, katılımcıların %75'i (18-35 yaş arası) kendilerini kilolu olarak belirtirken, bunların sadece %25'i tıbbi olarak kilolu bulunmuştur. Ayrıca tıbbi anlamda zayıf olan kadınların %45'i de kendilerini kilolu olarak tanımlamışlardır.³⁰ 1973'de Psychology Today dergisi, Amerikalı kadınların dörtte birinin göğsünün boyutu veya şeklinden hoşnutsuzluğu olduğunu yayınlamış, 1986'da benzer bir çalışma bu sayının üçte biri kadar yükseldiği sonucuna ulaşmıştır. Kilo almamak için sigara içen kadınların ki bu oran Amerika'da %40 düzeyindedir- dörtte biri sigaraya bağlı hastalıklardan öleceği beklenmektedir. Reklamlarda sergilenen ideal kadın tipleri sayesinde, kendinden tikslenme ve diyete başlama yaşı oldukça düşmüştür. San Fransisko'daki 494 ortaokul kız öğrencisini kapsayan bir ankette, katılımcıların yarıdan fazlasının kilolu olduğunu belirttiğini, ancak katılımcıların sadece %15'inin tıbbi olarak kilolu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.³¹

Reklama ilişkin yukarıda ifade edilmeye çalışılan bazı uygulamaların daha net anlaşılması adına, Reklam Kurulu'nun

28 R.N. Bali, "Yeni Aristokratlar: köşe yazarları", *Birikim Dergisi*.1999, s.48-49.

29 N. Wolf, *The Beauty Myth: How Images of Beauty Are Used Against Women*, New York: William Morrow, 1991, s.17.

30 A. Bass, *Anorexic Marketing Faces Boycott*, Boston Globe, 1994, s.1.

31 N. Wolf, a.g.e. s.215

13.04.2010 tarihinde gerçekleştirdiği 175inci toplantısında görüşülen dosyalarla ilgili alınan kararlarından örneklere aşağıda yer verilmiştir:³² 2010/226- Procter&Gamble Tüketim Malları A.Ş.'ye ait "Alo Ultra" markalı ürüne ilişkin "Yeni Alo Ultra Korumaya Kalkanı" başlıklı televizyon reklamlarında; "...daha beyaz yıkayana yok", "Alo Ultra sayesinde pamuklu kumaşta parçacıklı kirliler daha az tutunuyor" iddiasının reklam veren tarafından kanıtlanamadığı; "Meğer çamuru yok ediyormuş." ifadesi ile de diğer markaların leke çıkarmada etkisiz kaldığı imajı yaratıldığından dürüst rekabet ilkelerine aykırı davranıldığı gerekçeleriyle söz konusu reklamların Ticari Reklam ve İlanlara İlişkin İlkeler ve Uygulama Esaslarına Dair Yönetmeliğe uygun olmadığına, Bu durumun, 4077 sayılı Kanununun 16 ncı maddesi hükmüne aykırı olduğuna, reklam veren Procter&Gamble Tüketim Malları A.Ş. hakkında anılan reklamları durdurma cezası verilmesine karar verilmiştir.

2010/208- Carrefour Sabancı Ticaret Merkezi A.Ş. tarafından 2009 yılının Mayıs ve Haziran aylarında yayımlanan ve içeriğinde "San Disk USB Bellek" adlı ürünün fiyat bilgisi bulunan "Teknolojik İndirim" başlıklı reklamlarda, 21, 90 TL olarak tanıtılan "San Disk" markalı ürünün gerçekte 29,90 TL olarak satıldığına, dolayısıyla içeriğindeki fiyat bilgisinin gerçeği yansıtmadığının anlaşılması nedeniyle, bahsi geçen reklamların yanıltıcı olduğuna, dolayısıyla da Ticari Reklam ve İlanlara İlişkin İlkeler ve Uygulama Esaslarına Dair Yönetmeliğe uygun olmadığına, Bu durumun, 4077 sayılı Kanununun 16 ncı maddesi hükmüne aykırı olduğuna, reklam veren Carrefour Sabancı Ticaret Merkezi A.Ş. hakkında ulusal düzeyde (67.200 TL) idari para ve anılan reklamları durdurma cezaları verilmesine, Diğer taraftan, aynı firma tarafından, 2009 yılının Şubat ayından itibaren yayımlanan "10 Katını Ödüyoruz" başlıklı reklamların, 4077 sayılı Kanun ve Ticari Reklam ve İlanlara İlişkin İlkeler ve Uygulama Esaslarına Dair Yönetmelik'in ilgili hükümlerine aykırı olduğu gerekçesiyle, Reklam Kurulu'nun 14.04.2009 tarihli ve 163 sayılı toplantısında, firma hakkında idari para cezası verilmiş olup,

32 <http://www.tuketiciler.org/?com=files.read&ID=4&pID=331> (13.07.2013).

söz konusu fiilin bir yıl içerisinde tekrar edilmiş olması nedeniyle, 4077 sayılı Kanununun 25 inci maddesinin son fıkrasında yer alan “(...) *para cezaları, fiilin bir yıl içerisinde tekrarı halinde iki misli uygulanır.*” hükmü uyarınca idari para cezasının iki kat ($6.720 \times 2 = 13.440$ TL) uygulanmasına karar verilmiştir.

2010/198- T. Garanti Bankası A.Ş.’ye ait 1-30 Haziran 2009 tarihleri arasında düzenlenen kampanyanın tanıtıldığı “*Boş Depolar Shell’de Bonus’la Dolar*” başlıklı reklamlarda; Shell istasyonlarından Bonus Kart ile 300 TL’lik akaryakıt alan herkesin 30 TL’lik chip para kazanacağı vaat edilmesine rağmen 30 TL’lik chip paranın ancak 02.07.2009 tarihinde kartlara yükleneceği ve 08.07.2009 tarihine kadar kullanılmayan chip paranın geçersiz sayılacağı bilgisine yer verilmeyerek kampanya hakkında tüketicinin eksik bilgilendirildiği tespit edilmiş olup, söz konusu reklamların yanıltıcı nitelikte olduğuna, Bu durumun, 4077 sayılı Kanununun 16 ncı maddesi hükmüne aykırı olduğuna, reklam veren T. Garanti Bankası A.Ş. hakkında ulusal düzeyde (67.200 TL) idari para ve anılan reklamları durdurma cezaları verilmesine karar verilmiştir.

2010/224- Procter&Gamble Tüketim Malları San. A.Ş.’ye ait “Duracell” marka pile ilişkin reklamlarda; Duracell markalı alkalın pilin piyasadaki diğer alkalin pillerle değil daha düşük performansla sahip olan çinko karbon pillerle karşılaştırılması suretiyle elde edilen test sonuçlarının “*Duracell’in sıradan pillere göre 10 kata kadar daha uzun ömürlü olduğu*” vaadiyle sunulmasının anlam karışıklığı yaratarak tüketicilerin aldatılmasına yol açtığına; karşılaştırmanın Duracell ile çinko karbon piller arasında yapıldığına dair okunabilir büyüklükte bir ibarenin reklamlarda yer almaması nedeniyle yanıltıcı olduğuna, dolayısıyla söz konusu reklam ve ilanların Ticari Reklam ve İlanlara İlişkin İlkeler ve Uygulama Esaslarına Dair Yönetmeliğe uygun olmadığına, Bu durumun, 4077 sayılı Kanununun 16 ncı maddesi hükmüne aykırı olduğuna, reklam veren Procter&Gamble Tüketim Malları San. A.Ş. hakkında ulusal düzeyde (68.678 TL)

idari para ve anılan reklamları durdurma cezaları verilmesine karar verilmiştir.

2010/165- Pepsi Cola Servis ve Dağıtım Ltd. Şti.'ye ait "1 güne 1 kapak yeter her kapakta 100 kontör" başlıklı reklam broşürlerinde; "Bu Kampanya 16 Kasım 2009 - 15 Ocak 2010 tarihleri arasında Turkcell aboneleri için geçerlidir." şeklinde ifadeler bulunmasına rağmen, "Kampuscell" abonelerinin kampanya kapsamında 100 SMS kazanabildiği, Kamucell'li abonelerin ise kampanyadan yararlanamadığı tespit edilmiş olup, kampanyaya ilişkin belirtilen ana vaadin istisnalarının inceleme konusu broşürlerde yer almaması nedeniyle söz konusu reklamların yanıltıcı nitelikte olduğuna, Bu durumun, 4077 sayılı Kanununun 16 ncı maddesi hükmüne aykırı olduğuna, reklam veren Pepsi Cola Servis ve Dağıtım Ltd. Şti. hakkında yerel düzeyde (6.867 TL) idari para ve anılan reklamları durdurma cezaları verilmesine karar verilmiştir.

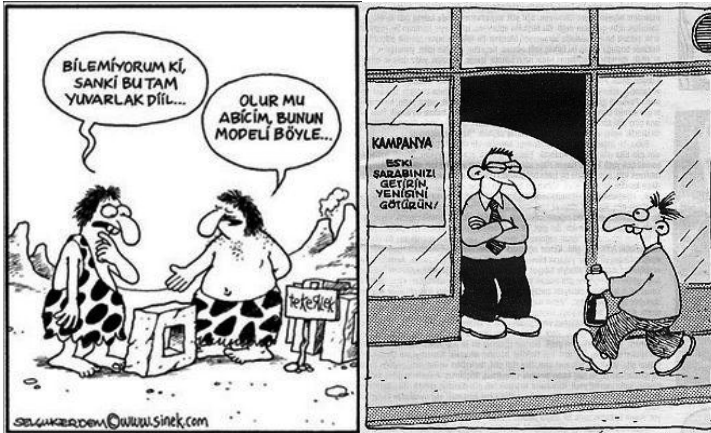
Nisan 1994 - Mayıs 2013 döneminde, Temel İlkeler, Ahlak Uygunluk, Dürüstlük, Toplumsal Sorumluluk, Doğruluk, Karşılaştırmalı Reklam, Tanıklı Reklamlar, Kötüleme, Ticari İtibardan Haksız Yararlanma, Taklit, Reklamların Ayırt Edilmesi, Güvenlik ve Sağlık, Çocuklar ve Gençler, Garantiler, Çevreye İlişkin Tutum, Kanıtlama/Destekleme başlıkları altında, Reklam Özdenetim Kurulu'nda incelenen 2779 dosyaya ilişkin detaylara aşağıda yer verilmiştir.³³

Tablo 1: Başvuranın kimliğine göre dağılım Kurul kararlarına göre dağılımı

Rakip firma başvurusu	1305	Esaslar'a aykırı bulunan	1103
Tüketici başvurusu	1225	Esaslar'a bir bölümü aykırı bulunan	225
Meslek kuruluşları başvurusu	68	Esaslar'a aykırı bulunmayan	1365
Tüketici kuruluşu başvurusu	4	Tarafların anlaşması sonucu karara gerek kalmadan geri alınan başvuru	66
Kurul'un kendiliğinden ele aldığı	177	İncelenmekte olan	5
Toplam	2779	İdareye-Reklam Kurulu'na İntikal Eden	15

33 <http://www.rok.org.tr/incelenendosya.asp> (13.08.2013).

Reklam dışında özellikle kişisel satış ve satış geliştirme faaliyetlerinde de etik ile bağdaşmayan durumlar gerçekleşmektedir. Satış elemanlarının başarıları ve hatta ücretlendirmeleri doğrudan gerçekleştirdikleri satış hacimleri ile ilişkilendirildiği ve satış kotalarının satış elemanları üzerinde oluşturduğu psikolojik baskı etik dışı uygulamalara altyapı hazırlamaktadır. Örneğin: baskıcı ve abartılı satış gayretleri, müşteriye eksik veya yanlış bilgi vermek, müşteri için en uygun ürün yerine işletme veya satış elemanı için daha uygun alternatifleri sunmak ve bunda ısrarcı olmak, işletme kaynaklarını bireysel amaçlar için veya müsrifçe kullanmak, müşterileri ölçeklerine, eğitimlerine veya kültürel değişkenlere (dil, din vb.) göre ayrıma tabi tutarak davranmak, perakendecilerin tedarikçilerden yüksek raf kirası talep etmesi, son kullanma tarihine az bir süre kalan ürünleri diğer ürünlerin yanında hediye olarak veya aynı ürünlerden bir grup oluşturmak ve son kullanma tarihleri görünmeyecek şekilde birbirine iliştmek, kampanyaya katılım için gerekli şartları yeterli bir görünürlükte sunmamak, yarışma ve çekilişlerde çeşitli hileler yapmak, karar vericilere rüşvet kapsamında değerlendirilebilecek seyahatler, ödüller, bedelsiz ürünler teklif etmek.

Resim 2: Ürün niteliklerinden kaynaklanan etik dışı yaklaşımları vurgulayan iki karikatür³⁴

34 www.edize.com/selcuk-erdem-karikaturleri/236/olur-mu-abicim-bunun-

Halkla ilişkiler alanında sıklıkla karşılaşılan etik dışı uygulamalar ise; kitlesel iletişim araçlarında çalışan yöneticilere pahalı hediyeler veya para gönderilmesi, pahalı seyahatlere davet edilmesi, rakipler aleyhine asılsız haberler yaptırılması, işletmenin öyle olmadığı halde sosyal sorumluluk sahibi gibi gösterilmesi, sağlığa zararlı ürünler satan (alkol, sigara vb.) bazı markaların özellikle spor gibi faaliyetlerde sponsor olarak boy göstermesi örnek gösterilebilir.

Tutundurma faaliyetleri kapsamında bankaların etik dışı uygulamaları oldukça fazla sayıdadır. Örneğin, bankaların ödül puan uygulamalarında puanların hesaba yüklenmesi ve geri alınması sürecini kısa tutmaları ve bunu kampanya sunumlarında açıkça belirtmemeleri, çevresel duyarlılığın araç gösterilerek müşterilerin elektronik ekstreye yönlendirilmesi ancak karşılığında yıllık ekstre maliyetinin çok küçük bir kısmının müşteriye iade edilmesi yoluyla tasarruf edilmesi, yine çevresel hassasiyetin öne çıkarılarak sözde çevreci kredi kartlarının tanıtılması ve bu yolla aslında toplumun tüketime teşvik edilmesi bu alandaki çok çarpıcı etik dışı sayılabilecek uygulamalardan bir kaçıdır. Öyle ki bu durum, beyin yıkama (brainwashing) kavramından hareketle türetilen yeşil ile göz boyama (greenwashing) ifadesine karşılık gelmektedir. Nitekim greenwashing index adındaki bir internet sitesi bu tarzda gerçekleşmiş tutundurma faaliyetlerini bir indeks oluşturarak kamuoyu ile paylaşmaktadır.³⁵

Pazarlamaya İlişkin Diğer Etik Konular

Pazarlama alanında yaşanan etik dışı uygulamaların çok geniş bir yelpazede değerlendirilebileceği ve örneklendirilebileceği daha önce belirtilmişti. Ayrıca kimi etik dışı uygulamaların, pazarlama disiplininde birden fazla konu ile ilişkilendirilebileceğinden, kesin bir çizgi ile belirli başlıklar altında incelemenin

modeli-boyle.html(22.06.2013). www.edize.com/selcuk-erdem-karikaturleri/390/eski-sarabinizi-getirin-yenisini-goturun.html(22.06.2013).

35 www.greenwashingindex.com(22.06.2013).

zorluğu da ifade edilmeye çalışıldı. Bunun yanında yine bazı etik dışı uygulamaların liberal ekonominin normal bir uygulaması mı yoksa etik dışı bir faaliyet mi olduğu konusunda kesin bir yargı sahibi olmanın zorluğu da dile getirildi. Pazarlama bileşenleri başlığı altında dile getirilen etik dışı pazarlama uygulamaları dışında *pazarlama araştırmalarına*, *elektronik pazarlamaya*, *tüketiciye* ilişkin etik konular da vardır. Küreselleşme hergeçen gün kendine yeni bir hareket ortamı buldukça bu gibi etik dışı uygulamaların kapsamı da şüphesiz artacaktır.

Pazarlama araştırmalarında yaşanan etik dışı uygulamalar; iyi niyetli yaklaşıma rağmen yeterli beceri, dikkat ve tecrübeye sahip olamamaktan veya doğrudan kötü niyetli amaçlara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Pazarlama araştırmalarında;

Veri toplama, verilerin analizi edilerek bilgiye dönüştürülmesi, raporlama gibi herbiri özel birikim ve hassasiyet isteyen konularda gerekli asgari niteliklere sahip olmama,

Kısa yoldan sonuca ulaşmak, bir amacı desteklemek üzere amaçlanan bir sonucu destekleyecek şekilde süreci manipüle etme,

Maliyetleri düşürmek üzere geneli temsil edecek örnekleme daraltma veya sadece kolay erişilebilenlerle sınırlı tutma,

Hayali veriler üretme,

Doğru zamanda, doğru örnekleme ile doğru yöntemle veri toplamama,

İntihalde bulunmak gibi sayılacak çok sayıda etik dışı uygulama örnek gösterilebilir.

Burada temel kısıt, pazarlama araştırması sürecinde objektiflikten sapma eğilimidir. İşletmeler kimi zaman bu tür araştırmaları kendi bünyelerinde oluşturdukları departmanlar aracılığıyla gerçekleştirirken kimi zaman da bu alanda faaliyet gösteren özel işletmelerden destek almaktadır. İster işletme içi ister işletme dışı destek alınsın; maliyet, müşteri beklentileri, fazla zaman harcamamak gibi bazı etik dışı amaçlar sürece dahil olmaya başlarsa araştırmanın objektifliği şüphesiz ortadan kalkacaktır. Bu alanda özellikle televizyon reyting ölçümleri yapan firmalar hakkında ciddi iddialar ortaya atılmaktadır.

Reyting Yönetmeliği Yürürlüğe Girdi

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)'nun, reyting operasyonu ile ölçüm şirketlerine karşı oluşan güvensizliğin önüne geçecek yasal düzenlemesi yürürlüğe girdi. Üst Kurul, bundan böyle ölçüm yapacak tüm şirketlere 'izlenme ve dinlenme ölçüm yetki belgesi' verecek. (...) İzlenme ile ilgili verilerin toplandığı hanelerde 4 yaş ve üstü nüfusun, dinlenme ölçümünde ise 12 yaş üstü nüfusun eğilimleri esas alınacak. Ölçümdeki haneler, sistemde en fazla 5 yıl içinde kalacak şekilde her yıl yüzde 20 oranında yenilenecek. (...) Belgeli olmadığı halde kamuoyuna açıklamak üzere ölçüm yapan şirketlere 600 bin liraya kadar ceza verilebilecek. Belgeli olup mevzuat hükümlerine aykırı hareket eden ölçüm şirketlerine de uyarı ve 200 bin liradan az olmamak kaydı ile para cezası verilebilecek. Belge almak için hile yaptığı belirlenen şirketlerin belgesi iptal edilecek. İzlenme ve dinlenme ölçüm sonuçlarının kamuya açıklanmasında, gerekli hükümlere uyulmadığının tespiti halinde, sorumlu gerçek veya tüzel kişiler hakkında 100 bin liraya kadar ceza verilecek. 7 gün içinde yönetmeliğe uygun açıklama yapılması konusunda şirket ihtar edilecek.³⁶

Elektronik ticaret de, pazarlamada sık sık etik dışı uygulamaların rastlandığı bir ortamdır. Yasal zeminin henüz ihtiyaçlara cevap verebilecek düzeyde olmaması da etik dışı faaliyetleri desteklemektedir. Aldatıcı ürünler, haksız rekabet, özel verilerin mahramiyetinin korunmaması, vergilendirmeden kaçınma, izinsiz bir şekilde mesajlarla kampanya bilgileri sunulması gibi birçok sayıda etikle bağdaşmayan durum söz konusudur. Özelikle bazı hassas konularda (güzellik, cinsellik vb.) sunumu yapılan ürünlerin gerçekle bağdaşmayan içeriklere sahip olduğu ve bu sebepten kimi zaman ölümlerin bile yaşandığı haberleri medyada yer bulmaktadır. Bu aldatmaya yönelik ürünler dışında elektronik ortamda ürünlerin çok daha farklı boyutlarda ve özelliklerle tanıtılarak satışının yapıldığı bazı yanıltıcı uygulamalar

36 <http://www.haberler.com/rejting-yonetmeliği-yururluge-girdi-4021319-haberi/> (23.06.2013).

da mevcuttur. Özellikle bilgi asimetrisinden, kötü niyetli satıcılar doğrudan bir menfaat aracı olarak istifade etmektedirler. Örneğin karşılaştırmalı tarzda reklamlar yoluyla ürünün rakipleriyle aynı özelliklerde hatta daha üstün olduğunun söylenip rakibin fiyatının beşte hatta onda biri fiyatıyla, yine niteliksiz veya sahte ürünleri orjinal ürünmüş gibi sunumu ve satışı gerçekleşmektedir.

Gergedan Tablet'e Şikayet Yağdı

Son zamanlarda radyo dinleyicilerinin, televizyon izleyicilerinin ve internette dolaşanların www.sikayetvar.com'a gönderdiği şikayetlerinin başında "gergedan tablet" geliyor. Cinsel sorunları giderdiği iddia edilen bu ürünler "Bakanlık onaylı" demekle kalmıyor bir de ilanlarında Bakanlıkların logolarını kullanıyor. Herkesin dinlediği saatlerde radyolarda cinsel içerikli böyle bir reklamın yapılmasına tepki gösteren vatandaşlar "Küçücük çocuklar bile dinliyor böyle cinsel içerikli reklamlar neden günün her saatinde yayınlanıyor" diyerek tepki gösterdiler. Büyük bir sağlık problemi ve toplumsal mağduriyetin yaşanmaması için bu tür ürünlerin satışına denetim getirilmeli. Çilek hapi, zayıflama hapları, pembe maskeler, karınca yağları derken şimdi de gergedan tabletler (tozu, hapi, boynuzu, ortaya çıktı. Cinsel sorunları iyileştirdiği iddia edilen bu ürünü alanlar fayda göremeyip şikayet ederken radyo, televizyon ve internette bu tabletin reklamlarını dinleyenler de reklamın Türk toplum yapısına uygun olmadığını belirterek tepki gösterdiler. Reklamlarda dünyada kilosunun 60 bin dolar olduğu iddia edilen gergedan boynuzunun özünü kullandıklarını belirtiyorlar. Sırf bu söyleme tepki gösterenlerin yanıltıcı bulanların sayısı hiç de az değil. Şikayetçiler, "İnsan sağlığını tehlikeye atan yanıltıcı ürünlere karşı kamu kurumları caydırıcı cezalar vermeli. Verilen cezalar günlük cirolarına denk gelince her geçen gün yeni bir ürün patlak veriyor. Satıştan vazgeçmiyorlar" dediler.³⁷

37 [http://www.sikayethaber.com/haber/gergedan-tablete-sikayet-yagdi/3394\(13.06.2013\)](http://www.sikayethaber.com/haber/gergedan-tablete-sikayet-yagdi/3394(13.06.2013)).

Tasarruf Cihazlarının Çoğu Kandırmaca

Sakarya Üniversitesi (SAÜ) Mühendislik Fakültesi Elektrik ve Elektronik Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ayhan Özdemir, son günlerde görsel ve yazılı medyada tasarruf cihazı adı altında sıkça reklamları yer alan ancak tasarruf yapmayan cihazlar konusunda tüketicileri uyardı. Piyasada gerçekten enerji tasarrufu ve geri enerji kazanımı sağlayan cihazların bulunduğuna dikkat çeken Doç. Dr. Özdemir “Fakat piyasada hiçbir işe yaramayan amacı sadece ticari kazanç olan ve tüketicileri kandıran bir çok cihaz bulunuyor. Yerel, bölgesel televizyonlarda, gazetelerde ve internette gördüğümüz, özellikle ev ve küçük işyeri abonelerine yönelik olarak sunulan, cihazların çoğu kandırmaca” diye konuştu³⁸

Zayıflama Hapı Öldürdü

Balıkesir’de yaşayan 35 yaşındaki Nilüfer Gülmez radyodan duyarak sipariş ettiği zayıflama hapını içtikten sonra komaya girmişti. Ne yazık ki dün genç kadından kötü haber geldi ve Nilüfer Gülmez’in hayatını kaybettiği açıklandı. Zayıflama hapları nedeni ile özellikle de her yaz döneminde onlarca kişi hayatını kaybederken tüm bu olumsuzluklara rağmen zayıflama hapı satışları ise yükselişlerini sürdürüyorlar. Yaz sezonunda zayıflamaya çalışan kişi sayısının artması ile beraber yeni yeni zayıflama hapları piyasaya sürülüyor. Özellikle de çok satan zayıflama haplarının merdiven altı üretimleri ölüm saçıyor. Bu tip merdiven altı üretilen sahte zayıflama hapları özellikle de radyo ve internet üzerinden günlük indirim siteleri aracılığı ile satışa sunuluyor. Normalde kutusu 80,00 liradan satılan bir zayıflama hapı sahte olarak üretiliyor ve bu satış kanalları ile 3 kutusu 80,00 liradan satılıyor. Özellikle de internet üzerinden satılan sahte zayıflama hapları ölüm saçıyor ve satışları bir türlü önlenemiyor. Sağlık Bakanlığı onaylı olduğu iddia edilen zayıflama hapları için ise Bakanlık kesin bir dille hiç bir zayıflama hapına onay vermediğini belirtiyor.³⁹

38 [http://www.haber.sakarya.edu.tr/gundem/elektrik-tasarruf-cihazlarina-dikkat/\(13.06.2013\)](http://www.haber.sakarya.edu.tr/gundem/elektrik-tasarruf-cihazlarina-dikkat/(13.06.2013)).

39 <http://www.gidasayfasi.com/haber-detay/1/2428/Zayiflama-hapi-oldurdu>.

Pazarlamada etik denildiğinde, tüketicinin mağdur edildiği durumlar akla gelse de tüketicinin etik dışı olmayan davranışlarından da bahsetmek mümkündür. Bu davranışlardan bir kısmını ifade etmek gerekirse;

Alışverişi sadece vakit öldürme vasıtası olarak göyerek işletme çalışanlarını gereksiz şekilde meşgul etmek,

İşletme prensipleri dışında veya makul karşılanmayacak isteklerde bulunmak ve bunda ısrarcı olmak,

Asılsız iddialar ile taleplerde bulunmak,

Bilerek sahte para kullanmak,

Maliyet farkı gözeterek sahte ürünler almak,

Hırsızlık yapmak veya hırsızlık yapanları görmezden gelmek,

Öyle olmadığı halde para üstünün eksik verildiğini iddia etmek veya fazla verilen para üstünü iade etmemek,

İşletme hakkındaki deneyimlerini aldatıcı veya yanıltıcı biçimde diğer insanlar ile paylaşmak,

Raf düzenini bozmak, fiyat etiketlerini değiştirmek,

Ürünlere zarar vermek,

Ürünlerin yerini değiştirmek,

Ürünleri, mağaza içinde diğer müşteriler rahatsız olacak şekilde denemek,

Ürünleri ücretini ödemedi tüketmeye başlamak,

Personele karşı olumsuz ve saldırgan tutum,

Diğer müşterilerin hizmet almasını engellemek,

Hizmet sürecini bozma,

Sözlü ve/veya fiziksel saldırı,

Koşulsuz ürün iadesi gibi tüketici haklarını kötüye kullanmak,

Sigorta şirketinden para alabilmek amacıyla malına bilerek zarar vermek veya yalan beyanda bulunmak,

Tüketimde çevresel hassasiyeti dikkate almayan bir tarz benimsemek (aşırı ambalajlı ürünler almak, kamusal alana çöpleri atmak, yağ atıklarını lavaboya dökmek, pilleri toplama kurları dışındaki yerlere atmak gibi)

Sonuç

İktisat disiplininin bazı varsayımlarını pazarlama etiği ile ilişkilendirmek mümkündür. Öyle ki bu varsayımlardan; tüketicinin rasyonel olması, tüketicinin tüm alternatifler hakkında bilgi sahibi olması, aslında ticari mübadelelerde herhangi bir etik dışı uygulama ile karşılaşamayacağı anlamına gelmektedir. Yanı sıra “tüketicinin isteklerinin sınırsız olması” kabulü ise pazarlamada ihtiyaç olmayanın ihtiyaçmış gibi gösterilmesini normalleştirme sürecine hizmet etmektedir. Bununla birlikte

Gelişen üretim, lojistik ve bilgi teknolojileri, dünyanın bir pazaryeri halini almasını ve küresel bazda bir tüketim kültürünün hakim olmasını sağlamıştır. Artık mal ve hizmetlere erişebilmek daha kolaydır. Bu boyutuyla bugünün pazarlama dünyası “tüketici krallığı”na hizmet eden bir hizmetkar gibi masum bir rol edinme gayretindedir. Ancak aksi yönde, pazarlamanın tek tip insan inşa etme gayretinde olduğu ve bunda da başarılı olduğu yönünde eleştiriler de vardır. Bu kısır döngü içinde tartışmasız bir konu var ki o da pazarlamanın etik ile bağdaşmayan çok sayıda uygulamaya sahip olmasıdır. Üretici, araçlar, tüketici, devlet gibi aktörler dikkate alındığında çok sayıda ilişkinin varlığından söz edilebilir. Bu karmaşık ilişkiler ağında, pazarlamanın çok yönlü bir etik dışı uygulamalar alanına sahiptir.

Etik dışı uygulamalara her geçen gün daha uygun bir zeminin oluşmasının ardında çok sayıda sebep yatmaktadır. Bunlardan ilki arz tarafında yaşanan rekabettir. Öyle ki kimi zaman işletmeler sadece varlıklarını sürdürülebilmek adına bile etik dışı faaliyetlere karışabilmektedir. İşletmelere ve markalara yönelik müşteri sadakatinin hergeçen gün daha azaldığı, rakiplerin kolaylıkla sektöre girip çıkabildiği, yeni üretim ve dağıtım teknolojilerinin, rekabetin yönünü her an değiştirebildiği bu ortamda etik dışı uygulamaların varlığı yadsınamaz. Öte yandan, araçların geleneksel anlamda sahip olduğu misyonun yerini, yeni kavramlar ve ortamlarla (elektronik pazarlama, gerilla pazarlama, müşteri ilişkileri yönetimi vb.) daha esnek ve yüksek hareket kabiliyetine sahip, daha stratejik karar alma süreçlerine

bırakması da etik dışı hareketlenmeleri teşvik etmektedir. Tüm bunların dışında tüketicinin mal ve hizmetler arasında tercih yaparken, tarihte hiç olmadığı kadar fazla seçeneğe sahip olmaya başlaması ve yanında hiç olmadığı kadar fazla mesaja maruz kalması onun da kafasını karıştırmıştır. Modern tüketim kültürünün beraberinde getirdiği bazı psikolojik ve sosyolojik travmalar onda alışverişkoliklik (shopaholic), tatminsizlik/mutsuzluk (affluenza), çalma (kleptomani), zarar verme (vandalizm) türünden bazı izler bırakabilmektedir. Bu da tüketicileri, pazarlama süreçlerindeki etik dışılıktan, sadece etkilenen değil aynı zamanda etkileyen rolüne de sokmaktadır.

Pazarlamaya ilişkin etik dışılığın bir ölçek meselesi olduğu, daha çok küçük ölçekli ve kurumsal kimliğe sahip olamamış işletmelerin süreçte etkin olduğunu düşünmek de yanlıştır. Küresel çapta bilinirliğe ve etkinliğe sahip çok sayıda işletme ve markanın uzun yıllardır çok önemli ve hatta kabul edilemez olarak nitelendirilebilecek çok sayıda etik dışı faaliyetine şahit olunmaktadır. Ancak pazarlama bileşenlerinden tutundurmaya (yoğun reklam, satış promosyonları, halkla ilişkiler gibi) etkin bir şekilde kullanmaları bu tipteki ticari kimliklerin gerçekleştirdikleri etik dışılığın geniş kitleler tarafından öğrenilmesini engellemekte veya çok kısa sürede örtbas edilmesini, unutulmasını sağlamaktadır. Yine benzer biçimde büyük ölçekli bazı işletmelerin sosyal sorumluluk, çevresel hassasiyet, sürdürülebilir toplum gibi bazı olgulardan istifade ederek kendilerini topluma sempatik ve duyarlı gösterme gayretinde olduğu ve bunun da apaçık aldatmaya yönelik bir hareket olduğu bilinmektedir.

Son yıllarda üzerinde çokça konuşulan bir diğer konu da ilaç sektörünün yürüttüğü faaliyetlerdir. Öyle ki sadece şeker ve kolesterol hastalığında kabul edilebilir ölçüm değerlerini aşağı çekerek pazarın milyarlarca dolar büyütüldüğü, doktorların hastalarına ilişkin karar alma süreçlerini doğrudan etkilemek amacıyla onlara özel maddi imkanlar sağlandığı, araştırma ve geliştirme maliyetlerini aşağı çekebilmek için yeni geliştirilen ilaçlarla ilgili yeterince test yapılmadığı ve yan etkilerinin

detaylı bir şekilde ifade edilmediği yönünde çok sayıda eleştiri yapılmaktadır. Yine benzer şekilde genetiğiyle oynanmış ürünlerin, gıda ürünlerinde kullanılmasına rağmen üretici tarafından bunun gizlendiği, maliyet kaygıları sebebiyle üretim sürecinde insan sağlığına olumsuz etkisi olan katkı maddeleri ve ikame hammaddeler kullanıldığı, bu ve bunun gibi faaliyetler yüzünden küresel anlamda obezitenin yaygınlaştığı yorumlarına medyada yer verilmektedir.

Sonuç olarak, küresel boyutta her alanda gelişmeler yaşanmasına rağmen doğru bilgiye erişim hergeçen gün zorlaşmaktadır. Bilgi asimetrisi denilen olgu her geçen gün dünya vatandaşlarını kuşatmaktadır ve sadece tüketim boyutu bile çok sayıda farklı karanlık senaryo üretmek adına önemli bir rezerve sahiptir. Yani aktörler ve aktörler arasındaki ilişkilerin sayısı ile bu ilişkilere konu olan mal ve hizmetlerin sayısı artmış, bireylerin kafası karışmış, genele tabi olma anlayışı temel değer haline almıştır. İşte bu gibi sebeplerle devlete ve bireylere düşen yükümlülük artmaktadır. Özellikle sivil toplumun güçlenmesi ve sürece dahil olması pazarlama ile ilişkilendirilebilecek etik dışı vaka sayısını azaltabilecektir.

Kaynakça

- Aga, M. ve Okada, A., **Analysis of Vehicle Stability Control (VSC)'s effectiveness from crash data**. ESV Paper 541, 18th ESV Conference, Nagoya, 2003.
- Alderson, W., **Marketing behavior and executive action: A functionalist approach to marketing theory**. Homewood, Ill: R.D. Irwin, 1957.
- Bagozzi, R.P., **Marketing as Exchange**. *The Journal of Marketing*, 39(4), s.32-39. 1975.
- Bali, R.N., "Yeni Aristokratlar: köşe yazarları", *Birikim Dergisi*.1999, s.48-49.
- Bass, A., **Anorexic Marketing Faces Boycott**, Boston Globe, 1994.
- Cemalçılar, İ., **Dünyada ve Türkiye'de Reklamcılık**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988.
- Cooper, T., **Discarded household appliances - what destiny?**. Paper for Greening of Industry Network Conference. Göteborg, Sweden, 2002.
- Farmer, R.N., 'Would You Want Your Daughter to Marry a Marketing Man?', *Journal of Marketing*, 31 (January), s.1-10, 1967.
- Hunt, S.D., **Marketing theory: The philosophy of marketing science**. Homewood, Ill: R.D. Irwin, 1983.
- Kotler, P., **Marketing management: Analysis, planning, and control**. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1976.
- Kotler, P., **Marketing management: Analysis, planning, and control**. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1984.
- Marketing News, **AMA Board approves new marketing definition**, *Marketing News*; 3/1/1985, 19(5). <http://connection.ebscohost.com/c/articles/26328552/ama-board-approves-new-marketing-definition>.
- Tilford, D., **Why consumption matters**. http://www.sierraclub.org/sustainable_consumption/tilford.asp (04.08.2013).
- Tingvall, C. ve diğerleri, **The effectiveness of ESP (Electronic Stability Program) in reducing real-life accidents**. ESV Paper 261,18th ESV Conference, Nagoya, 2003.
- Wolf, N., **The Beauty Myth: How Images of Beauty Are Used Against Women**, New York: William Morrow, 1991.
- http://www.computerinfoweb.com/computer_electronics/Blu_Ray.php (05.07.2013).
- <http://www.haberler.com/bu-da-volvo-nun-cakma-cin-is-makinesi-ozel-haberi/> (05.08.2013).
- <http://msc-technology.wikispaces.com/Planned+Obsolescence>(14.05.2013).
- http://karikatuka.com/ilkel_kabine/oku/1721 (14.05.2013)
- <http://www.sendika.org/2008/10/dunya-tekellerinin-kara-listesi-kaan-kangal/> (13.06.2013).
- <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/05/25/ilacta-paraben-kbusu> (13.06.2013).

- http://www.radikal.com.tr/turkiye/hekimlerden_aci_itiraf_kazanc_elde_edis_bicimimizde_etik_disi_yanlar_var-972391 (13.06.2013).
- <http://klinikfarmakoloji.com/?q=node/456> (13.06.2013).
- <http://www.suttozu.biz/nestle-sut-tozunda-neden-boykot-edildi-ve-sut-tozu-tanitim-ve-pazarlamasinda-nestlenin-hatasi.html> (20.06.2013).
- <http://www.foodproductiondaily.com/Quality-Safety/Nestle-baby-milk-recall-begins-due-to-concerns-over-packaging-ink> (22.06.2013).
- <http://www.cnnturk.com/2013/dunya/02/19/nestle.urunlerinde.de.at.etine.rastlandi/697008.0/> (13.08.2013).
- <http://www.kunfeyekun.org/forum/guncel/nestle-nin-helal-belgeli-urunlerinde-domuz-bulundu-13366/> (18.08.2013).
- <http://www.toplumsalbilinc.org/forum/index.php?topic=12957.0> (24.06.2013).
- <http://pazarlardanhaberler.com/2011/03/09/kargo-karteli-para-cezasiyla-paketlendi/> (13.06.2013).
- <http://pazarlardanhaberler.com/2010/11/29/kargo-tasimaciligi-kartelinde-11-tesebbuse-ceza-1%E2%80%99ine-ise-pismanlik-affi/> (13.06.2013).
- <http://hayatvemedya.blogspot.com/2012/12/insan-dogas-daha-cok-satmak-icin-nasl.html> (13.06.2013).
- <http://www.tuketiciler.org/?com=files.read&ID=4&pID=331> (13.07.2013).
- <http://www.rok.org.tr/incelenendosya.asp> (13.08.2013).
- www.edize.com/selcuk-erdem-karikaturleri/236/olur-mu-abicim-bunun-modeli-boyle.html(22.06.2013).
- www.edize.com/selcuk-erdem-karikaturleri/390/eski-sarabinizi-getirin-yenisini-goturun.html(22.06.2013).
- www.greenwashingindex.com(22.06.2013).
- <http://www.haberler.com/reyting-yonetmeligi-yururluge-girdi-4021319-haber/> (23.06.2013).
- <http://www.sikayethaber.com/haber/gergedan-tablete-sikayet-yagdi/3394>(13.06.2013).
- <http://www.haber.sakarya.edu.tr/gundem/elektrik-tasaruf-cihazlarina-dikkat/>(13.06.2013).
- <http://www.gidasayfasi.com/haber-detay/1/2428/Zayiflama-hapi-oldurdu.html> (24.06.2013).

ETİK PROBLEMİ OLARAK FİNANSAL SİSTEMDE YAŞANAN ÇIKAR ÇATIŞMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Hasan AYAYDIN*

Etik sözcüğü, Yunanca 'da gelenek görenek anlamına gelen "Ethos" sözcüğünden gelmektedir. Genel tanımıyla etik doğruyu yanlıştan ayırt etme yeteneği ve doğru olanı yapma sorumluluğu anlamına gelmektedir¹. Diğer bir tanımla etik, tanımlanmış prensipler ve yapılan işlete ortaya çıkabilen etiksel durumlara başvurmada nasıl davranılması gerektiğine yol gösteren değer sistemleri yönetimidir². Sürekli olarak karşımıza çıkan işletme odaklı rüşvet, yolsuzluk, dolandırıcılık, yetkilerin kötüye kullanımı gibi kavramlar kamunun duyarlı olduğu başlıca konulardır. Genel etik normları doğruluk, dürüstlük, diğer insanlara karşı saygı ve adaletin üzerine oluşturulmaktadır. Etik hayatın

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

- 1 S. M. Mintz, *Cases in Accounting Ethics and Professionalism*, 2nd edition, New York: McGraw-Hill, 1992. s.5.
- 2 M. Velasques, *Business Ethics, Concepts and Cases*, Forth edition, New Jersey: Prentice hall, 1998.

her alanı ile ilişkilendirilebilir buna finansta dâhildir. Bu yüzden finansal etik genel etiğin bir alt kümesidir.

Finans sektöründe etik önemli bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun temel nedeni finansal sistemin insanların değerli varlıkları, paraları veya kıymetli evraklarını sisteme sunmasıdır. Sisteme bu varlıklarını sunan kişilerin etik dışı davranışlar konusunda kuşku duymaları halinde sisteme güvenmemelerine yol açar. Bu durum yatırım yapan ya da potansiyel yatırımcıların sistemden fonlarını çekmesini beraberinde getirir. Finansal sektörde etiğin önemli olmasının diğer bir nedeni de bu sektörde etik dışı davranışlarla yüksek miktarlarda haksız kar sağlama, kaynakların kural dışı riskli alanlara aktarılaraq haksız rekabet yolu ile kazanç sağlanması aracı olarak kullanılmasıdır. Dolayısıyla finansal sistemde etik bir yapı mümkün kılınması sistemin sağlıklı işleyişi açısından önemli olmaktadır.

Son yıllarda, etik yaklaşımın ön plana çıkması ve ona olan ihtiyacın şiddetlenmesi, sıradan gerçekleşen bir durum değildir. Yönetim ve iş hayatındaki etik değerlere aykırı davranış ve uygulamaların artması, usulsüzlük, yolsuzluk ve yozlaşmaların yaygınlaşması bir etik boyutun gerekliliğini tüm çıplaklığıyla hissettirmiştir.

Finans sektörü ekonomik aktiviteler arasındaki işlemlerin, ekonomik aktivitelerin gerçekleşmesi için sermayenin en etkin biçimde akışkanlık yapılmasını sağlamaktadır. Son dönemlerde finansal aktivitelerde olan genişlemeler reel ekonomi diye tabir ettiğimiz ekonomiden çok daha hızlı bir gelişim göstermiş ve ondan bağımsızlık derecesini arttırmıştır. Finansal aktivitelerdeki bu gelişme ve finansal aktivitelerden elde edilen kazançların artması finansal etik konusunun daha sık gündeme gelmesini sağlamaktadır.

Finansal çevrede en çok karşılaşılan etik ihlalleri olarak kara para aklama, spekülatif işlemlerle para kazanma, usulsüz kaynak aktarma, içeriden bilgi ticareti ile bu çalışmanın odak noktası olan yatırımcı çıkarları ile hissedar çıkarlarının çatışması olarak sıralanabilir.

Çalışmanın amacı, finansal etik problem olarak finansal sistemde yaşanan çıkar çatışmalarının ilgili literatür dikkate alınarak teorik olarak ortaya konulmasıdır. Çıkar çatışması türlerinin bir arada sunulduğu çalışmaların yeterli düzeyde olmayışı bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde etik-çıkar çatışması ilişkisi açıklanmıştır. İkinci bölümde asıl-vekil ilişkisi, vekâlet teorisi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde finansal sistemde yaşanan çıkar çatışması türleri irdelenmiştir. Dördüncü bölümde yaşanan bu çıkar çatışmasını azaltma yöntemleri üzerinde durulmuştur.

Etik-Çıkar Çatışması İlişkisi

Finans sektöründe çalışan insanlar finansın birçok değişik alt kademesinde iş yaparlar ve çalıştıkları iş gereği çeşitli etik ikilemlerle karşı karşıya kalırlar. Finansal çevrede çalışanlar fizikçiler, avukatlar, muhasebeciler ya da diğer profesyoneller ile yakın işler yapmalarına rağmen işlerinin getirdiği kurallar diğerlerine göre daha farklıdır. Mesela bir broker yaptığı iş fon yöneticisinin yaptığı işten çok farklıdır. Aynı şekilde şirketin finans yöneticisinin yaptığı iş ve buna bağlı olarak karşılaştığı etik ile ilgili durumlar çok daha farklıdır. Finansal piyasalar, bilgiye ulaşmadaki farklılıklar ve pazarlık gücü üzerine kurulu olduğu için bu da beraberinde manipülasyon ve dolandırıcılık gibi birçok etik ihlalini beraberinde getirmektedir. Finansal hizmet sektöründe, genel olarak taraflardan birisi aracı olduğu için çıkar çatışması gibi olası aracılık problemleri ile yüz yüze kalabilir³.

Finansal yöneticiler varlıkları yatırıma dönüştürmekten ziyade aktif olarak kullanırlar. Bir yatırım yöneticisi müşterileri için nadiren şirket hisseleri satın alırken, bir şirketin finans yöneticisi şirketi hissedarlarının yararı için yönetmektedir. Finansal yöneticilerin asıl yükümlülükleri paydaşların refahını maksimum kılmaktır. Görünüşte kesin çizgileri olan bu kılavuza rağmen, finansal yöneticiler paydaşların çıkarları ile diğer

3 J. R. Boatright, 'Business Ethics and the Theory of the Firm', *American Business Law Journal*, 34, 1996, s.218-220.

müşterilerin çıkarları arasındaki dengeyi kurarken birçok etik problemle karşı karşıya kalmaktadırlar. Özetle, kişiler kendi kişisel çıkarlarını, örgütlerin ya da çeşitli grupların önünde tuttuğunda çıkar çatışması doğar. Bu çatışmanın olmaması için kişiler kendi çıkarları ile işletme çıkarlarını birbirinden ayırmalıdır.

Son yıllarda finans sektöründe yaşanan çıkar çatışmaları çok dikkat çekici olmuştur. 20 Temmuz 2013 tarihi itibarıyla “Google” arama motorunda yapılan bir araştırmada “çıkar çatışmaları” başlığı adı altında 1,2 milyon adet dosyanın bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır. Öncelikle ABD’de Enron, WorldCom ve ardından Avrupa’da Parmalat (İtalya), Ahold (Hollanda) ve Çin’de Yanguangxia şirket skandallarının yaşandığı ve Arthur Anderson gibi denetim firmalarının bile içine düşebileceği ihmalkârlığın ön plana çıktığı dönemde; yüksek miktarda kayıpların yaşanması ve dolayısıyla maliyetlerin yüksek boyutlara ulaşması yatırımcıların finansal sisteme olan güvenini sarsmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ihmalkârlık ve kişisel çıkarların toplumun çıkarlarının önüne geçebilmesi çıkar çatışmalarını gündeme getirmiştir. Finansal skandalların ve finans sektöründe meydana gelen etik sorunların çok daha fazla dikkat çekmesinin temelinde güvene dayanan bir sistem olması yatmaktadır.

Yakın zamanda araştırmacılar çıkar çatışmalarına dikkate değer bir ilgi göstermiştir. Bu artan ilgi, beraberinde finansal sistemde yaşanan çıkar çatışmalarının arkasında yatan temel mekanizmaların anlaşılmasını sağlayan hem teorik⁴ hem de ampirik çalışmaların⁵ ortaya konulmasını beraberinde getirmiş-

4 J. R. Boatright, “Conflicts of Interest in Financial Services”, *Business and Society Review*, 105(2), 2000, s.201-219; H. Mehran ve R. Stulz, “The Economics of Conflicts of Interest in Financial Institutions”, *Journal of Financial Economics*, 85, 2007, s.267-296; G. Palazzo ve L. Rethel, “Conflicts of Interest in Financial Intermediation”, *Journal of Business Ethics*, 81, 2008, s.93-207.

5 O. Kadan, L. Madureira, R. Wang ve T. Zach, “Conflicts of Interest and Stock Recommendations-The Effects of the Global Settlement and Related Regulations”, *Unpublished working paper*. Washington University, St. Louis, 2006; A. Cowen, B. Groyberg ve P. Healy, “Which Types of Analyst Firms Are More Optimistic?”, *Journal of Accounting and Economics*, 41, 2006, s.119-146; L. K. C. Chan, J. Karceski and J. Lakonishok, “Analysts’ Conflict of Interest and

tir. Çıkar çatışması üzerine yapılan ampirik çalışmalar, *finansal analistlerin yapmış oldukları öneriler*⁶ *hisse senedi önerileri*⁷, *mesleki bağımsızlık*⁸ ve çıkar çatışmalarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi⁹ üzerinde odaklanmıştır.

Çıkar çatışmaları, modern hizmet odaklı toplumun temel ve yaygın bir sorunudur. Modern yaşamın artan karmaşıklığı uzmanlaşmanın artmasına ve emeğin bölünmesine yol açmaktadır. Bu gelişme çıkar çatışmasının ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Çıkar çatışması potansiyeli hizmetlerin küreselleşmesi ve gelişmiş farklı kültürlerin etkisiyle daha da artmaktadır¹⁰.

Biases in Earnings Forecasts”, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 42(4), 2007, s.893-913; L. Fang ve A. Yasuda, “The Effectiveness of Reputation as a Disciplinary Mechanism in Sell Side research”, *Review of Financial Studies*, 22, 2009, s.3735-3777; S. Gunz, J. McCutcheon ve F. Reynolds, “Independence, Conflict of Interest and the Actuarial Profession”, *Journal of Business Ethics* 89(1), 2009, s.77-89; S. Gunz ve S. Laan, “Actuaries, Conflicts of Interest and Professional Independence: The Case of James Hardie Industries Limited”, *Journal of Business Ethics*, 98, 2011, s.583-596; D. Bradley, J. Clarke ve J. Cooney, “The Impact of Reputation on Analysts’ Conflicts of Interest: Hot versus Cold Markets”, *Journal of Banking & Finance*, Accepted Manuscript, doi: 10.1016/j.jbankfin.2012.03.022, 2012.

- 6 Fang ve Yasuda, a.g.e.; D. J. Bradley, B. D. Jordan ve J. R. Ritter “Analyst Behavior Following IPOs: The-Bubble Period Evidence”, *Review of Financial Studies*, 21, 2008, s.101-133.
- 7 Cowen, a.g.e., s.119-146; B. M. Barber, R. Lehavy ve B. Trueman, “Comparing the Stock Recommendations Performance of Investment Banks and Independent Research Firms”, *Journal of Financial Economics*, 85(2), 2007, s.490-517; A. Agrawal ve M. A. Chen, “Do Analyst Conflicts Matter? Evidence from Stock Recommendations”, *Journal of Law and Economic*, 51, 2008, s.503-537; A. Ljungqvist, F. Marston, L. T. Starks, K. D. Wei ve H. Yan, “Conflicts of Interest in Sell-Side Research and the Moderating Role of Institutional Investors. *Journal of Financial Economics*, 85, 2007, s.420-56.
- 8 Gunz, Mccutcheon ve Reynolds, a.g.e.; Gunz ve Laan, a.g.e.
- 9 A. Dugar, ve S. Nathan “The Effects of Investment Banking Relationships on Financial Analysts’ Earnings Forecasts and Investment Recommendations”, *Contemporary Accounting Research*, 12, 1995, s.131-160; P. M. Dechow, A. P. Hutton ve R. G. Sloan, “The Relation between Analysts’ Forecasts of Long-Term Earnings Growth and Stock Price Performance following Equity Offerings”, *Contemporary Accounting Research* 17, 2000, s.1-32; A. Jackson, “Trade Generation, Reputation, and Sell-Side Analysts”, *Journal of Finance*, 60, 2005, s.673-717.
- 10 C. Kumpan and P. C. Leyens, “Conflicts of Interest of Financial Intermediaries”, *European Company and Financial Law Review*, 4(1), 2008, s.73.

Bu faktörlerin karmaşıklığı ve artan önemi de hem sermaye piyasalarına hem de para piyasalarında, finansal hizmetlerde ve finansal sistemde çıkar çatışmalarının ortaya çıkmasına hizmet etmektedir.

Finansal hizmetler “özel” işletmelerin bir dizini oluşturur. Finansal hizmetlerin özel olması, bu faaliyetlerin büyük oranda diğer insanların paraları ile ilgili olmasından ve bu faaliyetlerde ortaya çıkan sorunların maliyetleri ciddi şekilde tetiklemesinden kaynaklanmaktadır¹¹. Finansal hizmet sunanlar ile artan karışık finansal hizmetler, ürünler, organizasyonlar, ilişkiler ve düzenlemeler çıkar çatışmasının ortaya çıkmasına yol açabilir. Çıkar çatışması ve bireysel işlemler, içeridekilerle iş ilişkileri, bankaların yakışsız faydalanmaları, bir çalışanın etik olmayan davranışlarının sonucu oluşabilir.

Finansal sistemde çıkar gruplarının farklı beklentileri nedeniyle çıkar çatışmasının yaşanması olasıdır. Bu çıkar çatışması paydaş grup, hisse senedi sahipleri, yönetim, kurum, küçük hissedarlar arasında olabilir. Ayrıca çıkar çatışması sahipler ve kreditorler, sahipler-devlet, sahipler-kurum arasında oluşabilir. Bir firmadan menfaat sağlayan birçok taraf vardır. Bunlar arasında hissedarlar, alacaklılar, müşteriler, tedarikçiler, işçiler, bankalar ve benzerleri sayılabilir. Bu tarafların menfaatleri birbiriyle ve firmayla her zaman uyumsuz ve çıkar çatışmaları meydana gelebilir. Bu tür çıkar çatışmaları firma sahibini, ya da onun temsilcileri olan yöneticileri diğer tarafların çıkarlarını zedeleyecek bir tutuma sevk edebilir.

Finansal hizmet sektöründe, genel olarak taraflardan biri aracı olduğu için finansal etik problemi olarak tanımlanan çıkar çatışması gibi olası aracılık problemleri ile yüz yüze kalınabilir. Diğer taraftan finans yöneticisi de, hissedarların isteklerini yerine getirirken diğer grupların da istekleri arasında bir denge kurmaya çalışırken birçok etik problemle karşılaşır. Finansal aktivitelerdeki bu çeşitliliğin bir sonucu olarak, finans

11 I. Walter, “Reputational Risk and Conflicts of Interest in Banking and Finance: The Evidence So Far”, Faculty & Research Working Paper, INSEAD Working Paper Series, 2007, s.3

etiği daha geniş bir yelpazeye sahip olmaktadır. Dolayısıyla finansal etik problemi olarak tanımlanan çıkar çatışmasının işletmenin yönetimi bakımından ve finansal aracılık ilişkileri açısından ortaya çıkmaktadır.

Vekâlet Teorisi

Vekâlet ilişkisi, bir veya daha fazla kişinin (asil) kendileri adına bazı faaliyetleri icra etmesi için bir başka kişiye (vekil) yetki vermesi olarak tanımlanabilir¹². Dolayısıyla vekâlet ilişkisinde iki taraf bulunmaktadır. Bu iki taraftan biri vekâlet veren (asil), diğeri vekâlet alan (vekil) olarak adlandırılır.

Vekâlet ilişkisi üzerine yazılan üç temel makale¹³ yol gösterici niteliktedir. Jensen ve Meckling¹⁴ hissedarlar ve yöneticiler dahil işletmenin sahiplik yapısını incelemiştir. Fama¹⁵ şirket yönetimini kontrol etmek için bilgi mekanizması olarak kullanılan etkin sermaye ve işgücü piyasasını tartışmıştır. Fama ve Jensen¹⁶ ise büyük ölçekli şirketlerde şirket yönetimini kontrol etmek için hissedarların içinde olduğu bilgi sistemi olarak kullanılan yönetim kurulunun rolünü tartışmıştır.

Jensen ve Meckling¹⁷ tarafından raporlanmış olan vekâlet teorisi, şirket paydaşlarının çıkarlarının sürekli çatışmakta olduğunu savunmaktadır. Vekil davranışı, fırsatçılık ve kişisel çıkar maksimizasyonu olarak karakterize edilmektedir¹⁸. Temsil problemi işletme sahipliği ile işletme yönetiminin birbirinden ayrılması ile ortaya çıkmıştır. Vekiller asılların belirlediği sınırlılıklar içerisinde kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışınca,

12 M. C Jensen ve W. H Meckling, "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure", *Journal of Financial Economics*, 3(4), 1976. s.305-315.

13 Jensen ve Meckling, a.g.e. s.305-315; E. F Fama, "Agency Problems and the Theory of the Firm", *Journal of Political Economy*, 88, 1980, s.288-307; E. F Fama ve M. Jensen, "Separation of Ownership and Control", *Journal of Law and Economics*, 26, 1983, s.301-325.

14 Jensen ve Meckling, a.g.e. s.305.315.

15 Fama, a.g.e.

16 Fama ve Jensen, a.g.e.

17 Jensen ve Meckling, a.g.e.

18 Jensen ve Meckling, a.g.e. 305-315.

asılların çıkarları ikinci planda kalabilmektedir¹⁹. Vekâlet teorisi asılın vekile göre bir bilgi açığına sahip bulunduğunu varsaymaktadır. Teoriye göre asılla vekilin arasında üç tip problem söz konusudur: i) gizli eylemler, ii) gizli bilgi, iii) gizli veri. Bütün bu yapılan eylemleri asıl-vekil arasındaki sözleşmeye özel bir maddeyle koymak tamamen mümkün olamamakta, işin doğası gereği tamamen tahmin edilememektedir²⁰.

Vekâlet Teorisi aracılık ilişkilerinde ortaya çıkabilecek iki sorunun çözümüne odaklanmıştır. Asıl-vekil sorunu olarak ortaya çıkabilecek ilk sorun; asıl ve vekilin hedeflerinin çatıştığı ve asılın, vekilin gerçekte ne yaptığının, şirket hedefleri doğrultusunda uygun davranıp davranmadığının kontrolünü gerçekleştiremediği durumdur. Karşılaşılabilecek ikinci sorun ise asıl ve vekilin riske karşı farklı davranışlar sergilemeleri ve farklı risk tercihleri sebebiyle farklı şekilde davranmayı tercih etmeleridir²¹.

Firma açısından bakılacak olunursa, vekâlet ilişkisinde şirketin sahipliği ve kontrolü birbirinden ayrılır. Bu ayrımla birlikte, şirketlerdeki yöneticilerle şirket sahiplerinin hedefleri arasında farklılaşmalar ortaya çıkar. Vekâlet ilişkisinde vekile, asıl adına eylemde bulunma yetki ve sorumluluğu verilmiştir. Bu eylemi gerçekleştiren vekilden asılın çıkarını en iyi şekilde koruması beklenir²². Hissedarların çıkarı şirketin hisse senetlerinin piyasa değerinin maksimum kılınması suretiyle en iyi şekilde korunur. Ancak, vekilin şirketi yönetirken asılın çıkarına değil, kendi çıkarına eylemde bulunması mümkündür. Çünkü vekilin amacı da kendi şahsi servetini maksimum kılmaktır. İşte bu noktada, işletme yönetimi ile hissedar arasında bir çıkar

19 M. Arı, "Finansal Raporlama Skandalları ve Mali Tabloların Güvenirliliği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 2009, s. 409-412.

20 G. Palazzo ve L. Rethel, "Conflicts of Interest in Financial Intermediation", *Journal of Business Ethics*, 81, 2008, s.194.

21 K. M. Eisenhardt, "Agency Theory: An Assessment and Review", *The Academy of Management Review*, 14(1), 1989, s.58.

22 A. Akın, "Mülkiyet Sahipliğinden Kaynaklanan Yönetim Hakkının Devri Açısından Post-Modern Yönetim Kontrol Yaklaşımları ve Stratejileri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, 2004, s.135.

çatışmasının çıkması ihtimali söz konusudur²³. Şirket sahiplerinin hedefleri ile şirket yöneticilerinin beklentileri arasındaki bu farklılaşma asil-vekil sorunu olarak karşımıza çıkarmaktadır. Asimetrik bilgi olarak da ifade edilebilen asil-vekil sorunu az sayıda kişinin menfaatine, buna karşın toplumun büyük bir kısmının zararına hizmet eden bir durumu tarif etmektedir²⁴. Asimetrik bilgi durumunda, aracılık işlemlerinde taraflardan biri finansal işlemle ilgili diğerinden daha fazla bilgiye sahiptir ve sahip olduğu bu fazla bilgiye dayanarak diğerleri aleyhine hak etmediği bir avantaj elde eder. Asimetrik bilgi de iki temel soruna yol açar: *Ters seçim ve ahlaki tehlike*²⁵. Asiller, asimetrik bilgidен dolayı vekillerin çabalarını tam olarak gözlemleyememektedirler. Şöyle ki; bir firma yöneticisi, asimetrik bilgidен dolayı çalışanlarının çabasını tam olarak denetleyemez. Aynı şekilde firma sahibi, firma yöneticinin çabasını tam olarak gözlemleyemiyorsa, firma sahibi ile yönetici arasında, asimetrik bilgi kaynaklı ahlaki çöküntü sorunu yaşanabilir. Her iki durum da birer asil-vekil ilişkisidir. Bu durumda çalışanlar ya da yöneticiler firma amaçlarıyla uyumlu olmayan güdüler peşinde koşmak ve etkin çaba sarf etmemek gibi etkisizlikleri içeren gizli faaliyetler gösterebilirler²⁶.

Asil-vekil sorununun altında yatan temel tartışma şirketin mülkiyet ve kontrolünün dağılımı ile ilgilidir²⁷. Baskın güce sahip ortakların bulunduğu işletmelerde egemenlik ve kontrol, baskın grup olan pay sahiplerininindir. Yönetim kurulu onların kontrolü altında görev yapar. Pay sahipliğinin dağılmış olması, yani

23 H. Dağlı, *Finansal Yönetim*, Trabzon: Derya Kitabevi, s. 12-13.

24 A. V. Can, "Muhasebe Ekonomik Terörün Bir Aracı Olabilir mi?", *Akademik Bakış Dergisi*, 19, 2010, s. 7.

25 F. Mishkin, "Policy Remedies for Conflicts of Interest in the Financial System", Presented at the Conference, Macroeconomics, Monetary Policy and Financial Stability: A Festschrift for Charles Freedman, *National Bureau of Economic Research*, <http://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/09/remedies.pdf>. (11.09.2003), s.218.

26 T. Çetin, "İktisadi Etkinlik Üzerine Bir Deneme: X Etkinlik Yaklaşımı", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 2010, s.190.

27 J. E. Garen, "Executive Compensation and Principal-Agent Theory", *Journal of Political Economy*, 102(6), 1994, s. 1176.

baskın hissedar grubunun bulunmadığı durumlarda, yönetim kurulları işletmenin mutlak hâkimi olabilmektedirler. Yönetim kurulları, egemenlik ve kontrol yetkisini ele geçirdiklerinden, pay sahipleri ve diğer paydaş grupların çıkarlarına uygun olarak değil, kendi çıkarlarına ve amaçlarına göre işletmeyi yönetebilmektedirler²⁸. Burada karmaşık bir yapı söz konusudur. Asiller, vekilleri yani kurul üyelerini atadıkları halde kurulların özerk yapılarından dolayı kurullara müdahale edemezler. Vekillerin bazı zamanlarda asillerin dışından kararlar alması asil-vekil sorununa neden olmaktadır. Bu sorun nedeniyle sık sık seçilmişler ile vekiller arasında anlaşmazlık çıkmaktadır²⁹.

Finansal aracılık faaliyetlerinde de aynı durum söz konusudur. Aracılık ilişkisi finansal kaynakları sağlayanlarla kullanılan arasındaki bir asil-vekil ilişkisi olarak biçimlendirilebilen bir ilişkidir. Finansal aracı, müşterisinin kaynaklarını müşterisi lehine yönetmektedir. Aracının üstün bilgisi, işlem maliyeti, bilgi maliyetinde avantaj ve teknik bilgisi yaptığı aracılık işlemlerinde etkin davranmasına olanak sağlamaktadır. Böylece asil, müşterisine danışmanlık ve yönetim hizmeti yanında portföy saklama ve yönetme hizmeti gibi belirli hizmetleri sunan sözleşmeye dayalı bir aracılık ilişkisine girişmektedir. Bu hizmet karşılığında asil, finansal aracıya (vekil) sabit bir ücret ya da aracının performansına dayalı bir ücret ödemesinde bulunmaktadır³⁰. Finansal aracılıktaki çıkar çatışmaları yasal boşlukları kullanan kurum ve bireylerin hâkim olduğu iyi düzenlenmemiş alanlarla ortaya çıkmaya meyillidirler. Fakat yakın zamanda yaşanan şirket skandalları finansal hizmetler gibi sıkı düzenlenmiş endüstrilerde bile çıkar çatışmalarının olabileceğini göstermiştir³¹.

28 H. Ülgen ve K. Mirze, *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, İstanbul: Arıkan, 2007, s.430-435; E. D. Şengür ve S. Ö. Püskül, "İMKB Kurumsal Yönetim Endeksindeki Şirketlerin Yönetim Kurulu Yapısı ve İşletme Performansının Değerlendirilmesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 2011, s. 37.

29 C. Doğru, "Dünyada ve Türkiye'de Bağımsız Düzenleyici Kurulların Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 2007, s.144.

30 Palazzo ve Rethel, a.g.e. s. 194.

31 Palazzo ve Rethel, a.g.e. s.196.

Bir Çıkar Çatışması Kategorisi

Literatürde birçok çıkar çatışması tanımı yapılmıştır. Bir tanıma göre³² çıkar çatışması; finansal hizmetler içindeki aracının çıkarı için finansal piyasanın etkin bir şekilde işlemesine ihtiyaç duyulan bilginin suiistimal edilmesi veya bilginin gizlenmesi için kendisinde ortaya çıkan durum olarak ifade edilebilir. Boatright'a göre³³ çıkar çatışması kişisel veya kurumsal bir çıkarın kişisel veya kurumsal bir gücün başka bir hissedarın çıkarlarına müdahale etmesiyle veya bireyin ya da kurumun diğer tarafın çıkarlarına göre hareket etmesine dair ahlaki ve yasal zorunluluğu olmasıyla ortaya çıkar.

Finansal sistemde yaşanan çıkar çatışmaları; *kişisel olan ve kişisel olmayan, bireysel ve kurumsal* çıkar çatışması şeklinde iki kategoride ele alınabilir³⁴. Bu çıkar çatışması kategorileri de farklı çıkar çatışması türlerine ayrılarak incelenebilir. Çıkar çatışması kategorileri ve türleri Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo: 1: Çıkar Çatışması Kategorileri ve Türleri

Çıkar Çatışması	Bireysel (Individual)	Kurumsal (Organizational)
Kişisel (Personal)	Bireysel meslekler ve asıl arasındaki ilişkilerde ortaya çıkmaktadır (<i>bireysel işlem, içerden öğrenenlerin ticareti, yükseltme</i>)	Çok amaçlı organizasyon ve asıl arasındaki ilişkilerde ortaya çıkmaktadır (<i>analizci raporları</i>)
Kişisel olmayan (Impersonal)	Bireysel meslekler tarafından karşılaşılan asılların çıkarlarındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır (<i>savurma</i>)	Çok yönlü organizasyonlar tarafından karşılaşılan asılların çıkarlarındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır (<i>bağlı kredi</i>)

Kaynak: Palazzo ve Rethel, a.g.e. s. 198.

Çalışmanın bu bölümünde çıkar çatışması kategorileri kapsamında yer alan çıkar çatışması türleri irdelenecektir.

32 Mishkin, a.g.e. s. 222.

33 Boatright, a.g.e. s. 202-203

34 Boatright, a.g.e. s. 203-204.

Kişisel-Bireysel Çıkar Çatışması

Bireysel meslekler ve asıl arasındaki ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. En yaygın şekilleri; bireysel işlem (*self-dealing*), içerden öğrenenlerin ticareti (*insider trading*) ve yükseltme (*laddering*).

Bireysel işlem, yatırım fonu yöneticileri yatırdıkları büyük miktardaki para ile aktif fiyatlarını fonun yararına etkilemekte veya sıradan ilanlarla para veya tedbirler önermektedirler. Bu paralarla yapılan kişisel işlemle yöneticiler kendi çıkarlarını fon yatırımcılarının çıkarının üzerinde tutmaktadırlar. Örneğin brokerin müşterisiyle sadece ticaret yapmayıp aynı zamanda onlardan kendi yararına bilgi toplaması gibi³⁵. Bu sayede fon yöneticileri; yönetsel yan gelir, aşırı tazminat elde etme, transfer fiyatlandırması, kendi başına satış işlemleri gerçekleştirerek kendi yararlarına fonları yönetmektedirler³⁶.

İçeriden öğrenenlerin ticareti, genel olarak ticareti etik olmayan ve yasal olmayan faaliyetler bütününe kapsamaktadır³⁷. İçerden öğrenenlerin ticareti, sermaye piyasası araçlarının değerini etkileyebilecek, henüz kamuya açıklanmamış bilgileri kendisine veya üçüncü kişilere menfaat sağlamak amacıyla kullanarak, sermaye piyasasında işlem yapanlar arasında fırsat eşitliğini bozacak şekilde yarar sağlamak veya bir zararı bertaraf etmek olarak tanımlanabilir³⁸. Bu işlemi yapan kişinin yapmak istediği şey; sahip olduğu, fiyat üzerinde etkili olabilecek bir kamuya açıklanmamış bilgiyi, fiyat üzerinde etkisini göstermeden önce kullanarak artık bir getiri elde etmektir³⁹.

35 Palazzo ve Rethel, a.g.e. s. 198; L. Enriques, "The Law on Company Directors' Self-Dealing: A Comparative Analysis", *International and Comparative Corporate Law Journal*, 2(3), 2000, s.299-300.

36 S. Djankov, R. La Porta, F. Lopez-de-Silanes, A. Shleifer, "The Law and Economics of Self-Dealing", *Journal of Financial Economics*, 88, 2008, s.430.

37 R. McGee, W, "Analyzing Insider Trading from the Perspectives of Utilitarian Ethics and Rights Theory", *Journal of Business Ethics*, 91(1), 2009.s.65.

38 H. Al Omar ve A. Al Mutairi, "Private Information Trading in Kuwait Stock Exchange", *International Research Journal of Finance and Economics*, 59, 7-14, 2008. s.7; P.J. Engelen ve L.V. Liedekerke, "The Ethics of Insider Trading Revisited", *Journal of Business Ethics*, 74(4), s.501.

39 M.H. Chiang, L.J. Hwang ve Y.C. Wu, "Insider Trading Performance in the Ta-

İçerden öğrenenlerin ticareti gelişmiş piyasalardan ziyade, gelişen piyasalarda etkisi daha büyük olmaktadır. Gelişen piyasaların yapısı ve piyasa düzenlemelerinin bilgi etkinliğini tamamen yansıtmadığından, gelişen piyasalar etkin piyasa olma ve gelişme yolunda daha çok içerden öğrenenlerin ticareti ile karşılaşmaktadırlar. Özellikle gelişen piyasaların ekonomik çalkantı dönemine girdiği dönemde içerden öğrenenlerin ticaret dolayısıyla asimetrik bilginin etkisi daha da ciddi boyutlarda olabilmektedir. Ekonomik çalkantıdan dolayı finansal sıkıntıya düşen bu şirketlerdeki içerden öğrenenlerin ticaretini yapanlar, şirket iflas etmeden önce sahip oldukları hisselerini satarlar. Bunun sonucu olarak diğer yatırımcıların ticari kayıpları büyük boyutlarda olabilmektedir (Chiang vd., 2004: 240).

Türk sermaye piyasası açısından ise; son derece gizli, açıklanması zorunlu veya değil, bir bilginin sermaye piyasası aracının fiyat oluşumuna etkisi yoksa bu bilginin kullanılması sonucunda içerden öğrenenlerin ticareti suçu oluşmaz, zira suçun maddi unsuru oluşmamıştır. İçerden öğrenenlerin ticareti suçu kasıtlı bir suçtur. Fail, elde ettiği bilginin sermaye piyasası aracının değerini etkileyebilecek vasıfta olduğunun bilincinde olmalıdır. Belli nitelikteki bilgilerin kullanılması iradesi yetmez ayrıca failin kendisine veya üçüncü kişilere menfaat sağlamak amacıyla hareket etmiş olması, yani özel kast aranır⁴⁰.

2006 yılında SEC Broker-Dealer Friedman, Billings, Ramsey&Co. kanundışı içeriden bilgi sızdırmasıyla ilgili uygulamalara gitmiştir. Aynı yıl içeriden bilgilerin yanlış kullanımını engelleyecek düzenlemeleri yapmadığı için Morgan Stanley'i cezalandırmıştır. Personelinin içeriden bilgi sızdırımı yaptığı diğer iki yatırım bankası Goldman Sachs ve Merrill Lynch'tir. Daha üst düzeyde bir olayda ABD'nin en büyük fon kuruluşlarından biri olan

ivan Stock Market", *International Journal of Business and Economics*, 3(3), 2004, s.239; H. Hong, ve M. Huang, "Talking up Liquidity: Insider Trading and Investor Relations", *Journal of Financial Intermediation* 14(1), 1-31, 2005. s.3-5.

40 Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği(TSPAKB), Türkiye Sermaye Piyasası, İstanbul: Paragraf Basım Sanayi, 2010, s.186.

Putnam Investment Management ve iki yöneticisi bireysel işlem yaptıkları için SEC tarafından 2003'te cezalandırılmıştır⁴¹.

Yükseltme, yatırım banka veya yatırımcı bankacıların müşterilerinin ilk halka arz hisselerini ticaretin ilk günlerinde teşvik eden, gelecek ilk halka arzlarda öncelikli hisse alma sözü veren ve böylece halka arzı büyük başarı sağlayan çabalarıdır.⁴²

Kişisel Olmayan-Bireysel Çıkar Çatışması

Bireysel meslekler tarafından karşılaşılan asılların çıkarlarındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır. En yaygın türü *savurma* (*spinning*)'dır.

Savurma, gelecekteki önemli satışı yüklenimlere ilgiyi çekerek çok aranan hisseleri tercihli müşterilere dağıtmak için yatırım bankalarının yaptığı bir uygulamadır⁴³. İlk halka arza aracılık eden firmalar, ileride iş yapabileceği tercihli yatırımcılara hisse senedi ayırabilir böylece diğer yatırımcıların harcamalarından tercihli müşterilere servet transferi yaratmış olurlar⁴⁴.

Kişisel-Kurumsal Çıkar Çatışması

Çok amaçlı kurumsal ve asılı arasındaki ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. En yaygın türü analizci raporları (*Analysts' Research*)'dir.

Menkul kıymet danışmanları, borsa simsarları olarak da bilinen analistler, şirketler hakkında yatırım yorumları yaparlar. Fakat yatırım bankaları, iş çevresi ve finansal çevre ile olan ilişkiler gibi birçok faktör bu analistlerin yorumlarını ve objektifliklerini

41 Palazzo ve Rethel, a.g.e. s. 198.

42 I. Walter, "Conflicts of Interest and Market Discipline Among Financial Service Firms", *European Management Journal*, 22(4), 2004, s.366; D. Bradley, J. Clarke ve J. Cooney, "The Impact of Reputation on Analysts' Conflicts of Interest: Hot versus Cold Markets", *Journal of Banking & Finance*, Accepted Manuscript, doi: 10.1016/j.jbankfin.2012.03.022, 2012, s.1

43 J. Coakley, Leon Hadass ve Andrew Wood, "UK IPO Underpricing and Venture Capitalists", *The European Journal of Finance*, 15(4): 421-435, s.429; X. Liu ve J. R. Ritter, "The Economic Consequences of IPO Spinning", *The Review of Financial Studies*, 23(5), 2010, s.2024; T. H. Maynard, "Spinning in a Hot IPO - Breach of Fiduciary Duty or Business as Usual?", *William and Mary Law Review*, 43(5), 2002, s. 2024.

44 Walter, a.g.e. 363; Mehran ve Stulz, a.g.e. s.272.

etkiler⁴⁵. Bu durumda analistlerin yapmış oldukları yorumlar yatırımcıları dolayısıyla da piyasayı yanlış yönlendirir⁴⁶.

Analizci raporları, Nisan 2003 yılında yatırım fonu skandalının patlamasından kısa süre sonra önce, Wall Streetin 10 büyük yatırım bankası 1.4 milyar \$ ödeyerek SEC ile anlaşmışlardır. Solomon'dan Jack Grubman ve Merrill Lynch'ten Henry Blodget gibi yıldız analistler hileli rapor yazmakla itham edilmişlerdir. Bu analistler Merrill Lynchin e-mail trafiğinde içeride hisse senedini "crap", "junk" olarak kötülemiş dışarıda ise hisse senedini övmüşlerdir. Şüpheli araştırmalarla yanlış yönlendirdiği yatırımcılara Morgan Stanley anlaşmak için 125 milyon \$ ödemiştir. Kurumlar danışmanlık hizmetleri verirken kendi araştırma birimlerine göre davranmaktadır. Bu yapı çatışma yaratmaktadır. Analistlerin raporları, öncelikle kazanç öngörülerini banka müşterilerinin yatırımlarını çekmek için yapılmaktadır. Analistlerin ikramiyeleri çoğu kez firmanın genel performansına sigortalanmış kazanca bağlıdır. Firmaların yatırım bankacılığındaki işlemlerinden ötürü analistler dâhili bilgilere ulaşmakta ve bu bilgileri kurumlarının karı için istismar etmektedirler⁴⁷.

Kişisel Olmayan-Kurumsal Çıkar Çatışması

Çok yönlü kurumlar tarafından karşılaşılan asılların çıkarlarındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır. En yaygın türü bağlı kredi (*connected lending*)'dir.

Bağlı kredi, bir ticari bankanın mevduat kabulü ve kredi verme fonksiyonu bağlamındaki çıkar çatışması türüdür. Bu bankaların aynı anda kredi veren ve alan olarak çıkar çatışması için bir potansiyel oluşturduğu anlamına gelir. Bankalar çoğu zaman verilen kredileri yönetme ve borçlulara danışmanlık hizmeti sunma gibi ek fonksiyonları da üstlenmektedirler. Bu durum bağlı kredi olarak bilinen, borçlu şirket yönetiminde bir pozisyon almaya sebep olabilir. Bu tür yönetim bağlılığı bir

45 K. Sanderson, K, "Research Analysts' Conflicts of Interest: A Global Solution", *Journal of Investment Compliance*, 3(4), 2002, s.56.

46 Mehran ve Stulz, a.g.e. s.275.

47 Palazzo ve Rethel, a.g.e. s. 203.

çatışmanın ortaya çıkması için elverişlidir. Bir taraftan kurumsal müşterilere kredi verenler üzerinde öncelik tanınması sağlanırken, diğer taraftan kredi alanlar arasında şirket yönetimiyle bağlı olanlar desteklenir⁴⁸.

Çıkar Çatışmasının Etkisini Azaltma

Boatright'e göre finansal araçların yükümlülükleri; hizmetlerini düzen ve dikkatle gerçekleştirmek, çıkar çatışmasından sakınmak, gizlilikleri korumak ve mesleğinin prensiplerini uygulamak ve desteklemektir⁴⁹. Eğer firma sahipleri, yöneticilerin yaptıkları hakkında tam bir bilgiye sahiplerse ve israfa yol açan harcamaları ve dolandırıcılığı engelleyebiliyorlarsa asil-vekil sorunu ortaya çıkmayacaktır. Asil-vekil sorunu, bir yönetici pay sahibinden daha fazla bilgiye sahip olduğunda ortaya çıkmaktadır. Asıl-vekil arasındaki bu sorun çıkar çatışmasına dönüşmektedir.

Şirketlerin bu aracılık problemini nasıl çözecekleri ve çözüp çözemeyecekleri konusunda çok tartışma olmuştur. Bu sorunu çözenin yollarından biri şirketin yöneticisine fazladan prim, tazminat vermektir⁵⁰. Çıkar çatışmasının etkisi azaltmanın diğer yolları; kurumsal yönetim ilkelerinin oluşturulması, finansal aracılık faaliyetlerini yürütenler arasındaki yüksek rekabet, müşteri çıkarının korunması, işgücü piyasasının rolü, şeffaflığın sağlanması ve denetim mekanizmasının firmada yerleşmesi olarak sıralanabilir.

Kurumsal Yönetim İlkelerinin Oluşturulması

Vekâlet teorisi çerçevesinde kurumsal yönetim, tüm paydaş kesimler arasındaki çatışabilen çıkarları uyumlu hale getirmeye yönelik olarak geliştirilen mekanizmaların bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kurumsal yönetim, işletmenin stratejik yönetimi ile görevli ve sorumlu üst yönetimin, görevlerini ve

48 Palazzo ve Rethel, a.g.e. s. 200-201.

49 Palazzo ve Rethel, a.g.e. s. 194.

50 Garen, a.g.e. s. 1176.

sorumluluklarını yerine getirirken, pay sahipleri, çalışanlar, tedarikçiler ve müşteriler ile ilişkilerini kapsamaktadır⁵¹.

Bir şirkette fazla çıkar çatışmalarının olması farklı görevlerin birleşmesinden dolayı olduğundan, bu çatışmalar bu görevleri ayrıştıracak yapısal değişiklerle azaltılabilir. Çoğu çatışma emanet yönetimi görevlerinin ve ticaret bankacılığının, aracılık yüklenimi ve yatırım danışmanlığının ve perakende komisyonculuğu ve anapara takası görevlerinin ayrılmasıyla ortadan kalkabilir⁵². Bu da kurumsal yönetim ilkelerinin örgütte yerleşmesiyle mümkün olabilir. Bu yüzden, işletmelerin yönetim hiyerarşisindeki bilgi saptırcı eğilimlerini azaltmayı hedefleyen, şirketlerin paydaşlarının da çıkarlarını koruyan, güven veren, refahlarının maksimizasyonunu sağlayan ve aynı zamanda kendi karşılaştırmalı üstünlüklerini değerlendirerek üretim faaliyetlerinde bulunmalarını, kar etmelerini sağlayan kurumsal yönetim ön plana çıkar⁵³. Bu şekilde uygulanan kurumsal yönetim ilkelerinin işletmenin paydaşlarının çıkarını koruyacağı ve dolayısıyla çıkar çatışmasını azaltabileceği söylenebilir.

Finansal Aracılar Arasındaki Yüksek Rekabet

Finansal aracılık faaliyetlerini yürütenler arasında yükselen rekabet, müşterilerin pazarlık gücünü artırdığından yaşanan çıkar çatışmasının azaltılmasına katkı sağlayabilir⁵⁴. Finansal hizmet sağlayıcıları arasındaki güçlü bir rekabet, çıkar çatışmalarını azaltmak ve önlemek için güçlü bir özendirme oluşturmaktadır. Bu rekabette sonuçlar çok kritik olduğundan dolayı, verimsiz her kaynak ortadan kaldırılmalıdır. Müşteriler için olan rekabette ücretler düşük tutulup, portföy yönetim bölümleri ve brokırılık firmaları nakit yönetim pratikleri uygulamalıdır. Rekabet finansal hizmet endüstrisinin bazı alanlarında hala sınır-

51 Ülgen ve Mirze, a.g.e. s. 430-435.

52 Mishkin, a.g.e. s. 230.

53 C. C. Arslantaş ve M. A. Fındıklı "İMKB-50'de Yer Alan Şirketlerin Yönetim Kurulu Yapılanmaları", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 39(2), 2010, s.260.

54 Palazzo ve Rethel, a.g.e. s. 203.

lıdır ve engellerin ortadan kaldırılmasıyla çatışmaların azalması olasıdır. Emeklilik fonlarına vekil/emanetçi olarak hizmet veren şirketlerin çoğalması buna bir örnektir. Ancak, rekabet, çıkar çatışmalarına katkıda bulunur. Çünkü ilgili alanlara genişleyen ve diğer servis sağlayıcılarıyla birleşen şirketler rekabet baskısı yaratır. Örneğin, perakende brokırılık firmalarının satışı yüklenime girmesi onları, yatırım bankaları ile direk rekabete sokar. Bu yüzden rekabet artabilir, ancak bu eğilim perakende müşteri işlerinde çatışma yaratacaktır. Ayrıca, rekabet özellikle şeffaflık gibi diğer önemli faktörlere de bağlıdır⁵⁵.

Müşteri Çıkarının Korunması

Müşteri çıkarlarına hizmet etmek tüm çalışanların ana hedefi olmalıdır. Müşteri çıkarını riske atmamayı sağlamak işletme yönetimindeki herhangi bir anlaşmazlığın en önemli gayesi olmalıdır. Böyle yaparak çalışanlar gerçek rollerinin sınırları içinde hareket etmeli ve kişisel davranışları önemsemeden işlerine odaklanmalıdırlar.

İşgücü Piyasasının Rolü

İşgücü piyasası da çıkar çatışmasının etkisini azaltmada rol oynamaktadır. Daha doğru yorumlarda bulunan analistlerin işgücü piyasası tarafından ödüllendirilmesi durumunda, analistlerin daha doğru olma yönündeki inisiyatifleri çıkar çatışmalarının etkilerini sınırlandıracaktır. Literatür daha az doğru yorumlarda bulunan analistlerin mesleklerinde kalma olanağının daha az olduğuna dair bir takım bulgularda saptamıştır. Hong ve Kubik daha doğru analistlerin daha prestijli firmaları kıskırtması ve harekete geçirmesinin daha olası olduğunu saptamıştır. Ayrıca, yatırım fonu yöneticileri hesaba çekilmekte ve performansının hesabını vermektedirler. Başarılı olduklarında yönettikleri fonlar yükselir, onun karşılığını da almaktadırlar. Bu yüzden, portfölyo yöneticilerinin inisiyatifleri çıkar çatışmasının etkisini azaltmaktadır. Fakat fon yöneticisinin ücretini kısma çıkar

55 Boatright, a.g.e. s. 214.

çatışmasının etkisi artırmaktadır⁵⁶. Bunların yanında, firmaların faaliyetlerinde, aracılık işlemlerinde şeffaflığın sağlanması ve bu faaliyetlere ilişkin işlemlerin denetlenmesi diğer bir ifadeyle denetim mekanizmasının firmada yerleşmesi çıkar çatışmalarını azaltıcı etkiye bulunabilir.

Sonuç

Finans sektöründe etik önemli bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır. Bu sektörün parasal büyüklüğün yüksek boyutlara ulaşması ve dolayısıyla güven unsuruna dayanması finansal sistemde etik bir yapının mümkün kılınmasını sistemin sağlıklı işleyişi açısından önemli hale getirmektedir. Aksi halde, sisteme varlıklarını sunan kişilerin etik dışı davranışlar konusunda kuşku duymaları halinde sisteme güvenmemelerine yol açar. Bu durum yatırım yapan ya da potansiyel yatırımcıların sistemden fonlarını çekmesini beraberinde getirebilir. Finansal sektörde etğin önemli olmasının diğer bir nedeni de bu sektörde etik dışı davranışlarla yüksek miktarlarda haksız kar sağlama, kaynakların kural dışı riskli alanlara aktarılacak haksız rekabet yolu ile kazanç sağlanması aracı olarak kullanılmasıdır.

Yatırımcı çıkarları ile hissedar çıkarlarının çatışması finansal çevrede en çok karşılaşılan etik dışı davranışlardan biridir. Çıkar çatışmaları, modern hizmet odaklı toplumun temel ve yaygın bir sorunudur. Çıkar çatışması potansiyeli hizmetlerin küreselleşmesi ve gelişmiş farklı kültürlerin etkisiyle daha da artmaktadır. Bu gelişme asil-vekil sorununu gündeme getirmektedir. Asimetrik bilgi olarak da ifade edilebilen asil-vekil sorunu az sayıda kişinin menfaatine karşın, toplumun büyük bir kısmının zararına hizmet eden bir durumu tarif etmektedir. Vekâlet Teorisi'ne göre asil-vekil sorunu olarak ortaya çıkabilecek ilk sorun; asil ve vekilin hedeflerinin çatıştığı ve asilin, vekilin gerçekte ne yaptığının, şirket hedefleri doğrultusunda uygun davranıp davranmadığının kontrolünü gerçekleştiremediği durumdur. Bu çalışmanın amacı, finansal etik problem olarak

56 Mehran ve Stulz, a.g.e. s. 276.

finansal sistemde yaşanan çıkar çatışmalarının ilgili literatür dikkate alınarak teorik olarak ortaya konulmasıdır. Çıkar çatışması türlerinin bir arada sunulduğu çalışmaların yeterli düzeyde olmayışı bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur.

Çalışmada çıkar çatışmaları iki kategoride ele alınmıştır. İlk ayrım kişisel olan ve kişisel olmayan, ikinci ayrım bireysel ya da kurumsal çıkar çatışmasıdır. Bu çıkar çatışması kategorileri de farklı çıkar çatışması türlerine ayrılarak incelenmiştir. Vekâlet teorisi çerçevesinde aracılık hizmeti sunan finansal araçların yükümlülükleri; hizmetlerini düzen ve dikkatle gerçekleştirmek, çıkar çatışmasından sakınmak, gizlilikleri korumak ve mesleğinin prensiplerini uygulamak ve desteklemektir. Eğer firma sahipleri, yöneticilerin yaptıkları hakkında tam bir bilgiye sahiplerse ve israfa yol açan harcamaları ve dolandırıcılığı engelleyebiliyorlarsa asil-vekil sorunu ortaya çıkmayacaktır. Asil-vekil sorunu sadece, bir yönetici pay sahibinden daha fazla bilgiye sahip olduğunda ortaya çıkmaktadır. Asil-vekil arasındaki bu sorun çıkar çatışmasına dönüşmektedir.

Şirketlerin bu aracılık problemini nasıl çözecekleri ve çözüp çözemeyecekleri konusunda çok tartışma olmuştur. Bu sorunu çözenin yollarından biri şirketin yöneticisine fazladan prim, tazminat vermektir. Çıkar çatışmasının etkisi azaltmanın diğer yolları; kurumsal yönetim ilkelerinin oluşturulması, finansal aracılık faaliyetlerini yürütenler arasındaki yüksek rekabet, müşteri çıkarının korunması, işgücü piyasasının rolü, şeffaflığın sağlanması ve denetim mekanizmasının firmada yerleşmesi olarak sıralanabilir.

Firmalar uzun dönemde etiğe uygun davranarak hisse senedi sahiplerinin servetini ve dolayısıyla şirketin piyasa değerini maksimize edebilirler. Etik dışı davranışlar ise maliyetleri artırır, firmanın itibarını zedeleyebilir, firmanın yönetiminde sorunlar çıkarabilir. Bu bağlamda finansal yöneticiler profesyonel yaşamın ahlaki sınırları içinde hissedarların servetini maksimize etmeye çalışmalıdırlar. Finans yöneticileri hem topluma, hem

de şirketin bütün paydaşlarına karşı sorumlulukları gereği etik sınırlar içinde kalmalıdır.

Yatırımcılar üzerindeki etkilerini görmek açısından finansal sistemde yaşanan çıkar çatışması türlerinin ayrı ayrı ya da bütüncül olarak hisse senedi getirileri üzerindeki etkileri, firma değeri üzerindeki etkileri ayrı bir çalışmanın konusu olabilir. Gelişen bir piyasa olarak Türkiye için bu çalışma yapılabilir gibi gelişen ve gelişmiş piyasa karşılaştırmasını da görmek amacıyla hem gelişmiş hem de gelişen piyasalar için yapılabilir. Böylece asimetrik bilginin de hissedarlar üzerindeki etkileri incelenmiş olur.

Kaynakça

- Agrawal, A. ve Chen, M. A., "Do Analyst Conflicts Matter? Evidence from Stock Recommendations", **Journal of Law and Economic**, 51, 503-537, 2008.
- Akın, A., "Mülkiyet Sahipliğinden Kaynaklanan Yönetim Hakkının Devri Açısından Post-Modern Yönetimsel Kontrol Yaklaşımları ve Stratejileri", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 22, 127-148, 2004.
- Arı, M., "Finansal Raporlama Skandalları ve Mali Tabloların Güvenirliliği", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 23, 409-420, 2009.
- Arsıntaş, C.C. ve Fındıklı, M.A., "IMKB-50'de Yer Alan Şirketlerin Yönetim Kurulu Yapılanmaları", **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, 39(2), 258-275, 2010.
- Barber, B. M. ve diğerleri, "Comparing the Stock Recommendations Performance of Investment Banks and Independent Research Firms", **Journal of Financial Economics**, 85(2), 490-517, 2007.
- Boatright, J. R. "Business Ethics and the Theory of the Firm", **American Business Law Journal** 34, s.217-238, 1996.
- Boatright, J. R. "Conflicts of Interest in Financial Services", **Business and Society Review**, 105(2), 201-219, 2000.
- Bradley, D. ve diğerleri, "Analyst Behavior Following IPOs: The-Bubble Period Evidence", **Review of Financial Studies**, 21, 101-133, 2008.
- Bradley, D. ve diğerleri, "The Impact of Reputation on Analysts' Conflicts of Interest: Hot versus Cold Markets", **Journal of Banking & Finance**, Accepted Manuscript, doi: 10.1016/j.jbankfin.2012.03.022, 2012.
- Can, A.V., "Muhasebe Ekonomik Terörün Bir Aracı Olabilir mi?", **Akademik Bakış Dergisi**, 19, 1-9, 2010.
- Chan, L. K., "Analysts' Conflict of Interest and Biases in Earnings Forecasts", **Journal of Financial and Quantitative Analysis**, 42(4), 893-913, 2007.
- Chiang, M.H. ve diğerleri, "Insider Trading Performance in the Taiwan Stock Market", **International Journal of Business and Economics**, 3(3), 239-256, 2004.
- Coakley, J., "UK IPO Underpricing and Venture Capitalists", **The European Journal of Finance**, 15(4), 421-435, 2009.
- Cowen, A. ve diğerleri, "Which Types of Analyst Firms Are More Optimistic?", **Journal of Accounting and Economics**, 41: 119-146, 2006.
- Çetin, Tamer, "İktisadi Etkinlik Üzerine Bir Deneme: X Etkinlik Yaklaşımı", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 11(2), 183-198, 2010.
- Dağlı, H., **Finansal Yönetim**, Trabzon: Derya Kitabevi, 2004.
- Dechow, P. M ve diğerleri, "The Relation between Analysts' Forecasts of Long-Term Earnings Growth and Stock Price Performance following Equity Offerings", **Contemporary Accounting Research** 17, 1-32. 2000.

- Djankov, S. ve diğerleri, "The Law and Economics of Self-Dealing", **Journal of Financial Economics**, 88, 430-465, 2008.
- Doğru, C., "Dünyada ve Türkiye'de Bağımsız Düzenleyici Kurulların Gelişimi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9(1), 135-150, 2007.
- Dugar, A. ve Nathan, S., "The Effects of Investment Banking Relationships on Financial Analysts' Earnings Forecasts and Investment Recommendations", **Contemporary Accounting Research**, 12, 131-160, 1995.
- Eisenhardt, K. M. "Agency Theory: An Assessment and Review", **The Academy of Management Review**, 14(1), 57-74, 1989.
- Engelen, P.J. ve Liedekerke, L.V. "The Ethics of Insider Trading Revisited", **Journal of Business Ethics**, 74(4), 497-507, 2007.
- Enriques, L., "The Law on Company Directors' Self-Dealing: A Comparative Analysis", **International and Comparative Corporate Law Journal**, 2(3), 297-333, 2000.
- Fama, E. F. "Agency Problems and the Theory of the Firm", **Journal of Political Economy**, 88, 288-307, 1980.
- Fama, E. F. ve J., Michael. "Separation of Ownership and Control", **Journal of Law and Economics**, 26, 301-325, 1983.
- Fang, L. ve Yasuda, A., "The Effectiveness of Reputation as a Disciplinary Mechanism in Sell Side research", **Review of Financial Studies**, 22, 3735-3777, 2009.
- Garen, J. E., "Executive Compensation and Principal-Agent Theory", **Journal of Political Economy**, 102(6), 1175-1199, 1994.
- Gunz, S. ve diğerleri, "Independence, Conflict of Interest and the Actuarial Profession", **Journal of Business Ethics** 89(1), 77-89, 2009.
- Gunz, S. ve Laan, Sandra, "Actuaries, Conflicts of Interest and Professional Independence: The Case of James Hardie Industries Limited", **Journal of Business Ethics**, 98, 583-596, 2011.
- Hong, H. ve Huang, Ming, "Talking up Liquidity: Insider Trading and Investor Relations", **Journal of Financial Intermediation** 14(1), 1-31, 2005.
- Jackson, A., "Trade Generation, Reputation, and Sell-Side Analysts", **Journal of Finance**, 60, 673-717, 2005.
- Jensen, M. C. ve Meckling, W. H., "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure", **Journal of Financial Economics**, 3(4), 305-360, 1976.
- Kadan, O. ve diğerleri, "Conflicts of Interest and Stock Recommendations-The Effects of the Global Settlement and Related Regulations", Unpublished working paper. Washington University, St. Louis, 2006.
- Kadan, O.ve diğerleri, "Conflicts of Interest and Stock Recommendations: The Effects of the Global Settlement and Related Regulations", **The Review of Financial Studies**, 22(10), 4189-4217, 2009.

- Kumpan, C. ve Leyens, P. C, "Conflicts of Interest of Financial Intermediaries", **European Company and Financial Law Review**, 4(1), 72-100, 2008.
- Liu, X. ve Ritter, J. R., "The Economic Consequences of IPO Spinning", **The Review of Financial Studies**, 23(5), 2024-2059, 2010.
- Ljungqvist, A., "Conflicts of Interest in Sell-Side Research and the Moderating Role of Institutional Investors. **Journal of Financial Economics**, 85, 420-56, 2007.
- Maynard, T. H, "Spinning in a Hot IPO - Breach of Fiduciary Duty or Business as Usual?", **William and Mary Law Review**, 43(5), 2023-2092, 2002.
- McGee, R. W, "Analyzing Insider Trading from the Perspectives of Utilitarian Ethics and Rights Theory", **Journal of Business Ethics**, 91(1), 65-82, 2009.
- Mehran, H. ve Stulz, R., "The Economics of Conflicts of Interest in Financial Institutions", **Journal of Financial Economics**, 85, s.267-296, 2007.
- Mintz, S., **Cases in Accounting Ethics and Professionalism**, 2nd edition, New York: McGraw-Hill, 1992.
- Mishkin, F., "Policy Remedies for Conflicts of Interest in the Financial System", Presented at the Conference, Macroeconomics, Monetary Policy and Financial Stability: A Festschrift for Charles Freedman, National Bureau of Economic Research, <http://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/09/remedies.pdf>, 2010.
- Palazzo, M. ve Rethel, L., "Conflicts of Interest in Financial Intermediation", **Journal of Business Ethics**, 81, 93-207, 2008.
- Sanderson, K., "Research Analysts' Conflicts of Interest: A Global Solution", **Journal of Investment Compliance**, 3(4), 56 - 63, 2002.
- Şengür, E.D. ve Püskül, Ö. S., "İMKB Kurumsal Yönetim Endeksindeki Şirketlerin Yönetim Kurulu Yapısı ve İşletme Performansının Değerlendirilmesi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 31, 33-50, 2011.
- Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği (TSPAKB), **Türkiye Sermaye Piyasası**, İstanbul: Paragraf Basım Sanayi, 2010.
- Ülgen, H. ve Mirze, K., **İşletmelerde Stratejik Yönetim**, İstanbul: Arkan, 2007.
- Velasques, M., **Business Ethics, Concepts and Cases**, Forth edition, New Jersey: Prentice hall, 1998.
- Walter, I., "Conflicts of Interest and Market Discipline Among Financial Service Firms", **European Management Journal**, 22(4), 361-376, 2004.
- Walter, I., "Reputational Risk and Conflicts of Interest in Banking and Finance: The Evidence So Far", Faculty & Research Working Paper, INSEAD Working Paper Series, 2007.

İŞ ETİĞİNİN GELİŞİMİ (İŞ ETİĞİNİN TARİHÇESİ)

Esra BULUT*

Her toplum, tarih sürecinde, eylemlerinin ve yaşama şeklinin bir sorgulayıcısı olarak etik ilke ve kurallar oluşturmuş; bu kurallar ve ilkeler doğrultusunda günlük yaşamlarındaki etik ikilemleri çözme yoluna gitmişlerdir. Buna paralel olarak; insanlık tarihi kadar eskiye dayanan iş hayatı, içinde bulunulan toplumun özelliklerine ve hayat tecrübelerine göre şekillenmektedir. Bununla birlikte; iş hayatında yaşanan gelişmelere bağlı olarak, etik konuların anlaşılmasında ve etik sorunların çözümünde bireylerin hayat tecrübeleri yetersiz kalmaya başlamış ve işletmeler iş hayatının yapısına uygun ilke ve kurallar oluşturmak zorunda kalmışlardır. İşletmeler büyüdükçe, işletme çevreleri ve paydaş grupları da çeşitlenmiş ve “iş etiği” kavramı önemli bir gündem konusu haline gelmiştir.

İş etiği, iş dünyasındaki davranışlara rehberlik edecek standartlar, değerler ve ahlaki ilkelerden oluşmaktadır. İlkeler, universal ve mutlak davranışlara özel sınırlar çizmekte ve genellikle kurallara temel teşkil etmektedir. Değerler ise sosyal olarak

* Öğretim Görevlisi Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Vakfıkebir Meslek Yüksekokulu.

güçlendirilmiş normları geliştirmektedir.¹ De George'a göre, iş etiği bir alan olarak, iş dünyasının etik bir perspektiften sistematik olarak çalışılmasını ifade etmektedir. İş etiği, bu anlamda, iç içe geçmiş üç farklı aşamanın analizini kapsamaktadır. İlk aşama, toplum üzerindeki etkilerinin değerlendirildiği genel ekonomik ve politik bir sistemin etik analizini kapsamaktadır. İkinci aşama, söz konusu ekonomik ve politik sistem içerisinde iş etiği, işletmelerin ana faaliyetleri ve yan faaliyetleri de dâhil olmak üzere, işletmelerin ahlaki durumunu ve yapısını analiz etmektedir. İş etiği, son aşama olarak, işletmelerde bireylerin faaliyetlerini, rollerini, eylemlerini ve diğer hak ve sorumluluklarını ahlaki bir bakış açısıyla analiz etmektedir.² Bu bağlamda iş etiği, sadece işletmelerin kurumsal etik anlayışı ile değil, işletme çevresi bireyler, paydaşlar ve toplumu da içine alan bir etik düzenleme sistemini ifade etmektedir.

İş etiğinin gelişimi, insan doğasıyla ilgili varsayımlardan yola çıkan kurallar ve ilkeler sunan yaklaşımlar zemininde şekillenerek günümüzde devam etmektedir. Bu yaklaşımlar ise, eylemleri ve sonuçlarını “iyi veya kötü”, “doğru veya yanlış” gibi belirli bakış açılarıyla değerlendirmiş, zamanla ilkelerinin geçerliliği eleştirilere uğramış ve yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunun yanında din ve gelenekler de iş etiğinin gelişimine uzunca bir süre rehberlik etmiş; ancak işletmelerin sosyal rollerinin değişmesiyle piyasaya uygun iş etiği çerçevesi çizmek zorunluluk haline gelmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle piyasa, güç ve yetkiyi özel sektöre devretmiş ve istihdam, sermaye, üretim alanları ve teknolojideki gelişmelerle birlikte işletmelerin sosyal bir aktör olarak rolleri artmıştır. Bunlara bağlı olarak; işletmelerde yaşanan etik ihlalleri, iş etiğinin gelişiminde yeni bir evreyi şekillendirmeye başlamıştır.

İş etiğinin tarihi, iş etiğinin nasıl tanımlandığına bağlıdır. İş etiği kavramı, farklı ülkeler için farklı anlamlarda kullanılıyor olsa

-
- 1 O. C. Ferrell, J. Fraedrich ve L. Ferrell, **Business Ethics: Ethical Decision Making and Cases**, 8.Baskı, South Western-Cengage Learning, 2011, s.7.
 - 2 R. De George, “There is Ethics in Business Ethics; But There’s More As Well”, **Journal of Business Ethics**, 8, 337-339, 1989, s.337.

da, günümüzdeki kullanımı Amerika Birleşik Devletleri(ABD)'nde ortaya çıkmış ve 1970'lerde ABD'de yaygınlık kazanmıştır. Avrupa ve Japonya, iş etiğ kavramı ile 1980'lerde karşılaşmış ve bu ülkelerde iş etiğinin gelişmesi, sosyal-politik-ekonomik yapıdaki özelliklere bağlı olarak Amerika'da olduğundan farklılık göstermiştir. İş etiğ, bu gelişmelerin ardından, bir takım yollarla dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır. İş etiğinin dünya çapında yaygınlık kazanması ise 2000 yılında Birleşmiş Milletler'in resmi olarak Global Sözleşme'yi başlatmasıyla olmuştur.³

İş Etiğinin Temeli: Kuramsal Yaklaşımlar

Bireyler, günlük yaşamında deneyimlemiş olduğu eylemlere ilişkin “iyi veya kötü,” “doğru veya yanlış” şeklinde yargılarda bulunurken bazı ikilemler yaşayabilir. İş hayatında ise bu durum karşılaşılan konuların karmaşıklığına bağlı olarak, bireyleri daha zor durumda bırakabilmektedir. Bu nedenle, bireyler ikilemlerden kurtulabilmek ve eylemlerini meşrulaştırmak adına, ilke ve prensiplere ihtiyaç duymaktadırlar. Bireyler, bu ihtiyacı gidermek için etik yaklaşımlara başvurumaktadırlar. Bu durumda akıllara şu soru gelmektedir; her duruma uygulanabilecek, bizi genel sonuçlara ulaştırabilecek ilkeler bütününe sahip etik bir yaklaşımdan söz edilebilir mi? Bu soruya cevap bulmak, tek bir yaklaşım açısından bakıldığında mümkün değil gibi görünse de, eylemlerin niteliğine bağlı olarak geliştirilen bir yaklaşım karmaşısıyla sorunlar ve etik ikilemlerin çözülmesi mümkün olabilir. Gerek günlük hayatta, gerek iş hayatında başvurulabilecek etik yaklaşımları kendi içinde geleneksel yaklaşımlar, görecelik yaklaşımı ve modern yaklaşımlar olarak üçe ayırmak mümkündür.

3 R. T. De George, “A History of Business Ethics,” Markkula Center for Applied Ethics, [http://www.scu.edu/ethics/practicing/focusareas/business/conference/presentations/business, \(01.08.2013\).](http://www.scu.edu/ethics/practicing/focusareas/business/conference/presentations/business, (01.08.2013).)

Geleneksel Yaklaşımlar

Geleneksel yaklaşımlar, bireylerin hem özel hayatında hem de iş hayatında karşılaştıkları etik ikilemleri çözebilmek adına, belirli bir yaklaşımla oluşturulmuş ilkeler ve kurallar sunmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar, işletme içinde etik davranışlara yönelik kararlar alırken, insan doğasıyla ilgili varsayımlardan yola çıkan normatif bir yaklaşım benimsemektedirler. Geleneksel yaklaşımlar, sorunları çözerken önceliği “eylem” ve “eylemlerin sonuçları” na vermektedir. Bu anlamda geleneksel yaklaşımlar teleolojik (sonuca odaklı) ve deontolojik (sonuca odaklı olmayan) yaklaşımlar olmak üzere kendi içinde ikiye ayrılmaktadır.

Teleolojik Yaklaşım:

Bireyler, eğer bir eylemin sonuçlarına dayalı olarak kararlar alıyorsa, teleolojik yaklaşıma başvuruyorlar demektir. Teleolojik yaklaşımlar işletme içinde yönetici ve çalışanların davranışlarını, yapılan eylemlerin sonuçlarına göre değerlendirirler.⁴ Hunt ve Vitell'e göre teleolojik yaklaşım süreci, eylemlere ilişkin değerlendirme yaparken şu dört kurguyu dikkate almaktadır: Her bir paydaş için her bir eylemin alternatif algılanan sonuçları, her bir sonucun her bir paydaş için ortaya çıkabileceği ihtimali, paydaşlara önem verilmesi ve eylemlerin sonuçlarının istenilip istenilmemesi.⁵ Neticede; teleolojik yaklaşımlar, eylem ve davranışların sonuçlarıyla ilgilenen ve kararlarını sonuçlar üzerinden değerlendiren yaklaşımlardır. Bu anlamda teleolojik yaklaşımlara sonuca odaklı (consequentialist) yaklaşımlar da denilmektedir.

Teleolojik yaklaşımlar, değerlerin kimin açısından ele alınacağına bağlı olarak egoizm ve faydacılık olmak üzere iki yaklaşımla karar vermektedir.⁶ Bu iki yaklaşım, gerek günlük

4 Ö. Torlak, *Pazarlama Ahlakı*, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2006, s.122.

5 S. D. Hunt ve S. J. Vitell, “The General Theory of Marketing Ethics: A Revision and Three Questions”, *Journail of Macromarketing*, 26 (2), 2006, s.145.

6 H. Kapu, “Akademik Bir Disiplin Olarak İş Ahlakı”, Sabri Orman ve Zeki Parlak (Ed.), *İşletmelerde İş Ahlakı*, içinde (52-114), İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:23, 2009, s. 66.

yaşamda, gerek iş hayatında eylemlere ilişkin alınmış olan kararları “doğru” veya “yanlış” olarak değerlendirirken, sonuçları iki farklı açıdan ele almaktadırlar. Egoizm, karar alıcı açısından sonuçları değerlendirirken, faydacı toplum için daha geniş sosyal sonuçlara odaklanmaktadır.⁷

Tablo 1. Teleolojik Yaklaşımlara İlişkin Özellikler

	Bencilik(Egoizm)	Faydacılık
Katkıda bulunanlar	Adam Smith	Jeremy Bentham ve John Stuart Mill
Anlayış	Bireysel çıkarlara odaklıdır.	Önemli olan sosyal sonuçlardır
Amaç	Bireysel çıkarları sağlamak.	Herkes için iyiliği sağlamak
Kurallar	Eylemin sonucu birey çıkarları ile uyuşup uyuşmamasına göre değerlendirilir.	Kural/Eylem faydacılığı
İnsan anlayışı	İnsanlar sınırlı bilgi sahip aktörlerdir.	İnsanlar acıdan kaçmaktadır
Türü	Sonuca odaklı	Sonuca odaklı
Örnek olay	Şirket hisselerinin değerini yükseltmek için ilgili taraflara yanlış bilgi vermek	Çocuk işçi çalıştırarak maliyetleri azaltmak, her ne kadar çocuk işçilere zarar verse de tüketiciler ve işletme adına en büyük faydayı sağlamaktadır.

Kaynak: A. Crane ve D. Matten, *Business Ethics: A European Perspective*, New York: Oxford University Press, 2004, s. 80.

Eylemlerin etik olup olmaması konusunda faydacı bir yaklaşımla karar verilirken, herkes için en iyi faydayı sağlayabilecek durumlar tespit edilip seçilmeli ve ortaya çıkan sonuçlar topluluğu oluşturan her birey için ele alınıp değerlendirilmelidir. Bu durum, Tablo 1’de özetlendiği gibi en fazla kişiye en fazla faydayı sağlayan, sosyal sonuçlar doğuran eylem tercih edilmelidir. Burada eylemin etik olmasının ölçütü ne kadar çok kişiye fayda sağladığıdır. Egoizm yaklaşımında ise, eylemin etik olup olmaması bireysel menfaatlere dayanmaktadır ve eylem eğer eylemi gerçekleştiren kişiye en fazla faydayı sağlıyorsa

7 A. Crane ve D. Matten, *Business Ethics: A European Perspective*, New York: Oxford University Press, 2004, s. 80.

etik kabul edilmektedir. Yani yaklaşımın özü bireysel çıkarlara dayanmaktadır. Egoizm yaklaşımında diğer bireylerin çıkarları pek dikkate alınmamaktadır ve bu durum etik felsefeciler açısından genel etik ilkelerine aykırı kabul edilerek eleştirilmekte ve reddedilmektedir.⁸ Egoizm yaklaşımı, iş hayatında gerek çalışanlar açısından bireysel çıkarlar olarak, gerek yöneticiler açısından hem bireysel hem de şirket çıkarına yapılan eylemlerde kendini gösterebilir. Örneğin bir üst düzey yönetici yatırımcılara şirket lehine yanıltıcı bilgi vererek şirket hisselerinin aşırı değerlendirilmesini sağlayabilir. Bu durumda yatırımcıların menfaatleri tamamen göz ardı edilmiş olur ve bu durum da etik değerler ile pek örtüşmez.

Faydacılık yaklaşımı, eylem ve kural faydacılığı olmak üzere kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Eylem faydacılığında bireyler harekete geçmek için herkes için en iyiyi sağlayacak durumları gözetirken,⁹ kural faydacılığında ise toplumun mutluluğunu arttıracak ahlaki kurallar göz önünde bulundurulmaktadır.¹⁰ Eylem faydacılığında farklı eylemler arasından kararlar alınırken hangisinin en fazla kişiye en yüksek faydayı sağladığı esas alınmaktadır. Bu durum ise zaman zaman bazıları için zararlı olacak eylemlerin seçilmesine neden olabilmektedir. Örneğin, çocuk işçi çalıştırmak. Özellikle Çin gibi nüfusu yoğun olan bölgelerde çocuk işçi çalıştırmak bir yandan maliyetleri azaltıp ürünün daha ucuza üretilmesini sağlarken, diğer yandan çocuklar için zararlı sonuçlar doğurmaktadır. Kural faydacılığında ise en iyi eylem en fazla faydayı sağlayan kurala göre değerlendirilir. Örneğin, birey yalan söyleyerek en yüksek faydayı sağlayacaksa, kurallara göre yalan söyleyebilir. Bu değerlendirme kuralları anlamsız hale getirmektedir. Gerek eylem faydacılığında gerek kural faydacılığında olduğu üzere, eylemlerin iyi veya kötü oluşundan ziyade olayların sonuçlarına odaklanılarak en çok sayıda kişiye en yüksek fayda esas alınarak de-

8 Ç. Kirel, Örgütlerde Etik Davranışlar, Yönetimi ve Bir Uygulama Çalışması, Eskişehir-Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1211, 2000, s. 32-42

9 Ş. Özgener, İş Ahlakının Temelleri: Yönetimsel Bir Yaklaşım, 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 40-41.

10 M. Arslan, İş ve Meslek Ahlakı, Ankara Nobel Yayınları, 2001, s. 21-22.

ğerlendirme yapılmaktadır. Bu durumda eylemin niteliği biraz önemini kaybetmektedir. Aynı zamanda eylemlere ilişkin kararlar aslında eylemin tüm tarafları açısından değil, en çok sayının faydası ele alınarak değerlendirildiğinden, kararlar tek taraf açısından ele alınmaktadır.

Deontolojik Yaklaşım:

Deontolojik yaklaşım, kararları yöneten kurallar ve ilkelere dayalıdır. Yani bu yaklaşıma göre eylemi doğru yapan sadece eylemin sonuçlarının iyiliği veya doğruluğu değil, eylemin dayandığı kurallar ve ilkelerdir.¹¹ Bu anlamda bir eylem veya davranışın doğruluğu ve etik olup olmadığını değerlendirirken, eylemin sonuçları üzerinden karar veren teleolojik yaklaşımın aksine, deontolojik yaklaşım eylem üzerinden kararı değerlendirmektedir. Bu anlamda deontolojik yaklaşıma sonuç odaklı olmayan (non-consequentialist) yaklaşım da denilmektedir.

Deontolojik yaklaşımlar, insan tabiatını, insanın yarattığı özelliklerini ele alır ve bununla birlikte insanın yaşamı boyunca edindiği karakteristik özelliklerin insan davranışına yön vereceğini kabul eder.¹² Deontolojik yaklaşım sürecinde birey, önce etik problemi çözmeye yönelik her bir alternatif eylemin ima ettiği davranışın doğruluk veya yanlışlığını değerlendirir. Karşılaştırma sürecinde her bir alternatifi önceden doğrulanmış deontolojik normlarla karşılaştırır ve kararını ona göre verir. Bu normlar dürüstlük gibi kişisel değerler ve bireylere adil davranma gibi etik davranış kurallarını ifade etmektedir.¹³ Deontolojik normlar, farklı bir yaklaşımla, Donaldson ve Dunfee tarafından “birleştirici sosyal sözleşmeler teorisi”nde tanımlandığı gibi üniversal normlar (hiper normlar) ve yerel normlar (local normlar) olmak üzere ikiye ayrılarak da tanımlanmaktadır. Üniversal normlar, tanımsal olarak, daha basit ahlaki normları değerlendirmeye rehberlik edecek, insanın var oluşuna ait dinsel, felsefi ve kültürel inançlar gibi esas ilkeleri ifade etmektedir.

11 Özgener, a.g.e., s.42.

12 Torlak, a.g.e., s. 126.

13 Hunt ve Vitell, a.g.e., s. 3.

Üniversal normlar, bu anlamda faydacılık yaklaşımı ve Kant'ın deontolojisi teorilerinden hangisinin en iyi teori olduğu sorusunu cevaplamaya çalışmamakta; aksine, kabul edilebilir tüm teorilerden destek almaktadır.¹⁴

Tablo 2: Deontolojik Yaklaşımlara İlişkin Özellikler

	Görev ahlakı	Haklar yaklaşımı	Adalet yaklaşımı
Katkıda bulunanlar	Immanuel Kant	John Locke	John Rawls
Anlayış	Kurallar önemlidir	İnsan hakları korunmalı ve bu haklara saygı duyulmalıdır	Herkes eşittir
Amaç	Kuralları uygulamak	Birey haklarının sağlanması için gerekli önlemler alınmalıdır (İnsan hakları Bildirgesi gibi)	Faydalar bireylere eşit dağıtılmalıdır
Kurallar	Herkes birbirine karşı görevlerini yerine getirmelidir	İnsan haklarına saygı duyulmalıdır	Fayda ve maliyetlerin tarafsız dağıtılması kurallarına uyulmalıdır
İnsan anlayışı	Bireyler kendi kurallarını koyabildiği ölçüde özgürdür	İnsan hakları önemlidir	Birey karakteri ve motivasyonu önemlidir.
Türü	Sonuçsalıcı olmayan	Sonuçsalıcı olmayan	Sonuçsalıcı olmayan
Örnek	Her işletme çalışanlarına sosyal güvence sağlamak gibi olanaklar sunulmalıdır	Her tüketicinin ürünler hakkında doğru bilgi alma hakkı vardır	İşyerlerinde eşit işe eşit ücret ödenmelidir

Kaynak: Andrew Crane ve Dirk Matten, **Business Ethics: A European Perspective**, New York: Oxford University Press, 2004, s. 80.

Tablo-2'de görüldüğü üzere deontolojik yaklaşım kendi içinde görev ahlakı, haklara dayalı yaklaşım ve adalet yaklaşımı olmak üzere ayrılmaktadır. Etik olayları kişisel çıkarlardan tamamen ayrı tutan Kant'ın görev anlayışına göre; birey sadece fayda, mutluluk ve zevk için etik davranmamalıdır. Birey için önemli olan doğruluk ve mutluluğu hak edebilmek olmalıdır.¹⁵ Kant'a göre

14 T. Donaldson ve T. W. Dunfee, "Towards A Unified Conception of Business Ethics Integrative Social Contracts Theory", **Academy of Management Review**, 19 (April), 252-284, 1994, s.265.

15 Arslan, a.g..e., s.12-13.

birey, kişilik anlayışını ve bağımsız davranabilme kabiliyetini geliştirebilmek için çalışmalıdır. Kant'ın "çalışma" kavramına bakış açısıyla yola çıkan Bowie "anamlı çalışma" (meaningful working) kavramının içeriğini şu şekilde özetlemektedir: (1) bireylerin çalışmayı özgürce kabul etmesi, (2) bireyin kendi öz-yönetimini ve bağımsızlığını geliştirebilmesi, (3) bireyin mantıki kapasitesini geliştirebilmesi, (4) çalışanlara fiziksel refah için yeterli ücret sağlanabilmesi, (5) çalışanların ahlaki değerlerini geliştirebilmesi ve (6) çalışanların mutluluğu nasıl yakalayacağı konusunda yol gösterebilecek bir çalışma şekli olması.¹⁶

İş etiğine Kant yaklaşımı ile bakan bir yönetici, "anamlı çalışma" yı geliştirecek ahlaki yükümlülükleri de hesaba katmalıdır. Bu anlamda yöneticiler ona uygun çalışma alanları oluşturmalarıdır. Bu şekilde, Kant'ın bakış açısıyla Bowie'ye göre etik bir kurum gerçek anlamda çalışanlarına insani olarak yaklaşmalıdır. Çünkü yöneticiler, ancak gerçek anlamda insani bir yaklaşım benimsemeleri durumunda çalışanların kendilerine olan saygılarını onurlandırmış olacaktırlar. Bunun sağlanabilmesi için de çalışanların kendi isteklerini sağlayacak kadar kendilerine özgürlük tanınmalıdır. Örneğin, çalışanlar ancak yeterli ücret alabilirlerse kendi isteklerini sağlayabilecek özgürlüğü elde edebileceklerdir.¹⁷

Kant'ın ödev yaklaşımı birey özgürlüğü, insana saygı ve görevler üzerine yoğunlaşırken; bazı deontolojik yaklaşımlar da haklar üzerine yoğunlaşmıştır. Evrensel düzeyde ele alınan ve bağlayıcı kurallar haline getirilen haklar yaklaşımı, İnsan Hakları Bildirgesi ile somutlaştırılarak günümüzde etik ve politik açıdan en önemli kaynak haline gelmiştir.¹⁸ Haklar yaklaşımı, eğitim hakkı, yaşama hakkı, özgürlük hakkı, adalet hakkı, vicdan özgürlüğü, inanç özgürlüğü hakkı gibi insan haklarını ele almaktadır. Haklar yaklaşımı, bireylerin çalışma hayatında tarih boyunca edinmeleri gereken bazı haklarını kullanamadıkları düşüncesiyle birlikte gelişmiştir. İş hayatına yönelik haklar yak-

16 N. E. Bowie, "A Kantian Theory of Meaningful Work", *Journal of Business Ethics*, 17, 1083, 1092, 1998, s.1083.

17 Bowie, a.g.e., s. 1085.

18 S. Bayrak, *İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk*, Beta Yayınları, 2001, s. 12-13.

laşımının amacı, bireylerin yönetilen konumda sahip oldukları hakların kendilerine verilmesini sağlamaktır.¹⁹

Haklar yaklaşımının üç temel özelliği bulunmaktadır²⁰: (1) Toplumun her kesiminde insan haklarına saygı duyulması, (2) bireylerin sahip oldukları hakları eşit düzeyde ve bağımsızca savunabilmesi ve (3) birey davranışına etik bir zemin hazırlanması. Bireylerin birbirlerine karşı görevleri olduğunu savunan haklar yaklaşımı, davranışları değerlendirip bunlara yönelik kurallar oluşturmada davranışların sonuçlarının değerlendirilmesi görüşünü reddetmektedir. Bu anlamda haklar birey bakış açısını ifade etmektedir. İş hayatında haklar yaklaşımının önermeleri, bireylerin birey olmalarından kaynaklanan haklarla örtüşmektedir. Örneğin firmalar ürettikleri ürünlerle ilgili tüketicilere doğru bilgi vermelidirler ve bu bilgiyi doğru bir şekilde almak tüketicinin en doğal hakkıdır. Benzer şekilde; yatırımcılar da sahip oldukları menkul kıymetlere ilişkin şirket raporlarındaki bilgilere bakmak ve incelemek hakkına sahiptirler.

Hem özel hayatta hem iş hayatında kararların alınmasında günümüzde de önemini koruyan ve haklar yaklaşımıyla birbirini tamamlayan bir başka yaklaşım, adalet yaklaşımıdır. Herkes için eşitlik prensibinden yola çıkan adalet yaklaşımına göre, eylemlerin sağladığı faydalar ve maliyetler eşit ve tarafsız bir şekilde dağıtılmalıdır. Özellikle iş etiği konusunda karşımıza çıkan dağıtıcı adalet yaklaşımına göre, iyi ve kötü birbirinden ayrılmalı ve eyleme katılan üyelere katkıları oranında ödül veya ceza verilmelidir. İş hayatında adalete uygun davranan işletmeler insan kaynakları açısından zenginleşir, piyasadaki itibarını artırır ve bu şekilde işletmenin uzun dönemli amaçlarına hizmet edilmesi sağlanmış olur.²¹ Bu anlamda yöneticiler, çalışanlarının ücretlerini ve diğer sosyal olanaklarını değerlendirirken, eşit durumdaki çalışanlara haklarını adil bir şekilde dağıtmalıdır.

Geleneksel yaklaşımlarla ilgili olarak; soyut olmaları, ahlaki sadece bazı yönlerden ele almaları, objektif ve rasyonel olmaları

19 Torlak, a.g.e., s.127.

20 Kirel, a.g.e., s.37.

21 Arslan, a.g.e., s.15-16.

bakımından bazı eleştiriler bulunmaktadır. Öyle ki yöneticiler açısından fazla kuramsal bulunmaktadırlar. Yapılan eleştirilere göre, yöneticiler iş hayatında karşılaştıkları somut problemleri çözerken işin kendine has, göz önünde bulundurulması gereken kurallar ve prensipleri daha elverişli bulmaktadırlar.²²

Görecelilik Yaklaşımı

Geleneksel yaklaşımlar, eylemlere ilişkin değerlendirmelerinde objektif bir bakış açısı taşımaktadır. Bu durum ise subjektif bir bakış açısına sahip olan görecelilik yaklaşımıyla aralarında bir zıtlık oluşturmaktadır. Tablo 3'teki özelliklerinde de görüldüğü üzere, iş etiğine farklı bir yaklaşım olarak görecelilik yaklaşımı “ahlaki bakış açısına göre” değişebilecek “doğru” ve “yanlış” kavramları üzerinde durmaktadır. Görecelilik yaklaşımına göre ahlaki bakış açıları arasında farklılıklar vardır ve bu farklılıklar ne bilgi kavramına ilişkin kurallar takip edilerek ne de uygulamada ortadan kaldırılamaz.²³

Tablo-3: Görecelilik Yaklaşımına İlişkin Özellikler

	Görecelilik yaklaşımı
Katkıda bulunanlar	İlk çağ felsefesinde sofistler
Anlayış	Ahlak kuralları bireyden bireye, toplumdaki topluma değişebilir
Amaç	Her birey kendi ahlaki değerleri doğrultusunda davranmalı
Kurallar	Ahlaki kurallar toplumla ilişkili olarak değişebilir
İnsan anlayışı	Birey sosyal rolünün gereklerini taşımalıdır
Örnek	ABD'de rüşvet almak yasalara aykırı kabul edilirken, hediye vermek yasalar açısından bir aykırılık teşkil etmemektedir. Bu durumda eğer bir şirket ABD'de ihale almak için hediye verirse ABD'ye göre bu doğru bir davranış olarak kabul edilirken, başka bir ülke açısından rüşvet diye tanımlanabilecek ve etik olmayan bir eylem olarak kabul edilebilecektir.

22 Crane ve Matten, a.g.e., s.95; B. K. Burton ve C. P.Dunn, “Feminist Ethics As Moral Grounding for Stakeholder Theory”, *Business Ethics Quarterly*, 6 (2), 133-147, 1996, s.134.

23 K. J.P. Quintelier ve Daniel M. T. Fessler, “Varying Versions of Moral Relativism: The Philosophy and Psychology of Normative Relativism”, *Springer Biol Philos*, 27, 95-113, 2011, s. 96.

Görecelilik kuramında birey, grup üyelerinin davranışlarını izler ve söz konusu davranış üzerindeki fikir birliğini tanımlamaya çalışır. Eğer eylemin doğru ve etik olduğu kararlaştırılmışsa varılan fikir birliği olumludur. Fakat bu durum her zaman geçerli olmayacaktır. Çünkü şayet grup üyelerinde bir değişiklik olursa, eylemin doğruluğu veya yanlışlığı, gruba bağlı olarak değişebilecektir. Görecelilik yaklaşımı kendi içinde kültürel (tanımlayıcı), meta-etik ve normatif görecelilik olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Kültürel göreceliliğe göre; değerler, normlar ve kurallar kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Yani bir kültür için doğru olan bir eylem başka bir kültür için yanlış kabul edilebilmektedir. Kültürel görecelilik eylemlere ilişkin etik gerekçeler konusunda soruları yanıtlanamamakta, bu durumda karşımıza meta-etik görecelilik kuramı çıkmaktadır. Buna göre her birey olayları kendi açısından değerlendirmektedir ve değerler sistemiyle bireyler arasındaki etik tartışmaları çözebilecek objektif bir yol bulunmamaktadır. Bireyler açısından durum değerlendirildiğinde ise normatif göreceliliğe göre her bireyin düşünceleri en az diğer bireyin ki kadar iyidir²⁴. Sonuçta görecelilik kuramı, bireyden bireye, toplumdaki topluma, kültürden kültüre eylemlerin değerlendirilmesine yönelik yargıların farklılıklar gösterebileceğini ortaya koymakta ve bu değer yargıları sübjektif bakış açılarını yansıtmaktadır.

Görecelilik yaklaşımı, diğer yaklaşımlarla karşılaştırıldığında, iş hayatında üzerinde pek durulmamasına rağmen özellikle son yıllarda küreselleşmenin bir boyutu olarak uluslararası ticaretin artmasıyla önem kazanmaya başlamıştır. Öyle ki, işletmeler günümüzde maliyet avantajı sağlamak veya yatırım amaçlı olarak farklı ülkelerde faaliyet göstermeye başlamış ve bunun sonucunda çalışan ve müşteri olarak farklı kültürlerle hizmet eder olmuşlardır. Neticede işletmeler, faaliyet gösterdikleri ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ve kültürlerini göz önünde bulundurmak zorunda kalmışlardır. Görecelilik yaklaşımına göre, örneğin bir işletme ekonomik açıdan az gelişmiş bir ülkede faaliyet

24 Ferrell, Fraedrich ve Ferrell, a.g.e., s. 160.

gösterirken, ülkenin gelişmişlik düzeyini ileri sürerek işçilere sunulması gereken sosyal hakları görmezden gelemez.²⁵

Modern Yaklaşımlar

Geleneksel yaklaşımların işlevselliğine ilişkin yapılan eleştirilerle beraber, iş etiğinin küreselleşen iş dünyasıyla değişen işlevselliği yeni yaklaşımları gündeme getirmektedir. Tablo-3'te görüldüğü üzere bu yaklaşımlar modern yaklaşımlar adı altında koruyucu (feminist) yaklaşım, postmodern yaklaşım, erdem yaklaşımı ve söylem etiği olmak üzere dörde ayrılmaktadır.²⁶

Tablo 4: Modern Yaklaşımlara İlişkin Özellikler

	Koruyucu Etik	Postmodern Etik	Erdem Etiği	Söylem etiği
Katkıda bulunanlar	John Stuart Mill (Eşi Harriet Taylor Mill'den etkilenmiştir), Simone De Beauvoir	Foucault, Derrida, Lyotard, Rorty	Sokrates, Platon, Aristoteles, Epikür	Habermas
Anlayış	Eylemde bulunurken başkalarına olan etkileri ve ilişkilerde göz önünde bulundurulmalı	Ahlaki dürtüler önemlidir	Eylemde bulunurken ahlakilik sorulanmalı	Problemleri çözebilecek normlar tespit edilmeli
Amaç	Sosyal ilişkileri korumak ve zarar vermekten kaçınmak	Mantık ve ahlak arasındaki ilişkiyi sorgulamak	Bireylerin mutluluğunu sağlamak	İnsanı özgürleştirmek
Kurallar	Uyum içinde sağlıklı ve sorumlu ilişkiler kurulmalı	Eylemleri iyi veya kötü olarak değerlendirebilecek tek ve evrensel gerçek yoktur	Bireyler erdemli ve dürüst davranmalı	Anlaşma için iletişimsel eylem önemli
İnsan anlayışı	Sosyal ilişkilerde birbirine bağımlı bireyler	Eylemleri sorgularken sezgilerine de yer veren bireyler	Kendini mutlu edebilecek eylemleri seçen bireyler	İletişimle sorunlarını çözen bireyler
Türü	Modern yaklaşım	Modern yaklaşım	Modern yaklaşım	Modern yaklaşım

25 Torlak, a.g.e., s. 130.

26 Crane ve Mattan a.g.e., s.96.

Örnek olay	<p>Örnek olay: "A" Amerikan şirketi tekstil işiyle uğraşmaktadır. Şirket yaklaşık 40 yıldır faaliyet göstermekte ve giysilerin üretilmesi aşamasında üçüncü dünya ülkelerinden faydalanmaktadır. Şirketin yeni uluslararası ticaret başkanı üretim yerlerini gezmek üzere fabrikaları ziyaret etmekte ve Pakistan'da farklı bir deneyim yaşamaktadır. Öyle ki başkan Pakistan'a gittiğinde fabrikalarda dikim işlemlerini gerçekleştiren birçok kadın işçi ve yanlarında kız çocukları, yani çocuk işçiler görmektedir. Başkan bu durumdan hoşlanmamakta ve düşüncelerini Pakistan satın alma müdürüyle paylaşmaktadır. Satın alma müdürü ise bunun ülke koşullarında çok normal olduğundan ve ucuz işgücü yarattığından bahsetmektedir. Fabrikada çalışan çocuklar her ne kadar kaliteli ve çok iyi iş çıkarıyor olsalar da kendilerini bir ödeme yapılmamakta sadece ailelerine ücret ödenmektedir. Ayrıca satın alma müdürü, kız çocukları için diğer alternatifler düşünüldüğünde (hizmetçilik yapmak, daha ağır koşullardaki işlerde çalışmak, evde nakış yapmak gibi) yaptıkları işten memnun olduklarını da belirtmektedir. Başkan durumun şirket etik ilkeleriyle uyummadığının farkındadır ve durumu kabullenememektedir. Bunun yanında bu etik ikilemi çözmek için gerçekten ne yapması gerektiğini de bilmemektedir.*</p> <p>Başkan'ın içinde bulunduğu etik ikilemin çözümü açısından modern kuramlar nasıl bir yaklaşımda bulunacaklardır?</p> <p>Koruyucu etik açısından durum değerlendirildiğinde, Başkan ülke koşulları, çocuk işçi çalıştırma ve duruma ilişkin detaylı bilgi edinmelidir. Çocukların bu işi yapmaktan gerçekten mutlu olup olmadıkları, aileleri tarafından çalışmaya zorlanıp zorlanmadıklarına ilişkin bilgi edinmelidir. Bunun yanında ücretlerin ne kadarlık kısmının çocuklar için harcandığı ve çocukların çalışma eyleminin aile içi iletişimde sorunlara yol açıp açmadığı önemli konular olarak ele alınmalıdır.</p> <p>Postmodern yaklaşımçılar açısından Başkan sevgilerini de duruma dahil ederek, duruma ilişkin mantık ve etik arasında bir ilişki kurmaya çalışmalıdır. Çalışan kız çocuklarıyla duruma ilişkin sohbet edip onların duygu ve düşüncelerini öğrendikten sonra, durumu bir hayat tecrübesi olarak alıp etik bir yargı oluşturmaya çalışmalıdır.</p> <p>Erdem yaklaşımı açısından, Başkan, fabrikanın (varsa) 3. Dünya ülkelerindeki diğer fabrikaları da dahil olmak üzere satın alma müdürlerinden çocuk işçi konusunda ne yapılması gerektiğine ilişkin tavsiyeler alıp duruma olan ilgisini göstermelidir. Bunun yanında ailelere yüksek ücret ödenmesini sağlayarak onların çocuklarını okula göndermelerini sağlayabilir ve bu bölgelerde okulların sayısını arttırmak adına girişimlerde bulunabilir.</p> <p>Söylem etiği açısından durum değerlendirildiğinde ise Başkan, çevre halkı, çalışan çocukların aileleri, şirket satın alma müdürleri, yetkili diğer kişiler ve şirketin pazarladığı ürünleri kullanan tüketicilerle bir araya gelerek duruma ilişkin iletişim yoluyla bir çözüm bulmaya çalışmalıdır.</p> <p>* M. Nichols, "Third-World Families at Work: Child Labor or Child Care?", <i>Harvard Business Review</i>, (January-February), 12-24, 1993, s.12-23.</p>
------------	--

Feminizm, bireyler arası cinsiyet nedenli eşitsizliklerin kaynağını anlamayı ve bununla nasıl mücadele edileceğine dair imkanlar oluşturmayı amaçlamaktadır. Feminist yaklaşımlar (koruyucu yaklaşım) ise cinsiyetçiliği meta-anlatılara dayanarak evrensel, özcü, köktenci bir tavırla, makro bakış açısıyla anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır.²⁷ Koruyucu etik, bireyin diğerlerine karşı bir şeyler hissetmesini ve onlara yardım etmesini, düşünme çeşitlerini ve tutumlarını, bireyin koruma güdüsünü oluşturan ahlaki duruş ve tutumları içermektedir.²⁸ Bu anlamda koruyucu etik empati, uyum ve sağlıklı sosyal ilişkilere öncelik tanyan, diğer bireyleri de gözeten ve soyut kuralların zararlarından kaçınan bir yaklaşımı ifade etmektedir.²⁹

Etik problemlerin çözümünde geleneksel yaklaşımlar adalet, tarafsızlık ve bunlarla uyumlu durumlar için başvurulabilecek kurallar ve ilkeler sunmaktadır. Bu yaklaşımlar ise Kant, Locke, Bentham, Smith ve Mill gibi erkek filozoflar tarafından oluşturulmuş ve savunulmuştur.³⁰ Geleneksel yaklaşımda erkek filozoflar, etik sorunlara hak perspektifinden bakmaktadır. Buna karşın, feminist yaklaşımda, farklı yaklaşımlarla etik sorunlara koruyucu açıdan bakılmaktadır. Bu anlamda hak etiği ile koruyucu etik arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Koruyucu etik geleneksel yaklaşımlardan haklar yaklaşımıyla kıyaslandığında; hak etiği, ahlaki değerlendirmeyi yaparken insanların her birini ayrı bir birey olarak değerlendirmekte; koruyucu etik ise, bireyleri birbiriyle bağlantılı ve ilişkili olarak ele almaktadır. İlave olarak; hak etiği, bireylerin başkalarına karşı yükümlülüklerini kendi özerkliğini koruyarak nasıl gerçekleştirebileceği ile ilgilenirken, koruyucu etikte başkalarının yükümlülüklerini koruyarak nasıl özerkliğe ulaşılacağı ile ilgilenilir. Hak etiğinde eşitlik, öncelik oluşturmakta; koruyucu

27 Z. Kara, "Küresel Cinsiyet Yapılanmasından Postmodern Feminizme", Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II, 1377-1390, 2012, s.1381.

28 A. Yazıcı, "Kantçı ve Feminist Etik Kuramlarda Bireysel Özerklik Tartışması", *Kayıt*, 11, 77-90, 2008, s.79.

29 Crane ve Matten, a.g.e., s.98.

30 A.g.e., s.98.

etikte ilişkilerin sürdürülmesi, öncelik taşımaktadır. Son olarak ahlaki yargılarda hak etiği duygulara olumsuz rol yüklenen koruyucu etik yapıcı rol yüklemektedir.³¹

Tüm bu özellikler göz önünde bulundurularak koruyucu etikin iş hayatına bakış açısı değerlendirildiğinde; örneğin küçük bir şehirde uzun süredir faaliyette olan bir fabrika ele alınırsa, fabrikanın faaliyet süresine bağlı olarak hissedar, çalışanlar ve yerel halk gibi bir paydaş grubu söz konusu olacaktır. Fabrikanın satılması söz konusu olursa, koruyucu bir yaklaşımla fabrika yöneticileri paydaşlarının çıkarlarını korumak adına yapılması gerekenleri yerine getirecektir. Üstelik fabrika hızlı bir şekilde satılırsa, koruyucu etik anlayışındaki yönetici değiş-tokuş işlemlerinin hemen gerçekleştirilmesi ihtiyacını hissedecektir.³² Görüldüğü üzere iş hayatında koruyucu yaklaşımla hareket edildiğinde, başkalarına karşı olan sorumluluklar göz önünde bulundurularak ve ilişkilerin devamlılığı esas alınarak hareket edilmekte ve özerkliğe ulaşılmaktadır.

Koruyucu etikte süregelen özcülük anlayışı, bir diğer yaklaşım olan postmodern yaklaşım tarafından eleştirilmektedir. Postmodern evren, meta-anlatuların çöktüğü, büyük söylevlerin geçerliliğini yitirdiği bir evrendir. Buna göre analiz edilebilecek eylemleri iyi veya kötü olarak değerlendirebilecek tek ve evrensel gerçek yoktur.³³ Postmodern etik, iş hayatını kişinin hayata bakışının bir parçası olarak görmektedir. Bu anlamda postmodern yaklaşım, etik olmaya karşı çıkmamakta, fakat yaklaşımlar yoluyla etik olana ulaşma konusunda geleneksel yaklaşımlara şüpheyile bakmaktadır. Postmodernizme göre, erdem yaklaşımında olduğu gibi, profesyonel ve kişisel etik arasında bir ayırım olmamalıdır. Postmodern etik, soyut yaklaşımlara güvenmemekte ve bireyin iş etiğine bakışını, onun hayata bakış açısının

31 Yazıcı, a.g.e.,s.78-80; M. Maier, "Gender Equity, Organizational Transformation and Challenger", *Journal of Business Ethics*, 16, 943-962, 1997, s.948-949.

32 Burton ve Dunn, a.g.e., s.144-145.

33 S.M. Sajjadi, "Explanation and Critique of the Principles of Postmodern Moral Education", *Educational Research and Review*, 2 6, 133-140, 2007, s.133-134.

bir parçası olarak ele almaktadır. Postmodern iş etiği düşünürleri, evrensel yaklaşımlara şüpheyle bakmaktadırlar ve modern karşıtlarından çok daha fazla karamsardırlar³⁴. Postmodern etikçilere göre;; etik karar alma, rasyonel olmayan bir sürece bağlıdır ve bu anlamda kontrol edilebilir ve önceden tahmin edilebilir değildir. Bu etikçiler, etik muhakemeyi sürekli öğrenmeyi gerektiren bir süreç olarak almaktadır. Mantık ve ahlak arasındaki ilişkiyi sorgulayan postmodern yaklaşım, insanları eylemlerini sorgularken sezgilerini de dinlemeye yönelten bir anlayışı benimsemektedir.³⁵

Diğer yaklaşımlarla karşılaştırıldığında, postmodern etik ile en çok ilişkili olan yaklaşım erdem yaklaşımıdır. Öyle ki, erdem etiği kendisi ve genellikle özgünlüğü için, postmodernizmin en iyi özelliklerini içselleştirme görevine uygun görünmektedir.³⁶ Birey mutluluğunu esas alan erdem etiği, etik olmayı insanın doğasını gerçekleştirmesinin bir koşulu olarak görmektedir. Buna göre; kişinin erdemli davranması, onun tercihine kalmış bir şey değil, kişinin mutlu olabilmesi için uyması gereken doğal bir zorunluluktur.³⁷ Yani bireyler eylemleri seçerken kendilerini mutlu edebilecek olan eylemleri seçmeli ve bunu gerçekleştirebilmek için de iyi ve sağlam bir karaktere sahip olmalıdırlar. Bireylerin kendisiyle, doğayla ve dünya düzeniyle uyum içinde yaşaması erdemli olmayı gerekli kılmaktadır.³⁸

Erdem etiği, eyleme odaklanan ve “ödev” ve “yükümlülük” anlayışına dayanan deontolojiyle; bir eylemin sonucuna odaklanan ve “fayda”, “mutluluk” ve “egoizm” anlayışına dayanan teolojik yaklaşımla görüş olarak ayrılmaktadır. Çünkü erdem etiği, önceliği “eylem”e değil, “eyleyene” vermektedir. Erdem etiği, eylemi yapan kişinin erdemlerini ve karakteristik özelliklerini

34 A. Gustafson, “Making Sense of Postmodern Business Ethics”, *Business Ethics Quarterly*, 10 (3), 645-658, 2000, s. 651.

35 Crane ve Matten, a.g.e., s. 100-103.

36 B. Shaw, “Virtues for a Postmodern World”, *Business Ethics Quarterly*, 5 (4), 843-863, 1995, s. 857.

37 D. Küçükalp, “Erdem Etiği ve Politika”, *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, XXVII (1), 71-83, 2008, s. 71-77.

38 Özgener, a.g.e., s.35.

vurgulamakta ve doğru eylem ile eylemi gerçekleştiren kişi arasındaki bağlantıyı göstermektedir.³⁹ Erdem etiği, bireylerin toplum içinde iyi bir vatandaş olabilmesi için, sahip olması gereken karakteristik özellikler üzerinde durmaktadır. Bu anlamda erdemli insan, cesurluk, cömertlik, ve sadakat gibi iyi huylara sahip olan, ahlaksızlık ve bencillik, cimrilik gibi kötü davranışlara sahip olmayan insandır. Bu paralelde iş hayatında erdemli insan tasviri, yöneticiler üzerinden değerlendirilecek olursa, çalışanlarının ihtiyaçları için (sosyal yardımlar, çocukların eğitim masraflarına katkıda bulunmak vb.) sosyal olanaklar sağlayan yönetici erdemli bir yöneticidir. Çünkü burada hem çalışanlarının mutluluğu sağlanmış olmakta hem de elde edilen sonuçlarla beraber yönetici kendisini mutlu eden bir eylemde bulunmuş olmaktadır.

Geleneksel yaklaşımlarda problemleri çözerken veya eylemlerin ahlakiliğini sorgularken, sürekli olarak belirli bir yaklaşımla ortaya konulmuş ilke ve prensiplerden yola çıkılmaktadır. Oysa eylemlerin çözümünde bireylerin yaşamsal deneyimleri ve bunların paylaşılması da büyük önem arz etmektedir. Habermas'ın söylem etiği bu anlamda eylemlerin ahlakiliğinin ortaya konulmasında iletişimsel eylemi önemli bir unsur olarak kabul etmektedir. Bu şekilde söylem etiği, katılımcıların bir araya gelerek her birinin ahlaki bir savda bulunduğu ve her birinin ortaya koydukları sav için geçerlilik iddialarında buldukları bir etik yaklaşımdır.⁴⁰ Ödev etiği ve faydacı yaklaşımın etik ilke ve normların gerekçelendirilmelerine yönelik sorunları, söylem etiğinin uzlaşılı yönelimi sayesinde aşılabilir. Buna göre, bir yanda ödev etiği bireyci yani yasama yetkisine sahip olarak eylemlere ilişkin ilkeler koymaya çalışmaktadır. Buna karşın; faydacı etik, bireysel çıkar ve koruma duygusu içinde bireye dayalı oluşturulan ilkelerinin tüm bireyler için geçerli olabilmesinin koşullarını ortaya koyamamaktadır. Söylem etiği saye-

39 B. Kart, "Erdem Etiği Normatif Midir?", *FLSF Dergisi*, 2, 101-108, 2006, s. 101-103.

40 Y.Yıldırım, "Jürgen Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII (2), 249-268, 2006, s.260.

sinde, etik ilkelerin temellendirilmesi ve uygulanmasına ilişkin ortaya çıkan biçimsel ve içeriğe ilişkin sorunlar, uzlaşmacı bir yaklaşımla ve varsayılan pragmatik koşullar temelinde çözülebilir.⁴¹ Söylem etiği, iş hayatında da bu uzlaşmacı yaklaşımıyla beraber ortaya çıkabilecek çıkar çatışmalarının çözülmesinde önemli bir görev üstlenecek gibi görünmektedir.

İş Etiğinin Gelişim Süreci

İş etiği kavramı, kullanımındaki anlam farklılıklarına rağmen, günümüzdeki kullanımı ABD’de ortaya çıkan iş etiği anlayışıdır ve özellikle bu anlayış 1970’li yıllarda kavramsal olarak tam anlamıyla genel kabul görmüştür. Avrupa ve Japonya gibi ülkelerde 1980’li yıllarda yerleşmeye başlayan iş etiği kavramı, her ülkenin sosyal, politik ve ekonomik farklılıklarına bağlı olarak gelişmesini ABD’den farklı bir şekilde gerçekleştirmiş ve ülkelerin her birinde farklı iş anlayışına bağlı olarak kolaylıkla tanımlanamamıştır.⁴²

İş etiğinin ABD’de ortaya çıkan iş etiği üzerinden incelenmesi tartışma konusudur. Bununla birlikte; iş etiğini ABD’deki gelişmeler üzerinden açıklamanın bazı faydalarına işaret edilmektedir. ABD uluslararası arenada iş yapan çok sayıda dev şirkete sahip ülke olarak, sosyo-politik ve ekonomik olarak özel ve öncül bir konuma sahiptir. Buna bağlı olarak; iş hayatında iş etiğine ilişkin olaylarla ilgili ABD şirketlerinde çok farklı ve ilginç örnekler bulmak mümkündür. Örneğin, ABD’de ulusal ve uluslararası büyük şirketlerin artışıyla beraber, işletmelerin paydaşlarına olan sorumlulukları artmış ve toplum iş dünyasındaki gelişmelere yönelik bilinçlenmeye başlamışlardır. Bu anlamda çevreci etkinlikleri, yeşiller hareketi, tüketici hakları, müşteri memnuniyeti, kadınların iş hayatındaki artan rolü gibi etik düzenleme gerektiren konular ABD gündeminde yer almaya başlamış ve globalleşmeyle birlikte bu gelişmelerden diğer ülkeler

41 S. Coşkun, “Ahlaki Etik Olanaklılığı Olarak Söylem Etiği”, *Kaygı*, 18, 187-195, 2012, s. 194.

42 Richard T. De George, “A History of Business Ethics”, s. 2.

de etkilenmişlerdir.⁴³ Bununla birlikte; hem 2000'li yıllar öncesinde yaşanan etik olmayan iş uygulamaları hem de 2000'li yıllarda ortaya çıkan şirket skandalları, şirket iflasları ve finansal krizlerle sonucunda yapılan düzenlemeler genellikle ABD merkezli gerçekleştirilmiş ve her ülke kendi çalışma koşullarına uygun olarak bu düzenlemeleri ülkelerine taşımışlardır. Tüm bu gelişmelere bakıldığında iş etiğinin gelişimini ABD üzerinden incelemek anlamlı görünmektedir.

De George'a göre ABD'deki iş etiği gelişimin beş farklı aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar: (1) 1960 öncesi, (2) 1960'lar, (3) 1970'ler, (4) 1980'ler, (5) 1990'lar ve sonrası. Bu çalışmada 2000'li yıllar sürece altıncı bir aşama olarak eklenmiştir. 1920'li yıllar öncesinden 1960'lı yılların sonlarına kadar iş etiği birbirinden ayrı konular olarak işlenirken tam bir alan olarak henüz tanımlanamamıştır. 1970'lerin sonlarına doğru iş etiği diye bir kavramın var olup olmadığı sorusu sorulmaya başlanmış, 1980'lerin ortalarında ise tam olarak açıklığa kavuşmuş olmasıyla beraber, böyle bir soru artık anlamsız hale gelmiştir.⁴⁴ 1990'lı yıllarda işletmelerdeki mevcut olumsuzluklar ve yolsuzluklar, iş etiği ve sosyal sorumluluk bilincini iyice ortaya çıkarırken; 2000'li yıllar özellikle şirket skandalları, şirket birleşme ve satın almaları, şirket iflasları ve küresel finansal krizler nedeniyle, global düzeyde "iş etiği uygulamalarının geliştirilmesi"nin farkındalık dönemi olmuştur (Tablo 5).

Tablo 5: İş Etiği ve Sosyal Sorumluluk Konularının Gelişimi

Dönemler	Gündemdeki Konular
1960'lar	<ul style="list-style-type: none"> • Çevresel konular • İşçi ve işveren arasında büyüyen gerginlik • Dürüstlük • İnsan haklarının yükselen önemi • Çalışma etiğinde değişimler • Uyuşturucu kullanımının artması

43 Ü. Berkman, "İşletmelerin Toplumsal Sorumluluğu: Gelişimi ve Geleceğine İlişkin Bazı Gözlemler", *İşveren Dergisi*, 43 (10), 46-48, 2005, s. 46-47.

44 R.T. De George, "The Status of Business Ethics: Past and Future," *Journal of Business Ethics*, 6, 201-211, 1987, 201

1970'ler	<ul style="list-style-type: none"> • İşçi hareketi (işçiler yönetici mentalitesine karşı) • İnsan hakları konularının ortaya çıkışı • Firmaların olayları düzeltmek yerine üzerini örtmeyi tercih etmesi
1980'ler	<ul style="list-style-type: none"> • Rüşvet ve yasal olmayan girişimci faaliyetleri • Nüfuz ticaretinin azalması • Yanıltıcı reklam • Finansal yolsuzluk • Şeffaflık konularının ortaya çıkışı
1990'lar	<ul style="list-style-type: none"> • Üçüncü dünya ülkelerinde güvenli olmayan çalışma koşulları • Bireysel zararlar için kurumsal sorumluluğun yükselmesi (Sigara firmaları) • Finansal yolsuzluk
2000'ler	<ul style="list-style-type: none"> • Sanal alem suçları • Gizlilik konuları (data mining) • Uluslararası yolsuzluklar • Finans kötü yönetilmekte • Düşünsel mülkiyet hırsızlıkları görülmekte • İşçiler işverenlere karşı • İşletmeler sürdürülebilir gelişmeleri desteklemekte

Kaynak: O. C. Ferrell, J. Fraedrich ve L. Ferrell, **Business Ethics: Ethical Decision Making and Cases**, 8.Baskı, South Western-Cengage Learning, 2011, s.12. ve "Business Ethics Timeline," Ethics Resource Center, http://www.ethics.org/be_timeline.html (01.08.2013)

1960 öncesi: İş Dünyasında Arayışta Olan İş Etiğ

ABD 1960'lara kadar kapitalist sistemi sorgulayan bir süreç geçirmiştir. 1920'lerde ilerici bir hareketle vatandaşlara eğitim, sağlık, dinlenme ve emeklilik gibi konuları içeren, "yaşanabilecek ücret" sağlama girişimlerinde bulunulmuştur. İşletmelerin bu dönemde bireylerin gelirlerini eriten haksız fiyat artırımları ve buna benzer birey refahını zedeleyici eylemleri konusunda dikkat etmeleri gereği ortaya çıkmıştır. 1930'lu yıllardaki Yeni Düzen'le (New Deal) beraber işletmeler, yaşanan ekonomik sıkıntuların sebebi olarak suçlanmaya başlanmış ve bireylerin

gelirlerini arttırma adına devletle daha iç içe bir çalışma sistemi gündeme gelmiştir. 1950'li yıllarda Yeni Düzen'in yerini Hak-kani Düzen (Fair Deal) almış ve buna bağlı olarak insan hak-ları, çevresel sorumluluklar ve işletmelerin tanımlamaları ge-reken yeni etik konular ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Dünya Savaşı'nı izleyen 1950'li yıllar, iş dünyasının başarılı bir on yılı olarak ka-bul görmüş; ancak, bu durum işletmelerin değer yargıları ile il-gili endişeleri arttırmıştır.⁴⁶

1960 öncesi dönemde, akademik alanda iş etiği değeren-dirildiğinde ciddi anlamda bir gelişme göze çarpmamaktadır. 1900-1936 yılları arasında, en az 223 bilimsel dergide yayınlan-mış makalede ve 66 kitap incelemesinde “iş etiği” kavram ola-rak kullanılmıştır. Ancak bu şekilde iş etiği kavramının kulla-nılması, iş etiğine çok kabataslak ve göze çarpmayan bir şekilde değinme olarak kalmıştır.⁴⁷ Bununla birlikte; iş ve meslek etiği ilkelerinin belirlenmesi, ticaret faaliyetlerinde standartların ge-liştirilmeye çalışılması, firma reklamlarının aldatıcılıktan uzak olması, banker, avukat ve sigortacılarla ilgili iş etiğine ilişkin konular gündemi yoğun şekilde meşgul etmiş; iş etiği dersleri işletme bölümü programlarında yer almaya başlamış ve akade-misyenler teorik eserler vermeye başlamışlardır. İlave olarak; bu dönemde önemli bir gelişme, iş etiği alanında üniversitelerde okutulan ilk teorik çalışmanın yayınlanmasıdır.⁴⁸

1960'lı yıllara kadar yaşanan bu gelişmelerle birlikte, 1960 öncesi iş hayatına ilişkin etik olaylar daha çok gelenekler, dini inançlar ve felsefe üzerinde oturmuştur. Din olgusu bu dönemde ekonomik hayatın, çalışma ilişkilerinin ve iş hayatına yönelik değerlerin şekillenmesinde en önemli faktördür. Öyle ki, iş ha-yatına ilişkin bireysel ahlaki durumları çözümleme yerleri ola-rak kiliseler, sinagoglar ve camiler görülmüştür. Dini liderler

45 Ferrell, Fredrick ve Ferrell, a.g.e., s.11.

46 E. M. Epstein, “The Field of Business Ethics in the United States: Past, Present and Future”, *Journal of General Management*, 28 (2), 1-20, 2002, s. 5.

47 G. Abend, “The Origins of Business Ethics in American Universities, 1902-1936”, *Business Ethics Quarterly*, 23 (2), Nisan 2013, s. 190.

48 Arslan, a.g.e., s.36-38.

adil ücret, işçi hareketi ve kapitalizmin ahlaka bakışıyla ilgili soruları bu dönemde gündeme getirmişlerdir. Bu dönemde özellikle Katolik ahlakı ve Protestan iş ahlakının çalışma hayatında önemli bir yeri bulunmaktadır. Örneğin Papalığa ait genelgede ifade edilen sosyal Katolik etiği, iş hayatındaki ahlakilik, çalışan hakları ve geçinilebilecek maaş konularıyla ilgili endişeleri içermektedir. Bazı Katolik üniversite ve kolejleri sosyal etik ile ilgili dersler önermeye başlamışlardır. Diğer taraftan, Protestanlar da iş etiği konusunda ders ve seminerler vermeye başlamışlardır.⁴⁹ Protestan çalışma ahlakının zamanın etkin ve verimli kullanılabilmesi, bireylerin sade bir yaşam sürmeleri gerekliliği, çok çalışmaları ve emekleriyle kazandıkları paraları israf etmeyip tasarruf yapmaları gerektiği yönündeki öğütleriyle bireylerin bu çerçevede bir iş etiği yaklaşımı geliştirmeleri beklenmektedir. İş etiğine Protestan bakış açısı, günümüzde de geçerliliği olan ve işletmeler tarafından benimsenen bir kaynak durumundadır.

İslamiyet'in iş etiğine bakışına göre, hayatın sosyo-ekonomik gerekleri ile iş etiği arasında bir çatışma yoktur. Yalnız, maddi refah faydalı olması ile birlikte amaç haline getirilmemelidir. Kaynaklar herkesin faydasına olacak şekilde kullanılmalı ve israf önlenmelidir.⁵⁰ Tsalikis ve Lassar'ın yaptıkları araştırmaya göre, bireyler İslam ülkelerinde güçlü dini inanışa rağmen, iş etiği konusunda olumsuz sonuçlar göstermişlerdir. Sebep olarak; bireyler üzerinde İslami öğretilerin etkisinin düşünsel boyutta kalması, hayattaki gerçeklerin ise bu düşünsel boyuttan farklı olması olarak açıklamışlardır.⁵¹

1960'lar: Sosyal Olaylar Çerçevesinde Kendisine Yer Arayan İş Etiği

1960'lı yılların başlaması ile birlikte iş dünyasının; akademik çevre ve kamuoyu tarafından, "iş dünyası ve toplum" olarak

49 Ferrell, Fredrick ve Ferrell, a.g.e., s.12.

50 G. Rice, "Islamic Ethics and The Implications for Business", *Journal of Business Ethics*, 18, 345-358, 1999, s.346.

51 J. Tsalikis ve W. Lassar, "Measuring Consumer Perceptions of Business Ethical Behaviour in Two Muslim Countries", *Journal of Business Ethics*, 89 (1), 91-98.

bilinir alanlardaki ilgilerini, bir takım faktörler arttırmıştır. Bu faktörlerin bazıları şöyle sıralanabilir:⁵² (1) Piyasa rekabetindeki canlılık artması, (2) birleşme ve satın almalarla firmalar büyümesi, (3) bu dönemdeki yurttaşlık hakları hareketi başlaması, (4) soğuk savaş dönemi ve Uzay Yarış Programlarının, daha önce hiç olmadığı kadar hükümet- iş dünyasını Askeri Sanayi Kompleksi olarak işaret edilen birlikteliğe götürmesi, (5) Amerikalıları “yeni sınırlar” ve “Büyük Toplum” tesis etme gibi iddialı bir duruma yönlendiren Kennedy/Johnson dönemi gençleri idealizme yönlendirmesi ve (6) medya, ulaşım ve bilgi teknolojilerindeki büyük gelişmelerin, birbirine bağlı, bilgili ve sofistike bir toplum yaratması.

1960'lı yılların atmosferi bu gelişmelerle şekillenirken, 1960'ların sonlarında ABD'de davalara ve hapis cezalarına neden olan elektrik endüstrisinde yapılan fiyat sabitleme skandalının ardından, hemen hemen tüm işletmelerin etik ve yasal olmayan eylemler içinde olabileceği düşüncesi toplumun düşüncelerine yerleşmiştir. 1964'deki yurttaş hakları kanunuyla etik davranışlara ilişkin önem kamulaştırılmış, işyerlerinde işçi davranışlarına ilişkin mevzuatta ayrımcılık yasalara aykırı kabul edilmiş ve işçi -işveren arasındaki ilişkiler dönemin davranışsal etik kodlarının bir parçası olmuştur.⁵³

1960'lı yıllarda modern endüstrilerin kurulmasıyla beraber ekolojik problemlerin artması, kirlilik, nükleer atıklar ve onların zehirli toksiklerinin yayılmaya başlamasıyla iş dünyasına ilişkin farklı sorunlar gündeme gelmeye başlamıştır. Ayrıca bu dönemde, tüketici güveni, tüketicilere açık bilgi verilmesi ve şeffaf olunması ve tüketicilere karşı duyarlılık gibi konuları gündeme taşıyan tüketici hareketleri de başlamıştır.⁵⁴

1960'lı yıllarda iş etiği kapsamının çok dar kalmasına rağmen, iş etiği derslerinin verildiği üniversite sayısı artmıştır. Bu

52 Epstein, a.g.e., s.6.

53 B. Dinçer ve C. Dinçer, “A Historical Perspective on Business Ethics and the Role of Ethics Training”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (20), 11-17, 2011, s.13.

54 De George, “The Status of Business Ethics....,” s.202.

dönemde işletme okullarındaki derslerde sosyal sorumluluk ve yönetimde sosyal konular gibi bugün de gelişmeye devam eden konular üzerinde durulmuştur. Önceleri birçok derste konular hukuk açısından ele alınarak yönetici bakış açısı göz önünde bulundurulmuş; daha sonra ise çalışanlar, müşteri ve genel toplum bakış açıları da göz önünde bulundurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde etik teorisi açısından ders kitapları, kurumsal faaliyetleri geliştirip savunacak normlara sistemli bir ilgi göstermek yerine, daha çok ampirik çalışmalar üzerinde durmuştur.⁵⁵

1970'ler: Akademik Alanda Yeni ve Önemli Bir Enstrüman Olarak İş Etiği

1970'ler iş etiğinin akademik bir disiplin olarak ortaya çıkmaya başladığı dönemdir.⁵⁶ Öyle ki, bu döneme ilişkin olarak, her ne kadar Abend iş etiğinin akademik bir disiplin olarak 20.yy'ın başlarında büyük üniversitelerde işletme bölümlerinin kurulmasıyla ortaya çıktığını iddia etse de,⁵⁷ Norman Bowie Kansas Üniversitesi'nde iş etiği ile ilgili ilk konferans tarihi olarak 1974 yılını, iş etiğinin doğum tarihi olarak kabul etmektedir. Bu dönemde iş etiği üniversitelerde hem felsefe hem de işletme bölümlerinde hızlı bir şekilde geliştirilmeye başlanmış ve kitaplar da piyasadaki yerlerini almışlardır⁵⁸. Tokyo'daki Meiji üniversitesinde Profesör Mizuho Nakamura'nın 1990'larda yaptığı bir araştırmaya göre; iş etiği, iş hayatı ve toplum ve kurumsal sosyal sorumluluk alanında 1950-1960 döneminde yayınlanmış 18 kitap yayınlanmış, 1970'lerde ise bu konularda basılmış kitap sayısı 50'yi bulmuştur⁵⁹. Bu gelişmelere paralel olarak, felsefeciler iş etiğine ilişkin eylemlerde uygulamaya konulabilecek genel ilkeleri ortaya koyan alt yapıyı bu dönemde oluşturmuşlardır. İşletme profesörleri, bu alt yapıyı kullanarak paydaşlar

55 De George, "A History of Business Ethics," s.4.

56 De George, "The Status of Business Ethics....," s.202

Ferrell, Freadrick ve Ferrell, a.g.e., s.13.

Epstein, a.g.e., s.8.

57 Abend, a.g.e., s.193.

58 Bowie, 1986'dan aktaran: De George, "A History of Business Ethics," s.4-5.

59 Aktaran: Epstein, a.g.e., s.8.

üzerindeki negatif etkileri azaltıp, pozitif etkileri arttıracak şekilde, işletmelerin uyması gereken kurumsal sosyal sorumluluk alanında hem öğretmeye hem yazmaya başlamışlardır. Diğer taraftan, iş etiği disiplininin inşası için felsefeciler de bu alandaki çalışmalara dâhil olmuşlardır. İşletmeler, sosyal gereksinimlerin artmasıyla beraber, toplum üzerindeki imajları konusunda daha çok kaygılanmaya başlamış ve bazı işletmeler etik olayları daha dolaysız bir şekilde tanımlamaları gerektiğini anlamışlardır⁶⁰.

1970'li yılların sonlarına gelindiğinde ürün güvenliği, yanıltıcı reklam, rüşvet ve çevre kirliliği gibi konularda etik ile ilgili sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Akademisyenler, özellikle yönetim ve pazarlama alanındaki etik sorunları ortaya koymaya çabalarken, yöneticilerin iş hayatında ortaya çıkan krizleri nasıl yönetebileceklerine dair araştırmalar sürmeye devam etmiştir. Bu dönemde etik karar alma sürecini etkileyen faktörleri ortaya koyma ve bu süreci tanımlamaya yönelik çabalar ise sınırlı kalmıştır.⁶¹ Öyle ki bu dönemdeki işletme yöneticilerinin etik algısını ifade etmek amacıyla Ford Pinto olayı önemli bir örnek teşkil etmektedir. 1960'larda üretilen bu araçların yakıt tanklarının patlamaya meyilli olduğu anlaşılmış ve şirket bu nedenle oluşabilecek kazalar sonucu ödenecek tazminatlar ile otomobillerin yeniden tasarımının maliyetini karşılaştırmıştır. Sonuçta tazminat ödemenin daha az maliyetli olacağına karar verilerek arabaların toplatılmasından vazgeçilmişti. Böylece araçlar çok sayıda kazaya ve insan ölümlerine neden olmuştur. Bu durumun ardından, Pinto yöneticileri arabaları bakıma çağırarak ve yüklü tazminatlar ödemek zorunda kalmışlardır. Yöneticilerin Pinto olayında ölümcül sonuçlara sebep olabilecek derecede defolu ürünlerin satışına duyarsızlaşması, bu dönemdeki yöneticilerin iş etiği algılamasına önemli bir örnektir. Bu olayla birlikte; işletmelerin etik kararlar almaya yönelik eylemleri ve gelecekte bu konuda nasıl bir yön çizmeleri gerektiği konusunda yapılması gereken çalışmaların önemi de bir kez daha ortaya çıkmıştır.

60 Ferrell, Fraedrick ve Ferrell, a.g.e., s.13.

61 Özgener, a.g.e., s.63.

1970'lerde ortaya çıkan iş etiği ile ilgili sorunlar, bazı düzenlemeler yapılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Sorunların çözümüne yönelik yapılan düzenlemelerden örneğin, ILO'nun 1977 yılında çıkarmış olduğu Çok Uluslu İşletmeler ve Sosyal Politika ile ilgili ilkeleri Üçlü Deklarasyonu (The International Labor Office Tripartite Declaration of Principles, 1977), daha çok işçilerle ilgili konular üzerine odaklanırken; 1977 tarihli Birleşmiş Milletler Çok Uluslu İşletmelerde Davranış Kodları (The United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations, 1977) ise güvenli ambalajlama, uygun etiketleme ve doğru reklam verme şeklinde daha çok tüketiciyi korumayı ve uluslararası çevresel standartları geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu uygulamalarla işletmeler ne hükümetler arası ilişkilere karşı ne de ev sahibi ülkelerin iç politikalarına yasal olmayan bir şekilde karışabileceklerdir.⁶²

1980'ler: Uygulama Sahasında İş Etiği

1980'li yıllar ekonomilerin uluslararasılaşmasıyla birlikte gelişmekte olan piyasaların genişlemesiyle ve birçok insan hakları ihlallerinin (iş hayatında da) ortaya çıkmasına bağlı olarak sosyal bir gelişme olarak insan hakları olgusunun gündeme taşındığı bir dönemdir. Bu gelişmelerle birlikte soğuk savaş sonrası ülkeler arası ilişkilerde politik ve ahlaki değişimler olurken, etik değerlerin önemi de ortaya çıkmaya başlamıştır. Öyle ki Güney Afrika'ya karşı ambargo ve özellikle ırkçı ayırım yaparak faaliyetlerini sürdürmeye çalışan işletmeleri protesto etmeyi çekici kılmakta ve bu durum ahlaki, yasal ve insani bilinçlenme açısından önemli gelişmeler olarak kabul edilmektedir.⁶³

1980'li yıllarda birçok işletme etik konuların önemine dikkat çekerken, ticaretin amacının sadece kar elde etmek olmadığı anlaşılmaya başlanmış ve işletmeler sosyal rolleri gereği etik kodları benimsemeye ve çalışanlarına etik donanımı sağlamaya

62 P. Ostesiewski, "Considerations For A Global Business Ethics Framework", <http://www.wju.edu/academics/bus/iscm/ostasiewski>, (01.08.2013).

63 A. Colonos, "The Morality of Belief in the Profits of Virtue", *International Social Science Journal*, (185), 457-467, 2005, s. 458.

başlamışlardır. Yaklaşık olarak her on yılda bir yaşanan şirket skandalları, işletmeleri kurumlarda etiği geliştirmeleri ve düzenlemeler yapmaları yönünde baskı altına almıştır. Bu paralelde 1986 yılında kurumlarda iş etiği ve etik davranışa rehberlik etmek adına ve Savunma Sanayiinde üst üste raporlanan yolsuzluklara bir cevap olarak geliştirilen önemli bir düzenleme olarak, Savunma Sanayi girişimleri (Defense Industry Initiatives) yayınlanmıştır.⁶⁴ Savunma Sanayi Girişimleri şu altı önemli ilkeyi içermektedir: (1) Davranış kodları ve onların yaygınlaşmasının ve desteklemesinin gerekliliği, (2) Üye işletmelerin çalışanları için etik donanımı sağlamak ve bu donanımın sağlanması döneminde destek vermeye devam edilmesi, (3) Üye işletmelerin çalışanlara ceza korkusu vermeye devam etmesi, (4) İşletmelerin geniş çaplı denetim sistemlerine ihtiyaç duyması ve işletmelerin iç raporlamayı sağlayacak gönüllü açığa çıkarma planlarını geliştirmeleri, (5) Üye işletmelerin savunma sanayiinin bütünlüğünü korumaları ve (6) İşletmeler halka hesap verme zorunluluğunu benimsemeleri.⁶⁵ Bu ilkeler daha sonra yapılmış/yapılacak olan düzenlemelere de rehberlik edecek düzeyde prensipler içermektedir.

1980'li yıllarda ortaya çıkan yolsuzluklar ve bunlara bir cevap olarak yapılan düzenlemelerin ardından, 1980'lerin ikinci yarısına gelindiğinde iş etiği alanında hızlı bir kurumsallaşma olmuştur. Bu dönemde dünya genelinde birçok uygulamalı etik merkezleri kurulmuştur. Bunların içinde Santa Clara üniversitesi'nin desteğiyle kurulan Markkula Uygulamalı Etik merkezi aktif yapısıyla öne çıkmaktadır.⁶⁶ Ayrıca, üniversite hocaları kendi aralarında iş etiği dernekleri kurmuş ve devamında ilk akademik dergiler olarak 1981 yılında Business and Professional Ethics

64 De George, "A History of Business Ethics", s.9.

65 E. Hill, "Coordinating Enforcement Under the Department of Defense Voluntary Disclosure Program", *Corporate Crime in America: Strengthening the "Good Citizenship" Corporation*, (Washington DC; US Sentencing Commission), 287-294, 1995.

66 Özgener, a.g.e., s.64.

Journal, 1982 yılında Journal of Business Ethics 1991 yılında Business Ethics Quarterly yayınlanmaya başlamıştır.⁶⁷

1990'lar: Düzenlemelerle Şekillenen İş Etiği

1990'lı yıllarda Anglo-Amerikan işletmelerin öncülük ettiği bir kurumsal etik dalgası görülmektedir. Bu yeni dalga sadece işletme içi ilişkilere yönelik düzenleme kodlarını içeren bir dalga değil, aynı zamanda yükselen bir şekilde işletme ile dış çevre arasındaki ilişkilerin de ön plana çıkarıldığı bir iş etiği dalgasıdır. Öyle ki bu dönemde yatırımlarda ve tesislerin yerlerini değiştirme stratejilerinde kurumsal davranışlarla ilgili görüşlerini açıklayan kişiler daha çok paydaşlar üzerinden konuşmalarını yapmışlardır. Özellikle kendini etik standartlar ve değerlere adanmış girişimcilerin ortaya çıkışı döneme damgasını vurmaktadır.⁶⁸ Bu gelişmelere paralel olarak işletmelerde iş etiği ve sosyal sorumluluk bilincinin oluşturulmasına yönelik önemli düzenlemeler de bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. Bu düzenlemelerin başında “Kurumlar için Federal Yargılama İlkeleri” (Federal Sentencing Guidelines for Organizations) gelmektedir.

Kurumlar için Federal Yargılama İlkeleri beyaz yakalılarının suç oranlarının artmasıyla beraber 1991'de yürürlüğe girmiştir. İşletmeler, dernekler, sendikalar, hükümet, tüzel kişiliği olmayan işletmeler ve kar amaçsız kuruluşlar da dâhil tüm kurumlar bu ilkelerden sorumlu tutulmuşlardır.⁶⁹ Savunma Sanayileri Girişimleri düzenlemelerine dayanarak oluşturulan ilkelere göre; bir işletme, etik uyum programını eksik uygular ve çalışanları da kanunları ihlal ederse çok ciddi cezayı yaptırımlarla karşılaşacaklardır. Programın ana esasları, hükümetin desteğiyle kurumların etik olmayan eylemlerini saptamak ve bunları önlemek adına firmalara odaklanmak üzerine kurulmuştur. Bu anlamda

67 R. E. Freeman ve diğerleri, “Teaching Business Ethics in the Age of Madoff”, *Change Magazine*, 1-9, November-December 2009, s.1.

68 Colonosmos, a.g.e., s.457-458.

69 O. C. Ferrell, D.T. LeClair ve L. Ferrell, “The Federal Sentencing Guidelines for Organizations: A Framework for Ethical Compliance”, *Journal of Business Ethics*, 17, 353-363, 1998, s.354-355.

FSGO'nun temelinde ödül- ceza yaklaşımı yatmaktadır. Öyle ki ahlaki olmayan eylemleri önlemeye yönelik alınan önlemlerle kurumlar kendilerine çok büyük maliyetler yükleyecek ihlallerden kaçabilmektedir. Mekanik bir yaklaşımla, yasal mantık kullanımı çeşitli cezalardan kaçmanın önüne geçecektir.⁷⁰

Sürdürülebilir kalkınma ve çevre yönetimini sağlayarak, toplumla iletişim halinde ilkelerini güçlendirmeyi ve bu şekilde çevresel konuları finans endüstrisine dahil etmeyi amaç edinen, 1990'lı yıllarda düzenlenmiş Birleşmiş Milletler Finans Girişimi Çevresel Programı (UN Environmental Programme Finance Initiative), yaklaşık iki yüz finansal kurum, sigorta şirketi ve fon yöneticileri tarafından imzalanmıştır.⁷¹ Aynı dönemde çevre düzenlemesi, küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda mücadeleleri sağlamak için imzalanmış olan Kyoto Protokolü ve kurumlarda rüşveti ve etik olmayan davranışları önlemeye yönelik olarak 1997 yılında düzenlenen OECD ilkeleri iş etiğine ilişkin 1990'lı yıllarda yapılmış diğer önemli düzenlemelerdir. İşletmelerin kendi misyonlarını ve iş etiği kodlarını oluşturmaları, geliştirmeleri ve güncelleştirmeleri için sunulmuş istek uyandırıcı diğer bir düzenleme ise 1994 yılında girişimciler tarafından yazılmış olan Caux ilkeleridir. Bu ilkeler, paydaşlar olarak müşteriler, çalışanlar, yatırımcı ve ortaklar, tedarikçiler ve toplumu içine alan çok geniş bir çerçeveye sahiptir.⁷² İlk uluslararası etik kodlarının oluşturulması bakımından önem arz eden Caux İlkeleri, paydaşlarla ilgili prensipler geliştirilerek çevresel ve kültürel bütünlüğün sağlanması, işletme saygınlığının sağlanması ve serbest ticareti destekleyen çalışmaları içermektedir.⁷³ Ayrıca, 1977 yılında Güney Afrika'daki ırk ayrımcılığını ortadan kaldırmak için açıklanan "Sullivan İlkeleri" (The Sullivan

70 Ferrell, Fraedrich ve Ferrell, a.g.e., s.14.

71 UNEP-FI, "UN Environmental Programme Finance Initiative", <http://www.unepfi.org/>, (01.08.2013).

72 G. F. Cavanagh, "Global Business Ethics: Regulation, Code, or Self-Restraint", *Business Ethics Quarterly*, 14 (4), 625-642, 2004, s.631-632.

73 The Caux Round Table, "The Caux Principles", Laura Pincus Hartman (Ed.), *Perspectives in Business Ethics*, (723-726), Singapore: McGraw Hill, 1998, s.723.

Principles), 1999 yılında çok uluslu işletmelerde çalışan işçilerin insan hakları, kötü çalışma koşulları ve güvenlik gibi sorunlarının ortaya çıkmasının ardından, yeniden düzenlenerek, “Global Sullivan İlkeleri” (Global Sullivan Principles) olarak açıklanmıştır. Bu ilkeleri uygulamak üzere American Airlines, British Airways, Coca-Cola, Ford Motor Company, General Motors, Hallmark Cards, Hershey Foods, Hughes Electronics, Pepsi Co, Pfizer, Procter&Gamble, Quaker Oats ve Shell gibi çoğu ABD kökenli çok uluslu işletme sözleşmeyi imzalamıştır.⁷⁴

1990’lı yıllar hem özel sektör hem de kamu sektöründe etik davranış ve uyum üzerine düzenlenmiş programların artış gösterdiği bir dönemdir. Uyum programlarında genellikle yasalara ve kurallara uyum ve bunların süreçleri üzerinde durulurken, etik programlar hem uyum programlarını hem de akıl yürütme ve analiz aşamalarını içermektedir. Uyum programları özellikle çalışanlar üzerinde kanunlara ve kurallara uyma veya uymamaları durumunda karşılaşılabilecek sonuçlara ilişkin bilgi verme konusunda etkili olurken, etik programlar farkındalık oluşturmak açısından çok az faydalı olabilmektedir.⁷⁵

2000’ler: Küreselleşme ve İş Etiği

2000’li yıllarda uluslararası ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte sermaye, istihdam, üretim ve teknolojiadaki gelişmeler iş hayatını küreselleştirmiş ve neticede işletmeler arası rekabet edebilirliğin ölçüsü yalnızca kar oranlarıyla sınırlı kalmamıştır. Günümüzde devletin büyük ölçüde ekonomik rollerini özel sektöre devretmesiyle birlikte, uluslararası işletmelerin sayısı artmış ve küresel platformda rekabet edebilmek daha güç hale gelmiştir. İşletmeler, rekabet avantajı sağlayabilmek ve piyasada imaj oluşturabilmek için iş etiği ve sosyal sorumluluk uygulamalarını kaçınılmaz öncelikleri arasına almak zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte; 2000’li yıllarda ABD’de yaşanan Enron,

74 Cavanagh, a.g.e., s.633.

75 B. L. Toffler, “Some Thoughts on the Meaning of Business Ethics”, Laura Pincus Hartman (Ed.), *Perspectives in Business Ethics*, (80-83), Singapore: McGraw Hill, 1998, s.80.

WorldCom, Avrupa'da Parmalat ve Royal Ahold gibi şirket skandalları, yöneticilerin gelirlerini şişirmek için yaptıkları finansal yolsuzlukları ve muhasebe hilelerini ortaya çıkarmıştır. Bu durum, iş etiği ve sosyal sorumluluk kavramlarının ve iş etiği uygulamalarının bir kez daha üzerinde düşünülmesi gereken konular olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

2000'li yıllarda özellikle ABD'de yaşanan Enron skandalı, işletmelerdeki yolsuzlukları ve denetim şirketlerinin de bu yolsuzluklara ortak olarak durumu nasıl organizasyonel hale getirdiklerini ortaya koymuştur. Yaşanan iflaslar beraberinde bağımsız denetime olan ihtiyacı önemli ölçüde arttırmıştır. Bu ve benzeri yolsuzluklar, iş etiğine ilişkin uygulamaların yeniden gözden geçirilip düzenlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Sarbanes Oxley yasası (SOX) tam olarak bu ihtiyacı kurumsallaştırmak amacıyla yapılmış düzenlemelerden biridir. Yasa, özellikle denetlenen firmalardaki olumsuzlukların giderilmesi ve denetçi firmaların topluma karşı sorumluluklarının bilincinde hareket etmelerini sağlayacak düzenlemelerin getirilmesi amacıyla yürürlüğe girmiştir.⁷⁶ Walker'a göre SOX yasası finansal ifşa ve kurumsal yönetim alanında 1933 yılındaki Menkul Kıymetler Kanunu ve 1934 yılındaki Menkul Kıymetler Borsa Kanunu'ndan sonra yapılmış en önemli düzenlemelerdendir.⁷⁷ Yasayla beraber paydaşların menfaatlerinin korunması, kurumların şeffaflığının sağlanması, ortaya çıkabilecek organizasyonel yolsuzlukların ve iş etiği ihlallerinin önünün kesilmesi hedeflenmiştir.

Bir diğer düzenleme mekanizması olarak, işletmeler tarafından oluşturulan, işletmeye özgü etik kodlar sayesinde, işletmelerin piyasadaki imajları korunup artırılabilir, yatırımcı güveni sağlanabilir ve kurum içi düzen ve huzur sağlanarak ortaya çıkabilecek etik olumsuzluklar önlenebilir. Bu anlamda 1990'lı yılların sonlarında kabul edilen ve günümüzde geliştirilerek

76 F. Gökalp, "Genel Hatları ile Sarbanes Oxley Kanunu ve Türkiye'deki Şirketlere Etkisi", *Analiz*, 5 (14), 107-116, Ekim 2005, s.108.

77 R. S. Walker, "The Effect of Recent US Legislation and Rule Making on Corporate Compliance and Ethics Programmes", *International Disclosure and Governance*, 1 (2), 2003, s.138.

uygulamaya konulan OECD kurumsal yönetim ilkeleri, özellikle OECD üyesi olan ülkelerde kurumsal yönetim uygulamalarının geliştirilmesini amaç edinmektedir. Kurumsal yönetim, işletmelerin etkin bir performans göstermesine ve bunu sağlarken toplumun değerlerine saygı göstererek uzun dönemli fayda sağlamaya imkan sağlayan yasa yönetmelik ve uygulamalardır.⁷⁸ Bu yönde kurumsal yönetimin şeffaflık, hesap verebilirlik, sorumluluk ve adillik ilkeleriyle işletmelerin performanslarını ve değerlerini artırırken, sorumluluklarını da yerine getirebilecekleri uygulamalarıyla, iş etiği ihlallerinin mümkün olduğunca azaltılması hedeflenmektedir.

Kurumsal yönetim ortaya çıkışı ve uygulamalarıyla, bu yıllarda ABD gündeminde yer alırken, diğer yandan da işletme iflasları, birleşme ve satın almaları ve yolsuzluklar yoğun olarak gündemi meşgul etmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak küreselleşmeyle birlikte piyasa, egemenliği özel sektöre bırakmış, toplumda sosyal farkındalık oluşmaya başlamış ve işletmelerin dürüstlüğüne olan güven azalmıştır. Sadece hissedar menfaatlerine odaklanan eski iş anlayışının yerini paydaşları da gözecek bir anlayışla değiştirmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu dönemde işletmelerin topluma olan etkilerini kontrol edebilmek amacıyla daha fazla sorumluluk yüklenmeleri gerekliliği, ortaya çıkışı 1950-1960'lı yıllara dayanan, kurumsal sosyal sorumluluğu (CSR) önemli bir kavram olarak ortaya çıkarmıştır.⁷⁹

İşletmelerin sosyal sorumluluğu veya kurumsal sosyal sorumluluk kavramı 1990'lı yıllar itibariyle OECD ülkelerinde yaygın olarak kullanılan ve önemsenen bir kavramdır. Tanımsal olarak sosyal sorumluluk işletmenin ilişkide bulunduğu tüm paydaşlara ve çevreye karşı sorumluluk bilincinde ve etik değerlere uygun davranarak faaliyetlerini sürdürmesini ifade etmektedir.⁸⁰

78 A. Menteş, *Kurumsal Yönetişim ve Türkiye Analizi*, Yayın No:135, İstanbul Derin Yayınları, 2009, s.43.

79 H.Y. Ersöz, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk", Sabri Orman ve Zeki Parlak (Ed.), *İşletmelerde İş Ahlakı*, içinde (114-130), İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:23, 2009, s.141.

80 Ersöz, a.g.e., s.131.

Kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili birçok tanımlama yapılmış olmasına karşın, en çok benimsenen yaklaşım Archie Carroll'un "kurumların sosyal sorumluluk piramidi" olmuştur. Bu yaklaşıma göre; işletmelerin sorumlulukları, ekonomik, yasal, etik ve gönüllü sorumluluklar olarak ele alınmıştır. Buna göre işletmeler, ekonomik sorumlulukları bakımından toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetleri üretmek ve bunları kar edecek şekilde satmakla yükümlüdürler. İşletmeler, bu yükümlülüklerini yerine getirip, ekonomik misyonlarını gerçekleştirmeye çalışırken yasalar ve düzenlemeleri dikkate almalıdırlar. Ekonomik ve yasal sorumluluklar, her ne kadar adalet ve haklar gibi etik normları düzenlese de; etik sorumluluklar, yasalarda dahi olmayan toplumun beklediği veya yasakladığı tüm eylem ve düzenlemeleri içermektedir. Yani etik sorumluluklar müşteri, çalışan, hissedar ve toplum, kısacası paydaşların adalet ve haklara ilişkin endişelerini içerecek şekilde standartlar, normlar ve beklentileri içine almaktadır. Bu anlamda etik sorumluluklar yerine getirilirken iyi bir vatandaş olabilmek adına gönüllü sorumluluklar da üstlenilmeli ve bunun için toplumun iyiliği ve refahını destekleyen program ve eylemlere katılım sağlanmalıdır.⁸¹ Özetle kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin toplum ve çevre için en iyi faydayı sağlama istek ve çabasının bir ürünü olarak, işletmelerin topluma karşı sosyal sorumluluklarını ortaya koyan ve işletmeleri sosyal faydayı sağlamak için teşvik eden ilkeler ve kurallar bütünüdür. Bu anlamda işletmeler, ekonomik sorumluluklarını yerine getirirken örneğin, engelli veya eski hükümlü vatandaşlara iş vererek ve halk yararına sosyal etkinliklerde yer alarak hem ticari amaçlarını gerçekleştirmiş hem de sosyal sorumluluklarını yerine getirmiş olacaklardır.

Günümüzde iş etiği uygulamalarına ilişkin bu gelişmelerle birlikte, uluslararası ekonomi hızla değişmekte ve buna bağlı olarak ülkeler arası sosyal, politik, kültürel ve yasal farklılıklar

81 A. B. Carroll, "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders", *Business Horizons*, July-August, 39-48, 1991, s. 40-42.

azalmaktadır. Bu gelişmeler, işletmelere de yansımakta ve her işletme kendi kurum kültürünü yansıtacak bazı özellikler edinme gereksinimi duymaktadırlar. Örneğin takım çalışması yaratma, kalite standardı oluşturma, iyi hizmet kriterleri oluşturma, marka ve bir geçmiş oluşturma gibi özellikler geçmişte olduğu gibi günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bu özellikler bazen çalışanların firma korosu oluşturup şarkı söylemelerini anlatan bir tabloya benzetilerek alay konusu edilse de büyük önem taşımaktadır.⁸² Çünkü bu özellikler sadece firmanın kurum kültürünü yansıtmakla kalmamakta, her firmaya özgü etik kodların oluşturulmasına da zemin hazırlamaktadır. Etik kodlar çalışanların davranışlarını düzenlemek, sorumlu ve etik kurum kültürü oluşturmak amacıyla kurumsal sosyal sorumluluğun önemli bir parçasıdır. Buna göre yöneticiler, eğer iş etiği kodlarının kurumsal sosyal sorumluluk performansları üzerindeki pozitif etkilerini arttırmak istiyorlarsa ya yeni kodlar oluşturmalıdırlar ya da mevcut kodları revize etmelidirler.⁸³

Gaumnitz ve Lere'nin ABD'deki 15 profesyonel işletmenin etik kodlarını inceleyerek yapmış oldukları çalışmaya göre, işletmelerin genel etik kodları; dürüstlük ve bütünlük, genel yasalara uyum, yüz kızartıcı veya zararlı eylemler, sosyal değerlerle ilgili zorunluluklarla ilgili durumları içerecek şekilde oluşturulmuştur. Bunun yanında daha spesifik konular olarak, gizlilik, müşterilere ve çalışanlara karşı sorumluluklar, mesleki zorunluluklar, bağımsızlık ve tarafsızlık ve işle ilgili olarak yasal ve teknik uyum gerektiren konular da kodlar oluşturulurken göz önünde bulundurulmalıdır.⁸⁴ Bickel'e göre kurum içinde etik davranış kodlarının oluşturulmasının yanında kurum kültürünü

82 D. S. Bickel, "Spaces For Business Ethics", Dembinski, Paul H. ve diğerleri (Ed.), *Enron and World Finance: A Case Study in Ethics*, içinde (131-137), Great Britain: Palgrave Macmillan, 2006, s. 135.

83 P. M. Erwin, "Corporate Codes of Conduct: The Effects of Code Content and Quality on Ethical Performance", *Journal of Business Ethics*, 99, 535-548, 2011, s.535-545

84 B. R. Gaumnitz ve John C. Lere, "Contents of Codes of Ethics of Professional Business Organizations in the United States", *Journal of Business Ethics*, 35, 35-49, 2002, s.35-49.

güçlendirecek bazı düzenlemelerin de yapılması gerekmektedir. Buna göre ilk olarak emsal teşkil edecek bir davranış olarak üst yönetim, yolsuzluğa karşı sıfır tolerans göstermelidir. Kurum içi hiyerarşi düşünülürse, bu davranış üstten aşağı doğru hızlı bir şekilde yayılarak etkili olacaktır. Bununla beraber, kurum içinde zaman kaybına sebebiyet vermeden, kurum içinde faaliyetlere ilişkin tehlike yaratan durumları gizleme imkânını ortadan kaldıracak şekilde, yaklaşan problemlere ilişkin sapmalar ve diğer faktörleri araştırarak ve kurum içi bilgileri sürekli analiz edecek bir sistem oluşturulmalıdır. Bu iç denetim sistemi, kurum içinde herhangi bir çıkar çatışmasına veya karmaşaya neden olmayacak şekilde oluşturulmalı ve kurum içinde bir alarm durumu yaratmamalıdır. Ayrıca iç denetçi, görevini çok iyi kavramalı ve yasalardaki boşluklardan faydalanma veya yasa ihlali gibi durumlar ortaya çıkarsa ihbar etmeli ve durumu iyi yönetmelidir. Son olarak, kurum iş etiği ilkelerini oluştururken kurumun deneyimlerini de göz önünde bulundurmalı ve bunları nesilden nesile aktarılabilir şekilde düzenlemelidir. Burada önemli olan bir meta anlatı oluşturmak değil, kurumun uzun süreli başarısını destekleyecek, yolsuzluğu önleyecek ve gerekli olduğunda anında başvurulabilecek düzeltici önlemleri içerecek şekilde ilkeleri oluşturmaktır.⁸⁵ Bickel'in sıraladığı bu düzenlemeler her ne kadar iş etiği açısından çok çekici görünse de, işletmeler bu düzenlemeleri birer etik kaygı olarak benimseyip içselleştirmedikçe ihlaller her zaman söz konusu olabilecektir.

İş etiğinin akademik alanda gelişimi 2000'li yıllar için değerlendirildiğinde, özellikle yaşanan şirket skandalları, şirket iflasları, birleşme ve satın almaları ve yaşanan finansal krizlerle birlikte iş etiğinin bu alanda en önemli enstrüman olduğu görülmektedir. Özellikle 2008 finansal krizinin nedenleri incelendiğinde, bu krizin daha çok etik ihlallerinden kaynaklandığı yönündeki iddialar literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, Finansal Kriz Soruşturama Komisyonunun raporları da, finansal krizin sebebi olarak etik ihlalleri göstermektedir. Bu iddialara

85 Bickel, a.g.e., s. 135-136.

göre, bireylerin yolsuzluğa başvurmaları, yalanlar söylemeleri, kuralları ihlal etmeleri, açıkgozlu bir yönetim sistemini benimsemeleri ve hırsa bürünerek isteklerini gerçekleştirmek istemeleri krize etik olmayan bir zemin hazırlamıştır.⁸⁶

Finansal krizin bankacılık ve finans alanındaki etik standartlara ışık tutmasıyla birlikte, organizasyonlar, kurumlar ve meslekler, operasyonlarında etiğe önem vermeye başlamışlardır. Son yıllarda devletler, iş dünyası, akademik çevre, bağımsız düşünce kuruluşları ve Birleşmiş Milletler, başta büyük işletmeler olmak üzere orta ve küçük ölçekli işletmeleri de dâhil ederek, iş etiğini geliştirecek yöntemler (benchmarks) oluşturmaya çalışmışlardır.⁸⁷ Diğer taraftan, işletme okullarındaki iş etiği ve sosyal sorumluluk derslerinin eğitim programlarına alınmasıyla ilgili tartışmalar gündemi meşgul etmiştir. David Crowther'e göre iş etiği ve kurumsal sosyal sorumluluk konuları işletme bölümlerinde, finansal kriz öncesinden başlayarak son on yıldır yaygın bir şekilde öğretilmektedir. Bununla birlikte finansal kriz, on beş yirmi yıl öncesinde Thatcher ve Reagan döneminin, hırs anlayışlı bir öğretiyi benimseyen işletme okullarından mezun olan yöneticilerin davranışlarıyla zemin bulmuştur. Günümüzde ise iş etiği hırs odaklı bir yaklaşımla öğretilmemektedir. Yani artık durum değişmiştir.⁸⁸

Küresel anlamda finans endüstrisinin gelişim düzeyi ve bu alanda yaşanan gelişmelerden ülkelerin birbirlerini etkileme derecesi, iş etiğini her çalışma alanında olduğu gibi akademik alanda da önemli bir kaygı nedeni olarak ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde iş etiği ve sosyal sorumluluk konuları, birçok işletme bölümlerinde öğretilmekle birlikte; bu konuda hem ulusal hem de uluslararası konferanslar ve seminerler düzenlenmekte

86 A. Argandona, "Three Ethical Dimensions of the Financial Crisis", *IESE Business School Working Paper*, WP-944, January 2012; E. Sternberg, "Ethical Misconduct and the Global Financial Crisis", *Economic Affairs*, 33 (1), 2013; E. P. Flynn, "Ethics Matter", *The Montreal Review*, January 2013

87 URL, "Post-Crises Ethics: Shifting Mindsets or Business as Usual", <http://knowledge.asb.unsw.edu.au/article.cfm?articleid=1141> (01.08.2013).

88 A. James, "Academics of The Apocalypse?", <http://www.theguardian.com/education/2009/apr/07/mba-business-schools-credit>, (01.08.2013)

ve akademik dergilerde iş etiği konusu yoğun bir şekilde işlenerek, iş etiği gelişimi devam etmektedir.

Kaynakça

- Abend, G., "The Origins of Business Ethics in American Universities, 1902-1936", *Business Ethics Quarterly*, 23 (2), Nisan 2013.
- Argandona, A., "Three Ethical Dimensions of the Financial Crisis", *IESE Business School Working Paper*, WP-944, January 2012
- Arslan, M., *İş ve Meslek Ahlakı*, Ankara Nobel Yayınları, 2001
- Bayrak, S., *İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk*, Beta Yayınları, 2001
- Berkman, Ü., "İşletmelerin Toplumsal Sorumluluğu: Gelişimi ve Geleceğine İlişkin Bazı Gözlemler", *İşveren Dergisi*, 43 (10), 46-48, 2005
- Bickel, D.S., "Spaces For Business Ethics", Dembinski, Paul H. ve diğerleri (Ed.), *Enron and World Finance: A Case Study in Ethics*, içinde (131-137), Great Britain: Palgrave Macmillan, 2006
- Bowie, N. E., "A Kantian Theory of Meaningful Work", *Journal of Business Ethics*, 17, 1083, 1998
- Burton, B. K. ve Dunn, C. P., "Feminist Ethics As Moral Grounding for Stakeholder Theory", *Business Ethics Quarterly*, 6 (2), 133-147, 1996
- Caroll, A. B., "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders", *Business Horizons*, July-August, 39-48, 1991
- Cavanagh, G. F., "Global Business Ethics: Regulation, Code, or Self-Restraint", *Business Ethics Quarterly*, 14 (4), 625-642, 2004
- Colonomos, A., "The Morality of Belief in the Profits of Virtue", *International Social Science Journal*, (185), 457-467, 2005
- Coşkun, S., "Ahlaki Etik Olanaklılığı Olarak Söylem Etiği," *Kaygı*, 18, 187-195, 2012
- Crane, A. ve M., Dirk, *Business Ethics: A European Perspective*, New York: Oxford University Press, 2004
- De George, R. T., "The Status of Business Ethics: Past and Future," *Journal of Business Ethics*, 6, 201-211, 1987
- De George, R. T., "There is Ethics in Business Ethics; But There's More As Well", *Journal of Business Ethics*, 8, 337-339, 1989
- De George, R. T., "A History of Business Ethics," Markkula Center for Applied Ethics, <http://www.scu.edu/ethics/practicing/focusareas/business/conference/presentations/business>, (01.08.2013).
- Dinçer, B. ve Dinçer, C., "A Historical Perspective on Business Ethics and the Role of Ethics Training", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (20), 11-17, 2011
- Donalson, T. ve Dunfee, T. W., "Towards A Unified Conception of Business Ethics: Integrative Social Contracts Theory," *Academy of Management Review*, 19 (April), 252-284, 1994

- ERC, "Business Ethics Timeline," http://www.ethics.org/be_timeline.html (01.08.2013)
- Epstein, E. M., "The Field of Business Ethics in the United States: Past, Present and Future", *Journal of General Management*, 28 (2), 1-20, 2002
- Ersöz, H.Y., "Kurumsal Sosyal Sorumluluk", Sabri Orman ve Zeki Parlak (Ed.), *İşletmelerde İş Ahlakı*, içinde (114-130), İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:23, 2009
- Erwin, P. M., "Corporate Codes of Conduct: The Effects of Code Content and Quality on Ethical Performance", *Journal of Business Ethics*, 99, 535-548, 2011
- Ferrell, O. C., LeClair, D. T. ve Ferrell, L., "The Federal Sentencing Guidelines for Organizations: A Framework for Ethical Compliance", *Journal of Business Ethics*, 17, 353-363, 1998
- Ferrell, O. C., Fraedrich, J. ve Ferrell, L., *Business Ethics: Ethical Decision Making and Cases*, 8.Baskı, South Western-Cengage Learning, 2011
- Flynn, E. P., "Ethics Matter", *The Montreal Review*, January 2013
- Freeman, R. E. ve diğerleri, "Teaching Business Ethics in the Age of Madoff", *Change Magazine*, 1-9, November-December 2009
- Gaumnitz, B. R. ve Lere, J. C., "Contents of Codes of Ethics of Professional Business Organizations in the United States", *Journal of Business Ethics*, 35, 35-49, 2002
- Gökalp, F., "Genel Hatları ile Sarbanes Oxley Kanunu ve Türkiye'deki Şirketlere Etkisi", *Analiz*, 5 (14), 107-116, Ekim 2005
- Gustafson, A., "Making Sense of Postmodern Business Ethics", *Business Ethics Quarterly*, 10 (3), 645-658, 2000
- Hill, E., "Coordinating Enforcement Under the Department of Defense Voluntary Disclosure Program", *Corporate Crime in America: Strengthening the "Good Citizenship" Corporation*, (Washington DC; US Sentencing Commission), 287-294, 1995
- Hunt, S. D. ve Vitell, S. C., "The General Theory of Marketing Ethics: A Revision and Three Questions", *Journal of Macromarketing*, 26 (2), 143-153, 2006
- James, A., "Academics of The Apocalypse?", <http://www.theguardian.com/education/2009/apr/07/mba-business-schools-credit>, (01.08.2013)
- Kapu, H., "Akademik Bir Disiplin Olarak İş Ahlakı", Sabri Orman ve Zeki Parlak (Ed.), *İşletmelerde İş Ahlakı*, içinde (52-114), İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:23, 2009
- Kara, Z., "Küresel Cinsiyet Yapılanmasından Postmodern Feminizme", *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II*, 1377-1390, 2012
- Kart, B., "Erdem Etiği Normatif Midir?", *FLSF Dergisi*, 2, 101-108, 2006
- Kirel, Ç., *Örgütlerde Etik Davranışlar, Yönetimi ve Bir Uygulama Çalışması*, Eskişehir-Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1211, 2000
- Küçükalp, D., "Erdem Etiği ve Politika", *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, XXVII (1), 71-83, 2008

- Maier, M., "Gender Equity, Organizational Transformation and Challenger", **Journal of Business Ethics**, 16, 943-962, 1997
- Menteş, A., **Kurumsal Yönetişim ve Türkiye Analizi**, Yayın No:135, İstanbul Derin Yayınları, 2009
- Nichols, M., "Third-World Families at Work: Child Labor or Child Care?", **Harvard Business Review**, (January-February), 12-24, 1993
- Ostesiewski, P., "Considerations For A Global Business Ethics Framework", <http://www.wju.edu/academics/bus/iscm/ostesiewski>, (01.08.2013)
- Özgener, Ş., **İş Ahlakının Temelleri: Yönetimsel Bir Yaklaşım**, 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004
- Quintelier, K. J.P ve Fessler, D. M. T., "Varying Versions of Moral Relativism: The Philosophy and Psychology of Normative Relativism", **Springer Biol Philos**, 27, 95-113, 2011
- Rice, G., "Islamic Ethics and The Implications for Business", **Journal of Business Ethics**, 18, 345-358, 1999
- Sajjadi, S. M., "Explanation and Critique of the Principles of Postmodern Moral Education", **Educational Research and Review**, 2 6, 133-140, 2007
- Shaw, B., "Virtues for a Postmodern World", **Business Ethics Quarterly**, 5 (4), 843-863, 1995
- Sternberg, E., "Ethical Misconduct and the Global Financial Crisis", **Economic Affairs**, 33 (1), 2013
- The Caux Round Table, "The Caux Principles", Laura Pincus Hartman (Ed.), **Perspectives in Business Ethics**, (723-726), Singapore: McGraw Hill, 1998
- Toffler, B. L., "Some Thoughts on the Meaning of Business Ethics", Laura Pincus Hartman (Ed.), **Perspectives in Business Ethics**, (80-83), Singapore: McGraw Hill, 1998
- Torlak, Ö., **Pazarlama Ahlakı**, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2006
- Tsalikis, J. ve Lassar, W., "Measuring Consumer Perceptions of Business Ethical Behaviour in Two Muslim Countries", **Journal of Business Ethics**, 89 (1), 91-98.
- UNEP-FI, "UN Environmental Programme Finance Initiative", <http://www.unepfi.org/> (01.08.2013)
- URL, "Post-Crises Ethics: Shifting Mindsets or Business as Usual", <http://knowledge.asb.unsw.edu.au/article.cfm?articleid=1141> (01.08.2013).
- Walker, R. S., "The Effect of Recent US Legislation and Rule Making on Corporate Compliance and Ethics Programmes", **International Disclosure and Governance**, 1 (2), 2003
- Yazıcı, A., "Kantçı ve Feminist Etik Kuramlarda Bireysel Özerklik Tartışması", **Kaygı**, 11, 77-90, 2008
- Yıldırım, Y., "Jürgen Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, VIII (2), 249-268, 2006

DİN VE AHLAK

Kamil SARITAŞ*

Ahlak konusu hem ilahiyat hem de felsefenin alanına girmektedir. İlahiyat ve felsefe tarihine bakıldığında din ve ahlak arasındaki ilişkinin hususiyeti konusunda birtakım tartışmaların var olduğu bilinmektedir. Bu tartışmaların rengini öncelikli olarak din ve ahlak kelimesine yüklenen anlamlar belirlemektedir.

Dinlerin tarihi incelendiğinde Yahudilik, İslamiyet, Budizm, Şintoizm gibi farklı din; panteizm, deizm, teizm, ateizm gibi farklı Tanrı algılamalarının tezahür ettiği görülmektedir. Sözgelimi bir Budist ile bir Müslümanın zihinlerindeki din ve Tanrı çağrışımları önemli ölçüde birbirinden farklılık göstermektedir. Bu farklılığa Auguste Comte (ö.1857), Karl Marx (ö.1883), Sigmund Freud (ö.1939) ve J. P. Sartre (ö.1980) gibi dinin aleyhinde görüşler ileri sürenler dâhil edildiğinde, ayrıca dini araştırma konusu edinen teoloji, felsefe, sosyoloji ve psikoloji gibi her ilmî disiplinin kendine özgü parçacı bir din tarifıyla yola çıktığı dikkate alındığında, durum daha da karmaşıklaşmaktadır. Bu karmaşık durumda eskilerin deyimiyle “etrâfını câmi, ağyarını mâni” bir şekilde objektif ve mutlak bir din tarifini ortaya koymak mümkün gözükmemektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi. Felsefe Bölümü.

Farklı şekillerde tarif edilen din, Dinler Tarihi bilimi açısından bir cemaatin sahip olduğu, kutsal kitap, peygamber veya kurucu, Tanrı kavramını da genellikle içinde barındıran inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yaptığı ibadet, yerine getirmeye çalıştığı ahlaki kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır.¹ Buna göre din, ferdi ve içtimai yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, insanlara bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan nizamdır. Yüce ve kutsal bir Yaratıcının iradesine isteyerek bağlanmadır.² İslam açısından din, akıl sahiplerini kendi iradeleri ile Allah'ın Elçisi'nin getirdiklerini kabule çağırır³ ve bizzat iyiliklere sevk eden ilahî hak ve hayır kanunlarının bütünüdür.⁴

İlahî dinler söz konusu olduğunda, dinin birbirine bağlı inanç, ibadet ve ahlak yönlerinin olduğu görülür. Vahiy mahsulü bir dinin, bu üç cepheye aynı önemi vermesi gerekir.⁵ Dinin inanç, ibadet ve ahlak boyutu, kendisine inanan bireyleri ve toplumları her yönüyle etkiler, onların hayatlarına yön verir ve davranışlarında belirleyici olur. Bu nedenle İslam ve ilahî dinler açısından ahlakın dinin merkezinde ve dinin olmazsa olmaz bir ögesi olduğu söylenebilir.

İlahî dinler zaviyesinden genel anlamda bir müşterekliği olan din kavramı dini yadsıyanlar açısından şu şekillerde tanımlanmıştır. Bertrand Russell (ö.1970) dini, bir duygu ve bu duygunun ayinler ve törenler olarak tanımlanan özel davranışlar aracılığıyla ortaya çıkması olarak tanımlamıştır.⁶ Max Müller (ö.1897) dinin, insanın sonsuzu kavramasını sağlayan, akıl ve mantığa tâbi olmayan zihni bir melekesi veya yeteneği⁷, Psi-

1 G. Tümer ve A. Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara: Ocak Yayınları, 1997, s.7.

2 Aydın, a.g.e., s.6-7.

3 S. Ş. Cürçani, **Terimler Sözlüğü (Kitabu't-Ta'rifât)**, (Çev. Arif Erkan), İstanbul: Bahar Yayınları, 1997, s.105.

4 İ. Karagöz, "Din" mad. **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara: DİB Yayınları, 2006 s.121-122.

5 Aydın, a.g.e., s. 6-7.; Ş. Gölcük ve S. Toprak, **Kelam**, Konya: Tekin Kitabevi, 1998, s.76-79.

6 M. Süleyman, **Dinler Felsefesi**, Haz. Bayram Dalkılıç, **Türkiye'de Din Felsefesine Doğru**, Konya: Kendözü Yayınları, 2000, s.31.

7 Tümer ve Küçük, a.g.e., s.6.

kolog C. G. Jung (ö.1961), dinin insan zihninin özel bir davranışı olduğunu⁸, Freud insanlığın saplantılı nevrozu ve bebeklik arzularının tatmini olduğunu,⁹ sosyolog Emile Durkheim (ö.1917) ise bir cemaatin meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemi olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰ Görüldüğü üzere objektif ve mutlak bir din tarifi olmadığından, dinin ahlakla ilişkisine çeşitli bakış açılarından yaklaşılabileceği ortadadır.

Din kavramında olduğu gibi, ahlakı¹¹ da farklı açılardan özellikle objektif ve sübjektif olarak tanımlayanlar bulunmaktadır. Ahlakın objektif olduğunu ifade edenlere göre ahlak, insanın iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine sebep olan manevi vasıfları, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışların bütünü demektir.¹² Zamana, topluma ve kültürlere göre değişmeyen zorunlu davranış kurallarıdır.¹³ İnsanda iradi olarak yerleşmiş bulunan karakter yapısıdır.¹⁴ Geniş anlamda ahlak, insanın fitratındaki/doğasındaki, kötülük yönünün arındırılması ve iyilik yönünün geliştirilmesi için; ilahî inayet ve insanî deneyimlere dayalı olarak oluşturulmuş bulunan; insanların ve vicdanların değerlerini kabul ettiği; düşünsel ve duygusal huylar, faydalı davranışsal ve eylemsel etkinliklerdir.¹⁵

Bazı düşünürler ise ahlakı sübjektif olarak tanımlamışlardır. Tanımlardan bazıları şu şekildedir: Ahlak, göreceli iyi ve kötü anlayışıdır. Ahlak, geleneksel kurallardır. Ahlak, insanî hazdır. Ahlak faydadır. Ahlak, bireylerin birbirleriyle çarpışmasıdır.

8 C.G. Jung, *Psikoloji ve Din*, Çev. Ender Gürol, İstanbul: Oluş Yayınları, 1995, s. 9.

9 S. Freud, *The Future of an Illusion*, Trans. and Ed., James Strachey, The Complete Psychological Works of Sigmund Freud, New York: The Hogarth Press Ltd. 1961, s. 30-44.

10 Tümer ve Küçük, a.g.e., s.6.

11 Ahlakın kelime anlamına bkz. İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1956 c.10 s.86.

12 M. Canbulat, "Ahlak" mad. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DIB Yayınları, 2006, s. 13-14.; H. Altuntaş, *İslam Ahlakı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999, s.11.

13 R. Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, Ankara: TDV Yayınları, 1996, s.2.

14 Cürcani, a.g.e., s.99.

15 C. S. Yaran, *Ahlak ve Etik*, İstanbul: Ragbet Yayınları, 2010, s. 9.

Ahlak, insanın kendisine yabancılaşmasıdır. Ahlak, bir yığın soyut emir ve anlaşılmaz yaptırım kurallarıdır.¹⁶ Söbjektif ahlak anlayışlarını ortaya koyan bu ifadeler dikkate alındığında, din gibi ahlakın da birbirinden farklı tanımlamalarının olduğu ve din ahlak ilişkisinde bu noktanın göz ardı edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

İlk bakışta pratik bir etkinlik olarak anlaşılan ahlakı, teorik olarak inceleme konusu kılan felsefe disiplinine ahlak felsefesi veya etik (ethics) denir.¹⁷ Ahlak felsefesi, ahlakın özünü ve temellerini, doğru ve yanlış yargıların ve fiillerin tabiat ve esaslarını, bunların ahlakî olarak övgüye ve yergiye değer yönlerini, evrensel olup olmadıklarını, ahlakî ödevlerin kaynağını ve gayelerini rasyonel, şümulü ve tutarlı bir şekilde düşünen, araştıran ve sorgulayan bir felsefedir.

Ahlak felsefesinde ahlakî eylem veya değer ne üzerine temellendirilir? Nasıl ve neye göre belirlenir? Hangi gaye üzerine bina edilebilir? Ahlak konusunda bu ve benzeri sorular ortaya konurken, insanlık tarihi kadar eski olan din fenomeni de dikkate alınmak zorundadır. Doğal olarak din söz konusu olduğunda soruların formatı da değişmektedir. Din ve ahlak ilişkisinde davranışlara ahlakî iyilik ve kötülük vasıflarını kazandıran bizzat Tanrı buyrukları mıdır, yoksa Tanrı'nın buyruklarından bağımsız olarak, davranışların ahlaken iyilik ve kötülük gibi özellikleri var mıdır? "Euthyphro Dilemi"¹⁸ olarak bilinen bu

16 A. Cevizci, *Etiğe Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008.

17 Ahlak ve etik kelimeleri arasında belli bir ayırım olmasına rağmen, günlük dilde, hatta felsefede, her iki sözcüğün birbiri yerine sık sık kullanıldığı görülmektedir. Etik, ahlak ve ahlak felsefesi kavramları arasındaki benzerlik ve farklılık için bkz. D. Özlem, *Etik Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları, 2010, s.19-29 ve s. 229-238.

18 Söz konusu sorunun cevabı ile ilgili tartışma, Platon'un Euthyphron adlı diyalogundaki iyiliğin temellendirilmesi tartışmasına dayandığı için, bu sorun "Euthyphro Dilemi" olarak bilinmektedir. Euthyphron'a göre sevilen şey Tanrılarca sevildiği için iyi, dindarlık Tanrılarının sevdiği şey, dinsizlik ise Tanrılarının sevmediği, nefret ettiği şeydir. Öze uyan eylemlerimiz dine uygun, uymayan eylemlerimiz de dine aykırıdır. Platon, *Euthyphron*, (Platon Toplu Diyaloglar) Çev. P. Naili Boratav, Ankara: Yargı Yayınevi, t.s. 6e-10b. Platon, Euthyphron adlı diyalogunu, iyi ve kötüyü Tanrı mı yoksa insan mı belirlemektedir sorununa ayırmıştır. Platon, tartışmayı bitirmemekle beraber,

tartışmanın birinci alternatifi; davranışların Tanrı'nın buyruğu ile ahlaken iyi veya kötülük vasfını kazandığını; ikinci alternatifi şeylerin doğal olarak kendinde iyi veya kötü olduğunu, Tanrı buyruğu olmadan da iyi veya kötülük vasfının bilinebileceği yönündedir. Bu tartışmanın tarihi, büyük teistik dinlerin ve felsefenin ilk dönemlerine kadar gitmektedir.

Felsefe tarihinde Platon (MÖ 427-347)'la başlayan Euthyphro Dilemi/iyi ve kötünün ontolojik ve epistemolojik değeri sorunu, İslam düşünürlerinde hüsün-kubuh problemi olarak ortaya çıkmış, filozoflar, muhaddisler, fakihler¹⁹ ve mütekellimler²⁰ tarafından tartışılmıştır. Bu tartışma daha sonra Hristiyan ve Yahudi kelmacılar ve filozoflar²¹ tarafından da sürdürülmüştür.

Din ve ahlak ilişkisinde, herhangi bir şekilde dinin ve Tanrı'nın ahlakla ilgisini kabul edenler dinî ahlak anlayışları, şeylerin iyilik ve kötülük vasfının dinin ve Tanrı'nın belirleyiciliği olmaksızın kendinde iyi ve kötü olduğunu, ahlakî ilke ve değerlerin sadece insanî eğilimlere göre belirlenmesi gerektiğini ileri süren görüşler ise seküler ahlak anlayışları olarak adlandırılmaktadır.

Dinî Ahlak

Teistik dinlerde dinî ve ahlakî kavramlar bazen yan yana, fakat çok kere iç içedirler. Teistin hayatında Tanrı'nın varlığına inanma ile ahlaklılık arasında çok güçlü bir bağ vardır. İster ahlaktan hareket edilsin isterse dinin/Tanrı'nın varlığı düşüncesinden hareket edilsin, böyle bir ilişkinin varlığını inkâr etmek kolay değildir.²² Örneğin din ve ahlak, insan ruhunu temizlemek,

Euthyphron'un aksine "dindarlık iyi olduğu için Tanrı onu sever" düşüncesi ni tercih etmiş gözükmektedir. Platon, Euthyphron, *Toplu Diyaloglar*, Çev. P. Naili Boratav, Ankara: Yargı Yayınevi, t.s., 10b-e.

- 19 Bkz. F. Başelma, *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehiy Hükümlerinin Hüsün-Kubuh Açısından Temellendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, SBE, 2012.
- 20 Bkz. Ş. Bayler, *Kelamcılara Göre Hüsün-Kubuh ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, 2006.
- 21 Bkz. Musa İbn Meymun el-Kurtubi, *Delaletü'l-Hairin*, Haz. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- 22 M. S. Aydın, *Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlak İlişkisi*, Ankara: Umran Yayınları, 1981, s. 9. Aydın bu eserini bundan sonra Tanrı Ahlak ilişkisi olarak adlandıracağız.

yükseltmek ve sonsuza doğru yöneltmek için çalışırlar ve aynı kaynaktan beslenirler. Her ikisi de eylemi niyete ve vicdandaki samimiyete göre değerlendirir. Din erdemin kaynağıdır. Hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olmak için, erdemsizliğin kaynağı olan aşağı istekler, hırslar ve iştihalden insanı korumak ister.²³

Din, insanların Allah ve toplum ile hatta ilgili olduğu her türlü nesne ile olan ilişkilerini düzenler. Bu ilişkileri düzenleyen, her din kendine özgü bir ahlak sistemini ortaya koysa da, ortak noktaları, insanın ilgili olduğu her bir varlıkla ilişkilerini erdem üzere düzenleme isteğidir. Bu isteği gerçekleştirirken öncelikle ilahî iradeye iştirak ve teslim oluşu önemser. Zira bu halin gerçek gayesi, ahlaklılık denilen ruhun yükseltilmesidir. Bu gaye çerçevesinde bütün dinler insanların ahlakını yükseltmeye çalışmışlar ve ahlakta olmazsa olmaz ilkeler vaz etmişlerdir.²⁴

Din ilâhî kaynaklı bir sistem olarak insanın inanç, duygu, düşünce ve davranışlarında etkili ve yönlendirici olmayı ister ve insanın varlık bütünlüğüne hitap eder. Bu bağlamda insanın inanç tasavvurunu, ahlak algısından, bilim anlayışından, estetik duygularından vb. apayrı bir alan gibi değerlendirmek mümkün değildir. Öyle ki ahlaki değerleri algılayışımız, estetik duygularımız vb. de inanç dünyamızdan yani dinden tamamen bağımsız değildir.²⁵ Buna göre inanç ve ahlaki insanın bütün duyuş, düşünüş ve davranışıyla birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

Dinde saygıyla ve isteyerek bağlanılan bir otoritenin varlığı ve kutsallığı ön plandadır. Ahlak ise her şeyden önce günlük hayatımızda bir takım tercihlerin dile getirildiği, öne sürüldüğü

23 H. Karaman, Nurettin Topçu'da Ahlak Felsefesi, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000, s. 30.

24 Her dinin kendine özgü bir ahlaki duruşu vardır. Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat'ın bugünkü nüshalarında ahiretten çok dünyevi gayelerden ve müeyyidelerden bahsetmesine karşılık; İncil, sadece uhrevi müeyyidelere itibar etmekte, uhrevi gayeleri gözetlemeyi emretmektedir. Kur'an-ı Kerim'e gelince, o, iki dünyanın da hakkını vermeyi istemekte ve bu ikisini bir çizgide birleştirmektedir. M. Çağrırcı, *Anahatlarıyla İslam Ahlakı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009, s. 182.

25 Bkz. M. S. Aydın, *Kur'an ve İlmî Zihniyet*, İslâm Üzerine Düşünceler içinde, Ankara: TDV Yayınları, 1991, s. 84.

ve tartışma konusu edildiği bir alandır. Din ve ahlak arasındaki ilişkide duaların ve ibadetlerin objesi olan Tanrı, ahlakî tercihlerde gözetilmesi gereken kutsal bir otorite olmaktadır. Bu durumda dini inançlar ahlakî tercihlere ya doğrudan doğruya müdahale etmekte ya da sadece kendilerine uygun düşen tercihleri desteklemektedir.²⁶

Din ve ahlak arasındaki münasebeti kabul eden dinî ahlak iki şekilde mütalaa edilmiştir. Bunlar birincisi dinî inançların ahlakî tercihlere doğrudan müdahale ettiği dinden ahlaka doğru bir yol takip edilerek ortaya konulan teolojik ahlak, diğeri akıl ve ahlaktan dine doğru bir yol takip edilerek, ahlakın kendine uygun gördüğü tercihleri dinin desteklediği ahlak teolojisidir.

Teolojik Ahlak

Teolojik ahlak, ahlakî ilke ve değerleri vahiy yoluyla belirlemeye çalışır. Vahyin merkezindeki mutlak ve kutsal otorite ahlaka farklı bir boyut kazandırır. Bu boyutta ahlak, öncelikli olarak kutsal otorite Tanrı'nın varlığı bağlamında değerlendirilir. Teolojik ahlakta Tanrı'nın emrettiğinin iyi olduğu hususu teist tarafından tartışılacak bir mesele değildir. Bir kişi, hem Tanrı'nın her şeyi bildiğine, her şeye gücü yettiğine ve mutlak anlamda iyi olduğuna inanacak, hem de O'nun iradesini sorguya çekecek. Böyle bir şey olmaz. Zira Tanrı'nın emri sıradan bir emir olmadığından ilahî buyruklarda bir keyfilik olamaz. Herhangi bir keyfiliğin düşünülmesi, ilahî Zat'ı ve O'nun ahlakî vasfını kavramamak anlamına gelir.²⁷ Zira Tanrı kavramı ahlakî bir kavramdır. İster Tanrı'dan insana doğru, isterse insandan Tanrı'ya doğru olsun, Tanrı ve insan münasebeti ahlakîlik üzerine kurulur.²⁸

Teolojik ahlak teorisinde din ve ahlak ilişkisi öncelikli olarak Tanrı tasavvuru ile ilgilidir. Tanrısal varlıkla, bilgisi ve gücü tam ve mutlak anlamda iyi bir varlık kastedilirse veya iyilik, adalet, rahmet, bağışlanma vs. Tanrı'nın ayrılmaz özellikleri kabul

26 M. S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999, s.319.

27 Aydın, a.g.e., s.309.

28 T. İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çev. S. Ateş), İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.s., s. 293.; İ. Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, 1998, s. 46-48.

edilirse, bu durumda Tanrı kelimesi kısmen deskriptif kısmen de değer biçici -veya değer koyucu- varlığa işaret eder. Buna göre, söz konusu terimin özne olarak yer aldığı bir önermenin kısmen değer ifade eden bir hüküm olması kaçınılmazdır.²⁹ O zaman ilahî buyruklar olan ahlakî ilke ve değerlerin aynı zamanda değer ifade etmeleri kaçınılmazdır.

Teolojik ahlak yaklaşımında, neyin iyi ve neyin kötü olduğu eşi ve benzeri olmayan Tanrı tarafından belirlenir. Bu belirlemeler kutsal kitaplarda yapılması ve yapılmaması gereken nitelikler olarak yer alır ve insanların bunlara uymaları istenir. Bu husus, teolojik ahlakın kural koyucu (normative) bir ahlak tarzı olduğunu gösterir.³⁰ Bu normatif buyruklarda kesin ve mutlak ilkelere bulunduğundan, bir görecelik (relativizm) ve sonuca göre değerlendirme (consequentialism) den söz edilemez.³¹

Semavî dinlerde doğru düşünce veya doğru eylem, kutsal iradeye uymak ve itaat etmektir. Kötü de bu iradeye aykırı davranmaktır. Ahlakî yaşam, Tanrı'nın irade ve buyruklarına göre yönlendirilen ve düzenlenen yaşamdır. Bu yaşamda Tanrısal buyruklar, dogmalar halinde karşımıza çıkarlar. Çünkü bunlar, eleştirilmesi gereken değil, mutlak olarak inanılması gereken ölçütler ve itaat edilmesi zorunlu sayılan buyruklardır.³² Bu buyrukların kesin ve mutlak olmasından dolayı herhangi bir ahlakî düşünüş ve eylemi gerektiren bir durumla karşılaşıldığında, teistin Tanrı buyruğunun dışında -eyleme dönüştürme- de- başka bir ahlakî yargıyı benimsemesi veya tercih etmesi düşünülemez.³³

Teolojik ahlakta kutsal kitaplardaki ahlakî ilkeler aynı zamanda dinî kurallardır. O zaman ahlakın *kaynağı* ve temellen- dirilmesi vahiy ve semavî kitaplardır. Bu kitaplardaki normatif

29 Aydın, a.g.e., s.311.

30 Kılıç, a.g.e., s.4.

31 Aydın, a.g.e., s.323.

32 Özlem, a.g.e., s.31-34.

33 "Allah ve Resül'ü bir konuda hüküm verdiği zaman, inanan bir erkek ve kadının kendi işlerinde kişisel tercihlerine göre hareket etmeleri düşünülemez. Zira kim Allah ve Resül'ü'ne isyan ederse, işte o apaçık bir sapıklığa gömülmüş olur" (Ahzab, 33/36). "Bir hususta bir anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Peygamber'e götürün" (Nisâ, 4/59)

buyrukları insanlara açıklayıcı ve uygulayıcı olanlar ise peygamberlerdir. Peygamberlerin birey ve toplumların inanç ve ahlaklarının bozulduğu dönemlere denk gelmesi, ahlakî misyona sahip olduklarının açık bir göstergesidir. Nitekim Hz. Peygamberin, kendisinin güzel ahlakı tamamlamak için gönderildiğini³⁴ ifade etmesi ve Kur'an-ı Kerim'de "ahlakî model"³⁵ olduğunun buyrulması, nübüvvetinin bir yönüyle ahlaka hasredildiğini açıklamaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber "İslamiyet güzel ahlakur. Ben yalnızca güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim. Şüphesiz ki kişi güzel ahlakıyla geceleri namaz kılan ve susuzluğa zor dayanan oruçlu mertebesine yükselir"³⁶ sözleriyle ahlakın, ibadet derecesine yükseltildiğini ortaya koymaktadır.³⁷ Peygamberlere gönderilen dinlerin *gayesi* ise ahlakî değere sahip kişi ve toplum oluşturmaktır. Bu çerçevede peygamberlerin temel görevleri insanların ahlakî hayatını düzeltmek ve onlara "doğru yol"u göstermektir.

Din, ahlak kanununu ilahî kaynağa bağlamakla, ahlakın muhtaç olduğu en mühim müeyyideyi, Allah'a saygı ve sevgi şeklinde ferdin vicdanında derunileşmekte ve içselleştirmektir. Bu durumda, Allah'a inanan her insan mutlak olarak iyiliğin Allah'ın emri, kötülüğün de O'nun yasağı olduğu şuuruna ulaşmaktadır. Artık iyilik fikrinin farz inancıyla ve kötülük fikrinin haram inancıyla birleşmesi, mümin kalpte vazife şuurunu oluşturmakta; vicdanın ahlakî ilgilendiren hükümleri, ilahî iradeye uygun olup olmadığı kaygısı ile verilmektedir. İslam ahlakında bu kaygının vicdanda meydana getirdiği ahlakî hassasiyetin adı takvadır.³⁸ Ahlakı, takva bağlamında ibadet derecesine yükselten din, dindarın hayatın olgu, ahlak ve inanç boyutlarını birlikte gören ve yaşayan insan olmasını arzular. İnanç boyutu dindarı öyle bir noktaya götürür ki, orada o, başkalarının

34 İmam Malik, *Muvatta'*, İmaret, Ebu Zabi 2004, c.5 had. no; 3357, s.1130.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, H.1409, c. 6 s.324.

35 Kalem 68/4; Ahzâb 33/21.

36 İmam Malik, a.g.e., *Hüsnu'l-hulk*, 6.

37 Ahmed Mahmud Subhi, *el-Felsefetü'l-Ahlakiyye fi'l-Fikri'l-İslamî*, Kahire: Daru'l-Maarif, t.s. s.287

38 M. Çağrıncı, *Anahatlarıyla İslam Ahlakı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009, s.177-178.

belki sadece “ahlakî” dedikleri şeyi, iman hayatının ayrılmaz bir parçası olarak görür, takdir eder ve yaşar. Dolayısıyla onun ahlak hayatı aynı zamanda onun ibadet hayatının merkezini teşkil eder.³⁹

Birbirlerinden farklı olsalar da diğer ilahî dinler de tabii, vicdanî ve sosyal müeyyidelerin yetersizliğini dinî ve uhrevî müeyyide ile tamamlamak isterler. Buna göre, bu dünyada inanıp iyi işler yapanlar, ahirette şu veya bu şekilde ödüllendirilecek, sonsuz mutluluğa kavuşacaklardır. Buna karşılık, bu dünyada gerçeklerden yüz çevirip iyilikleri terk eden ve kötülükler işleyenler, suçlarına münasip ve mukabil bir şekilde cezalandırılacaklardır. Bu, ahlaklı insan ve toplum adına ahlak kanununun koyucusu Mutlak Otorite'nin ortaya koyduğu değişmez hükmüdür.

Teolojik ahlak iki alternatifli Euthyphro Dileminin birinci alternatifi olan “Bir şey, Tanrı istediği için iyidir.” görüşünü savunur. İslam ahlak felsefesinde bu düşünceyi benimseyen nassî, dinî ve kelâmî (Cebrî ve Eş'arî) ahlak teorileri ortaya çıkmıştır. Gelenekçi ahlak diye de adlandırılan nassî ahlak, mümkün olduğu kadar kendisini nasların delalet ettiği anlamlarla sınırlandırarak, İslamî hakikatin iki temel kaynağı olan Kur'an ve Hadisleri aslî ve mutlak kaynak olarak kabul etmişler ve her türlü beşerî ahlak görüşlerinin üstünde tutmuşlardır. Bu ahlak türünün teorisyenleri genel olarak müfessir, muhaddis ve fakihlerdir. Çalışmalarında açıkça veya imalı bir şekilde kendi yorumlarının veya teorilerinin, hakikatin kaynağı olan naslarda sağlam bir dayanağının olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁰

Dinî ahlak teorisi ise nassî ahlak teorisinden farklıdır. Dinî ahlak teorisyenleri ahlakı temellendirirken, sadece Kur'an ve Hadislerden değil, kelâmî kavramlar, felsefî kategoriler ve bazı durumlarda tasavvuftan faydalanmışlardır. Bu ekolün belli başlı savunucuları Hasan Basrî (ö.728), Mâverdi (ö.1058), Gazâlî (ö.1111), Râgıb el-İsfahanî (ö.1108) ve Fahreddin Râzî (ö.1209)'dir.⁴¹ Dinî ahlak teorisi, ahlakı temellendirirken veya bir değeri or-

39 Aydın, a.g.e., s.329.

40 M. Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, (Çev. Muammer İskenderoğlu ve A. Arkan), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004, s.18-23.; Çağrıncı, a.g.e., s.61-63.

41 Fahri, a.g.e., s.25-26.

taya koyarken dine dayanmış, ancak ilke ve davranışı açıklama ve yorumlama yönünden din-dışı öğelerden yararlanmıştı.

Kelâmî ahlak teorisi; Cebriye, Eş'arî ve Zahirîler Euthyphro Dileminin birinci alternatifi tercih etmiş, Mu'tezile ikinci alternatifi tercih etmiş, Matürîdiler ise iki görüşü uzlaştırmaya çalışmıştır. Cebriye mezhebine göre insanın hakikatte ne kudreti ne de iradesi vardır. Fiillerimizin hepsi görünüşte bizim, fakat hakikatte Allah'ındır. Çünkü insanın kudreti yoktur, dolayısıyla insan fiillerini yaratamaz.⁴² Allah, nasıl davranmamızı ister ve onun gücünü verirse, biz ona göre davranırız. Buna göre hem irade, hem kudret, hem de davranışın pratiğe geçirilmesi Tanrı tarafından. O zaman kaderci Cebriye mezhebine göre insanın ahlakî bir varlık olup olmadığından söz edilemez. Cebriyeci görüşün ileri sürdüğü fatalist ahlak düşüncesinin benzeri Hristiyan düşüncesinde jansenisme ve calvin doktrinlerinde daha aşırı bir şekilde tezahür etmiştir.⁴³

Eş'arî, iyi ve kötü kavramlarını Tanrı'nın buyruk ve yasaklarına göre tanımlamakta ve objektif bir değer teorisini kabul etmenin ilahî gücü sınırlandırmak anlamına geleceğini öne sürmektedir. Bu hususu "Peygamber size her ne emir verirse onu tutun, yasakladığından da sakının"⁴⁴ ayetiyle de temellendirmektedir.⁴⁵ Eş'arîlere göre iyilik ve kötülük, fiillerin asli özelliği olmayıp, ilahî iradenin iyi veya kötü diye vasıflandırması ile fiiller "değer" kazanır. Buna göre Şari'in emrettikleri iyi, yasakladıkları da kötü olur. Şu halde bir dini işaret bulunmadıkça akıl, iyilik ve kötülüğü idrak etme imkânına sahip olmadığı gibi ahlakî değerleri de bilemez.⁴⁶ Buna göre kendisine İslamî tebliğ ve davet ulaşmamış kimse dinî ve ahlakî vazifelerle mükellef tutulamaz.

Zahirîliğin kurucusu İbn Hazm (ö.1064) ve İbn Teymiye (ö.1328) nin oluşturduğu kelim ekolü ise cedeli ve kelâmî akıl

42 Şehristani, *Milel ve Nihal*, (Çev. M. Öz), İstanbul: Litera Yay, 2008, s. 85.

43 H. Z. Ülken, *Ahlak*, İstanbul: Ülken Yayınları, 2001, s.302.

44 Haşır, 59/7.

45 Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, *El-İbâne ve Usûlü Ehli's-Sünnet*, Çev. Ramazan Biçer, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010 s. 141.; Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, *El-İbane 'an Usulî'd-Diyane*, Kahire: el-Ulyâ 1930, s. 50.

46 F. Razi, *Kelama Giriş (el-Muhassal)*, (Çev. H. Atay), Ankara: KB Yayınları, 2002 s.208.

yürütmenin geçerliliğini reddederek, nassı zahiren yorumlanmış şekliyle dinî hakikatın nihai kaynağı olarak kabul etmiştir.⁴⁷

İslam ahlak felsefesi ekollerinden nassî, dinî ve Cebriye, Eş'arî ve zâhirî kelimî okullara göre ahlakın temellendirmesi ve değeri din tarafından belirlenmektedir. Ancak dinî ekole göre ahlakın anlaşılması ve yorumlanmasında din-dışı öğelerden de yararlanılmaktadır.

İslam dünyasındaki iyinin ve kötünün belirlenmesine ilişkin tartışma, Ortaçağ Hristiyan dünyasında da yer almaktadır. William of Ocham (ö.1349) ve Protestan reformcuların büyük bir kısmı Eş'arî'nin tutumuna benzeyen bir tavır içerisindeydi. Onlara göre de iyi ve kötü hakkındaki bilginin kaynağı vahiydir. Onlar, Katolik Kilisesi'nin felsefi-teolojisine karşı çıkıyor ve bu teolojinin İsa'nın saf öğretilerini bozduğunu iddia ediyorlardı. Protestan düşünürler, "aslı günah" kavramına büyük önem veriyor ve kurtuluşu kayıtsız şartsız İsa'ya bağlanmada görüyorlardı. İyi ve kötü vahiy tarafından belirlenmediğinde, vahyin epistemolojik üstünlüğüne gölge düşürmekteydi. M. Luther (ö.1546), Kierkegaard (ö.1855), E. Brunner (ö.1966) ve K. Barth (ö.1968)'ın bu konudaki düşünceleri şu şekilde özetlenebilir; Kendi başımıza yaptığımız bütün değerlendirmelerimiz günahkâr ve kovulmuş insanoğlunun eksik ve sakat standartlarına dayanmaktadır. İsa'yı hayatımıza sokmadan kurtuluş ümidi yoktur.⁴⁸ Dolayısıyla ahlakın belirleyici İsa'dır.

Din ve ahlak ilişkisinde dindarların büyük çoğunluğu teolojik ahlakı savunsa da bu ahlaka karşı eleştiriler de ileri sürülmüştür. Teolojik ahlak görüşüne yöneltilen eleştirilerin önemli bir kısmı, dini ilgilendirmekten ziyade dindar olduklarını öne sürenlerin tutum ve davranışlarıyla ilgilidir. Zira Tanrı'ya inandığı halde onun buyruğu olan ahlak ilkelerini hiçe sayan birçok kişinin olduğu görülmektedir. Teolojik ahlakta ahlakın kendisinde değil, ancak dindar tarafından öngörülen sınır ve kitaplarda geçen buyruk, öyle bir noktaya götürülür ki Tanrı adına davranmak gibi patolojik sonuçlar gerçekleştirmektedir. Bu

47 Fahri, a.g.e., s.20, 233-241.

48 Aydın, Tanrı Ahlak İlişkisi, s.8-9.; A. Cevizci, Ortaçağ Felsefesi Tarihi, Bursa: ASA Yayınları, 2001, s.316-317.

durum, teolojik ahlaktan değil, ancak dindar tarafından kaynaklanan yanlış bir tutumdur.

Teolojik ahlaka yöneltilen bir eleştiri de Tanrı'nın ahlaki ilkeleri belirlediği ifade edilirken aklın yadsınması hususudur. Ahlakın dini bir temele dayandığını kanıtlamak üzere yola çıkan görüşlerden hemen hepsi, ahlakilikle aklilik arasında nedense hep gizli bir soğukluk olduğu kanaatini korumaya çalışmışlardır. Ne kadar fazla ahlaka uygun hareket edilirse, o kadar az akla ihtiyaç olur sözde-postülasından hareketle, adeta, akli olmayan ahlak en sağlam dindarlık demektir yargısına ulaşmışlardır. Ahlak, aklın denetiminden çıkarıldığında artık sorunu felsefi düzlemde değil, sübjektif bir özneliği gerektiren keyfi yöntemle okumak gerekir. Ahlak, insan ve onun aklını devre dışı bırakacak kadar dini bir temele oturtulursa, hem din hem ahlak için çeşitli problemler ortaya çıkar.⁴⁹ Zira hem din hem ahlak aklilik üzerine oturtulur. Yoksa dinî ve ahlaki anlamda herhangi bir mükellefiyetten söz edilemez.

Tanrı ve insan anlayışı bağlamında Hristiyan teolojik ahlak anlayışına da eleştiriler yöneltilmiştir. Russell'a göre "eğer iyilik ile kötülük arasındaki ayrılık Tanrı buyurması sebebiyle ise, o halde Tanrı'nın kendisi için iyilikle kötülük arasında bir farklılık yoktur; bu bakımdan Tanrı iyidir, demenin bir anlamı yoktur."⁵⁰ Ayrıca dini bir etik, iyiliği bizzat o iyilik için değil, ceza tehdidi veya ödül vaadi ile emrederek, akli bir etik olmaya eğilimlidir.⁵¹ Ancak ceza ve ödüle binaen yapılan bir davranışın ahlaki olup olmaması tartışılması gereken bir konudur.

I. Kant (ö.1804)'a göre teolojik ahlak, ahlakın otonomluğunu dolayısıyla insanın özgürlüğünü yıkar. Söz gelimi sırf Tanrı yasakladığı için yalan söylemek kötü olsaydı, Tanrı başka türlü isteseydi yalan söylemek mübah olurdu demek olmaz mı? Oysa yalan ahlak açısından fiil olarak kötüdür. İyi Tanrı buyurduğu

49 Ş. Filiz, *Ahlakın Akli ve İnsani Temeli*, Konya: Çizgi Kitabevi, 1998, s.6, 39.

50 B. Dalkılıç, *Bertrand Russel Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Düşünür*, Konya: Kendözü Yayınları, 2000, s.89.

51 Brian Hebblethwaite, *The Problems of Theology*, Cambridge University Press, 1992, s.133.

için değil, iyi olduğu için yaparız. İyi olduğu için de ona Tanrı buyruğu gibi bakarız.⁵²

Görüldüğü üzere bazı düşünürler dinî teolojik ahlakı dine ve Tanrı'ya isnat ederek dinî vasfı ağır basan bir ahlak anlayışının benimsenmesi gerektiğini ortaya koyarken, bazı düşünürler teolojik ahlakı genel anlamda akli, özgürlüğü ve insaniliği yadsımasından dolayı eleştirmekte, onun yerine akla dayanan bir ahlak anlayışı yani ahlak teolojisi ortaya koymak istemektedirler.

Ahlak Teolojisi

Ahlak teolojisi, teolojik ahlaktan farklı olarak bir şeyin bizatihi kendinde iyi ve kötü olduğunu, ahlakî ilke ve değer belirlemenin dine değil akla dayalı olduğunu ileri süren bir ahlak teorisidir. Ahlak teolojisinde ahlak, epistemolojik açıdan doğrudan insan aklının belirlemesine bağlı olduğu için ahlak felsefesinin alanına girer. Bu ahlak anlayışına göre din, ahlakın genel ilke ve prensiplerinin ne olduğu konusunda ahlak felsefesine yardımcı olur, aklın ortaya koyduğu ahlakî ilkeleri onaylar, fakat ahlaka kodlar ve formlar tayin etmez. Zira ahlak teolojisinde ilke ve değerleri akıl temellendirir.

İslam düşüncesinde din ve ahlak ilişkisini akıldan yola çıkarak oluşturmak isteyenler genel olarak filozoflar ve Mu'tezilî kelimcilerdir. Onlar, X, Tanrı istediği için mi iyidir; yoksa iyi olduğu için mi Tanrı onu istemektedir? şeklinde formüle edilen Euthyphro Dileminin ikinci kısmının doğru olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

İslam filozofları, ahlak konusunda çoğunlukla rasyonalisttirler. Aklın, iyi ve kötünün bilgisine ulaşabileceğini; esasen, en yüksek ahlakın da akli cehd ile ulaşılan "hakimler ahlakı" olduğunu savunurlar. Bununla beraber ahlak teolojisi ile teolojik ahlak arasında yahut filozofun ahlakı ile dindarın ahlakı arasında esasta bir zıtlasma olmaması gerektiğini de kabul ederler. Çünkü dinin buyrukları aklın bildirdiklerine aykırı olamaz. Din ile akıl, "hayr-ı a'lâ"yı ve genel olarak iyiyi, dolayısıyla ahlakiliği

52 Aydın, Tanrı Ahlak İlişkisi, s.92-93.

ve gayr-i ahlakîliği bilmek hususunda aynı sonuca varır.⁵³ Fârâbî (ö.950), İbn Miskeveyh (ö.1030), İbn Rüşd (ö.1198), Nâsıruddin Tûsî (ö.1274) ve Celâleddin Devvânî (ö.1501) gibi filozoflar felsefî ahlak teorisinin önemli temsilcilerdir.⁵⁴ İslam filozofları Kur'an'ın bağlayıcılığını ihmal etmeyip, bilinçli olarak reddetmeseler de⁵⁵, onların rasyonalist karakterinin kaynağı Yunan felsefesidir. Nitekim filozoflar ahlak tartışmalarını bazen Kur'anî alıntularla süsleseler de, onların tartışmalarının neticesini temelde dedüktif (tümdengelim) akıl yürütmenin verileri belirler.⁵⁶

Kelam ekollerinden Mu'tezili mütekellimler ise ahlakı temellendirme noktalarını Kur'an metninden almalarına rağmen, metnin anlamını bulmada farklı derecelerde de olsa Yunan mantığı, Hristiyan teolojisi ve fitrî aklın tabiî ışığı gibi metin dışı delillere başvurmuşlardır.⁵⁷ Mu'tezili kelimcılara göre iyilik, kötülük, adalet gibi ahlakî değerler, Allah'ın iradesinden bağımsız, gerçek bir varoluşa sahiptirler. Bir davranışın ahlaken iyi veya kötü olması, Allah'ın onu emir ve yasaklamasıyla değil, o davranışta bulunan faydalı veya zararlı olma gibi bir takım objektif özellikler sebebiyledir. Hatta Allah'ın bir davranışı emir ve yasaklaması, adı geçen davranıştaki bu özelliklere bağlıdır. Allah'ın iradesinden bağımsız, objektif bir değere sahip olan ahlakî değerler, genellikle sadece akıl yetisiyle kavranabilir ve bilinebilir.⁵⁸ Akıl, değerleri idrak ettiğinden dolayı, -Allah emretmemiş olsa bile iyiliği yapmak ve kötülükten uzaklaşmakla insanı mükellef kılar. Çünkü İslam filozoflarında olduğu gibi Allah'ın hükümleri ile akl-ı selimin ortaya koyduğu hükümler arasında herhangi bir tezat yoktur. Bu düşünceden ortaya çıkan pratik sonuç ise bir insana, İslamî tebliğ ulaşmamış olsa bile o insan belli başlı

53 Çağrıcı, a.g.e., s.78-79.

54 Fahri, a.g.e., s.21-22.

55 Filozofların dine bakışıyla ilgili olarak bkz. İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl*, Tahk. Muhammed İmâra, Kahire: Dâru's-Selâm, 2012.; C. Vatandaş, *Vahiyden Kültüre*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011, s.137-159.

56 Fahri, a.g.e., s.18.

57 Fahri, a.g.e., s.18.

58 Kılıç, a.g.e., s.89.

dinî ve ahlakî vazifelerle mükellef ve bunlardan sorumludur.⁵⁹ O zaman hür irade sahibi insan hâdis kudretiyle kendi ahlakî fiillerinin belirleyicisi demektir.

Mu'tezilî kelamcılara göre diğer bir husus Allah'ın emri ile iradesi, birbirinin lazımıdır; yani Allah, sadece irade ettiğini emreder. Şerri emretmediğine göre irade de etmez. Öyle ise şer, kulun iradesi ile meydana gelir. Eğer iyilik gibi kötülük de Allah'ın iradesi ile meydana gelip, kulun bunda bir payı olmasaydı, kul mükellef ve mesul tutulamaz; kötülüklerinden dolayı ceza ile tehdit edilemezdi. Aynı şekilde, peygamber göndermenin de bir anlamı kalmazdı. Aksi halde, Cebriye'de olduğu gibi fiillerini seçmek ve yapmak hususunda hiçbir kudret ve iradeye sahip olmayan insanı sorumlu tutmak ve müeyyide uygulamak, bir zulüm olur ki Allah zulümden münezzehtir.⁶⁰ Allah adildir ve ahlakın temel ilkesi adalettir. Allah'ın adaleti de bir ve eşsiz demek olan tevhit ilkesiyle aynı anlamlara gelir.⁶¹

Görüldüğü üzere Mu'tezilî kelamcılar ahlakî ilke ve değerleri aklî metotlara dayandırsalar da, din ve Tanrı tartışmalarının merkezindedir. İslam filozoflarında ise hakikatin birliği anlayışından dolayı ahlakın kutsal metinle uyumu kabul edilse de belirleyici olan aklî metotlardır.⁶²

İslam kelim ekollerinden Matüridîler ve Hanefî usûlcülerinin ileri gelenlerine göre prensip olarak akıl, fiillerdeki iyilik ve kötülük vasıflarını kavrayacak güçtedir. Aklın güzel ve çirkin bulunduğu şeyler din açısından güzel ve çirkin; dinin güzel ve çirkin gördüğü şeyler de aklın güzel ve çirkin gördüğü şeylerdir.⁶³ Bu düşünceyle Matüridî doğrudan Tanrı tasavvurundan bağımsız olarak iyi ve kötü belirleniminin olabileceğini kabul etmesinden

59 Kadı Abdulcabbar, *Şerhu Usulî'l-Hamse*, Kahire: Mektebetü'l-Vehbe 1965 s.363.; Çağrıncı, a.g.e., s.123. Mu'tezile'nin tezlerinin her birine Fahreddin Razi cevap vermiştir. Bkz. F. Razi, a.g.e., s.221-222.

60 Çağrıncı, a.g.e., s.93.

61 Bkz. Subhi, a.g.e., s.41-45.

62 Fahri, a.g.e., s.18-23.

63 H. Özcan, Maturidî'de *Dini Çoğulculuk*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1995, s. 89.; Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, (Çev. Osman Keskioglu), Ankara: DİB Yayınları, 2005, s.213.

dolayı ahlak teolojisine yakın gözükmetedir.⁶⁴ Ancak aklın idrak kabiliyetinin sınırlı ve kusurlu olduğunu belirtmesi, dinin hükümleriyle aklın hükümlerinin her zaman mutabık olamaya bileceğini, bu yüzden peygamberin davet ve tebliği olmaksızın aklın, Allah'ın hükümlerini doğru bir şekilde kavrayamaya bileceğini ifade etmesi⁶⁵, onu teolojik ahlaka yakın göstermektedir.⁶⁶ Ancak teolojik ahlak anlayışında Matürîdî'de görüldüğü kadarıyla akla önem verilmemesi, genel anlamda aklın belirleyiciliğini ve şeylerin kendinde iyi ve kötü olduğunu kabul etmeleri Matürîdî düşüncesiyle ahlak teolojisine daha yakın kılmaktadır.

Batı düşüncesinde ise Thomas Aquinas (ö.1274) ve onu izleyen Hristiyan düşünürler, insanın vahiyden bağımsız olarak neyin iyi neyin kötü olduğunu bileceğini öne sürmüşler ve bu konuda "tabii hukuk" kavramını geliştirmişlerdir.⁶⁷ Francis Bacon (ö.1626), Descartes (ö.1650), Spinoza (ö.1677) ve Leibniz (ö.1716) gibi filozoflara göre ahlak iman ışığının yardımını armaksızın, tabii akılla iyi olan hakikati bilebilir. Öyle ki tabiat kanunlarıyla ahlak ilkeleri çelişmez. Fakat akli tutkulardan uzaklaştırmak gerekir. Tutkulardan uzaklaşan akıl, dinsel inançlar ve buyruklar olmadan ancak onları da yadsımadan ahlakî değer yargılarını temellendirebilir.⁶⁸

Ahlak teolojisinde epistemolojik açıdan teorik aklın iyi ve kötünün ontolojik değerini bilebileceğine dair ileri sürülen görüşler genel hatlarıyla bu şekildedir. Ancak Kant'la birlikte pratik akıl çerçevesinde de din ve ahlak ilişkisi incelenmiştir. Ahlakta dine yönelenler, esas itibarıyla akıl yoluyla ahlakı temellendirerek ahlakla din arasında ilişki kurmak istemektedirler. Orta çağda Yahudi, Hristiyan ve Müslüman düşünürlerin çoğunluğunun savunmuş oldukları ahlak görüşü teolojik ahlak sınırları içinde kalmıştır. Kant ise teolojik ahlak görüşüne karşı çıkmış

64 S. Şekeroğlu, *Matürîdî'de Ahlak*, Ankara Okulu Yayınları, 2010, s.75.

65 Çağırıcı, a.g.e., s.124.

66 Özcan, a.g.e., s. 89.

67 Aydın, a.g.e., s.8.; Cevizci, a.g.e., s.285-288.

68 Spinoza, *Etika*, (Çev. H.Z. Ülken), Ankara: Dost Kitabevi, 2011.; İ. H. Aydın ve E. Bekiryazıcı, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, İstanbul: Yenda Yayınları, t.s., s.20, 64.; Afşar Timuçin, *Descartes*, İstanbul: Kitap Yayınları, 1972, s.13

ve teolojik ahlakın imkânsızlığını göstermeye çalışmıştır. Zira Tanrı'nın varlığı her şeyden önce teorik açıdan problematiktir ve Tanrı, bilinmesi mümkün olmayan bir varlıktır.⁶⁹ Bu nedenle din ve ahlak münasebetinde bilinen bir gerçekten yani ahlakî bilincin verilerinden hareket etmek gerekir. Ahlakî bilincin verilerinden hareket edilince, ahlak kanıtı objektifliği geçerli olan bir bilgiye değil, pratik zorunlu ve apriori bir inanca götürür.⁷⁰

Kant, Tanrı-ahlak ilişkisinin mahiyetini göstermek için Tanrı hakkındaki bilgimizden değil, insanın ahlak bilincinden, genel-geçerliliği olan ahlak kanunundan yola çıkmakta, buradan insan fiillerinin, ahlak kanununun bir gereği olarak elde etmek istediği “en yüksek iyi” kavramına ulaşmakta, bunun gerçekleşme imkânı için de Tanrı'nın varlığına ve ruhun ölümsüzlüğüne inanmayı zorunlu görmektedir. H. Rashdall (ö.1924), A. E. Taylor (ö.1945), W. R. Sorley (ö.1935), H. Newman (ö.1890), W. G. De Burgh (ö.1943), J. G. Fichte (ö.1814), R. H. Lotze (ö.1881), A. Ritschl (ö.1889) ve W. Hermann (ö.1890) gibi bir grup düşünür, Kant'ın ahlak kanıtına yeni biçimler kazandırarak ahlakla Tanrı'nın varlığını ilişkilendirmeyi isterken, P. Brown (ö.1884), A. Farrer (ö.1906) ve P. Geach (ö.2006) gibi bir grup filozof ise ahlak kanıtının öne sürdüğü biçimde olmasa da Tanrı'nın varlığına inanma ile ahlak arasında bir bağ kurmaya çalışmaktadırlar.⁷¹

Kant, ahlakın öznesi olan insanın otonom bir varlık olduğunu, kendi yasasını kendisinin koyabileceğini ve ahlakî değerlerin kaynağının akıl olduğunu ileri sürer.⁷² Kant'a göre ahlak kanunu neticede bizden mesut veya bedbaht olacağımızı nazari itibara almadan iyilik yapmamızı emreder. Eğer ahlakî vazifelerin arkasında harici bir otorite varsa ve biz bu otoritenin emrine, ondan korktuğumuz için itaat ediyorsak, bu itaat ahlakî sayılamaz. Bu otoritenin emrettiklerinin iyi olduğuna inandı-

69 Bkz. H. Tanrıverdi, Immanuel Kant'ın İman Anlayışı, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 2012, s. 184-212.

70 Aydın, a.g.e., s.91-92.

71 Aydın, a.g.e., s.2-6, 14.; Dalkılıç, a.g.e., s.89.

72 Aydın ve Bekiryazıcı, a.g.e., s.77.

ğımız için de ona itaat etmiş olabiliriz. Bu durumda ise iyi ve kötünün ne olduğuna hükmeden dolayısıyla iyi olanı yapmayı vazife olarak belirleyen ve bize yükleyen yine bizim akıl ve vicdanımız olmaktadır.⁷³ Teolojik ahlak anlayışının aksine Kant'ın bu ahlak anlayışı, Tanrı ve dinle temellenmemekte ancak Tanrı ve ahiret ile yani metafizikle sonuçlanmaktadır.⁷⁴

İnsanın özgürlüğünü ve sorumluluğunu akıl yoluyla ön plana çıkaran ahlak teolojisini kabul eden bir kısım düşünürler olduğu gibi bu düşünceyi eleştiren düşünürler de mevcuttur. Buradaki eleştiriler genel anlamda ahlak teolojisinin temellendirildiği aklın yetersizliğine dayanmaktadır. İbn Sînâ'ya göre hiç kimse akıl adına dinî bilginin imkânsız ve gereksiz olduğunu ileri süremez. Nitekim vahyin ışığı olmadan iyi ve kötü sorunu çözülemez; çünkü insan iyi ve kötü sorunu karşısında salt akıl düzeyinde kalamaz, objektif düşünemez ve objektif davranamaz. Bu değerlere ilişkin durumlarda duygular da harekete geçip insanı subjektif yargılar vermeye ve hareket etmeye zorlar. İnsanı tutkuları konusunda uyararak onlara kapılmaktan koruma ve akla göre davranmaya yöneltmede dinin varlığı gerekli olup onun yerini başka bir şey tutamaz. Diğer taraftan akıl bazı metafizik gerçeklikleri bir ölçüde anlayabilse dahi dil sorunu yüzünden bu gerçeklikler toplumun büyük bir kesimine anlatılamaz, onlarla paylaşamaz.⁷⁵

Aklın önemlidir, ancak bir konu hakkında karar vermede bireysel aklın yetersiz olduğu da görülmektedir. Aklın hata imkânı vardır. Bu nedenle bireysel aklın kararı sağlam bir delil olamaz. Akıl, kendi gibi milyonlarca aklın içtihatlarının mahsulüyle donatılmış olmasaydı, bugün her şey hakkında birçok yanlış hükümler verebilirdi.⁷⁶ Buna göre ahlak teolojisinde bireysel akıldan ziyade en azından kolektif aklın belirleyiciliği ön plana çıkarılmalıdır.

73 Çağırıcı, a.g.e., s.103.

74 H. Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, Konya: Hü-Er Yayınları, 1999, s.211.

75 B. Tatar, *Doğu İslam Filozofları*, Ed. Mehmet Bayraktar, *İslam Düşünce Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010, s.101

76 F. Kam, *Dini Felsefi Sohbetler*, Sad. S. H. Bolay, Ankara: DİB Yayınları, 2003, s.40.

Bu arada Kant'ın ahlak teolojisini eleştirenler de olmuştur. A. C. Ewing (ö.1973), D. H. Lewis (ö.1996) ve J. Hick (ö.2012) gibi düşünürler hem ahlakın objektifliğini hem de Tanrı'nın varlığına inandıkları halde Kant'ın kanıtının geçerli olmadığını veya ahlaki ilkeleri Tanrı'nın iradesinden çıkarmanın mümkün olmadığını düşünürler.⁷⁷ Zira ahlaktan Tanrı'nın varlığını çıkarmak, insanı metafizik âlemin merkezi haline getirmektir. O zaman Tanrı vardır, demekle Tanrı yoktur demek arasında bir fark olamaz.⁷⁸

Ahlak teolojisinde ahlakın temellendirilmesi ve değerlerinin ortaya konulması esnasında pozitivismde olduğu gibi akıl kutsallaştırıldığı zaman ister istemez din gerçek fonksiyonunu yitirebilmektedir. O zaman Gabriel Moran (ö.2013)'ın yaklaşımıyla, ahlak dine, ne efendi, ne de hizmetçi olarak değil, fakat bilinçli bir arkadaş olarak ihtiyaç duyması gerekir. Diğer taraftan ahlakın dinlerle her türlü bağlarını kesme girişimi de, onun intiharı anlamına gelir.⁷⁹ Öyle ki ahlak teolojisinde özellikle İslam düşünürleri nihai noktada ahlakın dinle ilgisini kesmeseler de, Batı düşüncesinde modernizmle birlikte dinin ahlak üzerindeki fonksiyonu iyice zayıflatıldığından, yer yer dini tamamen dışlayan seküler ahlak görüşleri ortaya çıkmıştır.

Seküler Ahlak

Bazı düşünürler, ahlak teolojisinde olduğu gibi iyi ya da kötünün nesnelere bizatihi kendilerinde var olduğunu ileri sürmüşler, ancak ahlak teolojisinin aksine ahlakın zorunlu olarak din ve Tanrı ile bağlantısının olmadığını, ahlakın otonom olduğunu savunmuşlar ve ahlaki tamamen seküler öğelerle temellendirmeye çalışmışlardır.

Sekülerizm ya da sekülerlik, İngilizce "secular" Latince "saeculum" kelimesinden gelmektedir. Türkçede "laik yaşama ait, dinden bağımsız olan nesil, zaman dilimi" anlamına gelen bu

77 Aydın, a.g.e., s.14.

78 Ülken, a.g.e., s.53.

79 M. Gabriel, *Religious Education as a Second Language*, Birmingham: Religious Education Press, 1989, s.189.

terim, zamanla Hristiyan dünyasında, dinî öğeleri hukukî ve siyasî anlamda belirleyici olmaktan çıkararak bir anlayışla, “dünyaya ait olan” anlamında kullanıla gelmiştir. Birçok akım ve teoriyi içinde barındıran sekülerizm, ahlakî anlamda ahlakî ilkelere herhangi bir dinî inancı dikkate almadan oluşturulmasını, inançtan kaynaklanan bütün düşüncelerden soyutlanmasını esas alır. Bu terim değerlendirilirken, özellikle kilise dininden rahatsız olan Hristiyan George Jacob Holyoake (ö.1906) tarafından geliştirildiği ve sekülerizm kapsamında ifade edilen dinin, genel anlamda Hristiyanlık olduğu göz ardı edilmemelidir.⁸⁰

Seküler ahlakta, tapılacak ölçüde saygı ve tazimle bağlanılan bir otorite yoktur. Ahlak, ilke ve değerini dinden almaz. Onun yerine niyet ve eylemlerde sübjektif eğilimler belirleyicidir. Ahlak felsefesinde ahlakî ilkeleri tamamen insanî bakış açısından değerlendiren ilk düşünüş tarzı İlkçağ felsefesinde Sofistler’de görülür. Sofistler, her şeyin ölçüsü olarak insanı kabul etmek suretiyle, ahlak felsefesinde relativist bir anlayışı hâkim kılmışlardır. Bunun tabii sonucu ahlak kurallarının toplumdaki topluma, kültürden kültüre hatta bireyden bireye değişiklik göstermesidir. Örneğin Sofist Protagoras (MÖ 481-420)’a göre birey, hakikatin ve iyinin ölçüsüdür.⁸¹ Buna göre ahlakî ilke ve değer tamamen birey tasavvuruna indirgenmiş olmaktadır. Bu yönüyle Sofistler seküler ahlak anlayışının ilk habercisi sayılırlar.

Russell, seküler ahlakın ortaya çıkış serüvenini şu şekilde değerlendirir; ilk insanlar, çoğunlukla dinsel törenlerden doğmuş töre kurallarıyla ilgilenmişlerdir. Toplum yararına olan bu kurallar gelişmemiş toplumların yaşamında büyük bir yer tutmuştur. Tanrıbilim sistemleri çöktükten sonra da geçerliliklerini yitirmemişlerdir. İnsan düşüncesi geliştikçe, kurallar üzerinde daha az durmak, daha çok zihinsel durumlara önem vermek eğilimi belirmiştir. Bu zihinsel durum, doğru davranışın seçilmesine yol gösteren zihinsel bir durumdur, kurallar kişinin

80 İ.H. Aydın, Seküler Ahlak Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 35, 2011, s.4.

81 A. Weber, Felsefe Tarihi, (Çev. H. V. Eralp), İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998 s.39-41.

dışında kalan şeylerdir, olaylara uygulanacak yeterlilikte değildir. Dışta kalan kurallara başvurma gerekliliğinden kaçınma yollarından biri Protestan ahlakında önemli yer tutan iyi-kötü bilincidir. Tanrı, her insanın yüreğine iyi ve kötünün ne olduğunu açıklamıştır. Böylece ahlaklı olmak için yürekten gelen sese kulak verilmelidir. İnsanlar, yüreğindeki iyi-kötü bilincine yönelik olan sesi Tanrı'nın sesi olarak adlandırırlar. Ama gerçekte eğitimin ürünü olan iyi-kötü bilinci, değişik kişilere değişik şeyler söyler.

Protestan anlayıştan sonra filozoflar iyi kavramını belirlemeye çalışmışlardır. Bir davranışın iyi olabilmesi için sonuçlarından ayrı olarak, kendi başına var olmasını özlediğimiz şey diye tanımlamışlardır. Değişik filozoflar değişik iyi kavramları ortaya koymuşlardır. Kimisi iyinin, Tanrı sevgisinde, Tanrı bilgisinde; kimisi evrensel sevgide; kimisi güzellikten duyulan hazda; kimisi de hoşlanmada bulunduğuna inanırlar. Şu ana kadar görüşlerden birisi ağırlık kazanamadığından, sorun çözüme kavuşmadan devam etmektedir.⁸² Russell'a göre her ne kadar çoğunluğun kabul edeceği bir ahlakî anlayış ortaya konamasa da, şeylerin iyi ya da kötü olmasını duygusal bir inançtan ibaret olan Tanrı'nın belirlemediği kesindir.⁸³

Russell ve Robinson (ö.1983) gibi ateistler öncelikle Hristiyan kilisenin tarihsel süreçteki rolü ve eylemleri açısından din-ahlak ilişkisine yaklaşmaktadırlar. Onlara göre Tanrı'nın varlığı ispat edilememiştir. O halde insanın daima değişen ve empirik karakterde olan beşeri tecrübesini, ispat edilemeyen değişmez bir otoriteye bağlaması doğru değildir. Ayrıca iman, delilin yerine duygunun konulmasıdır ki, bu da hakkında yeterli şekilde kanıt bulunmayan bir şeye bağlanmadır.⁸⁴ Yeterli bir şekilde kanıt bulunamayan bir şeye bağlanma ve tecrübî bir durum olan ahlakı da ona bağlama, hür ve irade sahibi bireyin kabul edebileceği bir durum değildir.

82 B. Russell, *Din ile Bilim*, (Çev. A. Göktürk), İstanbul: Say Yayınları, 1981, s.148-153.

83 B. Russell, *Neden Hristiyan Değilim (Why I'm not a Christian)*, (Çev. Ender Gürol), İstanbul: İlke Basın Yayım, 1996.

84 Aydın, *Din Felsefesi*, s.312-315.

Mill (ö.1873), Yunan düşünürlerinin dini inanca sahip olmadıkları halde birçok erdemın yerleşmesine ve gelişmesine yardımcı olmalarından yola çıkarak, din olmadan ahlakın olabileceğini ifade eder. Ona göre eğer bazı kişiler din olmadan ahlakın olmayacağına inanıyorsa, bu onların aldıkları eğitim ve öğretimin sonucudur. Üstelik ahlakı dine dayandırmak tehlikelidir. Zira ahlak dine bağlanırsa, bir felsefe konusu olmaktan çıkarılmış olur.⁸⁵ Sonuçta ahlak felsefesi de teolojiden ibaret hale gelir.

G.E. Moore (ö.1958) ve onun gibi düşünen bazı filozoflar ahlakî değerlerin objektifliğini kabul ettikleri halde bu görüşün sonunda bir metafiziğe ulaşmayı kabul etmemekte, Nielson (ö.1924), Ayer (ö.1989), Flew (ö.2010) ve Russell ise genel geçerliği olan ahlak kanunlarının bulunduğunu kabul etmeyerek, ahlaktan metafiziğe geçişi açıkça reddetmektedirler. Çünkü bu filozoflar Tanrı'nın varlığına inanmamaktadırlar.⁸⁶

Görüldüğü üzere bazı filozoflar dinin tanımını bazıları ise hem dinin hem ahlakın tanımını insani temayüllerle ortaya koyarak, ahlakın Tanrı, vahiy ve kutsal kitaplar gibi otoritelerle ilgisinin olmadığını ifade etmektedirler. Bunun sonucunda din ve ahlak ilişkisinin olmadığını iddia etmektedirler. Filozofların bazıları bu iddialarını ahlakı temellendirme açısından, bazıları da gaye açısından sübjektif verilerle ispatlamaya çalışmaktadırlar.

Temellendirme Açısından Seküler Ahlak

Seküler ahlak düşünürleri, ahlakı kozmik doğa düzeninde, Tanrı ya da kutsal kitabın buyruklarında değil de, insanın biyolojik, psikolojik yapısında veya rasyonel varlığında, geçirdiği tekâmülde temellendirmeye ve bunlardan yola çıkarak değerler bulmaya çalışmışlardır.

Rasyonel Ahlak:⁸⁷ Ahlakı akılla temellendirmeye çalışan düşünürlerden ilki Sokrates'tir. Sokrates'in ahlak anlayışı, akılla te-

85 Aydın, a.g.e., s.328.

86 Aydın, Tanrı Ahlak İlişkisi, s.14.

87 Bir açıdan Politeist ve antropomorfik Tanrı inancının mevcut olduğu bir ortamda Sokrat'ın pagan dinini reddetmesi ve laik ahlak felsefesini geliştirilmesi gayet doğaldır. Bir açıdan da Sokrat'ın Daimon'u, Platon'un En İyisi ve

mellendirilen rasyonel ve laik ahlak felsefesi olarak kabul edilir. O, ahlaki kesin bilginin imkânını reddeden Sofistlerin relativist anlayışına karşı, tümevarım (induction) metodunu geliştirerek ahlaki kavramların genel-geçer bir tarifine ulaşmayı ve Sofistlerin değerler relativizmini aşmayı, özcü, mutlakçı ve nesnel bir ahlak anlayışı ortaya koymayı amaçlamıştır. Sokrat (469-399)'ın ahlak felsefesini Eflatun, Aristoteles (384-322) ve Stoacılar farklı formlarda ancak akıl bağlamında temellendirmeye devam etmişlerdir.⁸⁸

İslam filozofu Ebu Bekir Zekeriya er-Râzî (ö.925)'ye göre iyi ve kötüyü ayırt etmek ve belirlemek için dinlere ve peygamberlere ihtiyaç yoktur, bu konularda akıl yeterlidir.⁸⁹ Râzî, aklın arzuları kontrol altına almasıyla tamamen temiz, saf olacağını ve ışığıyla bizi aydınlatacağını iddia etmiştir.⁹⁰

Ancak toplumsal realitede görüldüğü kadarıyla aklın arzuları kontrol etmesinden ziyade çoğu zaman aklın arzulara tutsak olduğu fark edilmektedir. Buna göre aklın mutlak doğru ve objektif bir belirleyiciliğinden söz etmek doğru değildir. Bu bağlamda D. Hume (ö.1776), ahlak ilkelerinin yalnızca akılla keşfedilebilecekleri yönündeki apriorici sava saldırır. Hume'a göre, Razi'nin aksine ahlaklılık bir tutku ve duygu konusudur. Bir eylemi onaylama yönünde bir duyguya sahipsek, o eyleme

Aristo'nun İlk Neden, İlk Muharrik, Gerçek İyilik ve Aşk Objesi, Stoacıların panteist Tanrısı, Zekeriya er-Razi'nin bir Allah inancı vardır. Bu filozoflarda ilahî dinlerde olduğu gibi bir din düşüncesi yoktur, ancak kendilerine özgü rasyonel bir Tanrı inancı vardır. Bu bağlamda Tanrı'nın varlığını kabul etmelerine rağmen değeri belirleme açısından Tanrısal otorite ile ilgi kurmadıklarından veya çok zayıf bir ilgi kurduklarından dolayı onların düşünceleri seküler ahlak bağlamında değerlendirilmiştir. Bkz. B. A. Çetinkaya, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, 130-263.; K. Sarıtaş, **İskender Afrodisi ve Felsefesi**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012, s.112-147.; Erdem, a.g.e., s.156-159.

88 Cevizci, Etiğe Giriş, s. 34-44, 61-72.

89 M. Bayraktar, **İslam Felsefesine Giriş**, Ankara: TDV Yayınları, 2003, s.83. Razi, et-Tıbbu'r-Ruhani adlı eserinde ayet ve hadislere yer vermemiş, ancak İslami anlayışla uzlaşan motiflere yer vermiştir. Hüseyin Karaman, Giriş, E. B. Razi, **Ruh Sağlığı**, (Çev. H. Karaman), İstanbul: İz Yayınları, 2008, s.36-37.

90 Bkz. E. B. Razi, **Ruh Sağlığı**, (Çev. H. Karaman), İstanbul: İz Yayınları, 2008, s.58.

“doğru” diye bakarız. Akıl, yalnızca tutkuların kölesidir ve öyle olmalıdır. Akıl, hizmet ve itaat etmek dışında başka bir şey yapmaya yeltenemez.⁹¹

Biyolojik Ahlak: İnsan davranışlarını bedenın bazı fonksiyonlarına bağlayarak açıklamaya çalışan ahlak anlayışına biyolojik ahlak denir. Rus biyolog Metchnikoff (ö.1916) ahlakın temelini insanın biyolojik temelinde aramıştır. Lamarck (ö.1829), Darwin (ö.1882) ve H. Spencer (ö.1903) ise ahlakî vicdanın tabii bir tekâmül neticesinde ve içgüdülerden meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Evrim geçirmiş insanın beyninin bazı bölgeleeri ahlakî hislerin ve hükümlerin meydana gelmesinde ve bunların davranışlara tesir etmesinde büyük rol oynar.⁹² Biyolojik ahlak anlayışında ahlak, biyolojik faktörlerden yola çıkılarak açıklanmaya çalışılıyor ancak ahlak, haddi zatında biyolojinin alanına girmediği için, biyolojinin ahlakî iyi ve kötüyü belirleyebilmesi mümkün gözükmemektedir.

Psikolojik Ahlak: Psikolojik ahlakta ahlakî emir ve otoritelerin kaynağı olarak insanın ruhi eğilimleri ve temayülleri kabul edilir. Buna göre Aristippos’un “hazcılık”ı; Rabelais (ö.1494)’in “faziletli işlere iten güdü”sü; Mandeville (ö.1733)’nin “Bencilik Duygusu”; D. Hume’un “Sympatie”si; Hobbes (ö.1679)’un “Bencilik İçgüdü”sü; Kropotkin (Ö.1921)’in “Yükümsüz ve Yaptırımsız Ahlak”ı; Shaftesbury (ö.1713), A. Simith (ö.1790), ve J. J. Rousseau (ö.1778)’nun doğuştan gelen “Ahlak Duygusu”; Francis Hutcheson (ö.1746)’un “Kendini Sevme” duygusu; Freud’un “Libido”su hep bir takım psikolojik unsurlardır.⁹³ Yakınçağ’da Locke (ö.1704), E. B. Condillac (ö.1780), J. Bentham (ö.1832) ve J. S. Mill gibi filozoflar da temel noktada ahlakı duygu ile temellendirirler.⁹⁴ Benjamin Whichcote (ö.1683), Ralph Cudworth (ö.1688) J. Smith (ö.1652), Henry More (ö.1687), Joseph Butler (ö. 1752) ve G. E. Moore (ö.1958) gibi

91 D. Humme, *Ahlak*, (Çev. Nil Şimşek), İstanbul: Dergah yayınları, 2010.; Filiz, a.g.e., s.56.

92 Ülken, a.g.e., s.126-139.

93 H. Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Konya: Hü-Er Yayınları, 2003, s. 51-52.

94 Kılıç, a.g.e., s.16.

filozoflar, ahlakî değerlerin sezgi (intuition) ile objektif olarak bilineceğini, dolayısıyla mantıkî bir doğrulamaya (justification) ihtiyaç duyulmayacağını kabul etmişlerdir.⁹⁵ J. J. Rousseau ise sosyologların aksine insana vazife yükleyen otoritenin ferdin vicdanı olduğunu belirtmiştir.⁹⁶

Ahlakı, psikolojik temellere oturtmaya çalışanlara göre ruhî eğilimler, davranışları yönlendirirler, ancak davranışların temellendirilme esası olamazlar. Çünkü onlar akıl ve muhakemeye dayanmadıkları müddetçe, ruhî itkiler ve heyecanlar şeklinde ortaya çıkarlar, akli düşünmeyi engeller ve akılla sürekli çatışma halindedirler. Ruhî itkiler ve heyecanlar ahlaka aykırı olduklarında bile kendi doğalarına ve varlık tarzlarına ters düşüklerini düşünmezler. Buna göre akli düşünmeye dayanmayan bir karar ahlakî olamaz. Üstelik ruhun kısımları arasında doğal akla aykırı olan ve akla karşı çıkan bir yön vardır.⁹⁷ Bu nedenle psikolojik faktörlerle aklın mücadele ettiği ve her düşünürün farklı bir temellendirme ileri sürdüğü bir durumda gerçeklik ve doğruluk temelli ahlakî ilke veya değerlerin ortaya konulması düşünülemez.

Sosyolojik Ahlak: sosyolojik ahlaka göre ahlak kanununun arkasında harici bir otorite vardır ve o da toplumdur. Auguste Comte (ö. 1857) insanda fayda-gütmezlik, feragat ve özgecilik (atürizm) gibi ahlak namına ne varsa hepsinin sosyal hayattan geldiğini ifade etmiştir.⁹⁸ Burada ahlakın temel prensibi başkaları için yaşamaktır. Ahlakî hayatın temeli ise fedakârlıktır; içinde benlik duygusu olan hiçbir harekette fazilet yoktur. Ahlak tabiidir, din, metafizik veya mucizeye ihtiyaç duymaz.⁹⁹ Bu sosyolojik ahlakı daha sonra Emile Durkheim (ö.1917) ve L. Levy Bruhl (ö.1939) geliştirmiştir.

Durkheim, ahlakın din ile bağlantısını tamamıyla kopararak, dinin yerine içtimai şuuru koymaya çalışmıştır. Bu ve benzeri

95 Cevizci, a.g.e., s.118-126, 332-337.

96 J.J. Rousseau, *Emil*, (Çev. H. Z. Ülken, A. R. Ülgener ve S. Güzey), İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1943, s.301.

97 Filiz, a.g.e., s.41.

98 Ülken, a.g.e., s.140-151.

99 Erdem, a.g.e., s.51.

eserlerde kalplerden Allah'a saygı şuuru silinerek, meydana gelecek boşluğun topluma saygı hissi ile doldurulması hedef alınmıştır. Ne var ki, seküler eğitimcilerin müdahaleleri ile insanın inanmak ihtiyacında bulunduğu Kutsal Varlık ile bağlantısını koparmaya zorlaması, fertler ve toplumlar için iyi sonuçlar ortaya koymamıştır. Dini şuurun zayıfladığı toplumlarda ahlaki düşüşler göstermektedir ki, kalplerden dini ve uhrevi sorumluluk kaygısının çekilmesini, ahlaki ve içtimai sorumluluk düşüncesinin silinmesi takip etmekte ve hürriyet düşüncesi, her türlü ahlaki kayıtlardan sıyrılma arzusu halini almaktadır.¹⁰⁰ Ayrıca sosyolojik ahlak yanlıları ahlakın kaynağını büyük ölçüde toplumda bulur ve ferdi dışlayan bir ahlak anlayışına yer verirler. Halbuki fert toplumun en küçük parçasıdır, onun ahlaki olmadan toplumsal ahlaktan söz edilemez.¹⁰¹

Anarşist Ahlak: Anarşizm, aslında siyasal bir ideolojidir. Fakat bu ideolojinin temelinde de bireyci bir etik anlayışı hâkimdir. Ahlaksızlık ahlaki (immoralism) olarak da bilinen anarşist ahlak, toplumca belirlenmiş ahlak değerlerini değiştirmek isteyen görüşlerin genel adıdır. Bu anlayışın düsturları “hayatını yaşamak”, istediğini yapmak” ve “kişiliğini geliştirmek”tir. Din, objektif ahlaki bir ilke vb. herhangi bir şeye itaat, insanın kişiliğinin ortadan kaldırılması anlamına gelir. Bu yüzden anarşizmde karşı çıkılan otoriteler arasında sadece din ve devlet değil, evrensel ahlak yasası da bulunur.¹⁰²

Immoralism kavramını ilk defa Nietzsche (ö.1900) kullanmış, sonra onu Guyeau (ö.1888) takip etmiştir. Nietzsche'ye göre ahlak, şekil değiştirmiş dinden başka bir şey değildir. Ahlaklı yaşamının tek çaresi insanın kendisini ahlaktan kurtarmasıdır. Her şeyin ölçüsü insan olduğundan, Tanrı düşüncesi gereksizdir. Gereksiz olan da zararlıdır. O zaman yapılması gereken şey, Tanrı düşüncesinin zihinlerden atılıp geleneksel ahlaktan kurtulmaktır. Zaten Tanrı ölmüştür. Günah da onunla birlikte yok olmuştur.¹⁰³ Anarşist ahlakta toplum karşısında birey, kadın

100 Çağrıci, a.g.e., s.136.

101 Erdem, a.g.e., s.51.

102 A. Cevzici, *Felsefeye Giriş*, Ankara: Nobel Yayınları, 2010, s.157.

103 Bkz. F. W. Nietzsche, *Zerdüş't Böyle Buyurdu*, (Çev. Osman Derinsu), İstan-

karşısında erkek değerlidir. İnsanlar kategorize olmuşlardır. Bu ahlak anlayışının dinle ilgisi yoktur. Çünkü din kötümserdir, toplumdur, kadıncıdır, demoktrattır; merhameti sever, zayıfları korumaya çalışır, buna karşılık güçlülerin haklarını da tanımaz. Objektif ahlak ise insanı adileştirir, çirkinleştirir, zayıflatır ve insanı ahlağısızlaştırır.¹⁰⁴

Ahlakî iyi ve kötüyü temellendirme açısından seküler ahlak, birey ve toplumun belli bir zaman ve mekâna özgü olarak ürettikleri değerlerin veya ilmî yöntemlerde genel kabule mazhar olmuş düşüncelerin ve yaşam biçimlerinin, insanüstü ahlak değerleri ile aynı kuvvette olduğunu öne sürmekle, hem ahlakı kendi alanı dışında aramış hem de rölatif olan düşüncelerde mutlak olanı bulduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle birçok çelişkiye düşmüştür. Ayrıca insani eğilimlerden hareket ederek, ahlakı bilimsel ve analitik bir metodun konusu yapmaya çalışmışlardır. Eğer ahlak bilimin konusu olursa, normatif/yaptırım gücü zayıfladığı gibi metafizikle de bağlantısı kesilir. Metafizikle bağlantısı kesildiğinde ise ahlak felsefesi ontolojik ve epistemolojik özelliğini kaybeder.

Gaye Açısından Seküler Ahlak

Gayeci (teleolojik) ahlak teorileri ahlakî vazifenin esası olarak ahlakî failin yöneldiği fayda, haz ve rasyonel mutluluğu kabul ederler. Gayenin temelinde mutluluk yer aldığından bu anlayışlara mutçu ahlak anlayışları denmektedir.

Faydacılık (Utilitarianism): Faydacı ahlak anlayışında ahlaki eylemin değerini belirleyen husus, bu eylemin ödeve, ahlaki ilke ya da yasaya uygunluğu değildir. Eylemin değeri ürettiği sonuçtur. Faydacılara göre eylemler kendi başına değil, sonuçlarının iyi ya da kötü olmalarına göre doğru ve yanlış kabul edilirler. Ahlakî vazifenin en yüksek gayesi mutluluktur. Mutluluk ise “fayda” arttırma veya eksiltmeye bağlıdır. Faydayı arttırın şey iyi, eksiltin şey ise kötü sayılır. Buna göre mutluluğun ölçütü sadece fayda ve yararadır. Fayda anlayışı temelde egoist olduğundan

bul: Varlık Yayınları, 2002.

104 Erdem, Bazı Felsefe Meseleleri, s.213-215.

kişisel haz ve menfaat arayışı sayılmıştır. Ancak zamanla ferdin haz ve menfaati yerine içtimai faydalar yer almıştır. Buna göre J. Bentham (ö. 1832), J. S. Mill (ö. 1873), W. James (ö.1910), ferdi değil de toplumu ön plana alan pragmatist ahlak felsefesini ortaya koymayı amaçlamışlardır.¹⁰⁵ Pragmatizmin kurucusu James, ilke ve değer olarak pratik faydanın dışında din, inanç, Tanrı, ahlak gibi hiçbir değeri kabul etmemiştir.¹⁰⁶

Özellikle Amerikan ahlak felsefesini yansıtan faydacılık, bütün genelleştirme ve sosyalleştirmelere rağmen, ferdiyetçi unsurlardan bir türlü kurtulamamış ve en yüksek iyiyi, mutluluğu, adaleti ve fazileti şahsî faydacılıkla aynilemiştir. Nihayetinde ahlaki değerler, ferdin hoşlanmasına bağlı kalmıştır.¹⁰⁷

Pragmatistler ahlakın ölçütünü tamamen faydaya indirgemişler, ancak gerçek hayatta her faydanın, ahlaki bir eylem olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Faydacılıkta eylemin sonunda ortaya çıkması muhtemel olan sonuçlara bakarak bir eylemin ahlaki olup olmadığının ifade edilmesi, ahlaki bir bakıştan ziyade ben-merkezci bir yaklaşımın ürünü olduğunu göstermektedir. Ben-merkezci bir bakış tarzı ise mutluluktan ziyade çatışma ve mutsuzluk meydana getirmektedir.¹⁰⁸

Faydacı ahlak anlayışı dinle uyuşur mu yoksa uyuşmaz mı? Faydacı ahlakın, din karşısında bir tavır alışı yoktur. Ancak faydacı ahlak görüşünü benimseyenlerin eserlerinde Tanrı'dan, ölüm sonrası hayattan, cennet ve cehennemden söz edilmediği bilinen bir gerçektir. Bu durum bu görüşü savunanların veya en azından bazılarının dinin aleyhinde olduklarını göstermez. Ancak Mill'e göre ahlak için dine ihtiyaç yoktur, ancak İsa'nın öğretileri faydacılık anlayışıyla uzlaşır (theological utilitarianism). Findlay (ö.1987)'e göre taviz tanımayan bir faydacılık teorisinin dine yer vermesi mümkün değildir.¹⁰⁹

Hazcılık (Hedonism): Hazcılığa göre bütün çabaların ganesi hazzı ulaşmak ve elemden kurtulmaktır. Bize haz veren

105 Çağrıncı, a.g.e., s.113.

106 Erdem, Ahlak Felsefesi, s.45.

107 Erdem, a.g.e., s.45.

108 K. Sartaş, Kürtajın Ahlakiliği Sorunu, JASSS, 5(7), December 2012, s.592.

109 Aydın, Din Felsefesi, s.328.

davranış iyi, elem veren davranış ise kötüdür. Buradaki haz ve elem tamamıyla ferdi olduğundan, hedonizm “egoist” bir ahlak görüşüdür. Kyrene okulunun kurucusu Aristippos (MÖ 435-386) ve takipçileri iyi ile hazzı aynı şey olarak ele almış ve hazzı gaye olarak değerlendirmişlerdir. Buna göre hayatın son gayesi, hissî ve psikolojik hazdır, kaba duyguların aradığı bir doyum halidir.¹¹⁰ Epikür (MÖ 341-270) da hazcı olmasına rağmen farklı düşünmüştür. Ona göre en yüksek iyi, hazdır; fakat geçici bir doyum ile beraber bulunan haz değil, devamlı olan haz halidir. Zihnin zevkleri şehvete tercih edilmelidir, çünkü devam ederler; doyum ise onu bize veren an gibi kaçıdır.¹¹¹ O halde Epikür’de ahlakın gayesi, bedeni zevkler değil, aklı ve ruhî hazlardır.

Gaye yönünden ahlakî iyi olanın haz veren, kötü olanın acı veren şeklinde tanımlanması iyi ve kötünün doğru bir tanımlanması olamaz.¹¹² Ancak doğru olduğu kabul edilse böyle bir anlayış dinî ahlak anlayışıyla uyuyor mu? Bütün peygamberler özellikle Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed tebliğ görevini yerine getirirken birçok sıkıntılara göğüs germişler, pişmanlık duymadıkları gibi kutsi dava uğruna çektikleri ıstıraplardan haz da almışlardır. Öte yandan eğer acı veren şey kötü olsa idi, hastalık esnasındaki şifa amacıyla alınan kötü koku ve tada sahip ilaçların ve hayat kazandıran cerrahi müdahalelerin kötü, veya haz veren şey iyi olsa idi, zararlı olduğu müsellem olan eroïn vb. kullanımların iyi kabul edilmesi gerekirdi.

Hazza karşı koymak çok zordur. Öyle ki hazda aklın rolü zayıflamaktadır. İslam düşünce tarihinde, hayatın ve ahlakın gayesini neredeyse aklı ortadan kaldıran fiziki ve hissî hazlarda gören düşünce kesin bir şekilde reddedilmiştir. Ancak, tasavvuf ahlakında, ruhi ve manevi sükûn ile ulaşılan hazza; felsefi ahlakta ise akli hikmet ve tefekkür ile ulaşılan hazza hatırı sayılır bir önem verilmiştir.¹¹³ Bu bağlamda kaba sübjektif ve egoist

110 Bkz. Cevizci, Etîge Giriş, s.34-48.

111 Weber, a.g.e., s. 91.

112 J.H.Randall ve J. Buchler, *Felsefeye Giriş*, (Çev. A. Arslan), İzmir: Ege Üniversitesi SBE Yayınları, 1982, s.110-111.

113 Çağrıncı, a.g.e., s.112.

değerlendirmelere dayanan haz anlayışının, dinin iyi ve kötü anlayışıyla uyuşması biraz zor görünmektedir. Ancak ifrat ve tefrite düşmemek kaydıyla mistik ve hikemi hazların dini ah-laka zıt olması bir yana, dinin daha iyi yaşanması adına yararlı tecrübeler olduğu ifade edilebilir.

Rasyonel Mutluluk (Eudemonism): Antikçağ düşünürle-rinin çoğu ahlak felsefesi konusunda rasyonel mutluluk anla-yışına sahiptirler. Sokrates, Platon ve Aristoteles haz ve fayda anlayışının değil de, aklın ortaya koyduğu ahlaki ilke ve değe-rin yaşanması sonucu duyulan hikemi mutluluğu önemsemişlerdir.¹¹⁴ Burada ahlaki ilke ve değerlerin yerine getirilmesiyle mutluluk amaçlanır.

Ortaçağda Hristiyan ve İslam filozoflarının ahlak anlayış-ları bazı farklılıklarla birlikte, rasyonalist eudaimonist karak-terlidir. Ancak İlkçağ filozoflarının tersine, dindar filozoflarda sadece bu dünyada mutlu olmak değil de “öteki dünya mutlu-luğu” da önemsenmiştir.¹¹⁵ Ayrıca ahlaki gayeyi sadece ve sa-dece haz ve fayda ile mutlu olmada görenler, ahlaki gayelerin seçilmesinde dini öğelerin herhangi bir etkisini görmemekteler, hatta bu gayeler sınırsız bir şekilde kullanıldığında dinin gaye-lerine ters düşmektedirler.

Aslında mutluluk nisbi bir şeydir. Kişilere, kişilerin seciyele-rine, çeşitli güç ve kuvvelerine, arzularına göre hayat boyu sü-rekli değişir durur. Mutluluk her zaman mükemmel değildir. Zira eğilim ve istekler çoğu kez birbirine zıttır. Bu nedenle de bunların hepsini aynı anda tatmin etmek mümkün değildir. O zaman bu istek ve eğilimlerin bazılarından feragat etmek gere-kecektir. O da insanı mutsuz kılacaktır. Nihai noktada ise mut-luluk eksik kalacaktır. Bu bağlamda belki de en mutlu insan, kendisini mutlulukla kayıt altına almayan insandır.¹¹⁶

İnsanın gerçek anlamda mutlu olabilmesi için mutluluğun erdemle birlikte olması gerekir. İster teist isterse ateist açınsından

114 Aristoteles, *Nikomakhosa'a Etik*, (Çev. S. Babür), Ankara: Bilge Su Yayınları, 2007, 1097a15-b25.; B. Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994, s.60-107.

115 Aydın ve Bekiryazıcı, a.g.e., s.64.

116 Erdem, a.g.e., s.46.

olsun erdemsiz mutluluk bencillik ve küstahlık doğurur. O zaman hem mutluluk kısa süreli olur hem de erdemsiz olduğu için ahlaki bir değer ifade etmez. Bu nedenle eğer mutluluğa kutsal bir otorite değer biçerse daimi mutluluk kazanılabilir.¹¹⁷

Dinî Ahlak ve Seküler Ahlak Mukayesesi

Seküler ahlak düşünürleri, din ve ahlak tecrübesini anlamaya çalışırken, Tanrı'yı herhangi bir sosyal veya siyasal kurumun otoritesi gibi düşünmektedirler. Dinî ahlak düşünürleri ise Tanrı'nın, her şeyi bilen ve mutlak iyi olduğuna inanmaktalar ve buna bağlı olarak O'nun yapılmasını istedikleri davranışları mutlak iyi kabul etmektedirler. Buna göre Tanrısal buyruklar, dindar açısından objektif bir değer taşır. Ayrıca dinî ahlak düşünürlerine göre dindar, bilgisinin sınırlılığından dolayı ahlaki değeri tam olarak anlamayabilir, iradesinin zayıflığından dolayı da kötü olduğunu bildiği halde, onu işlemekten uzak kalamayabilir. Fakat yine de Tanrı'nın buyruğu inanana bilgi verme, hatırlatma ve irade zayıflığını yenme vb. yönlerden büyük önem arz eder.¹¹⁸

Seküler ahlak, ahlaki otorite olarak Tanrı veya dini değil de insanı veya toplumu kabul etmektedir. Dinî ahlaka göre ahlaki otorite olarak Tanrı'dan başka bir dayanak kabul edilirse, dayanığın ürettiği ahlaki ilke ve değerlerin ömrü, kişinin ve toplumun değişime karşı direnebildiği süre kadar devam eder. Bu nedenle ahlaki ilke ve değerlerin devamlılığı için ahlaki otorite insanüstü olmalı, yaptırım gücü insandan insana değil, Tanrı'dan insana,¹¹⁹ ahlakiliğin yönü ise Tanrı'dan insana ve insandan Tanrı'ya doğru olmalıdır.¹²⁰

Dini ahlaka göre seküler ahlak teorileri, insanın, kutsal bir otoriteye inanma ihtiyacında olduğu gerçeğini göz ardı etmiştir. Hâlbuki insan, inanan bir varlıktır. İman ise ahlaki ilke ve değerlerle zorunlu olarak iç içedir. Bu nedenle insanın hayatını

117 Filiz, a.g.e., s.128-135.

118 Aydın, a.g.e., s.312.

119 Filiz, a.g.e., s.28.

120 İzutsu, a.g.e., s.293.

her yönüyle kuşatan din elden giderse, insanlarda fazilet namına bir şey kalmaz. Din olmadığı zaman insan, içgüdülerinin dairesi dışına çıkamaz. Aklın kemali, insanî faziletlerle, bunlar da dinle dindarlıkla ayakta dururlar. Din gidince faziletlerin mahvolmasıyla, bir kısım seküler ahlakçıların önem verdiği akıl da dayanağını kaybeder.¹²¹

Ahlakî ilke ve değerlerin oluşumunda ve sorumluluk konusunda akıl önemli belirleyici iken, bazen dinî ahlakta kutsala iman ve kutsalın otoritesi önemsenirken aklın anlama, kavrama ve yorumlama yeteneğinin yadsındığına şahit olunmaktadır. Hâlbuki hem dinde hem de ahlakta sorumluluk akl-ı selim üzerine bina edilir. Ancak diğer taraftan ahlakın aklı olması veya ahlakta aklın rol oynaması gerektiğini söylemek ahlakî alanda dinin dışlanması anlamına gelmemelidir. Akıl rol oynamalı fakat aklı açacak noktalarda Tanrısal akıldan yararlanmak gerekir. Aklın dışındaki arzu, hırs, tutku, heyecan vb. ruhi eğilimler ahlakın yaşanmasında olumlu katkılar sunarken, diğer taraftan ahlakı bireyselleştirdikleri, aklı ve dini dışladıkları için negatif ürünler de ortaya koymuşlardır.

Seküler ahlak anlayışı, hem yetki hem de sorumluluğu aynı anda insana yüklemiş ve modernizmle birlikte insanın Tanrı'dan rol çalma isteğine yol açmıştır. Böylelikle içinden çıkılmaz çelişiklere neden olmuştur. Bu bağlamda seküler ahlak insandan yola çıkarak insana önem verdiğini ifade ederken aslında insanî gerçekliği yadsımıştır.

Her bir seküler ahlak teorisi parçacı yaklaşımla kapsamlı bir ahlak anlayışını ve uygulamasını ortaya koyamamıştır. İnsan hayatını düzenlemede tek yanlı davranmışlar veya birçok eksikliklerle birlikte, insan yapısına uygun düşmeyecek bir takım kurallar ileri sürmüşlerdir. Bu kurallar kendi içerisinde bütüncül bir insan anlayışı ortaya koyamadığından, sosyal kompleks varlık düşünen insanı mutlu kılamamıştır.

Yaklaşık 2500 yıldır ortaya atılan din-dışı ahlak teorileri, büyük ölçüde nazariyede kalmalarına veya daha az hüsnü kabul

121 Kam, a.g.e., s.32-33.

görmelerine karşılık, dinî ahlak etkili ve yaygın bir şekilde hayatın bütün alanlarına yansımıştır. Bunun önemli nedeni, dinî ahlağın ahiret inancı ile tamamlanmasıdır. Özellikle son asırlarda, dini ahlak karşısındaki olumsuz fikirlere ve şiddetli hücumlara rağmen bütün toplumlarda ahlak şuurunu canlı tutan ve pratikte ahlaki düzeni koruyan yine din fikri olmuştur. Dini inancın zayıfladığı vicdanlarda -bütün felsefi ve pedagojik gayretlere rağmen- ahlaki şuurun da zayıfladığı gerçeği, dini otoritenin yerini başka hiçbir gücün dolduramadığını göstermektedir.

Ahiret inancı vb. dini müeyyidelerin önemini dikkate almayan veya önemsemeyen seküler ahlak teorileri, kendine ait birbirinden farklı müeyyideler ortaya koymakta ve bu müeyyideler ise insanla sınırlı kalmakta ve hiçbir kutsallık fikrine dayanmamaktadır. Prensip olarak, insanı aşamayan her otorite, yine insan tarafından tesirsiz kılınp bertaraf edilebilmektedir. Böylece, insandaki bencil duygularla ahlaki vazife arasında çatışma çıktığı takdirde -ki çok zaman bu böyledir- otoriteye saygı duyulmaması ve onun şüphe ile karşılanması, ahlak kanunlarının tesirsiz kalmasına yol açabilmekte veya sırf bu otoritenin koyduğu maddi müeyyidelerin zoru ile kanuna itaat edilmektedir ki, bu da ahlaki manada bir itaat değildir.¹²²

Seküler ahlağı savunanlar din veya Tanrı adına yapılan kötülükleri göstererek dinle ahlağın bir arada olamayacağından söz etmektedirler. Hâlbuki insan Tanrı adına kötülük işlediği gibi bilim ve sanat adına da kötülük işlemekte veya bunları kötüye kullanabilmektedir. Sözleşmiş bilim bir yandan insan hayatını kolaylaştırırken, öte yandan nükleer patlama, insan dâhil binlerce varlığı yok edebilmektedir. O zaman bilimle, bilimin varmış olduğu sonuçların kullanılması arasında nasıl bir ayrım yapmak gerekiyorsa, dinle dinin uygulanışı arasında da bir fark gözetilmelidir.¹²³

Seküler ahlak çerçevesinde mutluluğu esas alan İlkçağdaki eudaimonist, hedonist ve pragmatist ahlak ekolleri temel

122 Çağırıcı, a.g.e., s.176-178.

123 Aydın, a.g.e., s.318.

karakteristikleri bakımından genelde “bireyci” öğretilerdir. Bu öğretilerde kişinin mutluluğu en yüksek iyidir. Dini ahlaklarda ise bireysellikten çok, büyük çoğunluğu ve ötekini dikkate alan bir ahlak anlayışı mevcuttur. Dinî ahlak bunu yaparken, genel anlamda mutluluk anlayışına yer verir. Seküler ahlaktan farkı, bu mutluluğa ömür ve ahlaki değer biçen Tanrı’dır, mutluluğun erdemden ayrılmaması gerekir, zira gerçek mutluluğun yakanması erdeme bağlıdır. Ayrıca dinî ahlak, sadece bu dünyada erdemlerle mutlu olmayı değil, sonsuz hayatta da mutlu olma isteğini önceler.

Seküler ahlak anlayışı kendi perspektifinden din, Tanrı ve ahlakla ilgili genel ve sübjektif yargılarda bulunmaktadır. Sözgelimi Russell, inançları tehlikeli görürken mevcut bütün dinleri, kişileri ve Tanrı tasavvurlarını bir ve aynı görmekle haksız ve geçersiz bir genelleme yapmaktadır. Çünkü din, Tanrı ve kişi tasavvurlarının birbirlerinden farklı olduğu görülmektedir.¹²⁴

Seküler ahlak, insanüstü değer kavramına tutunarak insanın bireyselliğini ve özgürlüğünü elinden alacak kadar teslimiyetçi dini yorumların makul sınırlar çizmesinde olumlu bir katkısı olmuştur. Dine ve ahlaka ilişkin yorumların çeşitli nedenlerle katılaşarak bireyi ve onun özgürlüğünü ortadan kaldıracı boyutlara kadar varması, insanın seküler ahlak yaklaşımını karşısında bulmuştur. Ancak seküler ahlakın bu katkısı iyi ve kötüyü bilmek ve yapmak için sadece insan olmanın yetmediğini de açık bir şekilde ortaya koymuştur.¹²⁵

İslam dininin ahlak anlayışının seküler ahlaktan farkı, İslam ahlakı evrenseldir, faydayı gözetir ama her şeyi faydaya indirgemez, hatta iyilik karşısında teşekkür bile beklemez, hazı dikkate alır ancak iyiyi hazdan, acıyı kötüden ibaret görmez. Haz ve fayda beklemeden vazifeyi, mutluluk perest olmadan başkalarının mutluluğunu amaçlar.¹²⁶ İslam’da ahlak ile din birbirinden ayrılamaz. Kur’an, her ahlaki iyiliği ibadet, her kötülüğü günah sayarak ahlaka ibadetin merkezinde din devam

124 Aydın, a.g.e., s.318.

125 Filiz, a.g.e., s.51.

126 İnsan, 76/7-9.

ettiği sürece devam edecek bir hayatiyet vermiştir. Buna göre İslam bayağı olmayan entelektüel hazzı; kendisine ve ötekine zarar vermeyen faydayı; başkasının üzüntüsü ve yok edilmesi üzerine kurulmayan mutluluğu yasaklamamış hatta teşvik etmiştir. İslam, vicdanı, vazifeyi, insanın biyolojik ve psikolojik fonksiyonlarını ve toplumu önemsemiş, fert, Tanrı ve toplum üçgeninde, seküler ahlak gibi tek düze ahlak anlayışı yerine şü-mullü, reel, rasyonel, tutarlı, sorun ve çözüm odaklı anlayış yerine yaşama ve yaşatma merkezli, inanan açısından objektif ve dinle iç içe olan bir ahlak anlayışı ortaya koymuştur.

İslam ahlakı, Kur'an'a dayanan teolojik ve rasyonalist bir ahlakıdır. Bu ahlak, temel kavramlarını Tanrı sözü olan Kur'an'dan alır, bunları aklın süzgecinden geçirerek toplumların gereksinmelerine, çağların gelişmesine göre düzenler. Hz. Peygamber de pratik ahlak alanında örnek kurallar oluşturur. Ahlak din-den, din ahlaktan vazgeçemez. İslam dini, insanın yaptıklarının Tanrı tarafından bilindiği ve amel defterine yazıldığını bildirir. Hiçbir kanun ve kuruluş bu ilahi tecrübe kadar insanı yakından gözetleyip kontrol edemez.¹²⁷ Öte yandan Hristiyanlık'ın eleştirilme noktası olan dini-seküler, kutsal-profana, kilise-devlet gibi birbirine zıt kavram çiftleri İslam'da yoktur.¹²⁸ Bu nedenle İslam ahlakı diğer dinî ahlakların eleştiri noktalarını barındırmamaktadır.

İslam düşünürleri, ayetleri farklı yorumlayarak herhangi bir noktada ontolojik ve epistemolojik bir problemin Allah'la ilgisini kurmuşlardır. Ancak bu ilgi farklı şekillerde tezahür etmiştir. Bu tezahür, en açık şekilde iyi ve kötünün ontolojik değeri konusunda görülmektedir. İslam filozofları ve Mu'tezile mezhebi, Allah'ın adaletinden dolayı insanın, bütün sorumluluklarını vahiyden bağımsız kendi akli ve fitri kabiliyetleri ile bilip kavrama gücüne sahip olduğunu savunurken, Eş'ariler Allah'ın kudretine ağırlık vererek bu görüşe tamamen karşı çıkmışlar, Matüridiler ise bu görüşleri kısmen uzlaştırmışlardır. Modern

127 Filiz, a.g.e., s. 73.

128 İ. R. Faruki, *Tevhid*, (Çev. D. Yardım), Latif Boyacı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2006, s.76.

terminoloji ile ifade edilecek olursa, Eş'ari okulu teistik sübjektivizmi, Mu'tezile ise akılcı ve objektif ahlak teorisini geliştirmiştir.¹²⁹ Fakat Cebriyecilik Okulu, Kur'anî olmayan bir anlayışla Tanrı'nın kudretini yükseltirken, insanı tamamen pasifleştiren biçimsel bir düşünüş şeklini tercih etmiştir. İslam düşünce ekollerinin farklı ahlak anlayışlarını dikkate aldığımızda İslam ahlak anlayışının nasıl anlaşılması gerektiği noktasında uzlaşılan bir görüşün olmadığını, Kur'an'ın akıl kavramına yaptığı vurguya rağmen akliliğin yadsındığı ahlak anlayışlarının da olduğunu ifade edebiliriz.

Sonuç

Din ve ahlak ilişkisi ilahi ve beşeri irade, Tanrı'nın ontolojisi, epistemolojisi ve bireyin epistemolojik ve özgürlük durumları bağlamında ilkçağdan günümüze tartışılmıştır. Din ve ahlak arasındaki ilişkiyi kabul edenler açısından dinî ahlak; teolojik ahlak ve ahlak teolojisi olarak iki şekilde ele alınmıştır. Din ve ahlak arasında bir ilişkinin olmadığını ifade edenler ise insani eğilimlerden ve gayelerden yola çıkarak dinle ilgisi olmayan seküler ahlak anlayışları ortaya koymuşlardır. Seküler ahlakla, ahlak teolojisi arasında ahlakî ilkeleri akli ölçülere göre belirleme yönünden benzerlik mevcuttur. Ancak ahlak teolojisinde nihai noktada Tanrı'nın ve dinin varlığı ve fonksiyonel olması söz konusu iken, seküler ahlak teorilerinde Tanrı ve dinin varlığı ve belirleyiciliği söz konusu değildir.

Din ve ahlak ilişkisinde aklın yadsınmaması gerekir. Zira teolojik ahlakta kutsal metnin ahlakî yönünü anlama, kavrama ve yorumlama, ahlak teolojisinde ve seküler ahlakta ahlakın oluşması, temellendirilmesi, ahlakî değerlerin belirlenmesi, hedeflerin ve vazifelerin saptanması hep akılla ilgili olmalıdır. Burada aklın öneminin kabul edilmesi, ilahilik ve akliliğin birbirine aykırı olduğu anlamına gelmemelidir. Zira aklın, dinden ve ahaktan ayrı düşünülmesi mümkün değildir.

129 Aydın, Tanrı Ahlak İlişkisi, s.7-8.

İnsanların basit ve değişken düşüncelerinden ve yapıp etmelerinden ahlakî ilke ve değerleri belirleme, ahlakî biyoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi ilimlerden ve deneylerden oluşturmaya çalışma ve ilimlerden yola çıkarak temellendirme, ahlakın din ile bağlantısını kesme, hem ahlakın ve hem de insanlığın zararına olmuştur. Seküler ahlakta insani eğilimlerin ve bireysel özgürlüğün kutsanması adına dini öğeler hayattan uzaklaştırırken, insan bütünlüğü de ifsat edilmiştir. Çünkü insan, inanan ve ahlakî varlıktır. İnsanın bu iki yönü dikkate değer olmalıdır. Bu çerçevede din ve ahlakî birbirinden ayrı düşünmek yerine birbirlerinin destekleyici olarak görmek daha doğru bir tutum olsa gerek.

Dinler tarihi incelendiğinde din adına iyilikler yapıldığı gibi, kötülükler ve savaşlar da yapılmıştır. Din adına yapılan kötülükler, dinin emretmesinden değil de dindarın dinden anladığını kabul ettiği sözde yorumlamalardan kaynaklanmıştır. Seküler ahlakın Hristiyan Kilise ahlakına açılmış bir aydınlanma savaşı olduğu düşünülünce, tahrif olan dinlerle hak dinin/İslam'ın birbirine karıştırılmaması gerektiği anlaşılır. Zira Hume, Russell, Nietzsche, Sartre vb. düşünürlerin ahlak eleştirisi genel anlamda Hristiyan Kilise ahlakının eleştirisidir. Bu eleştirileri, doğrudan İslam ahlakına yapılmış eleştiriler gibi kabul etmek doğru değildir. İslam ahlak anlayışları da seküler ahlak tecrübelerinden faydalanmalıdır. Fakat İslam ahlakını eleştirenlerin gerçek anlamda İslam ahlakını incelemedikleri, Batı'daki Hristiyanlık karşıtı eleştirileri ilmilik adına İslam'a pratize etmeye çalıştıkları görülür. Öyleyse din ile dindarı, tahrif olunan din veya dinlerle hak dini, insanı tekdüze ele alan ahlakî anlayışlarla İslam ahlak anlayışını aynı konumda görmek, hakkaniyetli bir hakikat araştırmacısı tutumu olamaz.

Kaynakça

- Akarsu, B., **Ahlak Öğretileri**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.
- Altıntaş, H., **İslam Ahlakı**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999
- Aristoteles, **Nikomakhosa'ya Etik**, (Çev. S. Babür), Ankara: Bilge Su yayınları, 2007.
- Aydın, İ. H., "Seküler Ahlak Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 35, 201.
- Aydın, İ.H. ve Bekiryazıcı, E., **İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi**, İstanbul: Yenda Yayınları, t.s.
- Aydın, M. S., **Din Felsefesi**, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999.
- Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlak İlişkisi**, Ankara: Umransan Yayınları, 1981
- Kur'an ve İlmî Zihniyet, İslâm Üzerine Düşünceler içinde**, Ankara: TDV Yayınları, 1991
- Başelma, F., **İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Nehiy Hükümlerinin Hüsün-Kubuh Açısından Temellendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, SBE, 2012
- Bayler, Ş., **Kelamcılara Göre Hüsün-Kubuh ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, 2006
- Bayrakdar, M., **İslam Felsefesine Giriş**, Ankara: TDV Yayınları, 2003
- Canbulat, M., "Ahlak" **Mad. Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara: DİB Yayınları, 2006
- Cevizci, A., **Etîğe Giriş**, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008
- Felsefeye Giriş**, Ankara: Nobel Yayınları, 2010
- Ortaçağ Felsefesi Tarihi**, Bursa: ASA Yayınları, 2001
- Cürcani, S. Ş., **Terimler Sözlüğü (Kitabu't-Ta'rifât)**, Çev. Arif Erkan, İstanbul: Bahar Yayınları, 1997
- Çağrıncı, M., **Anahatlarıyla İslam Ahlakı**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009
- Çetinkaya, B. Ali, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010
- Çubukçu, İ.A., **Ahlak Tarihinde Görüşler**, AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994
- Dalkılıç, B., **Bertrand Russel Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Düşünür**, Konya: Kendözü Yayınları, 2000
- El-Eş'ari, Ebu'l-Hasan, **El-İbane 'an Usuli'd-Diyane**, Kahire; el-Ulyâ' Neşriyat 1930
- El-İbane ve Usülü Ehli's-Sünnet**, (Çev. R. Biçer), İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010
- El-Kurtubî, Musa İbn Meymun, **Delaletü'l-Hairin**, Haz. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974
- Erdem, H., **Ahlak Felsefesi**, Konya: Hü-Er Yayınları, 2003
- Bazı Felsefe Meseleleri**, Konya: Hü-Er Yayınları, 1999

- Fahri, M., **İslam Ahlak Teorileri**, (Çev. M. İskenderoğlu ve A. Arkan), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004
- Hume, D., **Ahlak**, (Çev. Nil Şimşek), İstanbul: Dergâh yayınları, 2010
- Faruki, İ. R., **Tevhid**, (Çev. D. Yardım), Latif Boyacı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2006
- Filiz, Ş., **Ahlakın Akli ve İnsani Temeli**, Konya: Çizgi Kitabevi, 1998
- Freud, S., **The Future of an Illusion**, Trans. and Ed., James Strachey, The Complete Psychological Works of Sigmund Freud, New York: The Hogarth Press Ltd. 1961
- Friedrich W. N., **Zerdüşt Böyle Buyurdu**, (Çev. O. Derinsu), İstanbul: Varlık Yayınları, 2002
- Gölcük, Ş. ve Toprak, S., **Kelam**, Konya: Tekin Kitabevi, 1998
- Güler, İ., **Allah'ın Ahlakılığı Sorunu**, Ankara Okulu Yayınları, 1998
- Hebblethwaite, B., **The Problems of Theology**, Cambridge University Press, 1992.
- İbn Ebî Şeybe, Musannef, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, H.1409
- İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Beyrut 1956
- İbn Rüşd, **Faslu'l-Makâl**, Tahk. Muhammed İmâra, Kahire: Dâru's-Selâm, 2012
- İzutsu, T., **Kur'an'da Allah ve İnsan**, (Çev. S. Ateş), İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.s.
- Jung, C. G., **Psikoloji ve Din**, (Çev. E. Gürol), İstanbul: Oluş Yayınları, 1995
- Kadı Abdulcabbar, **Şerhu Usulî'l-Hamse**, Kahire: Mektebetü'l-Vehbe 1965
- Kam, F., **Dini Felsefi Sohbetler**, Sad. S. H. Bolay, Ankara: DİB Yayınları, 2003
- Karagöz, İ., "Din" Mad. **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara: DİB Yayınları, 2006
- Karaman, H., **Nurettin Topçu'da Ahlak Felsefesi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2000
- Kılıç, R., **Ahlakın Dini Temeli**, Ankara: TDV Yayınları, 1996
- Malik b. Enes, **Muvatta**, Ebu Zabi: İmaret, 2004
- Süleyman, M., **Dinler Felsefesi**, Haz. Bayram Dalkılıç, Türkiye'de Din Felsefesine Doğru, Konya: Kendözü Yayınları, 2000
- Moran, G., **Religious Education as a Second Language**, Religious Education Press, Birmingham 1989
- Muhammed Ebu Zehra, **Ebu Hanife**, (Çev. O. Keskioglu), Ankara: DİB Yayınları, 2005
- Özcan, H., **Maturidi'de Dini Çoğulculuk**, İstanbul: İFAV Yayınları, 1995
- Özlem, D., **Etik Ahlak Felsefesi**, İstanbul: Say Yayınları, 2010
- Platon, E., **Toplu Diyaloglar**, (Çev. P.N. Boratav), Ankara: Yargı Yayınevi, t.s.
- Randall, J. H. ve Buchler, J., **Felsefeye Giriş**, (Çev. A. Arslan), İzmir: Ege Üniversitesi SBE Yayınları, 1982
- Razi, E. B., **Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-Ruhâni)**, (Çev. H. Karaman), İstanbul: İz Yayıncılık, 2008

- Razi, F., **Kelama Giriş (el-Muhassal)**, Çev. Hüseyin Atay, Ankara: KB Yayınları, 2002
- Rousseau, J.J., **Emil**, (Çev. H. Z. Ülken, A. R. Ülgener ve S. Güzey), İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1943 Russell, Bertrand, **Din ile Bilim**, (Çev. A. Göktürk), İstanbul: Say Yayınları, 1981.
- Neden Hristiyan Değilim (Why I'm not a Christian)**, (Çev. E. Gürol), İstanbul: İlke Basın Yayım, 1996.
- Sarıtaş, K., **İskender Afrodisi ve Felsefesi**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012
- Sarıtaş, K., "Kürtajın Ahlakiliği Sorunu", JASSS, 5(7), December 2012.
- Spinoza, B., **Etika**, Çev. Hilmi Ziya Ülken, Ankara: Dost Kitabevi, 2011
- Subhi, A. M., **el-Felsefetü'l-Ahlakiyye fi'l-Fikri'l-İslamî**, Kahire: Daru'l-Maarif, t.s.
- Şehristani, **Milel ve Nihal**, Çev. Mustafa Öz, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008
- Şekeroğlu, S., **Matürîdî'de Ahlak**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010
- Tanrıverdi, H., "Immanuel Kant'ın İman Anlayışı", **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012/2 .
- Tatar, B., **Doğu İslam Filozofları**, M. Bayraktar (Ed.), İslam Düşünce Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Timuçin, A., **Descartes**, İstanbul: Kitap Yayınları, 1972
- Tümer, G., ve Küçük, A., **Dinler Tarihi**, Ankara: Ocak Yayınları, 1997
- Ülken, H.Z., **Ahlak**, İstanbul: Ülken Yayınları, 2001
- Vatandaş, C., **Vahiyden Kültüre**, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011
- Weber, A., **Felsefe Tarihi**, (Çev. H. V. Eralp), İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998
- Yaran, C. S. , **Ahlak ve Etik**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.

DİZİN

A

- ABD 62, 63, 151, 158, 264,
286, 295, 309, 317,
325, 326, 327, 330,
337, 338, 339, 341
- A. C. Ewing 366
- Adam Smith 207, 209, 210,
211, 218, 311
- A. E. Taylor 364
- A. Farrer 364
- Ahlak 12, 16, 18, 20, 26,
30, 32, 33, 49, 58, 88,
99, 101, 102, 103,
110, 111, 112, 116,
117, 118, 126, 127,
136, 166, 167, 168,
170, 173, 182, 196,
208, 209, 214, 215,
216, 219, 222, 226,
242, 317, 347, 349,
350, 351, 352, 353,
356, 357, 358, 359,
360, 363, 366, 367,
369, 371, 372, 373,
374, 375, 377, 378,
382, 383, 385, 386,
387
- ahlaki tehlike 72, 73, 291
- ahlak-ı hasene 88
- ahlak-ı zemime 88
- aksiyoloji 15
- Aktif Kârlılık 69
- Allen ve Gale 69
- Allen ve Gorton 69
- amaç etiği 37, 46
- Anaakım medya 237
- Analizci raporları 297
- Anayasal İktisat Okulu 146
- araçsal akıl 24, 29
- Arendt 28, 33
- Aristippos 371, 376
- Aristoteles 22, 131, 162,
163, 169, 182, 370,
377, 385
- A.R. Jaquest Turgot 210
- asimetrik bilgi 66, 71, 291
- Asurlar 174
- Atomist bireycilik 25
- Auguste Comte 347, 372

Aydınlanma rasyonalitesi
24

B

Babiller 174
Badiou 14, 32
bağlı kredi 293, 297
Bankacılık Sektörü 71
Basrî 356
Bauman 30, 33
Baybars 94
Bentham 17, 32, 311, 321,
371, 375
Bertrand Russell 348
Bilgi bazlı manipülasyon
67
bireycilik 24, 29, 214
Bireysel fayda maksimizasyonu 210
Bireysel işlem 294
Birleşmiş Milletler 49, 143,
155, 309, 333, 336,
343

Bowie 191, 315, 331, 344
Budist Ahlakı 97
burjuva 97, 98, 100
Business Ethics Quarterly
317, 323, 328, 335,
336, 344, 345, 346

C

Carroll 187, 192, 193, 197,
198, 201, 203, 340
Cebriye 357, 358, 362
Celâleddin Devvânî 361

C. G. Jung 349
Chanko 191
Cicero 131
çıkar çatışması 66, 74, 285,
286, 288, 293, 297,
302, 303
Çıkar grupları 145
Çok Uluslu İşletmeler ve
Sosyal Politika 333
Curnutt 191

D

Dağıtım 249, 263, 264,
269, 312, 346
davranış etiği 37, 48
demokrasi 50, 54, 109,
122, 145, 148, 234,
235, 240
deontoloji 14, 18
deontolojik etik 31
Deontolojik yaklaşımlar
313
Descartes 21, 25, 363, 387
D. Hume 370, 371
Diehart 191
Din ve ahlak ilişkisi 383
Dupont de Nemours 210
düşmanca ele geçirme 74,
76
düşmanca ele geçirme giri-
şimleri 74

E

E. Brunner 358
egoizm 310, 323

- Ekonomik suçlar 154
- Ekrem Hakkı 96
- ele geçirme örnekleri ve girişimleri 77
- elektronik stabilite programı 246
- El Kinani 215
- Elkington 194, 203
- Emile Durkheim 349, 372
- Endülüsler 214
- Entegrasyon 137, 138
- erdem etiği 17, 22, 27, 323
- Eş'arî 356, 357, 358
- ethos 15, 28, 88, 128
- etik 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 30, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 106, 108, 111, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 167, 169, 172, 173, 174, 175, 179, 180, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 208, 213, 219, 221, 223, 224, 225, 226, 229, 230, 234, 237, 238, 240, 241, 245, 246, 248, 249, 250, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 262, 264, 265, 270, 271, 272, 273, 276, 277, 278, 279, 281, 283, 284, 285, 286, 288, 294, 301, 303, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 350, 359, 373
- Etik 13, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 25, 27, 28, 30, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 46, 54, 56, 59, 64, 65, 66, 75, 81, 83, 85, 106, 107, 108, 112, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127,

128, 129, 131, 132,
134, 135, 136, 137,
140, 141, 142, 152,
154, 156, 162, 163,
164, 165, 166, 167,
168, 178, 179, 180,
181, 182, 186, 188,
189, 190, 191, 196,
199, 200, 201, 204,
208, 219, 222, 223,
224, 225, 226, 227,
228, 229, 230, 231,
237, 238, 242, 243,
245, 248, 249, 254,
255, 256, 262, 263,
265, 271, 277, 283,
285, 302, 312, 314,
319, 321, 325, 334,
341, 344, 345, 346,
349, 350, 377, 385,
386, 387

etik çıkmazlar 22
Etik Eşgüdüm Kurulu 179
Etik kuralları 119
Etik Kurulları 36
evren 13, 24, 322

F

Fahreddin Râzî 356
Farabi 42
Fârâbî 361
Farmer 246, 280
Faruk Nafiz Çamlıbel 91
Fassin ve Rossem 198
Fatih Sultan Mehmed 94

Faydacılık yaklaşımı 312
Feminizm 321
Ferdinand Lassalle 53
finansal araçlar 73
Finansal Aracılık Faaliyet-
leri 71
finansal etik 63, 66, 81,
284, 289, 301
Finans sektöründe etik 284
Frenleyici etki 101
FSGO 336

G

Gandhi 39
Gary S. Becker 152
Gaumnitz ve Lere 341
Gazâlî 356
Geleneksel yaklaşımlar
310, 317
George Jacob Holyoake
367
Gesinnungsethik 27
Gezi Parkı 239, 240
Gezi Parkı olayları 239
Goldman Sachs 295
görecelilik kuramı 318
Gorgon 191
Guyeau 373

H

Hakkani Düzen 328
Haklar yaklaşımı 314, 315
Hammurabi 175
Hareket bazlı manipülasyon
67

- Hazcılık 375
 Helmut Schmidt 54
 Hesap verilebilirlik 140, 144, 157
 Hesiodos 175
 Hickenstein 191
 Hisbe 214
 Hıristiyan Ahlakı 97
 Hıristiyanlık 89
 Homo politicus 37
 H. Rashdall 364
 Huebsch 191
 Hukuk Muhakemeleri Kanunu 124
 Hukuk ve Adalet 112
 Hukuk ve Din 114
 Hukuk ve etik 118
 Hunt ve Vitell 310, 313
- I**
- I. Wilhelm 176, 177, 178
 İbn-i Haldun 170
 İbn Miskeveyh 361
 İbn Teymiyye 42, 58
 İçeriden Öğrenenlerin Ticareti 69
 ideolojik bölünme 191
 İletişim çağı 231
 İmam Cafer 94
 İmam Maturidî 93
 İMKB ve TSPAKB düzenlemeleri 77, 81
 Insider Trading 69, 70, 71, 83, 84, 85, 294, 304, 305, 306
 iş etiği 186, 189, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 307, 308, 309, 316, 323, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 342, 343
 İslam 42, 43, 49, 90, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 115, 171, 182, 188, 205, 209, 214, 215, 217, 220, 222, 329, 348, 349, 351, 352, 355, 356, 358, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 370, 376, 377, 381, 382, 384, 385, 386, 387
 İslam ahlakı 217, 381, 382
 İslam Ahlakı 97, 349, 352, 355, 385
 İslamiyet'in iş etiğine bakışı 329
 İşlem bazlı manipülasyon 67
- J**
- Jean-Jacques Rousseau 46
 Jensen ve Meckling 74, 289
 J. G. Fichte 364
 John Locke 46, 132, 133, 134, 166, 314, 321, 371
 Joyner ve Payne 195

J. P. Sartre 347

J. Quesnay 210

K

kalifikasyon 137

Kamu ekonomisi 136, 138,
140, 142, 144, 155

Kamu ekonomisi etiği 136

Kamuyu Aydınlatma Plat-
formu 77, 78, 81, 84

Kant 18, 32, 134, 165, 173,
193, 314, 315, 321,
351, 359, 363, 364,
366, 385, 387

Kapitalizm 208, 209, 211,
212, 217, 218, 220,
221

Kapitalizmin Ruhu 97,
212, 222

Kara para suçu 155

kârhanesi 100

Karl Marx 347

Karmati Şiileri 95

Katolik nikâhı 89

K. Barth 358

Kierkegaard 358

kişisel etik 117, 119, 322

kitle iletişim araçları 224,
227, 231, 232

Kitle iletişim araçları 223,
226, 227, 232

Klasik İktisat Okulu 133

Konfüçyüs 97

Konfüçyüs 90, 160, 174

koruyucu (feminist) yakla-

şım 319

KSS 192, 193, 196, 197,
199

Kuçuradi 18, 32, 128, 129,
134, 135, 161, 164,
166

Kumar ve Seppi 69

Küreselleşme 218, 219,
245, 272, 337

kurumsal etik 37, 46, 308

Kurumsal sosyal sorumlu-
luk 185, 186, 189,
191, 192, 193, 196,
198, 199, 201

Kurumsal Yönetim İlkeleri
78, 79, 85

kurumsal yönetim ilkeleri
ve endeksi 77

L

Lehman Brothers 63

Leibniz 363

Le Tronsne 210

Liberal görüş 98

liberalizm 23, 235

L. Levy Bruhl 372

lobicilik 146

Lozano 197, 204

M

Machiavelli 26, 33, 40, 41,
58, 171, 172, 182

Machiavellist 21

manipülasyon 66, 67, 69,
80, 81, 145, 158, 160,

230, 245, 262, 285
 Manipülasyon 67, 68, 80
 manipülasyon suçu 80
 Marcuse 227
 Matüridî 362, 363, 387
 Mâverdî 356
 Max Müller 348
 McChesney 235, 236, 242
 Mc Williams ve Siegel 193
 Medinet'ül Fazıla 42
 Medya 44, 224, 225, 226,
 227, 228, 229, 230,
 231, 233, 234, 235,
 237, 238, 239, 240,
 241, 242, 243
 Menkul Kıymetler Borsa
 Kanunu 338
 Mercier de Riviere 210
 Merrill Lynch 297
 meta-etik 16, 17, 128, 318
 Meta-etik 16, 128
 Mill 17, 311, 319, 321,
 369, 371, 375
 Milli ekonomi 135
 Miyake 191
 Modern devlet anlayışı 136
 Modern hukuk anlayışı
 108
 Modern tüketim kültürü
 278
 Morgan Stanley 295, 297
 muhafazakârlık 23, 101
 Musevi Ahlakı 97
 Mu'tezile 357, 382

N

Neoliberalizm 235
 New Deal politikaları 151
 Nietzsche 16, 28, 373, 384
 Nijhof 191
 Noam Chomsky 235, 236
 normatif etik 16, 17, 19,
 128, 157
 Normatif etik 17, 21, 128

O

OECD 78, 137, 165, 178,
 179, 336, 339
 On iki imam ve Ayetullah-
 lık 93
 Özel Durumların Kamuya
 Açıklanmasına İlişkin
 Esaslar Hakkında
 Tebliğ 78

P

Painter-Morland 194
 Papalık ve Haçlılar 94
 Paraben 256
 Pazarlama 225, 242, 245,
 247, 248, 249, 262,
 271, 272, 310, 346
 Pazarlama ve etik 245
 P. Brown 364
 Planlı ürün eskitme 251
 Platon 16, 22, 40, 41, 129,
 130, 131, 157, 163,
 165, 169, 319, 350,
 351, 369, 377, 386
 Policy 44, 72, 85, 186, 196,

198, 203, 291, 306
 Politics 14, 22, 28, 32, 33,
 37, 39, 41, 43, 44, 59
 politik 12, 22, 49, 81, 135,
 138, 141, 144, 145,
 157, 158, 159, 171,
 179, 233, 241, 308,
 309, 315, 325, 333,
 340
 Polity 27, 33, 44
 Postmodern etik 322
 Prof. Dr. Haydar Sur 256
 Prof. Dr. Sabri F. Ülgener
 99
 Professional Ethics Journal
 335
 Profosör Mizuho Nakamura
 331
 Protagoras 129, 367
 Protestan ahlakı 97
 Protestan çalışma ahlakı 98
 Protestan iş ahlakı 98

R

Râgıb el-İsfehanî 356
 raison d'Etat 26
 rant kapma yarışı 148
 Rawls 18, 32, 118, 126,
 314
 Realpolitik 26
 refah devleti 39
 Rietdijk 191
 Rönesans hümanizmi 24
 Rönesans ve reform 214
 RTÜK 235, 273

S

Sabri F. Ülgener 215, 216,
 222
 sadaka-i cariyeye 90
 Samiha Ayverdi 96
 Sanayi Devrimi 207, 213,
 219
 Savunma Sanayi girişimleri
 334
 şeffaflık 54, 79, 135, 137,
 138, 139, 140, 143,
 144, 151, 156, 157,
 178, 300, 339
 Sermaye Piyasaları 67
 Sigmund Freud 347, 349,
 386
 Şintoizm 347
 siyasal etik 36, 37, 38, 40,
 42, 45, 49, 54, 57
 Siyaset 22, 23, 24, 26, 33,
 35, 36, 37, 38, 40, 41,
 42, 43, 46, 49, 53, 55,
 56, 57, 58, 59, 144,
 147, 154, 162, 165,
 167, 233, 234, 235,
 237, 242, 243, 321,
 345
 siyaset-ahlak ilişkisi 22
 siyasetin ahlakilik sorunu
 31
 societas 24
 Sokrates 129, 130, 131,
 133, 166, 319, 369,
 377
 sosyal etik 111, 118, 119,

329
 sosyalizm 23
 SOX yasası 338
 SPK 67, 77, 78, 79, 81, 85
 STK 50, 51, 140

T

Tasarruf ilkesi 124
 Taylor 29, 30, 33, 319, 364
 teleolojik 21, 310, 313, 374
 Teleolojik yaklaşımlar 310
 Teolojik ahlak 353, 354,
 356, 358, 365
 Ters seçim sorunu 72
 Thomas Aquinas 363
 Thomas Hobbes 39, 46
 Touraine 30, 33
 Türk hukuk felsefesi 125
 Türk Hukuku Etiği 122
 Türk misafirperverliği ve
 yardımseverliği 92

U

Uluslararası İş Makineleri
 Fuarı 252
 Uluslararası Yüksek De-
 netim Kurumları
 Örgütü 150
 universitas 24, 25

V

Vahhabilik 95
 vekâlet teorisi 74, 285, 289
 Vekil davranışı 74, 289
 Verantwortungsethik 27

vergi cennetleri 155
 Victor Lebow 251

W

Walters 29, 33
 Weber 26, 33, 40, 59, 97,
 98, 103, 173, 212,
 213, 215, 216, 217,
 218, 222, 367, 376,
 387
 Weber'in bürokrasi modeli
 174
 Weberyen görüş 98
 W. G. De Burgh 364
 W. Hermann 364
 Worthington 194, 205
 W. R. Sorley 364

Y

Yahya b. Ömer 214, 215,
 222
 Yahya Kemal 96
 Yard. Doç. Dr. Murat Çekin
 257
 Yasal kurallar 120
 Yavuz Sultan Selim 95
 yenilikçilik 23
 Yolsuzluk 57, 141, 142,
 144, 162
 Yusuf Has Hacıp 91

Z

Zahirîler 357
 Zayıflama hâpı 275
 Zekât 217